

સત્ય

સુવિજ્ઞાનં ચિકિત્સૈવ જનાય સજ્ઞાસચ્ચ યચ્ચસૌ પસ્વૃષાતે ।

સ'યોર્ગત્સત્યં' યતરદૃજીયસ્તદિત્સોમોઽષાતિ હન્યસત્ ॥ મુમ્યેદ, ૭-૧૦૪-૧૨

અર્થ:—(ચિકિત્સૈ) જ્ઞાની (જનાય) જ્ઞાને માટે, એ (સુવિજ્ઞાનમ્) જાણવા જોગ છે કે, (સત્+ચ, અસત્+ચ) સત્ અને અસત્ (સ્વર્ણ) વચ્ચેના (પસ્વૃષાતે) પરપર એક બીજાને દખાવવાની રીત કરે છે; પરંતુ, (તયોઃ) તે બેમાંથી, (યર્ગ+સત્યમ્) જે સત્ય છે; (યતરત્) એ બેમાં જે (શ્રદ્ધાજીયઃ) માત્ર અકુટિમ છે (યદ્+સત્) તેનું જ. (સોમઃ) ખરાબા (અવતિ) રક્ષણ કરે છે, તથા (અસત્+આ+હન્તિ) જે અસત્યજ છે. તેનું દબાવ કરે છે.

પ્રસ્તક ૪ પુ.]

સપ્તમીય, સપ્તમીય.

[આંક ૩ નો.

ગૃહ દેવીને.

પ્રતિમા પ્રિય મૂર્તિ પ્રકાશ ગૃહે !

ગૃહ મન્દિરમાં આત્મી એવ બધે !

અતિ ગૃહ પ્રીતિ સુખ આત્મ હૃદે

તુલ્ય આત્મથી દિવ્ય ધૃતિ. પ્રકટે.

સુખ આત્મન ચન્દ્ર પ્રકાશી નભે

તુલ્ય આત્મન સિન્ધુ વિશે વિવરે

સુખ બિન્દુ મળી તુલ્ય સિન્ધુ વિશે.

સ્પર્શતા અતિ સુકૃમ્ય પ્રેમ બધે.

અતિ હાસ્ય દિશે તુલ્ય આસ્ય પરે

દિર્ઘ નાં કરુણાં કરુણાં ન દિશે

તુલ્ય મનિ સચાંક સુખ વિવરે

દીપ્ત રશ્મિ સ્પર્શી નહ નહ કરે.

વર્ષાની એક રાત્રી.

અંધારું ગગને થયું ઉડુમ્મણે જ્યોત્સ્ના છુપાવી દીધી.
વંદાર શશિએ વિકીર્ણું મરીચી સંકેલી નિદ્રા લીધી;
રાત્રીના ઉદરે થઇ વિક્ષોભ રૌં અંધાર વસેાં ધરે,
ને સર્વત્ર મધુરવંસા અનિલની હહેરી નભે વિસ્તરે.

હસ્તી યુથ યથા જળે વિલસવા. ઉન્મત્ત થઇને ધસે,
બ્યોમે વાદળોં વિસ્તરે ત્વમ બધી મંજુલ-મીઠા સ્વરે;
દિગ્ધ્રાંતે ચપળાદ્રુતિ ધડોં ધડી અંબાર જુદાં ધરે,
“ વિદ્યુતના અમકારસાં જીવનમાં શું મોહ સર્વે કરે ? ”

આકાશે રણુવાદ્યશા ભીંષણ કો શબ્દો. પ્રશાંતિ હરે,
જળે નોખત કામની ગડગડી કેં કર્ણધુમે ઠરે;
નહાની વાદળી મન્દ કો ટપકતી ને ગર્જતી સંચરે,
ત્યાં તો મેઘ સમીરને હથ ચડી શ્વેતપ્રકારો કરે.

અભ્યક્ત સ્વરથી બધું જમ ભરે દાદૂર ગર્વી બની,
આટોપે અવતી વિષે સતત શું તે માન પામે જરી ?
ધારાઓ ધરણી પડી રસદની આતંદ હેલી કરે;
રંગો અચ્ચુદ્વાપના અવનવા કેં તુતનથી ભરે,
વર્ષામાં પરજન્યની ગરીબસી શોભા અમેરી સદા—
જોતો જોમ અટારીએ સમ ચડી બેઠો હતો એકદા.

વીતી રાત પહોર કે ગગનથી દેવી બંધાં ઉતર્યાં,
ઉંચું આસ્ય કરી મીઠી-મૂઠલ કેં વાણી પછી ભયર્યાં;
“ હું છું કિંકરી પ્રેમની જગતમાં માધુર્ય રેડું સદા,
ધારા રૂપ ધરે નિનિદ્રિત જળે માતૃપ્રેમમાં સર્વદા.

સંસારી જીવ માત્રને વિરલ કેં આતંદ લ્હાણી કરે,
રનેહાદૈત વસુન્ધરા મહિ રમી સ્વચ્છંદથી વિચરે. ”

કહી એલું ગયા દેવી, રેસેન્દુ પ્રગટ્યો નભે,
ધનરાજ વિખેરાઇ દૈમુદિ પ્રસરી જળે.

મૃત્યુ.

હાલો આ જનાનને ધનું જોડિર આવમને,
 કદમખોસી કરી યાકયો હવે ભેટું હું દિલગરને.
 તમારી બેકદર અંધુ તણી તલવારને રોડો,
 મુરદાની ખુદાઈ ત્યાં તમે બેગંમ યમા લોડો.
 જીગરને ખૂનભર કીધું ગમીતું, જામ પી લીધું,
 અરે બે દર્દી લોડો આ કદન કેતું મને દીધું ?
 દગલખાજ કરી કરીને હજુએ મું નથી યાકયા—
 તમારાથી ટળેલા પર તમંયા છોડવા આવ્યા ?
 જુદાં ધધને જનારાનું સદા સારું તમે ચાહે,
 અરે બે બંદગીના બોલ તો કંઈ આજ ઉચ્ચારો !
 કૂનો કરમાય તે કરતાં ખીજાની માર્ગ મુજ ઠોકો,
 સરાઓ હાંરી મેંખાના બધાં ખાલી કરી નાંખો.
 કિતાબો જૂદી ફિરમતની હાંતી ફેર ફેકોને,
 હમારી હાફલાની આ સરસ્તી એ છપાવોને.
 સિદાઈ છોડીને આજે મીનોઈ આ ધરા માંડિ—
 હમારી રાત આવી છે તમે લ્યોને ખુશી માની.
 ત્યજ આંધુ બીંભવી ગુલ સરાએ નામને મુજ પર,
 પછી આરામથી જૂડું નથી આ મોતનું ખિસ્તર.

સુમિત્ર.

ત્રિપુટી.

ગગને અમકે
 અહ ! તારલીઆ અતિ લેગ જરી;
 હદયે ધમકે
 મધુ પ્રેમ તણા પુલકાં પમરી
 ગગને અમકે
 અહ ! ચાંદલીઆ મધુ લેગ જરી ;
 હદયે હલકે
 સત પ્રેમ તણા ઉમરા નીતરી.

૩.
હૃદયે હૃદયે
આહ ! હૃદયની કંઈ ઉર્મિ અતિ ;
હૃદયે જે અંશે
નવી ને નવી નૌતમ મીઠી રતિ.

હૃદય વળી તારક ચંદ્રકની
ખતી "નિપુટી" દિવ્ય શી વિશ્વમંદો !
નવ સૌન્દર્ય પ્રેમ તંત્ર મેં કરી
હરમો નીરખી કૃત્તી મધુરા.

સેંટ ડેવીયર્સ કોલેજ—મુંબઈ.

N. K. Kapadia.

પાંડુ ગુફાઓમાંના પ્રખ્યાત ઐતિહાસિક લેખો, મૂર્તિઓ તથા ચિત્રો-૩.

બૌદ્ધ ધર્મના લોપ પછી આ ગુફાઓ સૌની ભાળી ઘેર પડી હતી. ૧૧ મી સદીમાં
જૈનોએ નં. ૧૧ ની ગુફામાં તીર્થંકરની ભૂરી મૂર્તિ પથરાવી દોધી છે. તે ૨૪ માંના પ્રથમ,
ભગવાન ઋષ્યમહેવની હોવી જોઈએ, કેમકે તેના મસ્તકના કેશ તેના ખમા ઉપર પડે છે, જે
ઋષ્યમહેવનું લક્ષણવિશેષ છે. આ મૂર્તિ પથરાસન મુદ્રા હોય ૨૧ ફુટ ઉંચી છે. તેની નિકટ
જૈન દેવી અંબિકા તેમજ જૈન અર્ધ-દેવ વીર મણિમદની મૂર્તિઓ છે. આ અંબિકાએ
કાનમાં લોલક તથા ડોકમાં મુવર્ણ માલા (પત્થરની) ધારણ કરી છે. હાથમાં જે હવું તે
લાંગી ગયું છે. પથ જૈનશાસ્ત્ર પ્રમાણે આત્રસહિતની આત્રસક્ષતી શાખા તે હોવી જોઈએ.
સિંદસહિત અંબિકા ૨૧૧૫ ફુટ ઉંચી છે. આ ગુફા પર કોતર્યું છે:—સિદ્ધ ! સિદ્ધમિતલેલક-
પુત્રસ રામંજકસ લેજં દેયચર્મ । અર્ધાત લેખક વર્મ (કાયસ્થ) શિવમિત્રના પુત્ર રામ-
જીકનું લયન દેયધર્મ-ધર્મકારી દાન છે. એક ખીળ લેખમાં લખ્યું છે કે ' નૈગમ (વૈશ્ય)
મેલીદત્તના પુત્ર રામજીકે આ બોયર દાન કરીને સંધને સાધુને દર ચોખાસે એક ચીવરક
(વસ્ત્ર) આપવા સાથે ૧૦૦ માહાપાન (કાર્યાર્થ) આપ્યાં છે.

નં. ૧૩ ની ગુફામાં કંઈ વિશેષ નથી. નં. ૧૪ માં એક સ્ત્રીનું માથું માત્ર લોલક
સહિત કોતર્યું છે. તે શીતલાદેવી હોવાનું અનુમાન છે, અને અર્વાચીન કાલમાંજ, ગુફા નધ-
ણીવાતી યજ્ઞ ત્યારે એ માથું અગાવી દીધેલું લાગે છે. શીતલા દેવીની મૂર્તિ માત્ર મસ્તકનીજ
હોય છે, જેમ કેતુની હમેશાં મસ્તકરહિતજ હોય છે.

નં. ૧૫ ની ગુફા મદાપન (મૂર્તિપૂજક) બૌદ્ધોએ ૬ મી સદીમાં બનાવી છે; તેમાં બુદ્ધ, બોધિસત્વ તથા નાગરાજની મૂર્તિઓ અન્નદા તથા તથા કન્હેરીની ગુફાઓ જેવીજ છે. ત્યાં છબ્બ તથા બારણા આગળ જે હિંદો છે તે પરથી લાકડાનાં દરવાજા મૂક હોવાનું જણાય આવે છે. અંદર બુદ્ધની ૫ ફુટ ઉંચી મૂર્તિ સિંહાસન પર વિરાજમાન છે, અને તેના પગ ધારા પ્રમાણે કમલ પર નિર્ભર છે. કમલની એક વેંત નીચે બૌદ્ધોનું પ્રખ્યાત ધર્મચક્ર છે ને ધર્મચક્રની બે બાજુએ મૃગ છે. સિંહાસનની પીઠિકાનાં મુખે મગરનાં છે જે વાઘ પર હતા છે ! બુદ્ધની બન્ને બાજુએ ઉપરથી પ્રખ્યાત જૌદ્ધધર્મોપદેશક, તથા લાંબિક, નાગરાજ નમન કરે છે. બુદ્ધની બે બાજુએ બોધિસત્વો છે. તેઓ સવાપાંચ ફુટ ઉંચા છે. પાસે એક બીજી નાની બુદ્ધની મૂર્તિ પણ છે. જે કમલની નાગ પર બુદ્ધે ઉપદેશ કરતી વખતનું ધર્મચક્ર મુદ્રાસન કીધું છે તે નાળું બે નાગરાજોએ અંધર રાખી છે. એ નાગરાજોની પાછડી તે નાગની પાંચ ફાળાની છે. આ ઉપરાંત આગળ પાછળ બુદ્ધની અર્ધી કલ્પે નાની મૂર્તિઓ છે.

૧૬ માં નંબરની ગુફા બધાથી ઉપર છે. ત્યાં હવે તો ૧૮૮૦ માં મુખબના એક લુ. હાણાની સંખાવંતથી ત્યાં મૂકાયેલી લોખંડની નીસરણીથીજ જન્મ શકાય છે. ગુફા પ્રમાણમાં નવી છે. તેમાં પણ બુદ્ધની મૂર્તિ છે, જે સવા પાંચ ફુટ ઉંચી છે. તે સિંહાસન પર આસન છે-તેને મુખે તેજેમડેલ છે. તેની જમણી બાજુએ તેના જેવીજ જે મૂર્તિ છે તે લોકેશ્વરની છે. ડાબી બાજુએ તરશ વળી બીજી પ્રચંડ બુદ્ધ છે, ને તેના આમરધારીઓ પણ એવડાજ મોટા છે. તેમોના એક ઉદ્ધ અથવા લોકેશ્વર વગર છે. જમણી બાજુએ પણ બુદ્ધની મૂર્તિ છે ને તેની આગળ પાછળ તેના હમેશના કૌતરાતા-ચિત્રાતા જમાદાર દત્તરદાર વહીવટદાર વગેરે છે. મૂર્તિઓની પૂજા કરવાની શોધની નવીનતાનાં સ્વાભાવિક મોહનાં પ્રથમ પ્રવાહનું અમણિત મૂર્તિઓ એક પરિણામ હતું.

નં. ૧૭ ની ગુફા નં. ૧૫ થી ઘણી દૂર તથા ઉંચી છે. તેનું કારણ એ છે કે વચમાંનો પહાડનો પત્થર કૌતરકાગને લાવડનો નથી. તેમાં કારો ઘણી છે. આમાં એક મુદા-દેવનું લિંગ પણ પાછળથી કૌતરકામાં આવ્યું છે. વળી વર મુદાવાગી એક બુદ્ધ મૂર્તિ પણ છે.

આ ગુફામાં સ્થંભના ઉપજા બાગમાં યોડેસ્વારો તથા ગાડી હાંકનારાઓની જે પ્રતિમ્તિઓ છે તેનો પોપાક વિચિત્ર છે અને નદપાનના સમયમાં કેવો પોપાક પહેરાતો તેનું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન થાય છે. તેમની પાછડી ઘણી ઉંચી છે. એક હાથી ઉપર એક સ્ત્રી બેસીને તેને હાંકે છે ! જે હાથી પર સ્ત્રી માત્ર બેસી છે તેનો પોપાક હાલની વસુંજડીઓને મળતો આવે છે. તેનું માથું વાળતા ત્રણ મૂંઠા છે, એક મધ્યમાં તથા બે તેની આસપાસ છે.

અહીં એક લેખ છે. તેમાં લખ્યું છે કે એ લખનનો કરાવનાર " ધર્મદેવના પુત્ર, ઉત્તરના, દાતા મેત્રી નગરનો ધર્માત્મા હ્રદાસિદ્ધ જે યવન છે (અથવા દત્તો) તેણે પોતાની માતા તથા પિતાને નિમિત્તે સાક્ર સર્વ બૌદ્ધોની પૂજા સારૂ આ લખન તથા તેની અલ્પાંતર ચૈત્યમંદ બુધ્ધાવ્યાં છે. "

અહીં સ્થંભ ઉપર એક લેખ છે:—રામનના અમ્યાત્ય અલ્પિય તથા મહારાજાને હકુધીની રાજમર્પપાલિકા (કુધ માતા ?) લીસિવશ્યુની દુહિના શનાર્પો કે જે રામનના અમ્યાત્ય અમ્યે.

ખીનુદની બાંકારાગારિકો (સરસામાન ખાતુની ઉપરી) થાય તેની તરફથી આ લયન સ્થાપિત કરવામાં આવ્યું છે. પ્રાચીન કાલમાં સ્ત્રીઓને પણ રાજ તરફથી આધ્યા મળતા એમ આ પરથી જણાય છે.

અહીં એક નવો પણ ધણો અર્થ સૂચક લેખ છે :—નાસિકકન (કાના) ધમિક, ગામસ (સ્ય) દાસ અર્થાત નાસિક ગામ (મહાનગર) તરફથી ધમિક ગામનું દાન-આ લયન સાર છે.

પાંડવોની મનાતી મૂર્તિઓ.

નં. ૧૫ ની ગુફામાં કેટલુંક સુંદર કોતરણમ છે. નં. ૧૬ નું પ્રવેશદ્વાર એટલું નહીં યથઃગતું છે કે તેમાં બેઠાબેઠાજ નવાય.. તે સાચી જૂની ગુફા છે અને લેખ પ્રમાણે “ શાત-વાહન વરાના રાજા કૃષ્ણના સમયમાં તે રાજાના જમણ (સાધુ) અમાત્ય મહામાત્ર્યે તે કરાવી હતી. ” નં. ૨૦ ની ગુફા ઘણી મોટી છે. તે બોપદી નામક સાધુએ શરૂ કરી હતી અને અપૂર્ણ રહી હતી. તેનું કામ ગોતમીપુત્ર યજ્ઞશ્રી શાંતકર્ણી રાજાના સેનાપતિ ભવશોખની ભાર્યા વાસુએ આગળ ચલાવ્યું હતું, જે તેના સમયમાં પણ પૂર્ણ થયું નહોતું કેમકે હજુ અ-પૂર્ણ જ છે, જે કે છટ્ટી સદીમાં તેમાં કેટલોક સુધારોવધારો મૂર્તિપૂજક (મહાધન) બૌદ્ધોએ કરાવ્યો હતો. અંદરના ભાગમાં ચૈત્યશૃંગ (દેવાલય જેવું) છે. આમાં બુદ્ધની પ્રથક મૂર્તિ છે. તે દસ પુટ હતી છે ને તેની છાતીનો પેદની યં. પુટ છે. સિંહાસન પર આસેડ છે. સિંહા-સનની પીઠિકા પર શાઈલ (શિંગડાવાળા કવિકસ્પિત સિંહ) છે, તેની ઉપર મંગરો જલકેકડી ગળી જાય છે તથા મગરોની ઉપર નાગરાજ છે. બુદ્ધની ડાબી જમણી ટાળા પુટ હતી એ આમરધારી છે. તે બોધિસત્વો છે. ઉપર વિદ્યાધર તથા તેની પત્ની બુદ્ધ તરફ ઉડે છે. વળી ખાજલા ભાગમાં બે બોધિસત્વોની ટાળા પુટ હતી મૂર્તિઓ છે. બીજા પશું બોધિસત્વ તથા સ્ત્રીનાં મોટાં પુતળાં છે, જેનાં નાક ખંડિત ચવાથી નવાં બેસાડ્યાં છે. મંમ્મા નામની સ્ત્રી જેણે આ લયન-ખંધાવ્યું તેની તથા તેના પતિની એ પ્રતિકૃતિ હોવાનું અનુમાન છે.

આ મૂર્તિઓ ખાસ લક્ષ બેચે છે કેમકે પાંડવો તરીકે તેમની પૂજા. હાલમાં યાપે છે ! બુદ્ધની મુખ્ય મૂર્તિ ચળકતા કાળા રંગની કરીને, તેની આંખ, કાન, કમર તથા ગુંદણ ઉપર સોનાના વરક ચોટાડવામાં આવ્યાં છે, તેની સન્મુખ દીવો બળે છે તથા તેની જંબા, ખભા, વગેરે પર ચંપાનાં ફુલો મૂક્યાં હોય છે. આને જોતા પૂજારી જે જોડેના ગામડામાં રહે છે તે કુશિષ્ટિર તરીકે જોજાયાને છે ! તેની જમણી ડાબી બાજુના બોધિસત્વોને તેણે નકલ તથા સહદેવ તરીકે ઠોકી બેસાડયા છે, અને જમણે પડમે બહાર ને બોધિસત્વ છે તેને ભીમ તથા સ્ત્રીને દ્રૌપદી હોવાનો મેજ બેસાડયો છે ! ડાબી તરફનો બોધિસત્વ તે અર્જુન ને નાની મૂર્તિ તે કૃષ્ણ છે ! ઉક્ત પૂજારીના કમળમાં ૩૪ પેદી થયાં આ ગુફા છે. ગામડાના લોકો આવીને પણ રોજ તેની પૂજા કરે છે. આવણને ત્રીજે સોમવારે તેા હનરેક માણસનો મેલો યજ્ઞ જાય છે. તેઓમાંના ઘણા પુત્ર પ્રાપ્તિ માટે આવે છે ને વરદાન માંગીને તેજ તથા નારીમેજ ચઢાવે છે. મૂર્તિપૂજના આર્ષાવર્તમાં પ્રથમ. પ્રવર્તક મહાધન પંથના બૌદ્ધોને પણ તેમની મૂર્તિઓનો આવો ઉપયોગ યુરો એવો સંકલ્પ સ્વાને પણ નહીં આવ્યો હોય !

શુદ્ધા નં. ૨૩-ઐઘોની દેવી આર્ય-તારા.

શુદ્ધા નં. ૨૧ તથા ૨૨ માં કાંઈ વિશેષતા નથી. નં. ૨૩ માં મહાધન 'પદ્ય ૬' હી ચતાઈદીમાં બુદ્ધની મૂર્તિ-('૭-૪') કાતરી છે. ઉપર પહેલે વિદ્યાધર તથા વિદ્યાધરી છે જેને પૂજાનો સામાન લઈને તેની તરફ ઉડતા બતાવવામાં આવ્યા છે. આમરધારીઓ પણ બુદ્ધની મૂર્તિથી એકજ કુટ નાના એટલે કે મનુષ્યથી તો મોટાજ છે. એક આમરધારીએ સુકુટ, લોલક, હાર તથા વીંટીનાં અગ્રંકાર ધારણ કર્યા છે. તે પરથી એ કાલમાં પુરુષો વીંટી પહેરવાના પણ રસિક હતા એમ અનુમાન થાય છે. પાછળ વળી એ નાના બુદ્ધી છે. નાગ-રાજની મૂર્તિ પણ છે. હોલના અગ્રભાગ આગળ ૭-૭ કુટની એ મૂર્તિઓ છે, જેણે 'વાળ "જટા સુકુટ" પદ્ધતિએ ધારણ કર્યા છે. તેના મસ્તકની મધ્યમાં પાછો 'ઝીણો' સરખો બુદ્ધ કાતરો છે. એ એ પ્રચંડ મૂર્તિઓ પદ્મમણિ હોદ્દાવરની મૂર્તિ હોવાનું અનુમાન થાય છે. નીચે વળી એક ડાઘ કુટની ઝીની મૂર્તિ છે. તેનો દક્ષિણ દરત આશીર્વાદ આપે છે તથા વાળમાં નાજવાણું કમળ છે. તે મૂર્તિ પૂજક મહાધનોની દેવી આર્ય તારા છે. આ દેવી બુદ્ધ ધર્મમાં પાછળથી દાખલ થઈ છે. ઐઘ્ય ધર્મમાં દેવોનું પણ સ્થાન નથી તો દેવીઓનું ક્યાંથી હોય ? પરંતુ અનાયો તેમજ વહેમી આર્યોના પ્રસંગથી તેમનામાં આ દેવી પાછળથી આવી ગઈ. હતી, આ ઉપરાંત પણ નાના મોટા બુદ્ધી વગેરેની ઠેક ઠેકણે મૂર્તિઓ છે. પરંતુ તેનું વર્ણન શુદ્ધ તથા પિંદ થવાનો જ સંભવ છે તેથી માત્ર પૂર્વવત્ કલ્પના કરી લેવાની વિનંતિ વાચકને કરીને વિરમીએ છીએ. એજ આર્ય કે જે બુદ્ધની મૂર્તિ કરવા-થીજ તેની પૂજા થઈ શકે એવી માન્યતા થઈ તો પણ એકજ નાના કુગર એક મધ્ય મૂર્તિ શું બસે નહોતી ! એકજ શુદ્ધામાં અનેકનું શું કામ ! દ્રવ્ય, શ્રમ અને સમયની બેઠદ બરેખાદી નહીં તો બીજું શું !

સીરીયા દેશના મુલ વતનીના વંશજે કરાવેલી એક શુદ્ધા !

નં. ૨૪ની શુદ્ધાના લેખથી જણાય છે કે તેનો કરાવનાર " દસપુર ગામનો વારતબ્ય (રહીય) વિષ્ણુદત્તનો પુત્ર ચક્ર તથા લેખક દમચીક રહિક હતો. " દમચીક ' સંપ્રદયી અનુમાન થાય છે કે તેના પૂર્વજે મૂળ ધરાનાં અખાતને માર્ગે સીરીયાના પ્રખ્યાત સુખ્ય નગર દમચીક (દમચક) થી આવ્યા હશે. અને સીરીયાનાં પાર્શ્વધનોને ' શક ' આ દેશમાં કહેતા એ નિર્વિવાદ છે. છતાં તેઓ લેખક એટલે કે લખિયમાંથી નીકળીને કાયસ્થમાં આવ્યા અર્થાત્ પરદેશી હોઈ આર્ય જાતિમાં સંપૂર્ણ રીતે પરિવર્તિત થઈ ગયા. પરધર્મીઓથી મૂર્તમાન દિજ પ્રજા જોત પ્રોત છે છતાં તે પરદેશીઓનાજ આપણે વંશજને નવીન પરદેશી-ઓનો તિરસ્કાર કરીએ છીએ ! અને તેમને સ્વધર્મમાં પાવન કરવા ના પાડીએ છીએ ! આપણા પ્રાચીન પૂર્વજે એટલા સાંકડા નહોતાં કે તે નાસિકની પાંકુ શુદ્ધાના લેખોથી સિદ્ધ થાય છે.

આ પ્રમાણે શુદ્ધાઓ તથા તેમાં કાતરેલા લેખોનું અવલોકન સમાપ્ત થાય છે, વિદ્યા-વિદ્યાસીને ઉપરોક્ત વર્ણન ધર્મ પ્રિય લાગશે પણ કેટલાકને તે કદાચ શુદ્ધ પશુ લાગશે

ચરતું જરા બારીકીથી વાંચનાથી, શ્રાવેલીને કાલના હોંડુ સમાજ પર આ વિષય ઝોટશે તો અસાધારણ પ્રકાશ પાડે છે કે, તે રેસપૂર્ણ થયો વગરે રહેવો જોઈએ નહીં. અરજક ધન તથા સમયનો અર્થ આ ગુણો પહોંચ્યાંથી કોતરવામાં કરવામાં આવેશે. હોયેા જોઈએ. પ્રથમ તે સાધુઓના વિદ્યાધ્યયન તથા ઉપદેશનું સ્થલ હતું; અને, પાછળથી પંચ સદી, પછી તેમાં બુદ્ધની તથા તેના પ્રાર્થો તથા મુખ્ય શિષ્યોની મૂર્તિઓ, વધારીતે તેની પૂજા વધારવામાં આવી હતી. પહોંચ કોતર્યો તે બિના પ્રાચીન આર્યો ગન-પાઠકર, કામનામાષ્ટ, અથવા એવા કોઈ બીજા શસાપણિક મિશ્રણના પક્ષ યાની હોવાનું સિદ્ધ થાય છે. તેમજ મૂર્તિની બનાવટમાં અર્થાત્ શિલ્પમાં પણ અત્યંત ક્ષણ હેવા જોઈએ. અને ગૃહ સ્થાપનામાં પણ તેઓ જેવા તેવા ઉસ્તાદ નહોતજ હોય. પરંતુ એ સપળા પ્રસારે, ક્યાં પછી શોધની લાગણી પ્રગટ થાય છે કે એ સર્વે વિદ્યા, સધળો શ્રમ સકળ ધનવ્યય વ્યર્થજ ગયો છે, જો વિદ્યાર્થીઓ અને, જાત આરીઓને શિક્ષણ આપવા સાર એ મકાનો બુધાપાં, હતે તો કુટલો સમાધી લાગુ થતે તેનો વિચાર કરતાં સ્વીકારવું પડશે કે હોંડુસ્તાનમાં મહાપન બોદોના ધર્મચિન્તાપણ્યો પણ મજૂરી હાનિ પહોંચાડી છે. જ્યારથી તેઓએ, બુદ્ધના ઉપદેશાનુસારે સ્થળે બુદ્ધની પાયાણ, મૂર્તિને પ્રધાન પદ આપ્યું ત્યારથી તેઓની શક્તિ તથા ધનનો, વ્યર્થ વ્યયનો, સંવત, સાર થયો ! અને અતે તેમની પડતી યજ્ઞ, તેમના કોતરેલા પ્રહારો પણ તેમનો કોષ થતો અટકાવી શક્યા નહીં. માત્ર લેખો ઇતિહાસની રચના માટે અકસ્માતથી કામ આવ્યા છે, એજ કાંઈક સંતોષની વાર્તા છે. ગુણો પહેમી પરિશ્રમની સીમાની હાનિના પ્રાદ. આપણને નિરંતર શીખવે છે ! તે બિલકુલ રહેવા લાયક નથી હવા. ઉગ્રાસ તો, અંદરના લાગમાં છે નહીં. તેમાં જ્યારે સાધુઓ રહેતા હશે ત્યારે યા તો તેઓના, રહેવા માત્રથી તપ થતું હશે અથવા તેમની અતિશય અધકાર તથા તાપમાંથી થતાં દુઃખની. લાગણી. ખેર મારી ગઈ હશે. એ કારણથી વિદ્યાવ્યય તરીકે પણ આ સુંદર સ્થિતિમાં જળવાઈ રહેતું ખંડીયેર. પણ કામ આવી શકે એમ નથી. તે છતાં પણ તે બારતવર્ષની એક અદિતીય, અનુપમ શોભા છે, અને પૂર્વકાલના પવિત્ર સંસ્કારથી જે આર્ય જીવોમાં પોતાનું જીવન પુતીત કરવા ચકાતો હોય તેણે અવસ્થ આ સુંદર અને સમજીય સ્થળની, માત્ર એકવાર કરવો ઉચિતજ છે.

સેદો? ઓટોલો 'અધ્યા' સમયમાં અંતર છે, તે પશુ પ્લેટો જેવા મહાન તત્ત્વજ્ઞાનીના વિચારોમાં એવો કાંઈ જાદુ ભરેલો છે, કે તેની અસર સર્વ દેશોમાં અને સર્વ કાળ ઓછાવર્તા: પ્રમાણમાં થયા વિના રહેતી નથી. પ્લેટોની વિશાલ જીવિમંતાએ આધ્યાત્મિક; નૈતિક, ધાર્મિક, રાજકીય, સામાજિક, શિક્ષણ વિષયક અન્ય અનેક ગૂઢ પ્રશ્નોનું એવું તે કાંઈ વિચરણ કર્યું છે કે રાંકરચાર્ય, એરિસ્ટોટલ, કેન્ટ, સ્પિનોઝા, કાંપ્ટ, રોન્સર વગેરે પ્રાચીન અને અર્વાચીન મયંક તત્ત્વજ્ઞાનીઓની માળામાં ઇતિહાસકારો જે તેની ગણના કરે છે તે સર્વથા થયાર્થજ છે. તેના વિચારોની અસર યુરોપીય રાષ્ટ્રોની સંસ્કૃતિ ઉપર જમરજમર રીતે યએલી છે અને હજુ પણ યાય છે. તેના સઘળા ગ્રંથોનાં મુખ્ય મુખ્ય પાશ્ચાત્ય ભાષાઓમાં ભાષાંતર યએલાં હોઇ તે સરલતાથી સમજ પડવા માટે તેના પર ટીકાના પુસ્તકો એટલાં બધાં તો લખાયાં છે, કે તે સઘળાં પુસ્તકોની એક સર્વોત્તમ લાયબ્રેરીજ બને. તેના રાજકીય, સામાજિક, અને શિક્ષણ સંબંધી વિચારોનું પરિણામ સીસરો, સેન્ટ, ઓગસ્ટીન, સર ટોમસ મૂર, મિલ્ટન, લોક, રસો, જન પોલ, ગેથી ઇત્યાદિ સરસ્વતિ મંદિરમાં પ્રકાશમાન થનારા રત્નોના વિચાર રૂપી તેજ ઉપર પ્રખર રીતે યયું છે. 'રાજકારણ', તત્ત્વજ્ઞાન, અને સાહિત્ય એ વિષયો પરના તેના વિચારો ધણા ઉદાત્ત હોઇને સર્વ જ્ઞાનનું એક (Unity of knowledge) કાયદાનું સામ્રાજ્ય (reign of law) શિક્ષણની યોગ્યતા, સ્ત્રી પુરુષની સમાનતા, આદિ જે આજના તત્ત્વજ્ઞાનો અને મુતસદ્દિઓનાં સિદ્ધાંતો છે, તે એનાં ગ્રંથમાં જણાઇ આવે છે. આવા પ્રકારના આ મહાન ગ્રીક તત્ત્વજ્ઞાનીના રાજકીય વિચારો કેવા છે, અને તેનાથી આપણને હાલની સ્થિતિમાં શો સહબોધ મેળવવા જેવો છે, તે બનાવવાનો આ લેખમાં મધા શક્તિ પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે.

પ્લેટોનું જીવનચરિત્ર.

પ્લેટોના રાજકીય વિચારો જણાવતાં પહેલાં તેનું જીવનજ્ઞાંતર 'કુ'માં જણાવવાની અગત્ય છે. પ્લેટોનો જન્મ ખ્રીસ્તી સન પહેલાં ૪૨૭મે વર્ષે જે માસમાં ગ્રીસ દેશમાં થેજના (Megara) નામના એટમાં થયો હતો. તેનું કેજ પ્રાચીન તથા કુલીન હતું. 'સુંદર શરીરમાં સુંદર આત્મા' (A beautiful soul in a beautiful body) એ પ્રાચીન ગ્રીક લોકોનું ધ્યેય હતું, અને તે પ્રમાણે બાલકોને ઉત્તમ શારીરિક અને નૈતિક શિક્ષણ આપવાની તે જાદુજ કાળજી રાખતા તેમજ પ્રત્યેક માણસ રાષ્ટ્ર માટેજ છે. રાષ્ટ્ર શિવાય અન્ય, સ્વતંત્ર, વ્યક્તિ જીવનજ નથી, એવી તેમની દૃઢ આપના હોવાથી પ્રત્યેક રાજકરણમાં ગુલાઇ પોતપોતાની જુદી અને સ્થિતિ અનુસાર રાષ્ટ્રની સેવા કરવી જોઇએ, તે શિવાય તેની આત્મિક ઉન્નતિ થનાર નથી, એવું તેમના રાષ્ટ્રીય શિક્ષણનું અને રાજકીય બંધારણનું ધોરણ હતું. તાલીમના સઘળા પ્રકારે, યુદ્ધકલા, બહાદુરીની રમતો અને સાહિત્ય એ સઘળા બાળકમાં પ્લેટોએ સત્તરજ સારી કૃત્યતા સંપાદન કરી. હોમર, હિસીયડ આદિ પ્રાચીન કવિઓનાં કાવ્યો તેણે મોટાં ક્યાં; એટલુંજ નહિ પણ તેણે પોતે કેટલાંક કાવ્યો બનાવ્યાં, એક શોકર્પવસાથી નાટક પણ લખ્યું. પ્લેટો વીસ વર્ષના થતાં તેની જીંદગીમાં અલગ મહાત્મની જે એક બાળત બની આવી તે એક તેના સોક્રેટીસ સાથે પરિચય થયો.

સોક્રેટીસના ઉમદા વિચારો અને તેનું ઉજ્જવલ આદર્શ; પ્લેટોને બહુ પ્રીય લાગતું, જેથી તે સોક્રેટીસને પોતાના ગુરુ તરીકે માનીને પરમનિષ્ઠ સેવક પ્રમાણે તેના પર અત્યંત પ્રેમ રાખતો. સોક્રેટીસના રાજકીય, નૈતિક વિગેરે બાબતના વિચારો જે કે ઐથનીયન લોકોના તે વખતના પ્રચલિત વિચારોથી ભિન્ન હતા, જતાં પણ તે પોતાના વિચારો કોઈની પણ દરકાર રાખ્યા વિના સ્પષ્ટ કહે તો રસ્તામાં, બજારમાં, તાલિમખાનામાં જ્યાં જ્યાં માણસોનું ટોળું એકઠું થએલું નજરે પડતું ત્યાં ત્યાં તે જતો, અને તેમની સાથે વાદવિવાદ કરીને તેમની સમજ કેટલી બધી જૂઠ્ઠાં બેરેલી છે, તે બતાવતો. પોતાને ડાહ્યા કહેવાડાવનારા લોકો અજાણથી બેરેલા છે, જેમના હાથમાં રાજકારભાર છે, તે ખરેખરા રાજ કરતી નહોતાં બામદા છે, તેમનામાં રાજનીતિનાં તત્વોનો ગંધ પણ નથી, અને તેથી ઐથેન્સની રાજ્યવ્યવસ્થા દૂષિત થઈ રાજકલાનો ઉચ્ચ આશય-પ્રજ્ઞમાં સદગુણોની અભિવૃદ્ધિ થવી તે સફળ થતો નથી, એમ તે વારંવાર સ્પષ્ટ રીતે કહેતો. આવા સ્પષ્ટ વક્તાઓ સઘળાને પ્રીય થઈ પડવા-શક્ય નથી, અને તેથી સોક્રેટીસના નિર્ભય વર્તનથી, તેનો કેટલાએક લોકો, અને ખુખ્યતઃ રાજકર્તાઓ, દ્રેષ કરવા લાગ્યા. તેમ થવામાં આશ્ચર્ય પણ નહોતું. ખ્રીસ્તી સન પૂર્વે ૪૦૪મે વર્ષે ઐથેન્સ શેઠરમાં રાજકાંતિ થઈ, અને ત્યાંની પ્રજાસત્તાક રાજ્યપદ્ધતિનો નાશ થઈ સઘળી સત્તા ત્રીસ અગ્રેસર-માણસોના હાથમાં આવી. એ રાજકાંતિથી ઐથેનીયન પ્રજાની રાજ્યવ્યવસ્થા ઉત્તમ બનીને તેનું કલ્યાણ થશે એવી પ્લેટોને બહુ આશા હતી, પણ જ્યારે તે ત્રીસ સત્તાધીશોએ સોક્રેટીસને દુષ્ટ દેવાનું શરૂ કરીને પોતાના સ્વતંત્ર વિચારો બહાર કાઢતાં અટકાવેા, એટલુંજ નહિ પણ કેટલાકે ખૂનની બાબતમાં તેનો હાથ-હોવાતું કૌભાંડ વચું ભારે પ્લેટોની અત્યંત નિરાશા થઈ. બીજા વર્ષે ઐથેન્સમાં ફરી રાજકાંતિ થઈ અને ઉપરોક્ત ત્રીસ સત્તાધીશોનું નામ નિશાન પણ ન રહ્યું. પ્રજાસત્તાક રાજ્યપદ્ધતિની ફરી સ્થાપના થઈ. હવે પોતાના ગુરુને ત્રાંસ થશે નહિ એવી પ્લેટોને આશા લાગી પરંતુ નવા રાજકારી માણસોએ સોક્રેટીસને પહેલાંથી પણ વધારે કષ્ટ આપવા-માંડ્યું! સોક્રેટીસ યુવાન પ્રજાનાં મન કલુષિત કરે છે, અને તે રાષ્ટ્રીય દેવને માનતો નથી, એવો તેના પર ખોટો આરોપ મૂકીને તેને દેહાન્ત દંડની શિક્ષા કરી; અને તે પ્રમાણે ઇસવીસને પૂર્વે ૩૯૯ મે વર્ષે સોક્રેટીસનો વિષપ્રયોગથી અંત આવ્યો.

પોતાના ગુરુનો આવીરીતે વિના કારણે છોડી અને નાશ થએલો જોઈ પ્લેટોને અતિ-શય દુઃખ થયું, અને જ્યાં સુધી ઐથેન્સની રાજ્ય વ્યવસ્થામાં આવા દુષ્ટ લોકોનું પ્રાબલ્ય છે ત્યાંસુધી પોતા સરખાએ રાજકારભારમાં જોડાઈને દેશ-સેવા બજાવવાની જો તેની મહત્વાકાંક્ષા હતી, તે તેણે બાળુએ સુધી દીધી, અને એકંદિનિયથી તત્વજ્ઞાનની સેવા કરવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો. તેણે કેટલાંક વર્ષોસુધી ઇજીપ્ત, ઇટાલી; સિસીલી વગેરે દેશોમાં પ્રવાસ કર્યો. ઇજીપ્તમાં તે હતા ત્યારે તેણે પાપ્યરસ તત્વજ્ઞાનની આદિતી મેળવી હોય એમ માનવાને કારણ છે. ખ્રીસ્તી સન પહેલાં ૩૮૬ મે વર્ષે તે ઐથેન્સમાં પાછો આવ્યો, અને તુરંતજ યુવાન વર્ગને જ્ઞાનામૃતનું પાન કરાવવા સાથે તેણે ગુરુકુલની સ્થાપના કરી. ઐથેન્સથી ઉતર બાળુ એક માછલ દર-એક અત્યંત રમણીય બગીચો હતો. ત્યાં એક નાનકડું ઘર હતું, જેમાં પ્લેટો

રહેતો; અને ધક્કોની શીતળ છાંવા તો બેસીને અંગવા તો ડરવા નીકળતાં તે પોતાના શિષ્ય વર્ગને યાનોપદેશ આપતો. જે જગાંપર આ જગીચો હતો, તે જગાની આમહેવતા એકડિમસુ હોવાથી ધક્કોની આ શિક્ષણ સંસ્થાનું 'એકડિમી' એવું નામ પડ્યું. આ શિક્ષણ સંસ્થાની કાર્તિકે હુંક સમયમાંજ સર્વત્ર પ્રસારી રહી અને સમગ્ર મીસ દેશમાંથી, પુષ્કળ વિદ્યાર્થી ત્યાં જ્ઞાન સંપાદન કરેવા માટે આવવા લાગ્યા. ધક્કોના શિષ્ય વર્ગમાં ઔરિરટોટલ નામનો એક શિષ્ય હતો, જે આગળ જતાં પ્રખ્યાત તત્ત્વવેત્તા તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામ્યો. આ સંસ્થાને લગભગ ચાંળીય વર્ષ સુધી શિક્ષણ આપવાનું તેણે કામ કર્યું. જે કે ધક્કો આ શિક્ષણ મરત આવેલો હતો. છતાં કોઈ શિષ્ય એમથી કંઈ આપતો તો તેનો તે સ્વીકાર કરતો. એકડિમીની સ્થાપના કર્યા પછી ધક્કોએ પોતાનું સર્વ આયુષ્ય શિષ્યોને શિક્ષણ આપવામાં અને અંગે બનાવવામાં વ્યતીત કર્યું. તે શુદ્ધસ્મારની વયે હોય, એમ તેના સંબંધની કૃપણ બાહિરી એથી જણાતું નથી. અર્થાત તેના શિષ્યવર્ગ, એજ તેનો કુટુંબ કબીરો, અને તેમના સંબંધની વ્યવસ્થા એજ તેનો સંસાર ! એ સિંચાવ, અન્ય કુટુંબ કે સંસાર, નહોતો. વિશ્વજીવ જુદીકોશવંદ, અસંત શુદ્ધ આચરણ, સીદી રહેણી, નિર્દોષતા અને કુવાન વર્ગને યાનવાન અને સન્નિહ્ય બનાવવાની પ્રયત્ન, છત્તા છત્તાદિ અનેક સદૃશ્યોથી તે પોતાનો શિષ્યવર્ગને બહુ પ્રીય થઈ પડ્યો હતો, અને અન્ય કેટલાક દેશ બંધુઓ પણ તેને પ્રીય માનતા.

પોતાની ઉપરોક્ત શિક્ષણ સંસ્થામાં કુવાન શિષ્યોને તત્ત્વજ્ઞાનનો ઉપદેશ આપતાં તેને રાજકીય તેવો અમેઝમો આજીવીની તક મળી. સીરાકયૂઝનો રાજા ખીન્ને ડાયોનિસિયસનો ઓગો ડાયન ધક્કોના મિત્ર હોઈ તેને બહુ આદરેલો. ડાયોનિસિયસના ગાદી પર બેઠો પછી ડાયને સિરાકયૂઝનું રાજ્ય બંધારણ સુધારવા માટે ધક્કોને બોલાવેલી ડાયોનિસિયસને સીરાસસ કરી, અને તેથી ધક્કોને ત્યાં બોલાવવામાં આવ્યો. ધક્કો સીરાકયૂઝ આવ્યો અને તેનું વિશ્વજીવ જુદી-વાતું જેને ડાયોનિસિયસે તેને અભિનંદન આપ્યું. પરંતુ ધક્કોએ કેરેલી સૂચનાઓ તેને પસંદ પડી નહિ. ડાયને ધક્કોનો પક્ષ સ્વીકાર્યો, પણ તેનું પરિણામ એ આવ્યું કે મામા બોલેજીમાં કહેલ થવાથી ડાયોનિસિયસે ડાયનનાં હાર્યમાંની સવળી સત્તા ખૂંચવી લઈ તેને હદપાર કર્યો !

પોતે જે હરેશથી સિરાકયૂઝ આવ્યો તે સરળ થવો તો એક તરફ રહ્યો, પણ ઉલટું તેનાથી વિના દારણે પોતાના મિત્ર ડાયન પર સંકટ આવી પડ્યું, જે જોઈને ધક્કોને અત્યંત દુઃખ થયું. દુરતજ તે એથેન્સ પાછો આવ્યો. પછી ડાયને ફ્રાન્સ એકત્ર કરી ડાયોનિસિયસ પર સ્વારી કરી તેનો પરાજય કર્યો. અને પોતે સિરાકયૂઝની ગાદી પર બેઠો. આ કામગીરી ધક્કોના શિષ્ય વર્ગ તરફથી તેને સારી મદદ મળી હતી, પરંતુ ડાયન પણ ગાદીપર બેઠો પછી ધક્કોના રાજકીય તત્ત્વો પ્રમાણે રાજકારણને નહિ ચલાવતાં પ્રજાપર જુઝમ ચુગરવા લાગ્યો જેથી તેના પર પ્રજા બહુ નાખુશ થઈ. ધક્કોની એકડિમીમાં શિક્ષણ મેળવેલા કૃત્રિપક્ષ નામના માણસે વિશ્વાસપાત કરીને ડાયનનું ખૂન કર્યું. એકંદર રીતે સિરાકયૂઝની સ્થિતિ સુધારવાને બદલે વધારે કંડોરી બની.

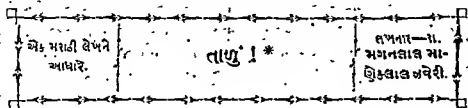
આ સિરાકયૂઝની બાંબતમાં ધક્કોના કેટલાક શિષ્યો અને તેના પોતાના સંબંધ હોવાથી ધક્કો તથા તેની શિક્ષણ સંસ્થા ઉપર સખત ટીકાનો મારો તર થયો. અને તે

ગુરૂકુલ એટલે કારસ્થાનાનું ઘર છે એમ તેના કેટલાક ચતુઓ બોલવા લાગ્યા. પ્લેટોને એવાંને પણ ધણુ લાગી આવ્યું. પણ તેના ગ્રીસ દેશના અને જગતના સુમાર્યે આ એકઠીની સેંકટ રૂપી વાવાઝોડામાંથી બચીને પ્લેટોના અત્યુ પછી કેટલાક વર્ષો સુધી તેનું સત્કાર્ય ચાલુ રાખી શકી. પ્લેટો ખ્રીસ્તી-સન પૂર્વે ૪૩૭મે વર્ષે મરણ પામ્યો હતો ત્યારે તેની ઉંમર ૮૦ વર્ષની હતી.

પ્લેટોના અધ્યયન.

પ્લેટોએ રચેલાં પુસ્તકો કાલ્પનિક સંવાદ રૂપ હોવાથી તેને Dialogues of Plato (પ્લેટોના સંવાદ) એ નામ પડેલું છે. એટલે પ્રત્યેક સંવાદને 'ગુરુ' 'શુદ્ધ' નીમ આપાએલું છે. આ સંવાદોની સંખ્યા શુમારે-એકેવીસ કે બારીસની હોય, તેમાં પ્લેટોએ પોતાનાં બિન્ન બિન્ન વિષયો પરના વિચારો સ્પષ્ટ રીતે મૂક્યા છે. આ વિચારો સંવાદ રૂપે રૂપરૂપ કરવામાં તેણે પોતાના ગુરુ સોક્રેટીસની પદ્ધતિનું અનુકરણ કર્યું છે. ને પ્રમાણે સોક્રેટીસ પ્રશ્નોત્તર રૂપે 'સોન' આપતો. કોઈ એકાદ ચિન્થે પ્રશ્ન કરેલો અને સોક્રેટીસે તેના ઉત્તર આપેલો, વળી તેના પર બીજાએ પ્રતિસંકલ હાવરી, અને તેના ખુલાસા પાછો સોક્રેટીસે આપેલો, અને એ પદ્ધતિથી તે પ્રચલિત હાલનાં વિચારરૂપી કમ્પોઝીશન સુધી જતાં, તેના ગુણુ દોષ બતાવી આપતો તેમજ પ્લેટો પણ કાલ્પનિક સંવાદોની રીતિથી પોતાના વિચારો વ્યક્ત કરતો. આ મહિના ધણુ સંવાદોમાં સોક્રેટીસ એજ મુખ્ય ભૂમિકા હોઈને તેના મોદેથી પ્લેટોએ પોતાના સિદ્ધાંતો સ્થાપિત કર્યા છે. આ સંવાદ રૂપી પદ્ધતિથી જ્યારે તાલિક વિવેચનમાં જોઈતું વ્યવસ્થિતપણું કોઈ કોઈ સ્થળે નહીં થયું છે, તો કેટલેક સ્થળે આ રીતિ કંટાળા ઉપજાવનારી પણ થઈ પડી છે અને કેટલીક જગ્યાએ કવિપ્રતિભા, અને તત્ત્વજ્ઞાનની રક્ષા વિવેચનપદ્ધતિ એ બન્નેમાંના પરસ્પર વિરોધી સુલેખો દૃઢગત સંયોગ યજ્ઞેશો હોય એ સંવાદો વાંચતી વખતે મનને ધણો આનંદ થાય છે. આ સંવાદરૂપી અંશમાં આધ્યાત્મિક, નૈતિક, સામાજિક, રાજકીય, ચિન્થણ સંબંધી સેંકડો વિષયો પર પોતાના વિચારો તેણે સ્પષ્ટ કર્યા છે, અને તેથી એ અધ્યયને ધણેભાગે વિદ્યાકોષ (Encyclopedia) નું સ્વરૂપ પ્રાપ્ત થયું છે.

(અપૂર્ણ)

ગ ધ વખતે મી. ગાંધીનાં સંખ્યાબંધોપરતત્ત્વ પરિણામ શું આવ્યું તે આ વખતે જતાવવાનું વચન આપી કથા અધુરી રાખી હતી, તેથી આજે આપણે ત્યાંની આગળ વધવું જોઈએ.

ગ ધ વખતે આપણે જોઈ ગયા કે મી. ગાંધીએ માત્ર પોતાના મિત્રોને જતાવવા સા- રૂજ કેટલેક ટુકડાણે બબ્બે અને કેટલેક ટુકડાણે ત્રણ ત્રણ તાળાં ટુકડી દીધાં હતાં. પણ તે એટલેથીજ અટક્યા નહોતા-કેટલાંક ખારણુને તો તેમણે અંદર અને બંદાર-એમ બેઠી બા- લુથી કિસ્તેબધી કરી હતી !

ચોડાક દિવસપર ગિરગામ 'ટ્રામ' ટર્મિનસ આગળના એક મકાનમાંથી 'ધાસસેટ' ની દુકાનને આગ લાગી હતી. દુકાનમાં 'ધાસસેટ' ની પુષ્કળ પેટીઓ ખડકેલી તે માર્ગે જનાર આવનારના જોવામાં દરરોજ આવતી હોવાથી આવજુઆજુનાં લોકોમાં એ આગે પોતાનો બહુ પ્રભાવ પાડ્યો ! પણ તેઓ બહુ નસીબદાર હતા, એમ કંઈએ તો ખોટું નહિ કહેવાય, કારણ કે પેલા જાહોશ સાહસિક હિંદી બેન્કર મહંમમ યુનીચાલે બેન્કની 'વીન્ડો ક્રેસિંગ' પદ્ધતિને જે સ્ટેટ કર્યો હતો તેનો એ દુકાનદાર પૂર્ણ અભ્યાસ કરેલો હોય એમ માત્ર લોકોને મેટો જયો જતાવવા સાડ ખડકેલી પેટીઓના તેના કામથી-જણાતું હતું ! આથી ચોડીજ વારમાં તેની દુકાન જો કે આખી સળગી ગઈ તોપણ લોકોએ ધાર્યું હતું તેટલું નુકસાન તેથી થયું નહિ અને પાડોશનાં ઘરો તો શું પણ દુકાનો સહી સહીસલામત રહી-એટલુંજ નહિ પણ જોડેની પાનવાળાની દુકાનમાંના પાન સરખાંચે અગ્નિના સખ તાપથી કરમાયાં નહિ ! ! આજમુજબ ખાલીખંડ ચીત્તેને પણ બની શકે તેટલાં વધુ તાળાં મારી પોતાની દોલતને અનેકમણી જતાવવાનો મી. ગાંધીએ પ્રયત્ન કર્યો હતો !

પણ એ અખતરો તેમને બહુ ગરમ પડ્યો ! એકવાર તેમના અનાજનો કોઠારની કુંડી તેમનાં સહધર્મચારિણી તરફથી ખોલાઈ ગઈ. તાળું જરા વિગતીય હોવાથી તેની કુંડી શોધવા મી. ગાંધી આખો બજાર ફરી વળ્યા, પણ કેમે ફરી કુંડી મળે નહિ ! તાળું છુદાર પાસે તોડાવવાનો પણ તેમનો જીવ આસે નહિ; કારણ કે પેટના છોકરા કરતાં પણ વધારે

* 'સત્ય' નો અંગ્રેજીનો અર્થ મેરોઢ થવાથી જતાવજને હોયે પ્રુ-સરોધન બાબત નહિ થઈ સમજી દોષ; જેથી ૯૨ મે પાને નીચેથી નવમી લીટીમાં "બદ્ધપતિત્વ" ને બદલે "બદ્ધપતિત્વ" અને તેજ મુજબ તેની નીચેની લીટીમાં "ત્રીલ" ને બદલે "ત્રીલ" લખાઈ ગયું. એ, જે જાંચકોએ સુધારી લેવું.

મમતાથી. જેની સંભાળ રાખેલી એવાંએ તાણાનાં હાડકાં પાંસળીં જુદાં યદિ જતાં-
તેમતાથી જોઇ શકાયજ, કેમ ? અને જરા. અભિમાની હોવાથી તેમને આજદિન સુધી
એક દિવસ, પણ એવો જાણ્યો નહોતો કે પાંડખાકોશીથી ચપટી ધાન્ય માગી લાવવું
પડ્યું હોય ! જેર ! આ રીતે રૂંટે આખો દિવસ તો ધરનાં બધાંએ ‘ નકરડો ’ અપવાસ કરી
કાઢ્યો; પણ તે દિવસે એકાદશી હોવાથી તે અપવાસનું સમજું પુણ્ય ધાર્મિકતાનેજ અર્પણ
યયું ! બીજે દિવસે ‘ હાદશી પુણ્યપર્વણી ’ હોવા છતાં તેને વાશી એકાદશી અથવા એકાદ-
શીની ‘ કરકર ’ જ માનવી પડી ! બિચારા મી. ગાંધીના તો ડોળાજ સફેદાં યદિ ગયા ! આખરે
એ સર્વે હકીકતની મને જણ થતાં બજારમાંથી લુહારને બોલાવી મારા મિત્રના એ વ્હાલા
અને આસંકિત પુત્રનું ખૂન કરાવી તેનું પાપ મેં મારે માથે લીધું !

જો કે આથી મી. ગાંધીને અને તેમના કુટુંબને એક સાથે એકાદશીઓ કરી લઇ
‘ ધર્મરાજને ચોપડે તેનું ’ પુણ્ય જમે કરાવવાનો અને તે પુણ્યનું વ્યાજ ખાવાનો અમૂલ્ય પ્રસંગ
મળ્યો હતો તેમાં હું વિધનરૂપ યદિ પડ્યો ખરો અને મી. ગાંધીએ તો મારા તે અપરાધને
સાર મારી સાથે પંદર દિવસ સુધી મૈત્ર ધારણ કર્યું અને ત્રણ દિવસનું તો તે પુત્રતુલ્ય
તાણાનું સૂતક પાલ્યું હતું છતાં તેમનાં મે-નાનાં હોકરાંઓના અનેક આશીર્વાદ મેં મેળવ્યા
હશે એમ તે નિર્દોષ ‘ બુલકાં ’ ઓના ચહેરાપરથી સ્પષ્ટ જણાતું હતું. મી. ગાંધી જ્યારે
અવરહિત યદિ ગયેલા પોતાના (સૂત) પુત્રને અનેકવાર સુખન લેતા જણાતા હતા ત્યારે
આ બાળકોનાં નિર્દોષ હાસ્યમાં તે પ્રતિ કંઈક ઉપહાસાત્મક હોવા મને જરૂર જણાતી હતી;
અને એ તદ્દન સ્વાભાવિકજ હતું, કારણ કે તેમને મને તો તેમનો એક શત્રુ નાશ પામ્યો
હતો, જે પોતાના અવનમાં તેમને કુખ રૂપ યદિ પડ્યો હતો !

... બીજા એક વાર પણ મી. ગાંધીના નસીબમાં બીજા એક પુત્રનો વિયોગ પણ વિધા-
તાએ સરજ્યો હતો, કારણ કે ઉપલા બનાવની થોડાજ દિવસ પછી તેમને પોતાને હાથે એક
કુચ્છી ઓવાઈ ગઇ ! મી. ગાંધી આગલા પુત્રના વિયોગ પછીથી એકને, બદલે દરેક તાણાને
બધ્યે કુચ્છીઓ રાખતા અને મી. અને મીસીસ. બેઉ તે સરખે ભાગે વહેંચી લેતા. પણ
મીસીસ પણ કંઈ ઓછાં સાવચેત નહોતાં-કુચ્છી ઓવાઈ જાય નહિ તેથી જે ચીજને તે કુચ્છી-
વાળું તાણું મારવાનું હોય તે ચીજમાંજ તે કુચ્છીને સાચવી મેલતાં કે પહેલાંની માશક ઓવાઈ
જાય નહિ ! આથી જ્યારે મી. ગાંધીએ પોતાની કુચ્છી ઓવાઈ જવાથી પેલી ‘ કુચ્છીકર ’
કુચ્છી પોતાનાં ધર્મપત્ની પાસે ગમરાતાં ગમરાતાં આગી ત્યારે યરે કહેજે. ધૈર્ય દેતાં મીસીસ
ઉત્તર દીધા કે- “ અરે, ગમરાઓ છો શું કરવા ? મેં મારી કુચ્છી કંઈ તમારી
માફક, ખોઇ નાંખી નથી-તે મેં જ પેટીને એ તાણું માર્યું છે તેમાંજ ખાસ સંભા-
ળાને મેલી છે ! !

... વાંચક ! આ વખતે મી. ગાંધીના મનની સ્થિતિ કેવી. યદિ ગઇ હશે ? તેમને એક
કુખ અને બીજું હસવું યદિ હશે ! તમારા કાષ્ઠમાંથી ફોટોના શોખીન હોત અને ‘ કંમેરા ’
પાસે હોત તો જરૂર આ વખતનો મી. ગાંધીના ફોટા તમે પાડી લીધા વિના રહ્યા ન હોત !
આની પરસ્પર વિરૂદ્ધ ગુણવાળી સ્થિતિને સ્વીચ જોડોડું ધણીવાર સ્તુત્ય યાય છે અને પ્રાચીન

‘જમાનાથી તેમ આસતું’ આવ્યું છે એમ તેમને દુર્યોધનની વાત યાદ આવવાથી લાગ્યું અને એવી બાબતનું પ્રાચીન ઐતિહાસિક દ્રષ્ટાંત મળવાથી તેમને કંઈક ધૈર્ય પશુ આવ્યું !

મી. ગાંધી હવે પોતાના ખાસ ઉપયોગની સર્વે કુંચીઓ પોતાની પાસે રાખી મીસીસને માત્ર સાધારણ તાળાઓની જ કુંચીઓ આપતા, અને પોતે જનતાં વાણીયાઓની વાડીમાં વાસણુ સાફ કરનારા નડિયાદીઓની જાતિના શક હોવા છતાં એ કુંચીઓના રક્ષણ સાર ખાસ ‘શર્મા’ ખન્યા હતા-જનોઘ ધારણ કયું હતું ! એ દોરાની ખીંટીયેજ તે પોતાની સર્વે કુંચીઓ લેટકાવતા !

પશુ મીસીસ ગાંધી પાસે એવો કોઈ ટૂંવેલાંજ ખાલો ન હોવાથી તેમની પાસેની કુંચીઓ અવરનવર ખોવાયા કરતી અને સ્ત્રી જાતિને ‘શર્મા’ના અધિકાર સામ્રાજ્યે આપ્યો છે કે નહિ તેની તે હમેશાં શોધમાં રહેતા; પરંતુ મી. ગાંધીએ તેમને તેવી સઘળા ચિંતામાંથી સત્વરજ મુક્ત કર્યાં-કુંચી સંબંધી કોઈ પણ પ્રકારના વિધિ નિષેધ વિતાનાં તાળાં તેમણે તેમને આણી આપ્યાં. એ તાળાં એવાં તો સર્વોપકારી હતાં કે તેમને પોતાના કામથી અળાવવાને કોઈપણ કુંચી, ખાલો કે સળી અસમર્થ થતું ! એટલુંજ નહિ પણ કદી કદી તો માત્ર એક આંચકોજ બસ થતો ! અમુકજ કુંચી આવશે તો હું મોકળે અને વર્તીશ એવું રામપતિનંત કે ધર્મ અથવા હક તેમનામાં બીલકુલ નહોતાં.

પશુ તેમની આવી વસુધેવ કુટુંબક વૃત્તિ જોઈ મી. ગાંધીના એક નાકરની દાદ સંગઠી. હબ્બર પાંચસોનો ‘ડરહો’ લઈ તે ‘ગચ્છતિ’ કરી ગયો ! આથી પોતાની સ્ત્રીને વધારે નીતિમાન તાળાં આપવાની મી. ગાંધીને પાછી ધરજ પડી, જે કે એ શ્રીમતિ ‘દેવી’ એ પોતાને કરેલાં નુકશાન બદલનો તેમનો રોષ યોગ અંશમાં પણ ઝોછો થયો નહિ.

પશુ એટલામાં બેઠને આનંદનો ‘સમો’ આવ્યો. સુબંધના એક વિદ્વાન્ ગૃહસ્થે સ્ત્રીઓને ઉપવિત પહેરી ઉપનિષદ બાણનાનો અધિકાર સામ્રાજ્યમાંથી કાઢી બતાવ્યો અને ‘પ્રેક્ષીકલ’ કામ કરી બતાવવા સૌથી પ્રથમ પોતાની સ્ત્રીનેજ યજોપવિત સંસ્કાર કરાવ્યો. મી. ગાંધીને એ બાબતની ખબર પડવાથી તેમને એવો તો આનંદ થયો કે તુરતજ એક સમતિ પ્રદર્શક ‘અર્ચન્ટ’ તાર તેમણે તે ગૃહસ્થપર કર્યો અને પહેલાં મીસીસ જનોઘ લેવાના (અલંત મોટી ઉંમર વગેરેના બાધને લીધે) બિન અધિકારી જણાવાથી તેમનો ત્યાગ કરી, બીજાં પરણી આવી તેમને એ ખુટી-સંસ્કાર કરાવ્યો !

ત્રીજેરીને કયું તાળું મારવું એનો વિચાર પણ દિવસથી મી. ગાંધીના મનમાં ઘોળાયા કરતો હતો. પ્રથમ તેમણે ‘સાક્ષર’ તાળું મારી જોયું, પણ ત્રીજેરી અધારામાં રાખવામાં આવેલી હોવાથી અશ્વરો ગોઠવતાં બહુ મુશ્કેલી પડતી. આથી મહાપ્રયાસે તેમણે ત્રીજેરી અજ્ઞવાળામાં આણી મેલી. પણ આથી એક નવીજ મુશ્કેલી ઉભી થઈ-પાસે ઉભા રહેલાંને પણ અશ્વરજ્ઞાન થઈ જવા લાગ્યું અને સાક્ષરત્વપરનો, જનમનગરી દેવોની માફકનો, પોતાનો સનાતન નડીવાદી દષ્ટ ઉઠી જાય તે તેમને કોઈતે હિંમત જણાયું નહિ. આથી બજેલા (પશુ ગજેલા નહિ) લોકોની મારફત ચિહ્નિત તાળાં પણ અવહારમાં નિષ્પયોગી છે-તેના કરતાં તો અસર યતુ તાળાંજ સારાં-એવો પોતાનો અનુભવ જાહેર કરતાં આધુનિક શિક્ષણ

પર કટાક્ષ કરી, કંઠાળી, આખરે તેમણે એક નવી જાતના નિરક્ષર તાળાંની તે સાક્ષર તાળાને બદલે યોજના કરી.

આ જાતનું તાણું જરાક દબાવવાથી પોતાની મેજેજ બંધ થતું. માત્ર તેને ઉઘાડતી વખતેજ કુંચીની જરૂર પડતી. પણ મી. ગાંધી દંધ નિવૃત્તિપરાયણ મૃદુરમ નહોતા. એક દિવસ અત્યંત હર્ષિત મુદ્રાથી આવી તેમણે મને કહ્યું: “અમારી પ્રાચીન આર્યભૂમિ, કે જેમાં રામ જેવા એક પતીવ્રતવાળા, ભીષ્મ જેવા નૈષ્ઠિક ધર્મચારી, હનુમાન જેવા આત્મા ધારક, ભરત જેવા સહનશીલ અને ન્યાયી, લક્ષ્મણ જેવા બંધુપ્રેમી, ભીમ જેવા પરાક્રમી, અર્જુન જેવા બાણાવલી, (આ પ્રાસ્તાવિક ઐતિહાસિક પુરાણ હજી કેટલુંક લંબાવશે તેની મારા મનમાં ચિંતા ઉત્પન્ન થવાથી ‘આટલી ભૂમિદાન બસ થશે, હવે મૂળ વિષય પર આવો, ’ એવી તેમને નમ્રતાપૂર્વક વિનંતિ કરી જે માન્ય કરતાં તેમણે જણાવ્યું:) વિગેરે વિગેરે યદ્ય ગયા છે, તેના પુત્રોમાં કલ્પનાશક્તિ નથી એવો ચારે તરફ દાઢ પોકાર યદ્ય રહ્યો છે, પણ હું ઇતી ઠોકરીને જણાવીશ કે તે આરોપ કેવળ અસત્ય છે. અરે અમને અમારું પાણી બતાવવાની સંધિ મળતી નથી. સંધિ ! નહિ તો અમારામાં સંકેદો ‘એડીસન’ યદ્ય ગયા હોત. ” મી. ગાંધીમાં આટલું બહુ દેશાભિમાન એકદમ ક્યાંથી ઉભરાઈ ગયું તેનું કારણ તેમને પૂછતાં પ્રયત્ન તેમણે અમારી પાસે કપ્પૂલાત કરાવી લીધી કે અમારે તેમની બાહોશીની સ્તુતિ કરી તેમને બીલકુલ સરભાવવા નહિ. અમારી તરફથી એ પ્રમાણેનું અભયવચન મેળવી તેમણે એક હુદારની મદદથી પોતે તૈયાર કરેલું એક તાણું મને બતાવ્યું. તેમણે કહ્યું, “આ તાળાની કલ્પના મને મારી ત્રીજેરીના તાળાથી યદ્ય આવી. આ તાળાના ધર્મ દાલના મારા તે તાળાથી જેમ કેટલીક જીવિઓમાં માત્ર ઉઘાડવાની અને કેટલીકમાં માત્ર બંધ થવાની આંખ હોય છે તેમ તેદન જ પ્રતિકૂળ છે. તે તાળાને માત્ર ઉઘાડવા કુંચી જોઈએ છે. આને માત્ર બંધ કરવા કુંચી જોઈએ છે. તે તાણું રહેજ દબાવતાં બંધ થાય છે, આ રહેજ આંચકો મારતાં ઉઘડે છે. હવેથી આ તાણું હું મારી ત્રીજેરીને મારી પેલું કાઢી નાખીશ. અરે, આપણા લોકોને ઉત્તેજન આપનાર કોઈ મળતું નથી, નહિ તો પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોએ વિમાન શોધી કાઢ્યાં ત્યાર પૂરે હિંદમાં આસ્થાએ વિમાન નીકળી ઉડવા લાગી ગયું હોત ! ”

પેલા હુદારે મી. ગાંધીની ત્રીજેરી ‘તળાયાં ઝાટક’ કરી નાંખવાની આ સુક્તિ શોધી કાઢી છે, એમ મને તેજ વખતે જણાયું અને યોડાજ વખતમાં અમે તેવા સમાચાર સાંભળ્યા. મેં મી. ગાંધીને બહુએ સમજાવ્યા હતા પણ તે દંદ નિશ્ચયી એકના એ ન થયા. ઉઘડે તેમણે અમારા પ્રતિ દંધક તિરસ્કાર બતાવતાં પાછો અલ્પાપેક્ષ આપવા માંડ્યો કે, “આપણા લોકોમાં કોઈ પણ કલાને ઉત્તેજન નથી મળતું.” ચોરી થતાં તો વધારે સંતાપી કહેવા લાગ્યા કે “અરે, આપણા ચોર લોકો પણ દેશદોષી અને કલાને આશ્રય ન આપનારા હોય છે ! ”

હવે મી. ગાંધીએ પોતાની બાકી રહેલી સંપત્તિ સાચવવા ત્રીજેરીને ઘંટડી વાળું તાણું માર્યું અને તે પોતાના ‘એડ-રમ’ માં મેકાવી અત્યંત ખુશીથી તે બડબડવા લાગ્યા. “હવે ચોર જરૂર પકડાશે. કમળખાને ખબર પણ નહિ પડે કે કુંચીનો પ્રયોગ શરૂ થતાંજ

ધંટડી વાગવા-માંડશે અને તેથી-ધરનાં બંધાં જાગી ઉઠતાં તુરત-યોડીક પ્રસાદી મળી. “માર-
ખાવડી” તો રસ્તો જોવો પડશે ! એની ઉધ જો કે જરા પાછી છે. છતાં મારી તો છેક
કાપી છે-એટલે સુધી કે ઉધમાં મને મારા ચોરવાનો સાદ પશુ સ્પષ્ટ સંભળાય છે ! ધંટ-
ડીને પહેલેજ દોકે એકદમ ઉઠી ચોરને ગળે હું ચોંટ્યોજ સમજવો ! ” આ વિચાર મને
પશુ બહુ ગમ્યો.

જ દિવસે તે જાણાતું વાસ્તુ યવાતું-હતું. તેજ દિવસે રાત્રે મને ધંટડીના નાદ સંભ-
ળાયો અને જાગીને જોઉં છું તો આશ્ચર્ય સાથે મને એ જણાયું કે એક ‘સ્ટાંપ કલેક્ટર’ ને
સ્ટાંપની એવી લેલછા લાગી અઘ હલી કે કમીને ધીમે તેડું ચક્ર-ખંડી નીચે ચાલી જઈ તે
પોતેજ એકાદ સ્ટાંપ નીચે મેલી, તે પર બેસી, પોતેજ રાજ મનવવાની કોશીશ કરતો હતો
તેમ પોતેજ પોતાને ચોર તરીકે ઓળખાવવાનો પ્રયત્ન કરતો હતો !

ચોડાક દિવસ પછી અલીગઢ તથા દોલ્લી તરફના ‘કટકરી’ ના ફેરીયાઓની એક
ટોળી અમારા ગામમાં આવી. તાળાં, ચાકુ, છરી, વિગેરે અનેક ચીજો તેઓ લેવવા લાગ્યા
હતા. તેમની પાસેનાં તાળાંઓનો મોટો લોગ મી. ગાંધીએ લઈ જૂની પકટનને રગ આપી
પાછી નવી પકટન ખેસાડી ! એજ શુભારમાં કઈ ધર્મ સંયોગે સુરતના ગર્હુમ આમલી વા-
ળાની નાટક કંપની અમારા ગામમાં આવી અને સૌથી પ્રથમ ખેલ “સુભદ્રા હરણ ઉર્ફે
ચૌધવિપાક” નો મેંથો જ લેવા આપું મોંઘી ‘રમીલી’ નિર્ભય ચિત્તે ગયું. જતો જતાં
વળી અતિ માનપૂર્વક દૃષ્ટિથી પોતાનાં બધાં તાળાં તરફ જોઈ જાય ચોરોને એજેજ આપતા
હોય નહિ તેમ મી. ગાંધી બોલ્યા; “ચોરોને કહીએ હવે આવી જવ કેમ ચોરી કરો છો
તેં હવે હું પશુ જોઉં છું; તમારા બાપ જન્મે પશુ આવાં તરાહ તરાહનાં તાળાં તમે જોયાં
નહિ હોય !”

હમણાંની મારક તે વખતે નાટક અમુક વખતે ખલાસ થયોજ જોઈએ એવો
નિર્ભય નહોતો. તેમણે વળી શહેરની વાત અને ગામની વાત જૂદી અને પહેલે ખેલ તો
હંમેશ પીટવાળાઓના ‘વન્સમેર’ ને લીધે ઠવાક એ કંઠાક વધારે ચાલેજ. આથી ખેલ
છેક મુંબઈ ચાર વાગે ખલાસ થયો. મી. ગાંધી ઘેર પોતાની હંમેશની ટેવ સુન્દળ જુએ છે
તો બધાં તાળાં બરાબર દીધેલાં હોઈ માત્ર તેમાંના માત્રજ એક ધડકો ! તપાસ કરતાં
પેલા અલીગઢના તથા દોલ્લીના વેપારીઓ (?) પલાયન કરી ગયેલા જણાયા ! બિચારા
ગાંધીને પોતાનાં તાળાં વેચી પોતાની પાસેની તે તાળાંઓની કુંચીનો ઉપયોગ કરી, એ
કાચીન સાલુકારો તેના માલ ‘છુ’ કરી ગયા ! સુદેવ પતિની આરાતું ઉત્કંઠન કરીને
પશુ મી. ગાંધીનાં નવાં અને માનીતાં પત્ની પોતાનાં બધાં દાગીનો પહેરી નાટક જોવા
ગયેલાં હોવાથી તે બધા દાગીનો સહીસહામત રહેવા પામ્યો.

ખરી નર્યાબદાર મી. ગાંધીની નવી ! તેણે ખોરોમાસ અને ચોરીસ કલાક બધા
દાગીનો પહેરાવા માંડ્યા અને મી. ગાંધીએ એકવાર તેનો પ્રતિકાર કરવા પ્રયત્ન કર્યો ત્યારે
આખું પકડાવી દઉં કે “તે દહાડે પશુ તમે એમજ કહેના હતા. પશુ મારા દાગીનો
પહેરવાની હેંશ અને હંકને લીધેજ આટલું બચવા પામ્યું છે; બાકી તમારાં “અનેક” અને “તરાહ

તરાહનાં ” તાળાંઓએ તો કેટલો ખચાવ કર્યો તે જણાઈજ આવ્યું ! ” ગાંધી ખચારાં શું બોલે ? તેમને મોટે “ ઓરોમંદીક ”—ચિના કુંચીએ, પોતાની મેજેજ, બધે થતું તથા ઉશ્કડતું—તાળું મરાયું !

વાંચક ! અગાઉ જણાવ્યા મુજબ આ લેખનું ખીજ મરાણી ‘ વિવિધ જ્ઞાન વિસ્તાર ’ નામના માસિકના ઇ. સ. ૧૯૦૩ના જાનવારીના અંકમાંથી લેવામાં આવ્યું છે. તેને ઇ. સ. ૧૯૧૪નો બનાવી તેમાં અર્ધા ઉપરાંત નવું ઉમેરણ કરી, ચપાઈ મીડું મસાણા બજારાવી, આપની સમક્ષ મેલ્યું છે. ભાવે તો જડ તાળા કુંચીમાં મેલવા કરતાં ખાઈજ જાગે !

નવલકથાઓનું સાહિત્ય.

ગુજરાતી નવલકથાના સાહિત્ય પર દ્રષ્ટિ કરતાં ગુજરાતી નવલકથાકારોની અફલકુપતા આપણું પ્રથમ લક્ષ્ય બેઝે છે. પ્રસિદ્ધ અંગ્રેજ નવલકથાકારો એવા થોડાજ હશે કે જેઓએ એકજ નવલકથા લખીને ઇતિ ક્યું દરો. તેઓ તો યુવાન પત્ની દર વર્ષે કે બે વર્ષે પુત્રને જન્મ આપે છે તેમ દેક જદ થતાં સુધી ઉપરાજાપરી નવી નવી નવલકથાઓને જન્મ આપતાજ જાય છે. આપણા ગુજરાતી નવલકથાકારો તો એક પણ નવલકથા આખી પણ તે લાંબી હોય છે તો સામટી આખી પ્રમટ કરી શક્યા નથી. અને ૨, ૪ કે ૮ ભાગમાં અનેક વર્ષોને આંતરે પ્રમટ કરે છે. તેઓમાં લખવાની ઝડપ નથી કે ઝડપ વિચાર ઉતરતા નથી કે ઝડપ લખવાનું ઉત્તેજન નથી કે અભ્યાસ કે આવડત નથી, એ પ્રશ્નો સ્વાભાવિક ઉદ્ભવે છે. ધર્ણખરૂં ધણાખરાં કારણો ક્રમનસીબ ગુજરાતી નવલકથાકારને સતાવે છે. પરંતુ એ સઘળાં ગૌણ કારણ છે. તેમના નાના જયા (output) નું મુખ્ય કારણ તેઓનો લખવાનો કાંઈ ધધો ન હોવાનું છે. ગુજરાતમાં ઉદરનિર્વાહનું સાધન સાહિત્ય નથી. આખાંતર કે વર્તમાનપત્રોના લેખોને બંને કેટલાકોએ ઉદર નિર્વાહનું સાધન બનાવ્યું હોય પરંતુ સ્વતંત્ર અને અસલી પુસ્તકોના લેખકો માટે તો તે સાધન છે જ નહીં. તેથી વિરૂદ્ધ, ઇંગ્લેંડમાં અને સમસ્ત પશ્ચિમમાં વિદ્વાન લેખક સહેરમાં નહોં તો ગામડામાં મુખ્યપૂર્વક નિર્વાહ કરી શકે એટલું સાહિત્ય સેવાથી કમાવાની આશા રાખી શકે છે; બદકે પ્રસિદ્ધ લેખકો તો તેથી સારી પુણ પણ મેળવવાની આશા રાખી શકે છે. તેમના અંધની હસ્તલિખિત પ્રતિના જ મોં મોઝા દામ પખ્લીશરો આપનાર છે—અહીંના પખ્લીશરો તે બહુ તો ‘ કમીશન ’ થી વેચવાજ રાખવા તૈયાર હોય છે ! અને આ સઘળું પુસ્તક ખરીદનાર બ્લોજી પ્રજા હોવાથીજ યદ્ય શકે છે. પરંતુ જ્યારે બ્લોજી વાચક પ્રજા ઇંગ્લેંડમાં ન હોતી (તેને તો ૧૫૦ વર્ષજ ઘયાં છે) ત્યારે પણ લેખકી કમાનારા લેખકોની સારી સંખ્યા હતી. કમાતા

નહોતા તો પણ એજ ધંધામાં પડ્યા રહેતા. કાવાખાનામાં મળતા, કાતરીયામાં સૂતા અને કેસમાં પકડાતા તો પણ એજ ઉધમ કરતા ! ડૉ. જૉન્સન, ડૉ. ગ્રોવ્ડસ્લીય, તથા એમના એવાજ બૂખડીબારસ મિત્રોનાં દારિદ્ર્યનું મેકેલેએ તેમના જીવન ચરિત્રોમાં આપેલું ચિત્ર ખચિત તેમને દયા ઉપગમનાઈ પરંતુ આપણે માટે બોધ આપનાઈ છે. એજ લોકોએ દુઃખમાં દહાડા કહાડી, ઉત્તમ સાહિત્ય ઉત્પન્ન કરીને, વાંચનની અપેક્ષા પ્રગટે વાંચનની પ્રેમી કરી છે. તેમનાજ રક્તનાં પોપણથી બીજા અંકુરિત યદને હવે વૃદ્ધ પુષ્ટ યવાનો દિવસ આવ્યા છે. જ્યાંસંધી સારા લેખકો સાહિત્યની સેવામાં સર્વસ્વ અર્પણ કરશે નહીં અને પ્રજા ઉપર અંયોના વર્ષો વર્ષોવશે નહીં ત્યાં સૂધી તે પક્ષગ્રસ્ત મુશકેલ છે ! જે લેખકો પોતાના વિષયનું સંપૂર્ણ અધ્યયન કરે, સંસ્કારી ભાષામાં પ્રવીણતા પ્રાપ્ત કરે અને બાદ મોકરી શોધવાની દોડદોડી કરવાને બદલે સાહિત્યમાં પડે અને પુષ્કળ લખે છપાવે તોજ ઉત્કર્ષ યવાનો સંભવ છે. બધાજ કાંઈ શ્રીમંત યશે નહીં. કેટલાકના અંયો નિર્માલ્ય પણ માલમ પડશે, તેમજ વીક્ટર હ્યુગોની પેઠે બધાજ અંયો સર્વોત્તમ નીવડવાના પ્રસંગ તો કાંઈક વિરલનેજ પ્રાપ્ત થશે—પરંતુ જે દરેક અનેક લખશે, તો તેમાંના એકાદ બે તો જરૂર પ્રજાપ્રિય યદ પડવાનો સંભવ છે. વૉલ્ટેરની માફક બધાના ખાસ સવળા પડશે નહીં; પરંતુ જે અનેક અંયો બહાર પાડવામાં આવે તો વિવિધતા વધવાથી અવશ્ય વાંચનનો રસ જગૃત થંપા વિના રહે નહીં. અનેક પુસ્તકોની હસ્તીજ તેની સર્વોત્તમ જાહેરખબર છે. જે લેખકો અંયમાં નવીનતા અને વિશેષતા આણવાનું કરે અને એવાજ અંયો પ્રગટ કરવાની દરકાર કરે તો અવશ્ય, પ્રજાની ગમે તેવી અરુચિ છતાં તેમનો વાંચનનો મંદ જરૂરિયાત પ્રદીપ્ત થશેજ. હાલ તો બધાજ ગ્રેમ સંબંધીજ નવલકથા લખે છે ! બીજો વિષય સૂઝતોજ નથી. ચિંતાર્થતામાં પણ એ પ્રધાન છે, પરંતુ વસ્તુના વિષયોની વિવિધતા પણ છે. સ્કૉટ મધ્યકાલીન ઇતિહાસ સંબંધી, ડીકન્સે મધ્યમથી કાંઈક કનિષ્ઠ વર્ગોની રુચિ અરુચિઓ સંબંધીજ વસ્તુ પેતાંની નવલકથામાં લીધાં છે. જીવંત નવલકથાકારોમાં મીસ ટ્રેસી કૉરેલીએ નીતિ તથા ધર્મેશુદ્ધિ સંબંધી, એચ. જી. વેલ્સે, સાયેન્સના બાવિસાત્રાજ્ય સંબંધી, અને તેજ પ્રમાણે ટોમસ હાર્ડી આદિ નવલકથાકારોએ જે વિષયમાં પોતાનું મગજ સ્થાયી સુગમ રીતે આદ્યું છે તેજ વિષયને નવલકથામાં પ્રધાનતા આપી છે. ગુજરાતી ભાષામાં એવી સ્વતંત્ર કલ્પિત નવલકથાઓનો અભાવ હોવાનું એક બીજું મુખ્ય કારણ એ છે કે, ગુજરાતીઓનાં જીવનમાંજ નવલકથાનાં તત્વનો અભાવ છે ! તેઓ ગ્રેમ સંબંધી લખે છે તે પણ અંગ્રેજી નવલકથાઓના અર્થાત યુરોપીય પ્રજાનાં જીવનનોજ વિષય છે. આર્ય સંસારમાં લગ્નપુર્વે અને પછી પણ, પાશ્વત્યો પેઠે-ગ્રેમ કરવાની પરિપાટીજ ક્યાં છે ? સાર્વજનિક બાલકાનની શૂળીમાં તે સારૂ અવકાશજ ક્યાં છે ? યુવા લગ્ન અને સ્વપંચરના ઉચ્ચ કટીમંથનીજ શૂળીમાં ઉમળું એ આમશ્વ છે. ગુજરાતી કે હોંડુ સંસારી નવલકથાઓમાં ત્રી પુરૂષનાં સંવનન, ગ્રેમ રસપાન સંબંધી જે ધટનાઓ ગોજેલી હોય છે તે જરૂર અને પ્રચંડ પરદેશી દેવદાર જ્ઞાને સમજ ઉખેડીને અડી દોટેલા જેવીજ કૃત્રિમ લાગે છે. સરસ્વતીચંદ્રના કુમુદ પ્રત્યેના પ્રેમની કથા, સ્વ. શ. ગોવર્દનરામ જેવા કુશલ કથાકારને હાથે પણ કાંઈક કૃત્રિમતા, અને તાણુનો ભાસ સર્વથા મુખ્ય રાખી શકતી નથી તો અકપર લેખકોની શી અવર્યા યાવ તે કળી સંકાપ છે. હોંડુઓની આવનાજ નવલકથાની રચના વિશ્વધ છે ! એકરસ, સર્વસામાન્ય જીવન એજ તેમનો

આદર્શ છે. લોકાચાર નેમનો પરમધર્મ છે તેઓનાં જીવનમાં કાંઈક પણ વિશેષ, વિવશજીવ કે અમત્કારિક હોવાનો સંભવ નથી. અને નવલકથાનાં આત્મા તથા શરીરનાં તે તેજ પ્રાણુપાન ઉદાને આદિ વાયુઓ છે. વ્યક્તિનાં જીવનની વિશેષતા તથા વિચિત્રતાથીજ પ્રેરાઈને, નવલકથાના વસ્તુની ઘટના નવલકથાકારને સુઝે છે. ને ને જીવંત માણુ-સોનાં જીવન ચરિત્રપરથી ડીક-સ વગેરે નવલકથાકારોએ જૂદી જૂદી નવલકથાના વસ્તુ લીધા તે માણુસોનાં નામ સુદ્ધાં અત્રેજી સાહિત્યમાં જણાયેલાં છે. નવલકથાનો 'હીરો' (નાયક) જે ગુજરાતમાં કે હોંદુસ્તાનમાં જ 'હીરો' ન હોય તો ક્યાંથી આવે ? ક્યાંમાં પાણી હોવા વગર હવાડામાં ક્યાંથી આવે ? ખાસ કરીને ગુજરાતના વતની-ઓના જીવનમાં ગરમ ઉન કે ચળકતા રેશમ જેવું બહુ આણું છે. નહીં માત્ર પોચું પચાક ૩ છે. વ્યક્તિનાં જીવનમાં બિન્નભિન્નતા, સવિશેષતાની છાયા પડતી નથી. તેથી તેમના સંસારનો ફેરો નવલકથાનો કેમેરામાં પડતો નથી. આત્મ પરતંત્ર પ્રજામાં નવલકથા માટે સ્થાન નથી. નવલકથા એ અસલ (જ્યારીજીનલ) સમાજની ચિત્રમય નકલ છે. પણ અસલ સમાજમાંજ દમ નહીં હોય તો ચિત્રમાં આવવાનો સંભવ બહુ ઘોડો છે. કુશલ લેખક દમ વિનાની બાબતોને પણ મદત્તા આપી શકે છે, અને નિર્મલ્ય વસ્તુમાંથી પણ સત્ત કઢાડી શકે છે. પણ રૂઢન ઉપર પણ હાસ્યકારક લેખ લખવા જેવું પ્રસાદ્ય તે છે. તેવી શક્તિનો અંત બહુ વહેશે આવી જાય છે.

નવલકથાનું ગુર્જર સાહિત્ય અલ્પ અને તે અલ્પ પણ નિર્બંધ હોવાનું એક બીજું કારણ ગુજરાતીઓ હોંદુ મુસલમાન તથા પાર્સી એવી ત્રણ જાતોમાં વહેંચાઈ જવાનું છે. પાર્સીઓએ નવલકથાના સાહિત્યમાં, ત્રાજવામાં તોળીએ તો તો ઘણા સંગીન હિસ્સો આપ્યો છે પરંતુ તેઓએ પ્રજા જીવનને ઉન્નત કરે એવું સાહિત્ય તો બહુજ અલ્પ લખ્યું છે. શુદ્ધ ગુજરાતી લખવાની તેમનામાંના ઘણાખરાની અસમર્થતા ક્ષમા કરવા યોગ્ય છે. નવલ-કથાકાર તરીકે તેઓ ફતેહમંદ ન થવાનું કારણ શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષાનું અગાન ઘણા ધારે છે તે સાથે હમે મળતા યતા નથી. અર્થ કારણ તેઓ હજી અર્ધપરદેશી હોવાનું છે. આ દેશનાં જે પ્રાચીન સાહિત્ય, પ્રાચીન ઇતિહાસ, તથા ધર્મ અને આચાર વિચારને પરિણામે હોંદની મૂળ અને મુખ્ય એવી હોંદુ પ્રજાની વ્યક્તિ માત્રનું વર્તન તથા સમજીતું જીવન ધકાડું છે તેનો કશાના અભ્યાસનો લેખ તેમને નથી. મી. ખખરદાર જેવા જે બહુ થોડાને તે તત્વોનો અભ્યાસ છે તેઓ છાપ પડે એવું ગુજરાતી સાહિત્ય ઉત્પન્ન કરી શક્યા છે. ઘણા પાર્સી લેખકોને હોંદુ ચાતિઓ કેટલી અને કંઈ છે તેનો પણ પૂરો ખ્યાલ નથી ! તેઓ હોંદુ સમાજનું ચિત્ર આલેખનારી સારી નવલકથા લખી શકે એ સંભવિત નથી. માનભાવે કે વૈરભાવે પણ હોંદુ સમાજની ખુબીઓ કે ખાંપણોનો તેમને ઉડો અભ્યાસજ નથી. જેમ વધારે ઝાની તેમ હોંદુ સમાજ વિષે ઉલ્ટા વધારે અગાન. અને હોંદુસ્તાનમાં સર્વત્ર તો હોંદુ સમાજ જ છે. મુસલમાન સમાજ પણ છે પરંતુ તેનો અભ્યાસ તો પાર્સીઓને તેમજ હોંદુઓને બહુજ અલ્પ છે, અને તેઓ સ્થાનિક સાહિત્યમાં બહુ હિત લેતા પણ નથી. " પાન-ધસ્લામ " ની લાગણીથી તેમને આ દેશનું સંધુ જરા અકાર લાગવા માંડ્યું છે. તાત્પર્ય કે ગુજરાતી સાહિત્ય ઉન્નતિમાં હિત લેનાર તો ગુજરાતના હોંદુઓજ છે. દક્ષિણની

સમસ્ત પ્રજા આર્થિકાભિમાની છે. તે ભાષાનો પ્રયોગ કરનારી પ્રજા પણ ગુજરાતીથી જમણી નમણી છે. તેમજ દ્રવ્ય, ઉદ્યોગ તથા ખેતીને અસાધે, તેઓને- સાહિત્યનેજ પોતાનું. દ્રવ્ય, વ્યાપારોદ્યોગ, તથા તેનીજ ખેતી-ખીલવણીનો વિષય કરવાનો સહજ પ્રસંગ યથો છે. ગુજરાતના કેળવાયલા વર્ગોમાંના યોડાકાજ સુખ્ય ધંધા તરીકે લેખકનું કામ કરતા હશે. આપણા ધણા પ્રસિદ્ધ સાક્ષરો જે યોડુક લખીને સાક્ષર પ્રક્રિયામાં અક્રિત, યથા છે તેઓ માત્ર “એમેચુર” લેખકો છે. નિયમિત રીતે ૫-૭ કલાક લખનારા અને નિરંતર વિદ્યાભ્યાસ કરનારા સાક્ષરો ગુજરાતમાં છેજ નહીં એમ કહીએ તો ચાલે. દક્ષિણીઓમાં એવા ‘કુટીબ’ સાક્ષરો છે કે જેઓનો એજ ઉદ્યમ છે, હરિનારાયણ આપ્ટે. તિલક, ખાડીલકર, કેદકર, ધાંગરે આદિ ઉદાહરણો છે. અહીં માત્ર નરસિંહરાવશાઈ-વાનપ્રસ્થ ધંધાને સાહિત્યની નિરંતર સેવા કરે છે, પરંતુ તેઓના ઉદ્યમની સમાપ્તિ પણ ‘વસંત’ ચર્ચાપત્રે તથા અમુક સંપ્દાની વ્યુત્પત્તિની શુદ્ધ તકરારો અને છુટક કવિતાઓથી ઘટ્ટાળ છે. ગુજરાતમાં રવીન્દ્રનાથ તો શું પણ હરિનારાયણ આપ્ટે પણ એક નથી-તેમજ માસિકના તૃતીઓમાં મહારાષ્ટ્રસાદ દિવેદી પણ કોઇ નથી. તેમને ન્યાય આપવા કહેવું જોઇએ કે એ પરિસ્થિતિમાં તેઓ હોવા માટેના દોષ પ્રજાને શિર છે. ઉત્તમ લેખ કે પુસ્તકની ગુજરાતી પ્રજાને કદર નથી તેથી તેમને ખીજા ઉદ્યમ પર પરત્ર રહેવા વિના છૂટકો નથી. ગુજરાતના એચ્યુએટોની નહીં ખપતાં પુસ્તકો લખી અથવા પાંચ પચ્ચીસ કલાકને આમડી ભાત પર ગુજરાત કરી શકે એવી ધાટમાં ધડાપણી ધડ તેમની પ્રકૃતિ નથી એ તેમનો નહીં પણ ગુજરાતની કુદરતનો કમ્પર છે. વળી ગુજરાતી નિરક્ષર તેમજ સાક્ષર (કેળવાયલાના અર્થમાં) વર્ગોમાં દક્ષિણ ખેડુઓ જેટલી કામ કરવાની શારીરિક શક્તિ (energy) જ નથી. દક્ષિણી વિદ્વાનો તેમના અવિદ્વાન ખેડુઓ જેટલાં પત્થર ઉચકવામાં તેટલાજ વાંચવા લખવામાં ગુજરાતીઓ કરતાં બહુ વધારે બલિષ્ઠ છે. દ્રવ્યહીનતાથી ઉત્પન્ન યથા તેમના સાદાધના સદ્ગુણે સાહિત્ય સેવાના માર્ગને સરલતર કર્યો છે. ઘણાને આશ્ચર્ય થશે પરંતુ દક્ષિણીઓ સાહિત્યમાં આપણા કરતાં બહુ આગળ-વધેલા હોવાનું એક સુખ્ય કારણ દક્ષિણના પહાડો છે ! તેણે તેમનાં શરીર વજન ક્યાં છે અને નરમ જમીનની ગેરહાજરીમાં મનની (સાહિત્ય દ્વારા) ખેતી કરવાની તેમને જરૂર પડી છે ! દક્ષિણી કેળવાયલા વર્ગમાં કમાવાના સાધનો ગુજરાતીઓ જેટલાં પુષ્કળ નહીં હોવાથી, સાહિત્યને પણ કમાવાનું સાધન તેમને કરવું પડ્યું છે. કુદરતી કલ્પ જમીનને અભાવે એ રેતાળ પડનજ જમીનને વાવેતરમાં લેવાની તેમને જરૂર પડી છે. ગુજરાતી માસિકોમાં મરાઠી માસિકોના લેખોના ભાષાંતરો પુષ્કળ આવે છે, અને મરાઠીઓ કદાચિ ગુજરાતી લેખોનું ભાષાંતર કરતા નથી તેજ મરાઠી માસિકો તથા લેખકોની એકતા પૂરવાર કરી આપે છે.

ન્યાં સૂધી ગુજરાતી સાહિત્ય પર લક્ષ આપનારા ઝોઝાવતા માંઘ સાળા આલતા એમચુરો રહેશે ત્યાં સૂધી તેની પ્રગતિ બહુજ મંદ પડે થશે.

ઉદ્યમ રૂપે અહોરાત્ર મંડયો રહેનાર એક વિદ્વાન, બધા કામથી પરવારીને રવિવારે બપોરે ઉંધીને એક કલાક લખનારા એવા “એમેચુર” હજાર સાક્ષર બરોબર છે. ઉદ્યોગ તરીકે લખનારા પુષ્કળ લખે છે તેથી તેમનાં લખાણોના ધણે મોટે ભાગે વારંવાર ધણે ઝોઝો સંગીન હોય છે એ ખરું છે પરંતુ તેમનાં તીર ઘણાં છૂટવાથી કેટલાંક આજાદ વર્ધિન છે.

અનેક પુત્રો હોય તો એકાદ પણ પિતાનું નામ રાખે છે. અલગત, જેઓ અસદ, નવીન તથા સારું લખવાનો પ્રયત્ન પણ કરતા નથી, ક્યારેય વધારે કીમતી માલ ખનાવવા ચલાતા નથી, પણ કેવળ પડતલ કરતાં વધારે કીમતે વેચીને માત્ર નફો કરવા ચલાય છે, કીર્તિ કે સાહિત્ય-સેવાનો લોભજ રાખતા નથી એવા લેખકોની હમે ગણના કરતા નથી. તેઓ લખવાનો સતત ઉદ્યમ કરે તે કરતાં ખેતી કે નોકરી કરી એ ધણતર છે. પરંતુ જેઓ વિદ્વાન છે, સાહિત્યના પરંભક્ત તરીકે કીર્તિ સંપાદન કરવા ચલાય છે અને તે ધણીની તીવ્રતા કરતાં ધનપ્રાપ્તિની ધ્રુષ્ટા તેમને, કાંઈક પણ એથી તીવ્ર છે તેમનેજ હમે, અન્ય સુધાર્થો માંડી વાળીને સાહિત્યને પોતાનો અહોરાત્રનો ઉદ્યમ ખનાવવા વિનંતિ કરીએ છીએ. ગુજરાતમાં વાંચવાનો શોખ એટલો અદ્ય છે કે ગુજરાતી સાક્ષરો જે તેમને વિશ્વાસે ભૂરૂકો મારે તો આગ્રાના ધંધાનું રાજનામું આપવા સાડે પચ્ચાપચ્ચ કરવો પડે એમ છે. તેથી તેમને અધિક આગ્રહ કરવાનો આપણને અધિકાર નથી. પરંતુ-ગુજરાતમાં તેને સદ્ભાગ્યે ગર્ભશ્રીમંત વર્ગ મોટો છે. જે ગુજરાતનું ધન હવે દક્ષિણીઓ પાસે હોય તો તેઓ ચમકારા કરી શકે. ગુજરાતના ગર્ભશ્રીમંતો બધાજ એકદમ છુના વિચારના, કેવલ હવેલીમાં દર્શન કરનારા નથી. એક મોટો ભાગ એવો પણ છે કે જે સંસ્કારી છે, કેળવણી છે, સાહિત્યની રચિવાળો છે, અને વળી યુવાવસ્થા ભોગવતો છે. બાપદાદથી ઉતરી આવેલા, મહેતાયુનીમ માત્રથી સાક્ષતા જાંમેલા વેપારના ગંગાવર નશાના અથવા તો મોટી જગીરો અથવા મકાનોના ઘેર ખેડાં ચાલ્યાં આવતાં ભાડાં, તથા બ્યાનના તેઓ અધિપતિ અને ભોક્તા છે. ગુજરાતમાં એવા ભાગ્યવાનોની સંખ્યા સેંકડોની નહીં પણ હજારોની છે. જે સાહિત્યનો ઉદ્ધર્ષ કોઈ કરી શકે તો તેઓજ છે ! ઇંગ્લેંડમાં બક્લ, રસ્કીન, લૉડ આંબરી વગેરે જેવા મહાલેખકો ગર્ભશ્રીમંત હતા. તેવાની ગુજરાતમાં અતિ વધુ જરૂર છે. તેમાંની ઘણી વ્યક્તિ સંસ્કારી હોઈ, યાત્રી છે. પરંતુ કમનસીબે એઓ વિશલવાંચનનો લાભ પ્રાપ્તને આપવો એ અયોગ્ય સમજી બેઠા છે. ઘણા વેદાંતના શુદ્ધવાદ ઉપર અથવા ચબ્દોની તકરાર ઉપર ઉતરી પડ્યા છે. બીજાઓ માત્ર નવરા બેઠા વાંચીને આળોટ્યા કરે છે. તેઓને વાંચવાથી આનંદ મળે છે એ આનંદની વાત છે. પરંતુ તેઓએ આગળ વધીને, વાંચવાને પણ આનંદ મેળવતાં શીખવું જોઈએ. પુષ્કળ વાંચન એ વાંચન તથા તેને પરિણામે સ્ફુરણ યતા વિચારો તથા જાતિ અવલોકન તથા અનુભવ એ સંપ્રદાનું નિશ્ચય કરીને, તે જગત સમક્ષ નવીન રૂપમાં ચૂકવા માંજ એ સંપ્રદાનું સાર્થક છે. તેઓએ કમાવા સાડે નહીં-કારણકે તે તો ગુજરાતમાં કમમાં કમ આવતા પચાસ વર્ષ પર્વત લગભગ અસકય છે-પણ આનંદ આપવાનો પારમાર્થિક આનંદ મેળવવા સાડે, નવસકથા, નાટક, ઇતિહાસ, સમાજશાસ્ત્ર, સંસાર સુધારણા, કલ્યાદિ મન ગમતા વિષયો ઉપર નાનાં તેમજ મોટાં લખાણો લખવાં જોઈએ. ગુજરાતીઓ લઘાકમાં જવા નાલાયક છે તો શું કલમ ચલાવવા પણ નાલાયક કરશે ? બંગાળીઓ પેડે શૂરવીર પ્રભુ નહીં હોવામાં-ગુજરાતીઓ સરખા છે પરંતુ એ ન્યૂનતાનો ખંગ જેમ બંગાળીઓ વિદ્યાસાગર, મકીમ, રવીન્દ્ર આદિ કુટુંબ મહાલેખકો ઉત્પન્ન કરીને વાળા આપ્યો છે તેમ ગુજરાતી પ્રજાએ પણ વાળા આપવે જોઈએ. જે કોઈ પણ સાહિત્યના વિષયમાં સૌથી વહેલી ક્વેટલ લેખકોને મળશે તો તે નવસકથાનો ત્રિવિધ છે. નવસકથા ઉપરજ પ્રગ્નને સૌથી વિશેષ પ્રેમ

છે. અને સારી નવલકથા અવશ્ય પ્રેમે વંચાશે. એટલું જ નહીં પણ ગુજરાતીઓનાં હૃદયનપટ ઉપર લાભદાયી છાપ પણ પાડી શકશે. માટે હમે જે ગુજરાતી વિદ્વાન વર્ગને ઉદરનિર્વાહની ચિંતા નથી, જેઓ પેન્શન લઈને વાનપ્રસ્થ થાય છે તેમને, ખાલી વાંચવાનું અને કચ્છના રણમાં હજી ચલાવવા જેવી શુષ્ક અને નકામી, રચ્છો તથા જોડણીની તકરારો છોડી દીધેને જે ઉપયોગી વિષયો સમસ્ત સમાજને લાભદાયી તથા આનંદદાયક છે તે પર પોતાની કલમના પ્રભાવથી પ્રકાશ પાડવા હૃદયથી વિનંતિ કરીએ છીએ. હાલમાં ધણુક સાક્ષરો સાહિત્યની બાધાર્પ ચામડી સાફ કરવામાં પોતાને માત્ર અવકાશ તથા વિદ્યાનો ઉપયોગ કરે છે. પરંતુ નિર્જલ શરીરની રક્ષા તથા પુષ્ટિની પ્રથમ વિશેષ જરૂર છે. હાલ તો દુર્બલ શરીર છે, તેમાં વળી ચામડી સાફ કરતાં ઉઠડી હોવાથી જવા જેવું થાય છે. ઉત્તમ અને પ્રભાવિષ્ય પુસ્તકોની બાધા તથા જોડણીનાં શિષ્ટ તથા માન્ય યંશો અને તેવાં પુસ્તકો ઉત્પન્ન કરવાથી એ પ્રયત્નોત્તેની મેળે નિરાકરણ થઈ જશે. ચામડીની સજાઈ રૂંદા મારવાથી નથી આવવાની. શરીરમાં ખાંસ તથા લોહીનો પુષ્કળ સંચાર થયે અંદરથી એની મેળે ચામડી પર તેજ તથા સફાઈ સ્પુરિત થશે. યોગ્ય વધુ સરસ્વતીચંદ્રો, નર્મગદ્યો, કરણ્યલેખાઓ, રાધના પર્વતો ઉત્પન્ન કરો અને બાપાની શુદ્ધિ-અ-શુદ્ધિ, જોડણી વગેરે સાહિત્યમાં માત્ર ઉપલક્ષની અગત્ય ધરાવનારા પ્રયત્નોનાં એકમતના પ્રયા-રથીજ અંત આવી જશે. હાલ તો ધોડાં કરતાં આણુક વધારે વંસાવાય છે. નવલકથા શિવાયનાં સાહિત્યને પણ હમારી ઉત્ત દીકા અનુકૂલ છે. પરંતુ નવલકથાની પ્રગતિના સંબંધમાં તે ખાસ લાગુ પડે છે. નવલકથા સંબંધી ચાલેલી ચર્ચા તથા આ છૂટાછવાયા યોગ્ય વિચારો જે લેખકોને ઉચ્ચ પંક્તિની નવલકથા આદિ પ્રંથો લખવા કાંઈક ઉત્સાહવાન કરે તો આ સંબંધી સમસ્ત મર્યાદા સાર્થક થયતું આપણે ખાતરી.

અમેરીકન વર્તમાન પત્રોમાં આવતી અદ્ભુત શોધ ઈ. ની
ખબરોની કપોલકલ્પિતતાનું એક નમૂનેદાર ઉદાહરણ.

(અમેરીકન વર્તમાનપત્રોમાં અદ્ભુત શોધો કરવાનું, અદ્ભુત શક્તિઓ અણુક વ્યક્તિઓ ધરાવતા હોવાનું, અકૌટિક આધ્યાત્મિક બળની કુચ્છીઓ શોધી કાઢવાનું, અને એવાંજ બીજાં ચિત્ર વિચિત્ર કથનો વારંવાર જોવામાં આવે છે. અહીંના મદ્દાણુઓ તે સત્ય માની લે છે અને પછી તે પર પોતાનું ભ્રામ્ય અને દીકા ચત્રાવે છે તથા લાખાંતરો પણ વારંવાર આપે છે. પરંતુ એવી ખબરો વારંવાર કેવળ મનોપ્રકિત, અસત્ય અને ધર્તતાના આધારનીજ એક વાની હોય છે તે અમેરીકાની કાર્ટમાં ચાલેલા એક મુકદ્દમા ઉપરથી જણાશે. તેનો સાર હમે હેઠળ આપીએ છીએ. આ લેખ એક વિચક્ષણ બેરીટરના હાથમાં, ઉચ્ચ-પાલટ તપાસ, વાત ગમે તેવી ગુપ્ત રાખવા ઇચ્છનારને પણ તેની ગુપ્ત વાતનું વચન કરાવનારી રામ-બાણ માત્રા થઈ પડે છે તે જણ જતાલી આપે છે).

અમેરીકન રીપોર્ટરે હોસ્પીટલની એક નર્સ ઉપર દુષ્ટતાથી દર્દીને શુભળાવવાનો
મેલેલો વીગતવાર આરોપ !

“ ન્યુ યોર્ક વર્લ્ડ ” નામક પ્રખ્યાત અમેરીકન દૈનિકનો તા. ૧૫મી ડીસેમ્બર ૧૯૦૦ નો અંક વાંચીને લોકોમાં હોહાકાર થઈ રહ્યો. તે હોહાકારનું કારણ તે પત્રમાં, અમેરીકન વર્તમાનપત્રના રીપોર્ટર મી. ચોમ્સ મીનોક્ની સહીથી આવેલો એક લેખ હતો. ન્યુ યોર્કની બેલેવ્યુ હોસ્પીટલના દીવાના વિભાગમાં હીલીયાર્ડ નામના એક ફ્રેન્ચમેનને શુભળાવીને ત્યાંની નર્સોએ પ્રાણુરહિત કીધો તે પોતાની નમ્હરોનમ્હર, રૂમ્સ જોવાનો મેનોકે આ લેખમાં દાવો કીધો હતો ! મંગળવાર, તા. ૧૧મી ડીસેમ્બરે સાંજે તે ફ્રેન્ચમેન તે હોસ્પીટલમાં આવ્યો હતો. અતિશય માદકદ્રવ્યનું સેવન કરવાથી, ટુંક વખત માટે તેની ડાઘળા ખસી ગઈ હતી. તે શિવાય ખીજી રીતે તેની તખીયત સાધારણ હતી. દિવાનાશાળામાં દાખલ થયા પછી, ૨૬ કલાકે તા. ૧૨ મી ડીસેમ્બરે તે મરી ગયો. દેહાંત પછી શરીરની તપાસ લેતાં જણાવું કે તેની બ્લુટિ, હાય, તથા ખભા ઉપર અનેક ધસારા હતા, ૩ પાંસળી ભાંગી ગઈ હતી, જીભ ને હાડકા ઉપર આધાર રાખે છે તે હાડકું પણ ભાંગી ગયું હતું અને આસોમ્પ્લીસની નળીનાં ખન્ને પાસાંઓમાં લોહી જમી ગયું હતું. કરોનરના તખીયે, એ ચિષ્ટો ઉપરથી મરણ બહારથી શુભળારીને કરવામાં આવેલું જાહેર ક્યું. આ ‘ પુન ’ કરવા વખતે બેલેવ્યુ હોસ્પીટલમાં પોતે દીવાનો હોવાનો (રીપોર્ટિંગના કામ સાથે) ટાંચ કરીને હતો એમ, ઉપતા પત્રના લેખમાં મીનોકે જાહેર કીધું ! તેણે કહ્યું કે “ નર્સોએ સફેદ ચાદર દાઢક્યા હીલ્પાઈને ગળે ફસિલી મેં જાતોળત જોઈ હતી, શું આબેહુબ વર્ણન મીનોકે આપે છે ! :-

“ શુભવારે સાંજના હીલ્પાઈ વાળું કરવા ના પાંડી. નર્સ (પુરુષ) ડેવીસ તેને જમવા પકડી આણવા ગયો. હીલીયાર્ડ ટેબલની પ્રદક્ષિણા કરતો દોડ્યો. બે. ખીજી નર્સો, ડીન અને માર્શેલે તેને પકડી પાડ્યો અને જકડી રાખ્યો. તેઓએ તેને એક ખાસ્તી પર બેસાડ્યો, પછી ડેવીસે ચાદર મંગાવી. તે ચાદર નર્સ ડીને લાવી આપી કે નર્સ માર્શેલે આણી આપી તે હાલ મને ખરાબર યાદ નથી. પછી ડેવીસે તે હીલ્પાઈના ગળાની આસપાસ દોરડાં પેટ વીંટાવી, હીલીયાર્ડ અટલીને બેઠો હતો તે ખાટલીની પંજાડી ડીન ઉભી હતી, વળા પીછેડીને શંસો તેના છેડા ખેંચીને વધુ અને વધુ સખત કરવામાં આવ્યા છે. આ જોઈ હું ગભરાયો. સ્પેન વગેરે દેશોમાં મેં બહુી શંસી જોઈ છે પણ આવું કોઈ સ્થળે નથી જોયું. હીલ્પાઈની આંખ આંધી આસમાન તરફ ચડવા લાગી. તેની આંખોના ગોખલામાંથી ડોળા બહાર લગ્ગી પડવા લાગ્યા. હું તો આ જોઈને મોંઢાજ પડી ગયો છતાં મેં તેથી આનંદ થવાનો ટાંચ કીધો. હીલીયાર્ડ ચાદરના છેડા પકડવા ગયો એટલે નર્સ ડેવીસે શુસ્તામાં પુન મારી કે “ એના હાથ એટલા નીચેએ નથી રખાતા ? એટલે ડીન અને માર્શેલે તે ખીયારના હાથ પકડી લીધા. ડેવીસ ચાદરના આંધા વીંટાળતોજ ગયો. હીલીયાર્ડનું સુખ હવે ક્લેન પડી ગયું, આ જોઈ માર્શેલે ખીંધી, તેથી ડેવીસે એક બે આંધા કમરજીએ કહાડી નોખ્યા તેથી હીલ્પાઈ માંડ માંડ જરાક શ્વાસ લઈ શક્યો. ડેવીસે તેને

“લલિકારી પૂછ્યું, “કેમ કેમખત, હજીએ ખાશે કે નહીં? ” છતાં ‘હીલીયાડ’ એકનો એ ન થયો. ડેવીસનો મીનસ હવેથી હાથથી છટક્યો ! બેલી ઉઠ્યો “હું એ જોડે છું કે તું કેમ નથી ખાતો ? તું ખાશે નહીં ત્યાં સુધી તને શુંગળાવી દઇશ: પાંછા ચાદરના આંટાં ગળાની પ્રદક્ષિણા કરવા માંડ્યા. હીલીયાડની ડોક હવે લમી પડી હતી. માત્ર તેને ડેવીસ ટેકવી રાખતી હતી તેટલું જ માફ. ફરીથી નસોં પરિણામના ભયથી બ્હી ગઇ, જેથી આંટા પાછા ઉખેડ્યા પરંતુ ગળા આસપાસ એક આંટો તો ખરોજ જે એ છેડા સામસામા પકડી મજબુત રાખવામાં આવ્યો હતો. હીલીયાડને ફરીથી પૂછ્યું કે કેમ. હજી નથી ભાવતું ? તે પરમ પુરુષાર્થથી એટલું જ ધીમે સાહે કહી શક્યો કે “ નો ! ” મને ખચિત લાગ્યું કે તે હવે પ્રાણુ છેલ્લી વારના છેડે છે. ડેવીસે ફરીથી આંટા પર આંટા ચક્રાવવાની કસરત શરૂ કરી, અને શપથ લીધા કે “ખાશે તો ખવડાવીશ ને નહીંજ ખામ તો શુંગળાવી નાંખીશ. ” એની ડોકી ઉખેડી બંધે એટલી મને બ્હીક લાગવા માંડી ત્યાં સુધી આંટા લાગવા ચાલુ રહ્યા. અંતે હીલીયાડ વખરે કંઠારોદ્ધારે નિશ્ચેષ્ટ થઇ ગયો, ડેવીસે તેને પ્રસાળ પર પટક્યો ને તેના પર શુંટણ ટેકવી ઉભી રહી, છતાં હાથમાં ચાદરના એ છેડાની લગામ તો તાલ્લી તીજ રહી. ચાદર વાળતાં વાળતાં તેની આંગળાઓ પણ સુઝી આવી. પછી નસોં તે શરીરને સ્નાનશાલામાં ધસડી લઇ ગઇ, તેને સવલ્લ ટખમાં નાંખ્યો અને તેના પર ઠંડા પાણીનો નળ છેડી મુક્યો. હું ‘ધાર’ છું કે આ વખતે તે મરણ પામી મુકેલો હોવો જોઈએ, અને તેને પ્રસાળ પર પટક્યો એ તેના પૃથ્વી પરના છેલ્લા સંસ્કાર હતા. આ ભયંકર શુંગળામણીમાં ગમે તેવા પ્રયત્ન બલવાન, આરોગી મનુષ્યનો પણ અંત આવી ગયા વગર ન રહે. હીલીયાડ તો દુર્બળ અને રોગી હતો.”

ઉપરોક્ત યોગાવનારો લેખ પ્રગટ થતાં બીજા ખત્રાએ પણ તે જાણ્યો. લોકોમાં આથી ઘણીજ ઉશકેરણી થઇ રહી. તરતજ ત્રણ નસોં ડેવીસ, ડીન અને માર્શલને પકડી સરકાર તરફથી તેમના ઉપર શેસન્સમાં “રેપીડીયક જ્યુરી” સન્મુખ મનુષ્યવધનો આરોપસર, બેજ મી. ક્રાવીંગ સમક્ષ કામ ચક્રાવવામાં આવ્યું. દિવાનાશાળાના એ દિવાનાએને સરકારે પોતાના સાક્ષી તરીકે રજુ કર્યા હતા. તેમની જુળાની ઉપરાંત કોરનરના તખીબનો અભિપ્રાય હતો. તે શિવાય સરકાર પાસે બીજી કશી જુળાની તહેાતી. રહ્યા માત્ર રીપોર્ટર મી. મીનાક. તેના ઉપર સ્થળો આધાર હતો. જે જ્યુરી તેના કથન પર વિશ્વાસ રાખે તો એ નર્સની ત્રપુડીનું નક્કીજ આવી જન્સુ. પ્રજા તો તે નસોંની વિરુદ્ધ, છાપાના રીપોર્ટ વાંચી બહી પર ચડાવેલા કામર જેટ ઉઠાવતી હતી, જ્યુરી પણ તેમની વિરુદ્ધ હતી. આ કારણથી મીનાકની જુળાનીની ઉચટપાત્ર તપાસ બહુજ ચાંપતી કરવાની આવશ્યકતા જેવી તેવી ન હોતી. જ્યારે મીનાક સાક્ષીના પર્જરામાં આવ્યો ત્યારે મુદ્દમો સાંભળવા આવતાં ગ્રાતા—શ્રાવણીઓથી કેટલેક અંશ બરાબ ગઇ હતી. તત્કાલ જગ્યા નહોતી. ટાંચણી પડે તેનો અવાજ પણ સંભળાય એટલું શાંત સાંભળવાની આતુરતાને લીધે થઇ ગયું હતું.

પ્રાથમિક તપાસમાં મીનાક, પોતે જે લખ્યું હતું તે ફરીથી કહી ગયો. નર્સ ડેવીસ (જે પુરુષ હતો—અને અમેરીકાનાં પુરુષો પણ નર્સનું કામ કરે છે !) તે એક મુંદર સુશિક્ષિત યુવાન નર્સનો કામનો એજ્યુએટ હતો. જે મીનાક ઉચટપાત્ર તપાસમાં ન દુટે

તો લેશમાં લેશ વીસ વર્ષ કારાગ્રહમાં ચામડાં કુટવાનાં બન્યું ચક્ર ડેવીસના શિર પર અદશ્ય રીતે ફર્યા કરતું હતું.

મીનાકને પણ પ્રભુએ કાંઈ નેવી મૂર્તિ ધડી ન હોતી. તે પણ અનેક યુનીવર્સિટીઓનો ગ્રેજ્યુએટ હતો, અને યુરોપ-અમેરિકામાં તેણે યુષ્કળ પ્રવાસ કર્યો હતો.

નર્સોના કાઉન્સેલે તેના શિક્ષણાદિ સંબંધી પ્રારંભિક પ્રશ્નો પ્રથમ પૂછી (મિત્રભાવ પ્રદર્શિત કરી) પૂછ્યું કે-તમે ગયા ડીસેમ્બર માસમાં તમારું જીવનચરિત્ર “ લાઈવોર્ટ સડે હૅરલ્ડ ” પત્રમાં પ્રગટ કર્યું હતું ને ? તે લેખ મારા હૃદયમાં છે.

સાક્ષી—તેં મારું જીવનચરિત્ર નહીં.

બેરીસ્ટર—પણ તે નીચે તમારીજ સહી છે અને તેમાં તમારોજ જીવનનો ઇતિહાસ છે.

સાક્ષી—પણ તે ‘ હીપોક્રીઝમ ’ સંબંધી કલ્પનિક વાતા માત્ર છે. તે કાંઈક અશિ કલ્પનિક છે પરંતુ મૂળ સત્ય છે.

બેરીસ્ટર—ઐતલે કે તમે તમારાં જીવનમાં કલ્પના અને સત્યનું મિશ્રણ કર્યું.

સાક્ષી—હા, સાહેબ.

બેરીસ્ટર—અર્થાત, આર્ટિકલ રસમય કરવા સત્યમાં કલ્પનાનો વધારો ઉમેર્યો !

સાક્ષી—ખરેખર છે.

બેરીસ્ટર—તમે તમારા આર્ટિકલમાં એવું લખ્યું છે કે બાર વર્ષની વયે તમે સર્કસ સાથે ભાગી ગયા તે શું ખતાવતી કે ?

સાક્ષી—એમ ખરું.

બેરીસ્ટર—તમે તેમાં કહો છો કે, તે સર્કસ સાથે જ્યાં તમે ૧ વર્ષ બેજીયમમાં રહ્યા અને જાહેર લલિતઓનો (clown) ભાગ ભગલ્યો તેમાં સત્ય એટલુંજ કે તમે બેજીયમમાં માત્ર ગયા હતા ?

સાક્ષી—હા, એટલુંજ.

બેરીસ્ટર—તમે લખ્યું કે બેજીયમમાં તમને પેરીસના પ્રખ્યાત હીપોક્રીટ, ચાર્લોટ સાથે જાળખ પડી તે સત્ય કે ?

સાક્ષી—નહીં, સાહેબ.

બેરીસ્ટર—તમને ખબર નહીં હોતી કે ફ્રાન્સમાં હીપોક્રીટનો સ્થાપક-ઉત્પાદક ચાર્લોટ છે ? ત્યારે તમે તમારા જીવનચરિત્રમાં ચાર્લોટ નેડે જાળખાણ પડી એમ કેમ ઠાણું ?

સાક્ષી—કારણ કે ચાર્લોટ નામના એક મનુષ્ય ને હું મળ્યો !

બેરીસ્ટર—તે કયો ચાર્લોટ ?

સાક્ષી—અરે, હું જે ચાર્લોટને મળ્યો તે તો સ્ત્રી હતી !

બેરીસ્ટર—હતી તમે લોકોને એમ સમજાવવા પ્રયત્ન કર્યો કે હીપોક્રીટના શોધક-પ્રખ્યાત ગ્રોકેસર ચાર્લોટને તમે મળ્યા હોને !

સાક્ષી—ખરું.

બેરીસ્ટર—તે આર્ટિકલમાં તમે લખ્યો છો કે ચાર્લોટ તમને દુઃખ સહન કરવા-ન ગણકારવા-શીખવ્યું, તે સત્ય કે ?

સાક્ષી—નહોં.

બેરીસ્ટર—તમ વળા કહો છો કે આકોટે ધીમેધીમે તમારા શરીરમાં ટાંચણી તથા છરીઓ ઘોંચી-ભોંકીને દુઃખ સહન કરવાના સંસ્કાર પાડ્યા તે બહુ પશુ મિથ્યા કે ?

સાક્ષી—હા, સાહેબ.

બેરીસ્ટર—આકોટે તમને મીનીટના રકત બેજ શ્વાસ લેવા (પ્રાણાયામ કરવા) શીખવ્યું જેથી તમે વેદના રહિત થયા તે પશુ કલ્પનાને ?

સાક્ષી—સાચ કલ્પના.

નામદાર જજ—આ વિષયોનું તર છે. સાક્ષી લંગમંગ સંધર્મીજ કલ્પના. સ્વીકારે છે પછી શા માટે વીગતમાં ઉતરવું બેઠકે ?

બેરીસ્ટર—આપ નામવર મારો મુદ્દો સમજતા નથી.

જજ—હું, નથી ધારતો કે હું સમજતો હોઉં.

બેરીસ્ટર—સાક્ષી પોતાના જીવનના વર્ણનમાં કલ્પના ઉમેરે છે એમ પોતાને મોંઝે ક્યુલ છે તે જુરી માટે ખાસ ઉપયોગી થઈ પડશે.

બેરીસ્ટર—તમે વેદનાથી મુક્ત થયા હો એવી રિયલિટીમાં તમારું મુખ અને દાન અને હોઠ બંધ કરી, તમે તમારી તસ્વીર શું નથી પડાવી તથા તમસવીર-વર્તમાન પત્રોમાં નથી છપાવી ?

કોર્ટ—આ સવાલ હું રદ કરું છું.

બેરીસ્ટર—તમે તમને પોતાને કોસ પર લટકાવેલા, હાથપગે ખીસા ઠાકેલા, ખંતાં ગ્રેફિસર આકોટના શિક્ષણને પ્રતાપે દુઃખમુક્ત-એવી તમારી છબી નહોં છપાવી ?

કોર્ટ—સવાલ રદ.

બેરીસ્ટર—હું તે આર્ટિકલો તથા છબીઓ રજુ કરું છું.

કોર્ટ—(ગ્રસ્સામાં) તે હું બાતલ કરું છું.

બેરી—(સાક્ષીને)—હવે તમે મને કૃપા કરીને કહેશો કે તમે આખા દેશમાં એક-દર આવા કેટલાક કાલ્પનિક લેખો લખ્યા છે ?

સાક્ષી—એક.

બેરીસ્ટર—પશુ ન્યુયોર્કના પત્રોમાં તમે અનેક લેખો પ્રકટ કર્યા છે.

સાક્ષી—મૂળ વાત એકજ હતી તે માત્ર સુધારી વધારીને અધિબધ આપવામાં આવી છે.

બેરીસ્ટર—ફરક વખત. તમે કોઈ લખીને તે પર સહી કરીને વર્તમાન પત્રોને વંચ્યા હતા.

કોર્ટ—સવાલ રદ ગણું છું.

બેરીસ્ટર—(એકદમ પોતાની વર્તણૂક બદલી નાંખી, માટે સારું, અને થોડા વર્ગ તરફ દ્રષ્ટિ કરી) બીન્ગપોર્ટની પોલીસનો વડો કોર્ટમાં છે કે ?

તે હાજર થયો.

બેરીસ્ટર—(મી. મીનોક) તમે આ ગૃહરચને (સાક્ષીને) જાણજો છો ખરા કે ?

સાક્ષી—હા.

બેરીસ્ટર—ત્યારે તમને એની સાથે ક્યારે ઝાળખ પડી તે જુરીન જરા કહી સંભળાવો !

સાક્ષી—જ્યારે મને મારી સ્ત્રી સાથે બ્રીજપોર્ટ ખાતે પકડવામાં આવ્યો ત્યારે !

બેરીસ્ટર—તે શું તમારી સ્ત્રી યાદ કે ?

સાક્ષી—હા.

બેરીસ્ટર—તમને એ કારણસર પકડવામાં આવ્યા હતા કે તમે એ સોળ વર્ષની છોકરીને દવાથી બેભાન કરીને ન્યુયોર્ક ફોસલાવી જવાનો પ્રયત્ન કરતા હતા.

સાક્ષી—(સીધો જવાબ ન આપતાં) મને પકડવામાં આવ્યો હતો.

બેરીસ્ટર—પણ શા સારૂ તેની તમને ખબર છે ? હા કે ના કહો.

સાક્ષી—હા.

બેરીસ્ટર—ખાંત છોડી જવાની ચરતે તમને છોડી મેલવામાં આવ્યા હતા તે ખરું ?

સાક્ષી—તે યાદ નથી.

બેરીસ્ટર—બહાન, તે વખતે તમારી સાથે એક બીએ ફોસ્ત પણ હતો ને ?

સાક્ષી—હા, એક ફોસ્તનો મિત્ર.

બેરીસ્ટર—તે પણ પેલી ૧૬ વર્ષની છોકરીનેજ પરણ્યો હતો ?

સાક્ષી—એમ કેમ બને ! હું પરણ્યો હતો.

બેરીસ્ટર—ત્યારે, પરણવાની તારીખ આપો.

સાક્ષી—તે કાંઈ મોટું જ થોડીજ યાદ છે !

બેરીસ્ટર—કેટલા વરસ પર તેનો તો કાંઈ પતો હશે ને ?

સાક્ષી—મેટિયાદ નથી.

બેરીસ્ટર—હું માસ સેદી કુક વિશે કહું છું. તેણી જોડે તમે ક્યારે પરણ્યા અને તે લગ્ન ક્યાં નોંધાયું ?

સાક્ષી—હું કહી કહીને પાછો કે મને કશું યાદ નથી.

બેરીસ્ટર—યાદ કરવાની કોશીશ કરો.

સાક્ષી—પાંચ સાત કે દસેક વર્ષ યયાં હશે.

બેરીસ્ટર—આનો અર્થ એજ થયો કે જો કે તમે માત્ર પચ્ચીસ વર્ષનો છો તો પણ લગ્ન થયા પછી પાંચ વર્ષમાં લગ્ન થયું તે પણ તમને વિસ્મરણ થઈ ગયું છે !

સાક્ષી—હા, શું કરું, મને યાદ નથી રહેતું.

બેરીસ્ટર—તમે શું પરણ્યા ત્યારે ૧૫ વર્ષના હતા ?

સાક્ષી—નહી છેક એટલા ઝોળા તો હોય એમ નથી ધારતો !

બેરીસ્ટર—તમે બ્રીજપોર્ટમાં પકડાયા પછી ઘણે વર્ષે પરણ્યા તે તો તમે જાણો છો ?

સાક્ષી—કશું જાણતો નથી.

બેરીસ્ટર—(દમમાં) શું તમે ના, કહો છો ?

સાક્ષી—ના એ નથી કહી શકતો.

બેરી૦—હો; તમે ત્રણ વર્ષ પરજ પરણ્યા તેનું આ રહ્યું સર્ટીફિકેટ તારીખ બારીખ બરાબર છે ને ?

સાક્ષી—અરે, આ તો મેં આગળ કહિં બેયુંજ નહોતું !

બચાવ પક્ષની દલીલ એવી હતી કે, સાક્ષી મીનાંકે વર્તમાન પત્રમાં હીલીપાર્ડ સંબંધી છાપેલી વાત પણ બનાવટી ઉભી કરી હતી. ઉઘટપાલટની મતલબ એ હતી કે એ આદમી એવાં વ્હામ કરવાનો ધંધોજ કરતો હતો.

બેરીસ્ટરે તે પછી સાક્ષીને એવું કહ્યું કરાવનારા સવાલોનાં બાણોનો પ્રહાર કર્યો કે, તલાકનાં સુકદમાઓમાં વ્યભિચાર થતો પોતે નજરેનજર એવાંની જુગ્યાની. આપી છે ! અને તેમાં એ ખુબી એ કે, બન્ને પક્ષ તરફથી, પ્રથમ એક પક્ષ તરફથી અને પછી બીજા પક્ષ તરફથી, તે “ હાઇવોર્સ ” ના સુકદમામાં જુગ્યાની આપતો. તે પછી પોતાની રમતમાં તેણે ઓતા વર્ગોમાંથી જેને જેને કહેલા, પૂતેલા, નાણાં બલબબરીથી ઓઠાવેલાં, દબાવી-ધમકાવી કહાવેલાં તેઓની એક પછી એક જુગ્યાની રજુ કરી. મીનાંકે તેમને કહિં “ જેમાજ ન હોવાનું ” એવડક જણાવ્યું.

પછી બેરીસ્ટરે સાક્ષીને મોઢે કહ્યું કરાવ્યું કે દીવાના શાળાઓના સંબંધમાં ઓઠાવનારા આર્ટીકલો પાછળથી લખી રાકવાની મતલબથી તેણે પોતાને બે લેવ્યું હોસ્પીટલમાં લઈ જવા દીધા હતા. પણ તે હોસ્પીટલના એક ડોક્ટર ઓએ તે અમસ્તો પડી રહ્યો છે એમ જાણવાથી તેને પોલીસ મેજિસ્ટ્રેટ પાસે લઈ જવામાં આવ્યો. ત્યાં તેણે કહ્યું હતું કે “ તે હોસ્પીટલમાં વધી રાખવા કરતાં પ્રબંધ સારો છે અને મારે કરી ફર્યાદ કે દીકા કરવાની નથી ! ”

બેરી૦—તમે હોસ્પીટલમાં કાઢી સુક્યા અને સામાન લેઈ જવા પાછા આવ્યો સારે તમે તે નર્સ ગાર્ડને એમ નહોતું કહ્યું કે, તમને આર્ટીકલ લખવા માટે ૧૪૦ ડોલર (૩. ૪૫૦) મળવાની આશા હતી ?

સાક્ષી—ના.

બેરી૦—સારે નર્સ ગાર્ડને તમને નહીં કહ્યું કે “ આ વખત તો બનીને જાઓ છો ? અને તમે એવો જવાબ નહીં આપ્યો કે “ લલે, પણ હું પણ તેનો ખંચ વાળાશ. ”

સાક્ષી—ના.

બેરી૦—(સમાલીને) ૧૮૮૬ પત્રમાંની ઓર્ડીસમાં તમે પાછા ગયા તે વખતે તમે કાંઈ પણ લખી રાકશો તેની તમને ખબર હતી ?

સાક્ષી—નહીં, મને ખબર હતી કે કશું લખવા જેવું નથી.

બેરી૦—(તક્કીને) બે કે બુધવારે રાતે ચાદરના કપડાથી એક માણસને મારી નાંખવામાં આવ્યો તો પણ તમને ગુરૂવારે (જ્યારે તે દીવાનાશાળામાંથી પાછા ફર્યા) કશું લખવા જેવું નથી તે તમે જાણતા હતા ?

સાક્ષી—(અચકાઈને) તેઓએ માણસ મારી નાંખ્યો તેની મને ખબર નહોતી.

બેરી૦—જે કે અનેક વખત જૂની પર હીલીપાર્ડ જેમાન ઘણું ગુલાંટ ખાઈ ગયો અને ગુંગાઈ ગયો તો પણ લખવા જેવું બે દીવસ પછી કશું નહોતું ?

સાક્ષી—મેં પોલીસ કમીશનર પાસે જઈ જોયલી હકીકત કહેવાની મારી શરૂ. વિચારી.

મેરી—પણ તમે તો દીવાનારામાં પત્ર માટે જ લખવા પેડા હતા. હમણાં કહ્યું

તે પાછું ખૂંસી વાળતું છે ?

સાક્ષી—નહીં પણ માણસ મરી ગયો. તેની મને ખબર નથી.

મેરી—હીલીવાર્ડ શુગળાઈ બેભાન થયો તેને બીજા દીને સવારે કોરોનરની

તપાસ થયા વિષે નર્સ તપાસ કોરોનરની ઓફીસમાં તપાસ કરવા ગઈ હતી તેની જમને

ખબર છે ?

સાક્ષી—(હંધણસી થઈ)—“ હેરલ્ડ ” પત્ર સામનો મારો કબાલો, ૨૬ ફરવામાં આવ્યો હતો.

મેરી—શનિવારે બપોર પછી હોસ્પિટલમાંથી નીકળ્યા બાદ ચાર કલાકમાં તમે દરદી હીલીવાર્ડનાં મરણ સંબંધી કોરોનરની તપાસનો જ્ઞાંત પત્રોમાં વાંચ્યો અને તે પછી તરતજ તમે તે દરદીને શુગળાઈ મારી નાંખેલા જોવાની વાત તમે લખી અને તે “ ન્યુયોર્ક વર્લ્ડ ” ને વેચવા માંગી.

સાક્ષી—તે ખરું છે.

મેરી—પણ તમે ‘કહ્યું’ કે હકીકતની ખબર કરવા પોલીસ કમીશનર પાસે જઈ તમે તમારી શરૂ વિચારી !

સાક્ષી—નહીં, માણસ મરી ગયો તે વાંચ્યા પછી નહીં ગયો.

મેરી—તેને બદલે તમે “ વર્લ્ડ ” પત્રને તમે લખી કાઢેલી વાત વેચવા ગયા !

સાક્ષી—હા.

મેરી—અને “ વર્લ્ડ ” પત્રતા અધિપતિઓએ તમે તે વાત ખરી હોવાનું લેખિત સોગંદનામું કરે નહીં તો તે વાત સ્વીકારી વેચાતી હવા ના પાડી.

મેરી—(સોગંદનામું, શોધી કાઢીને તે સાક્ષીને આપીને) કેવીસે કે અમેન હીલીવાર્ડને શુગળાઈ મારી નાંખવાનો એક પણ સબ્બ હોય તો તે સોગંદનામુંમાંથી બતાવી આપો !

સાક્ષી—(ગમરાઈને)—નહીં તેમાં તો નહીં હોય પણ મેં તો એક નહીં પણ બે સોગંદનામું કર્યાં હતાં બીજું કોરોનર આગળ કયું હતું.

મેરી—તે બીજું સોગંદનામું પણ જુઓ. તેમાં એ કયું નથી. શું આ આદરવાળો ભયંકર અકસ્માત જોવા પછી પણ શુગળાવવાની વાત લખવાનું ખૂલી ગયા ?

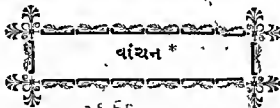
સાક્ષી—હા, એમજ બન્યું હોય !

આ પછી હીલીવાર્ડ મરણ પહેલાં શું શું કરતો હતો, તે કેવો હતો, તે સવારે પૂછવા હતા. બીજા કહ્યું કે તે દારૂવાને નર્સો ઉપર રાખતા ને તે કેને લીધે ટકી ન શકે વાધી ગયો પડતો એટલે હસીને નર્સો શરીર ઉપર કરતા, અને તે એમ ૪-૫ વખત ગંબી ગયો.

મેરી—કોરોનર આગળ તમે સોગંદ પર જુજાની આપી હતી કે મરનાર ઉપર કશો બનાવો કરવામાં આવ્યો નહોતો, તેમજ તેને કદી પડી જતાં જોયા નહોતો.

આ પછી બેરીસ્ટરે પ્રશ્નમાલાનું એક વધારે અને વધારે પ્રાણુધાતક રીતે ફેરવવા માંડ્યું. સાક્ષી ધીમે ધીમે ખોટા-પડતો ગયો, અને ખોખરો થતો ગયો. પોતાનું આગળ ખોલવું તે પાછળ દેડક કરતો ગયો. અનેક વીગતોના સંબંધમાં હોસ્પીટલના અનેક ડોક્ટરોએ તેને ખોટા પાડ્યો. સાક્ષી ચોતે અતિ ગાબરો અને શીક્ષા પડતો ગયો, અને જવાબ આપતાં અચકાતો, ખંચાતો અને કુદરતી બોખડો-તોતડો હોય તેમ બનતો ગયો. જનજન પ્રથમ સાક્ષીની તરફ હતો તે તેનો વિરોધી થઇ તેના ઉપર ફરડી નજરે નેવા, ડોળા ધુરકાવવા લાગ્યો, જેથી સાક્ષીના હાંજા ઓર ગગડી પડ્યા. અને તેની જુબાની પુરી થઇ ત્યારે પ્રો. ચાર્કેટે તેને “ હીપ્નોટીઝમ ” શીખવ્યું હશે તે કરતાં પણ વધારે આખા હીપ્નોટીઝમ નસી તરફના બેરીસ્ટરે તેના પોતા ઉપર લાગુ પાડેલું હોવાનો દ્રશ્ય ચંદ્ર રહ્યો હતો.

આ લંબાણ તપાસનો નાટકી અંત આંબ્યો હતો. તેનું ધરફાટન બેરીસ્ટરે સંપૂર્ણ રીતે કરી નાંખ્યું હતું. ઉલટપાલટ તપાસ પુરી થવા પછી, એક સાપ્તાહિક પછી ધૂર્ત, મિથ્યા સાક્ષી મીનોકની કુધમાતાની જુબાની લેવામાં આવી હતી, માતાએ જનજન હાથમાં માતા ઉપર મીનોકે શીલાડેશીયાથી લખેલો એક પત્ર આપ્યો જેમાં તેણે લખ્યું હતું કે, “ ન્યુ થોર્કના રસ્તાનો રજ હરે નેના પગતલનો સ્પર્શ કરશે નહીં. હું હવે પાયમાલ થયો છું અને જે પાછો શ્રી મોં દેખાડીશ, તે જુડી જુબાની આપવાના આરોપસર માર્યો જઇશ. મારે પશ્ચિમના પ્રતિમાં જઇ ત્યાં પુનઃ નવી જંદગી બેલીશ. ” જુડીએ નસીને નિર્દોષ જાહેર કરી અને આ પ્રખ્યાત કણ્ઠ્યારસિક કેસના નાટકન અંતિમ અંકનો છેલ્લો પડદો પડ્યો.

ચોતરફ ચળવળ શરૂ છે. યાતિઓની પરિપટો ભરાય છે; કે કદી લક્ષ ન આપેલા પ્રશ્નોના જળ થવા લાગ્યો છે; સ્ત્રી શિક્ષણ, પ્રેમ વિવાહ, વિધવાનું ઉન્નતિ, રોટી બેટી વ્યવહાર, અત્યજનેદાર, પરદેશગમન, સંક્ષિપ્તમાં સમતા નથા સ્વાતંત્ર્ય અગર અસ્પર્શ મનાયલી કલ્પના જન સમાજમાં પુનઃ ડોડીયાં કરવા લાગવાથી બ્રહ્માચાર, સજ્જોલકાર, ધત્યાદિ બ્રહ્મચંદની જુમે વિશેષ સાંભળવામાં આવતી હતી. કદી કાલે સાંભળવામાં આવે છે તો કલમ બહાદુરના બાદુ સ્તુરણ પામતા થી. પાશ્વત્યના સંસર્ગથી શાસ્ત્ર, પુરાણ વગેરેનું મંચન થવા લાગ્યું છે; જુનાં બંધનો શિથિલ થવાય. આચાર નિયારમાં ફેરફાર થયો છે; જે તે પોતપોતાનો ઉપાય ચોજવાનો પ્રયત્ન કરે છે અને

પોતાના કુટુંબનેજ નહિ પણ સમાજને પણ વળણ આપવાની ઉમેદ અથવા હોમિત ધરનાર તથા લખવાની હેંસવાળા જનો પોતાના ઉપાયો લેખદ્વારા પ્રકટ કરે છે; રાજ કારણ અને સાહિત્ય સાથેના લોકોનો એકનિષ્ઠ સંબંધ છૂટી નિત્ય વ્યવહાર સાથે જીભેના સંબંધ ધવાથી વાંચક વર્ગ વધ્યો છે; ઉત્સાહથી રૂચિ વધી છે અને લેખકનો સ્વતંત્ર ધંધો જ નીકળ્યો છે. લેખક તે કેવળ મનરંજન કરનારા સમાજ સેવક હોવાની કલ્પના અસ્ત પામી તે સમાજના શિક્ષક કિંબહુના ધુરીણ થાય છે. અને તેના સમજાણુ ઉપાયનો વર્ષાદ એક-સરખો થતો હોવાથી વિસ્તાર થવાનો સંભવ વધી વાંચક પર વિશેષ જવાબદારી પડી છે. ગહન પણ વ્યવહારને ઉપયોગી એવા પ્રશ્નોનો ઉદાપોહ સર હોતાં લેખકે હમેશ પુરતો અભ્યાસ કરી, મનન કરી, જવાબદારી ભણી, લેખ લખવા એમ કહેવું જોઈએ સહેવું છે, તેટલું કરવું સહેવું નથી. રાજ આગળ આવતા પ્રશ્નો પર, પછી તે ગમે તેટલો કંઠે હો, લોકમતનું વળણ વાળવાનો ધંધો કરનારાએ મત આપવો આવશ્યક છે. પંજુ વાંચનારની એવી સ્થિતિ નથી, તેમને વિચાર કરવાનો અવકાશ મળે છે. જુદા જુદા વિદ્વાનોએ લખેલા લેખ વાંચ્યા પછી પોતાની દિશા દરાવવી શક્ય હોય છે. માત્ર પ્રયત્ન કરવો જોઈએ અને વાંચન પદ્ધતિસર થવું જોઈએ. કારણ, અવ્યવસ્થિત વાંચન કરતાં ખીલકુલ ન વાંચવામાં આવે તો એક રીતે ઠીક, એવું લાગવાનો ઘણીજ વખત પ્રસંગ આવે છે. વખત ગાળવા માટેજ કંઈ પણ વાંચવું એટલીજ ઉમેદ વાંચનારની હશે તો લેખક પણ વિશેષ તસ્દી ન લેતાં કંઈ પણ લખશે, ધોળા ઉપર કાળું કરશે. કારણ ઇતર ધંધાવાળા પ્રમાણે વાંચનારને ગમે તેવું, કોવા બહુતો વિશેષ કડિણ કિંવા કડવું ન લાગે તેવું લેખકોને લખવાની જરૂર પડે છે. પારખનાર પરીક્ષક ન મળવાથી સારા લેખકની કિંમત પણ મર્યાદિત થાય તે ચોખ્ખું છે. માટે વાંચક ચિકિત્સાખેત્ર જોઈએ. થોડામાં સમાધાન માનનાર ન જોઈએ, વિષયનો પુરો ખજ કરનાર સ્વતંત્ર વિચાર, સ્વતંત્ર હકમમાં સાચવનાર ન જોઈએ, વાંચક માર્ગિક ન હોયતો પ્રશ્નો ખજ ન થતાં સુધારો થાય તો તેમાં નવજ વિશેષ શું? જવા વાંચક તેવા લેખક. એકમાં માર્ગિકતા આવશે કે બીજામાં પણ આવશે. લેખકમાં ઉત્સાહ આવશે અને ધંધામાં પ્રવેશ કરતા પૂર્વે તે ઘણી તૈયારી કરશે. વિશેષતઃ આ લોકમત તૈયાર કરનારની અને આગેવાનોની, અજાનનોને ઉપદેશા-શ્રુત પાવાની હમેશની જાણીતી પદ્ધતિ જઈ સર્વને સમગ્રય તેવી વાદવિવાદની પદ્ધતિ સર થશે. પોતાની જવાબદારી આગેવાનોને વારંવાર દર્શાવી આપશે અને વિષયનો યોગ્ય ઉદાપોહ થઈ લોકશિક્ષણમાં ઉપયોગી થશે. સારસ કે કડિણ નિયમ પર મત આપવાને કિંવા તે વિષે મત દરાવવાને જે લાયકી, જે પૂર્વ તૈયારીની જરૂર પડે છે તે અવ્યવસ્થિત, કષ્ટમય વાંચન શિવાય થવી અશક્ય છે. માટે જેણે આટલું કટ કરવાનું હોય, તેમને થોડી ઘણી મદદ થાય, પદ્ધતિસર વાંચનની ટેવ પડવામાં કેટલો પ્રયાસ જોઈએ છે તેની કલ્પના થાય અને લેખકના ધંધામાં જોઈતી સામગ્રીનો યોગ્ય વિચાર થાય, એ હેતુથી ધણા વખતના અનુભવથી મુચેલા વિચાર જાહેરમાં સાદર કરવાનો આ પ્રયત્ન છે.

વ્યાસંગ.

વાંચન એ શબ્દ એ અર્થમાં વપરાય છે. એક વાચનની ક્રિયા અને બીજો વિદ્યાવ્યા-

સંગ. એમુંક મુંઝવણ વાચન જાણ છે તેનો મોરેથી વાંચે છે એવો અર્થ ન હોતાં તેનો પરિશ્રમ સતત છે એવોજ ધાર્ય છે. આ લેખમાં વાચનની પ્રિયા સંબંધી ધ્વનિના આસોહા-વરોહ સંબંધી લખવાનો મારો હેતુ નથી. “શુદ્ધ કેમ” લખતું તથા શુદ્ધ કેમ” બોલતું તે વ્યક્તિશુ શીખ્યાથી સમજાય છે. તેમજ સાળામાંના મહેતાજીની કથાવતઃ પ્રમાણે એક સરમાં અવાજ કેટલો અદાવનો અને કેટલો ઉતારવો એટલે મત્તકંઠુળ ઉત્પન્ન થઈ અર્થનો સાક્ષાત્કાર થાય છે, તે અચૂક કહેવામાં કદાચિત ગાયન શાસ્ત્રનું અંગ “વધારવું” પડશે. આવેશ, શોક, ક્ષોભ, નૈરાશ્ય, ગાંભીર્ય, માદેવ, પ્રેમ હસારિ” મનોવિદ્યારશ્મિતાના ઉદય પર કથાવતઃ માણસ તથા નાટ્ય શાસ્ત્ર સાથે પરિચય કરવાનો વખત આવશે. કારણ સમૂહ આગળ વાચન ક્રિયા લાપણું. એમાં બહુ ફરક નથી” વાચન એટલે વિદ્યાવ્યાસંગ સંબંધી લખવાનો વિચાર છે.

વિદ્યાનું વ્યાસંગ એટલે વિપયનું વ્યાસંગ, એ સ્પષ્ટ છે. વ્યાસંગનો વિચાર કરવામાં બાંધાનો પ્રશ્ન વિશેષ મહત્વનો નથી. કાષ્ઠેણુ ભાષા લખે તો અવધાસ કરવામાં સર્વે વાંચક પડે એવાંજ તત્વોનો અંગીકાર કરવો પડે છે. પણ આપણે સર્વ હિંદુ ભાષાના વિદ્યાદાન લેતા હોવાથી વિશેષતઃ તે વાડખચને અનુસરી આ લેખ છે.

પરભાષાકાર આપણે શીખતા હોવાથી આપણા વાચનમાં બે જુદા પ્રકારની ઉરડતો આવે છે. પહેલી ભાષાની આ અડચણ સ્વભાષામાં નથી હોતી. જ્યાં સુધી હોય ત્યાં સુધી વિદ્યાવ્યાસંગની સરચાત યદ કહી સકાય નહિ, મરોજ વિશ્વ વિદ્યાલયમાંના અધ્યાસકમના ભાવી પરિશ્રમની પૂર્વ તૈયારી સમજવામાં આવે છે અને અરિતાધને ઉપયોગી થનાર વિષય શિવાય અન્ય વિષયની ઝોળખ કદી આપવામાં આવે છે. પરભાષાના કારણથી યુનિવર્સિટીનો અભ્યાસ પૂર્ણ થાય તો પણ ભાષાની અડચણ દૂર થતી નથી. એટલુંજ નહિ પણ ભાષાનું જ્ઞાન અપૂર્ણ રહેવાથી વિચારનો યોગ્ય વધારો થતો નથી. તે કાચો રહે છે; એકસપણનો સંજવ નરતી વધે છે, વ્યાસંગ અધિક કઠિણ થાય છે અને વાચનમાં આવનારી બીજી હર કતોમાં વધારો થાય છે. આ અડચણ એટલે જુદા જુદા વિપયનો પૂર્ણ અભ્યાસ એ છે. રજભાષામાં લાંબામાં આવે તો પણ નિયમ સ્થગ થતો નથી. વિષય સ્થગ ક્રિયા ફીણ લાગે તો તે જે તે વિષય પર અવગળાઈ છે, એ જ્યારે ખરું હોય ત્યારે તો પર ભાષાના કારણથી સહેલો વિષય સુદાર્ કઠિણ લાગે છે, એમ ઘણાના અનુભવમાં હશે. પછી નવા નવા વિચાર પરીક્ષિત કથનામાં આવનાર નવાં નવાં રૂપ, કદી ન સાંભળેલાં શબ્દ, અર્વાચીન શોધપદ્ધતિ અને શાસ્ત્ર પુરાણો એમણે સનાતન કથાવેલા આચાર વિચાર પર તેનો આધાત, છત્વાદિ વાતોનું બરોબર આકલન થયા ઘણાજ પ્રયાસની જરૂર સાહજક લાગશે.

ચૈદ વિદ્યા અને ચૈસક કળાનું અધ્યયન એટલે વિદ્યાવ્યાસંગ નથી, પ્રાચીન કાળમાં ચૈદ વિદ્યા અને ચૈસક કળા શીખવનાર શુર અને શીખનાર શિષ્ય હતા એવી કથા છે. હશે કથાચિત્ ! પણ આ કથા તથા વિદ્યા બે કાળને પૂર્ણપણે આવડે તો તેનું મહત્ ભાગ્યજ સમજતું બેઠકે. જ્ઞાનની જુની અને નવી કલ્પનામાં આરમાનજમીનનો તફાવત છે. જુની સમજ પ્રમાણે જ્ઞાન વિશિષ્ટ મંથોર્થ સાચવેલું મઠી આવે છે. આ પ્રથિતું સંગોપાંગ

અવ્યયન યુગ્મ કે જાણે માણસ પારંગત-યદ્ય ગયો. અમારા શાસ્ત્રી પડિતોતું શીખતું અને શીખવતાં તરફ જોઈએ તો ઉત્તર વિધાનની ખ્યાલી થશે. પાઠ્યાત્મેની સુદાં આપણા નેવીજ જીતી કલ્પના હતી. પણ તે તરફ જીતે મનુ ત્રણસો વર્ષથી બદલાવા લાગ્યો અને નવા મનુનો પ્રારંભ થયો. આ મનવંતરનો પૂર્ણ પ્રતાપ ગયા શતકથી જણાવા લાગ્યો; વિશિષ્ટ ગ્રંથોનું મહત્ત્વ કમી થવા લાગ્યું, ગ્રંથની સાથે ગ્રંથકારોનું પણ મહત્ત્વ કમી થયું. હોઝમાં બરેલા પાણી પ્રમાણે જ્ઞાન મર્યાદિત ન હોય મહાસાગર. પ્રમાણે અમર્યાદિત છે, કદસાધ્ય છે, એવી ભાવનાઓ વધવા લાગી. જ્ઞાનસાગરમાં સાધારણ નિર્ભયતાથી ફરવામાં, દિશાબૂલ ન થતાં ઉદ્દેશ સફળ થવાને નવા કાર્પશમ સાધનોની યોજના અને ઉપયોગ સર્વજન થવા લાગ્યો; વિગ્રંથોને અને તેની લાજ પડનારી પદ્ધતિને યોગ્ય માન મળવા લાગ્યું; અને વિદ્યા વ્યાસંગ એટલે શાસ્ત્રીય પદ્ધતિથી જુદા જુદા વિષયોનું આલોચન એ કલ્પના "માન્ય થવાં લાગી." પછી તે વિષય આધ્યાત્મશાસ્ત્ર હો કે આધિભૌતિક શાસ્ત્ર હો કે સમાજિક શાસ્ત્ર હો. શોધ પદ્ધતિનું અપલોકન, તુલના, પ્રયોગ, માપન ઇત્યાદિ, જે અતર્જીત તત્ત્વો, તેમાં વિષયને અનુસરી ફેરફાર જો કરવો પડે તો અવ્યાસનો માર્ગ અને દિશા પણ સ્પષ્ટ થઈ કહી શકાય.

આ દિશાએ અવ્યાસ કરવાથી વિશેષ યુગ મળે છે તે જોતું આવશ્યક છે. વાંચકોમાં વાંચમય પરપ્રીતિ ધરાવનાર જનો અધિક હોવાથી તેજ વિષય નિરૂપણ માટે લઘુ જોઈએ.

વાંચમય,

વાંચમયનો શાસ્ત્રીય પદ્ધતિથી અભ્યાસ, એ સજ્જ પણા જીજ્ઞાસુ અમત્કારીક લાગશે, તેમાં શંકા નથી. શાસ્ત્રીય પદ્ધતિ ઇતિહાસ, અર્થશાસ્ત્ર, સમાજશાસ્ત્ર, ને લાગે; તે વાંચમયને કી રીતે લાગે? વાંચમય એ પણ એક શાસ્ત્ર છે કે શું; એમ કાંઈ પુછે તો તે અપોગ્ય નથી. પણ વાંચમય એટલે શું એનો વિચાર કરવાથી ચંકાતું ઠીક સમાધાન થશે. ઉત્તરવલ કલ્પના શક્તિ વાળી વ્યક્તિતા-ચિરસ્મરણીય અને સુંદર સજ્જકૃતિનો સંગ્રહ એટલે વાંચમય, એમ કહી શકાશે. તેવાજ વિવક્ષિત સમાજના આચાર વિચાર, ધર્મ, આશા, આકાંક્ષા, પૂજ્ય પુરુષ વિભૂતિનું ચિત્રપટ એટલે વાંચમય એમ કહી શકાશે. પહેલી દૃષ્ટિથી વ્યક્તિને પ્રાધાન્ય મળે છે, એટલુંજ નહિ પણ સમાજની યોગ્ય સુદાં કવચિત યાય છે. પણ સમાજ શિવાય વ્યક્તિ નથી. સમાજનું ત્રણ વાંચમયમાં સુદાં દેખાઈ આવે છે. માટે સમાજને બાજબી મહત્ત્વ આપી વ્યક્તિનો લોપ થવા ન દેતાં, સમાજના જીવનના આદર્શ એવી ઐતિહાસિક દૃષ્ટિથી સારસ્વતનો અભ્યાસ કરવો પડે છે. ઐતિહાસિક પદ્ધતિથી સારસ્વતનો અભ્યાસ એ શાસ્ત્રીય પદ્ધતિની એક બાજુ છે.

જગતમાં અનેક સમાજ છે, અનેક ભાષા છે; પણ સમાજ અને ભાષા વૈચિત્ર્ય હોય તો મનુષ્યત્વથી જગમાં એક રૂપતા છે. માટે જિન સારસ્વત પૈકી એક જરૂરનું ધારી તુલનાત્મક-દૃષ્ટિથી તેનું અવ્યયન એ શાસ્ત્રપદ્ધતિની બીજી બાજુ છે.

ઐતિહાસિક રીત.

આજ સુધી સારસ્વતનો અભ્યાસ કોઈએ કર્યો નથી કે શું? ગ્રંથનું જ્ઞાન થવાને

પરંપરાથી આસતી આવેલી પદ્ધતિ પૂર્ણ નથી કે શું ? એવી અનેક શંકા મનમાં આવે છે. જુની રીતથી ઐથનું અધ્યયન થતું નથી એમ નથી. તે પૂર્ણ થતું નથી, એટલુંજ. ઐથનું પૂર્ણ જ્ઞાન થવાને સારસ્વત જ્ઞાન વધાર્યું જોઈએ, અને તે સંપાદન કરવાને સમાજના ચૈતન્યના શબ્દ ચિત્રરશ્મિથી સારસ્વતનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ.

કેવળ પોતાનું સમાધાન કરવા માટે કોઈ લખતું નથી. કારણ, ખરેખર તેમ હોય તો તેની સ્ફુર્તિને પ્રકટ ઉદ્ગારનું વિનાશી રૂપજ મળ્યું હોત; ચિરકાળ ટકનારી કૃતિનું રૂપ કોઈએ આપ્યું ન હોત અને જુદા જુદા કાળની કૃતિનો સંગ્રહ થઈ વાઙ્મય અસ્તિત્વમાં આવ્યું ન હોત. જે અર્થે વાંચન અસ્તિત્વમાં છે, તે અર્થે પોતાના અર્થ ધાર વાંચે, તેનું મનન થાય, તેનું લોકોના વર્તન પર પરિણામ થાય, નિદાન પ્રવાહમાં બી પ્રસારી પ્રમાણે પોતાનો વિચાર નિષ્ક્રિય થાય નહિ, એવી ધ્રુવ કિંવા ઉમેદ ધરી વ્યક્તિ લેખનનો અંદાજ કરતા હોવા જોઈએ. તેમજ, રક્ત પોતાનાજ એવા વિચાર ધણી થોડા જે સમયે, જે સ્થાને, જન્મ થયો હોય તે સમયનીજ કથનતા નહિ પણ પૂર્વે થઈ ગયેલા મહાતુભાવોના વિચારોના સંસ્કાર લેખકને થયેલા હોય છે, અને પ્રાંત વખતે તે સંસ્કાર લુપ્તપ્રાય થઈ પરદેશી સંસ્કારની પાલકી જે તેના મન પર બેસે તો તેની કૃતિનું જ્ઞાન પૂર્ણ થવાને ઉત્ત કહેલ આત્મચંચિત વાતનો વિચાર કરવો અવશ્ય છે. લોડે એલ્ફીની પ્રેરણાથી અને તેમની દેખરેખ નીચે શરૂ થયેલા ' અંગ્રેજ વાંચન-યના સેવક ' " English man of Letters " આ અસ્તિત્વમાં પૈતૃક કોઈ પણ પુસ્તક લે. તેમાં પહેલાં પૂર્વજ, પછી માતાપિતા, ત્યારબાદ બાળપણ, શિશુજી, રમતગમતની હકીકત આપ્યા પછી રાજકીય તથા સામાજિક પરિસ્થિતિ, સમકાલીન લેખકોની ભાહિતી, અસ્તિત્વપ્રકટા અર્થ, વાંચનની નિષ્પત્તિ ઇત્યાદિ અત્રસ્તુત દેખાતી વાતોનો ઉલ્લેખ કરી નાખ-કોની વાંચનમાં યોગ્યતા વિષયે વિવેચન કરેલું હોય છે. આ પ્રમાણે પાછળનો, આગળનો અને સંમકાલીન સંબંધ લગાડવાથી દૂર દૂરના લેખકોને યોગ્ય સન્માન મળવાનો સંભવ જાસતી થાય છે. યત્નાનામુક્તમાં યત્ન એટલે સર્વજ્ઞ ઉત્તમ એવી ભાવિકાની દૃષ્ટિ જઈ તેના બદલે માર્ગિકપણું અંગમાં વ્યપે છે. સૌનું કશું અને પોતાનું કશું તે પારખવાની સક્તિ અંગમાં આવવા લાગે છે. સર્વજ્ઞ ઉત્કૃષ્ટ કહેવાથી રસિકતા કરતાં મનની કામળતા અને સમદૃષ્ટિનો અતિરેક દેખાય છે, એ પ્રત્યક્ષમાં આવવા લાગે છે. પ્રત્યેક માણસમાં દૈવીક અંશ છે, ત્યારે મોટાંપણું પણ પ્રત્યેકમાં બીજ રૂપે છે, એમ કોઈ કહેશે; પણ વાંચનમાં અમારે બીજ રૂપ સાથે, કર્તવ્ય નરતાં પકડે રૂપ સાથે, તેના આ-સ્વાદ સાથે છે, તે ધ્યાનમાં રાખવાની જરૂર છે. બીજ રૂપ જઈ સુંદર મોડું રૂપ થાય અને રૂપ આવે નહિ, કિંવા જે આવે તે બેસ્વાદ આવે તો તે લાજ્યજન થાય છે. મોટા બળ્ય જઈતું રૂપ માટે કોઈને ફળની રૂપી. યતી નથી; તેના ફળના અંગમાં રસ હોવો જોઈએ. એસાદી ભાવામાં કહીએ તો અન્ય વ્યવસાયમાં નેપૂણ મેળવ્યું એટલે વાંચનમાં પણ મોટા પણું આવે છે એમ નથી. સર્વજ્ઞ સારા કહેતાં ખરેખર પ્રતિભા સંપન્ન લેખકની સંભવતા ન થતાં તિરસ્કાર થાય છે. વિદ્યાભ્યાસંગમાં ચિત્તસાજ અધિક જોઈએ. ' નાજ કાર્યચિ-ચારણા ! એ પુરાણનું રૂપાન અદિયાં લાગુ પડતું નથી. અર્થ નૈવદ્ય એ પૂજ સમારંભ માટેજ છે.

જે પ્રમાણે એક વ્યવસાયમાંથી મહત્તા અન્ય સ્થળે ઉપયોગી થતી નથી, તેજ પ્રમાણે કોઈ પણ વ્યક્તિને મોટાપણાને માંદ મળેલો નથી, કિંવા બહુ જનસમાજને તેની દક્ષિણા પણ આપેલી નથી. તે દુર્લભ છે. તે દિક્ષણથી મર્યાદિત નથી. એકજ દેશમાં બિન્ન કાળે બિન્ન બિન્ન જાતિમાં અને એકજ કાળે એકજ સમાજમાં તથા જાતિમાં મહાત્મા ઉદયમાં આવે છે. વિચાર તથા વૃત્તિથીજ ઉચ્ચ નીચપણું વાંઝમયમાં પણ આવે છે. ચિરાયુ કરવાનું સામર્થ્ય કાળમાં નથી. તેથી એવાર સતત ગયા બાદજ લેખકોને મહત્તા પ્રાપ્ત થાય છે, એવી જે ધણાઓની અસ્પષ્ટ સમજ હોય છે, તે કેટલી નિરાધાર છે, તે ઐતિહાસિક પદ્ધતિથી સારસ્વતનું અધ્યયન કર્યા સિવાય મનપર સ્પષ્ટ હશે તેમ નથી.

તેમજ સૌંદર્ય કિંવા રસમાધુર્ય વાંઝમયના ઇરાવેલા પ્રકારમાંજ નિષ્પન્ન થાય છે, એમ નથી. કાવ્યપ્રચુર સંસ્મરણીય એવા પ્રસંગ સંસારમાં અનેક હોય છે. તેનાથી મોઢ પામી તેને યોગ્ય રાખ્દ રૂપ આપનારા, ઇતરને ડોલાવનાર યોગજ જોષ્ઠએ છીએ-જેટલા યોગજ તેટલી વૃત્તિ, અને તેટલોજ વિશેષ રસ. વિશેષ રસની ગણના, તેનું વર્ગીકરણ, તેની ઉત્પત્તિ, તેનું નિદાન ઇરાવવાનો અલંકાર શાસ્ત્રનો આધાસ વ્યર્થ છે.

જેમ શારીરિક શાખાનું ગમે તેટલું અધ્યયન કરવામાં આવે, રાજ દાડી અંદરની રચનાનો ગમે તેટલો અભ્યાસ કરવામાં આવ્યો હોય, કિંબહુના આ રચનાનો શરીરની ક્રિયા સાથે હોનારા સંબંધની પછી શોધ કરવામાં આવી હોય તો પણ મનુષ્ય પ્રાણીનું પૂર્ણ જ્ઞાન થયું એમ કોઈ પણ કહી શકે નહિ, તેમજ અલંકાર શાસ્ત્રના પદંતથી કાવ્યનું જ્ઞાન થાય છે એમ કહી શકારી નહિ. એટલુંજ નહિ પણ જે પ્રમાણે પાઠશાસ્ત્રમાં જુદા જુદા પદવાનોની વિધિ પ્રમાણે અમુક કરતાં અમુક પાઠ નિષ્પત્તિ થાય છે, એવું અનુભવસિદ્ધ આશ્વાસન આપેલું હોય છે તેજ પ્રમાણે અલંકારશાસ્ત્રનું વિવેચન એટલે રસનિષ્પત્તિની વિધિનો બીજો એક અનુભવસિદ્ધ સંગ્રહ, એવી સમજ યવી સાદણક છે એમ કોણ કહેશે ? અમુક વિશેષણ, અમુક પ્રમાણમાં એકજ રાખવામાં આવે કે યથો અમુક રસ તૈયાર ! પાઠશાસ્ત્રની વિધિ અને અલંકાર શાસ્ત્રની વિધિમાં શું ફરક એમ કેમ લાગે નહિ ? વ્યક્તિને અલંકારશાસ્ત્રનો ઉપયોગ ન થતાં તેના નૈસર્ગિક સ્વાતંત્ર્યને હરકતો આવવી જોષ્ઠએ.યથ રચનાની પદ્ધતિ સાધ્ય થયેલાને માત્ર કાવ્યની ટંકરાજ કાઢવામાં મદદરૂપ થાય છે. (અપૂર્ણ).

અંતિમ આલિંગન !

લેખક—ખાલકવિ-જનમનગર.

“ અલ્લાહો અકબર ! ” એ ધ્વનીથી રણભૂમી ગાંધી ઉઠી હતી. એક આંત્રુ ત્રણ લાખ મુસલમાન ફોજ, અને બીજી આંત્રુ માત્ર ત્રણ હજાર આર્થ વીરો ! એક સાત અને એક દિવસ ધનધોરુ યુદ્ધ કરીને હિંદુ સર સરદારો, કોઈ જંગમમાં એકાદોજ પીંખેલો દ્રવ્યથી ઉભો હોય છે, તે માફક ઉભા હતા. પણ હવે હિંદુ ફોજનો નાશ થશે, એવા ચિંતિત રૂપે દેખાતા હતાં. આર્થ ફોજના નાશ સાથે જ ભારત વર્ષની સુવર્ણ ધ્વજ પશુ ધુળ સાથે મળવાની. અને અસ્તાચળ ઉપર સ્થિત યજ્ઞેલ સદ્ગુરુ સાથે હિંદુસ્તાનનો ગૌરવ ભાતુ પણ સંઘને માટે અસ્તંગ થવાનો, એમ જણાતું હતું.

“ હર-હર મહાદેવ હર.”

પ્રિય વાચક ! માત્ર પાંચીસ સિપાઇઓ સાથે લડી, ભરતખંડની અધિષ્ટાત્રી દેવીના અધુરેલ તોજસ્વી વજ્ર જેવા-પોતાના હાથમાં ઉઘાડી તરવારો સાથે રાત્રી ફોજ પર ઝુટી પ્રક્રમારા મરાઠી સવારોમાં આ તોજસ્વી યુવાન કોણ ? જેના અવલુનીય પ્રબલ પ્રતાપથી આ અગ-ધિષ્ટિ મુસલમાન ફોજ પ્રથક અંત્રાયાતથી ડોલી રહેલા જંગલ માફક યજ્ઞેલી એવો વીર કોણ ? તેમજ જેના વજ્ર કઠોર “ હર-હર મહાદેવ હર ” ની બીજી ગર્જનામાં ત્રણ લાખ યવન કંઠમાંથી નીકળનારો “ અલ્લાહો અકબર ” ધ્વની યથાપનો કયાંઈ વિજન થઈ ગયેલ એવો એ વીર કોણ ? અને કોણની ઉપાડેલ દેવી તરવાર સામે સીધે છાપે મારેલા બકરાના ટોળા માફક શત્રુ ફોજને ભાગતાં મોંય ભારે યદ્યપડી, એ કોણ ? તે દિવસનો આર્થ સ્થાનનો યદ્યપૂર્વ રક્તરનાત વિજયી તથાવારને આશીર્વાદ આપી અસ્તાચળે વિશ્રાંતિ લેવા ગયો ! અને વિજય તથાવાર હાય ધારણ કરેલો સુવર-કોણ ? એ આપ કહી શકશો કે ?

એ એજ લલિતસીંહ ! કાંચીનો સેનાપતિ ભરતખંડના ઇતિહાસમાં અક્ષય ધ્રુવ !

(૨૨)

આને કાંચી નગરીમાં આ આટલો બધો ઉત્સવ શાનો છે ? વાચકોના જાણવામાં છે કે ? નગરીમાંની મોટી મોટી હવેલીઓમાંની અમાસીઓ પર જ્યધ્વજો આટલી બધી કેમ અતિશય ચંચલ બની ફરકતી હશે ? પવનના સપાટાથી કે આનંદના આવેગથી ? નગરીમાંના પ્રત્યેક ઘરના દરવાજે શુભસૂચક કદલીસ્તબના આમ્રપલ્લવ વેણિત તોરણો પ્રષ્ટિ-ગોચર થાય છે ! ઘેર ઘેર દીપમાલાઓ પ્રજ્વલિત થઈ છે ! તે સાથે જ્યનાદ પણ સંભળાય છે. નગરીની દિવાલો અને કિલ્લાઓ પર જાણે અશ્વત્થ જનસાગરની ફરી વળ્યો છે ! નગરીમાંના પુરુષ અને સ્ત્રી વર્ગ આટલી ઉત્સુકતાથી કાંચી રાહ જુએ છે ?

એકેક પુરુષના સુખમાંથી નીકળતો જ્યનાદધ્વની, અને યુવતીના કંઠમાંથી નીક-

જોતો મંગળગીત ધ્વની એકમ યદ્ય, અન્ન ખંડનો બેદ કરી નક્ષત્ર મંડળ તરફ ગતિમાન થતો હતો. વાયુલહરીના સપાટામાં અવેશ દીપમાલ પ્રમાણે નક્ષત્રમાલા કંપવા લાગી !

એક જાતીવંત અબલખ ઘોડાપર સવાર યદ્ય જે નરવીર નગરીના સીંહ દરવાજાથી પ્રવેશ કરે છે, તેને ઝાળખ્યો કે ? તેજ તે. આપણને પ્રથમ પરિચીત થએલ કાંચી નગરીનો સેનાપતિ લલિતસીંહ. શત્રુઓનો નાશ કરી, પોતાના માલિકના ચરણે શત્રુઓના લોહી વડે રંગાયેલ વિજયી સમશેર સમર્પણ કરવા જાય છે. અને તે 'કારણપીઠ' કાંચી નગરીમાં આજે આટલો આનંદ ઉભરાયો હતો !

પણ સેનાપતીના સ્વાગત માટે જે આટલો બધો જયજયકાર થઈ રહ્યો હતો, તે તરફ તેનું-ખિલકલ લક્ષ્ય ન હતું. અગાસીના ગવાક્ષકારોમાંથી નગરસ્ત્રીઓ અવિરત પુષ્પદંડિ કરતી હતી, તે તરફ પણ તેનું ધ્યાન ન હતું. જંગમમાંથી અત્યંત તૃપ્ત થએલ મવારી સરોવર તરફ દોડતો જતાં, તેના પર વૃક્ષરાશ્ત્રમાંથી કોઈ પુષ્પ કે વૃક્ષ પાતરાંઓ ખરી પડે, તો શું તે તરફ તેનું જરાપણ ધ્યાન જાય ખરું કે ? જેનું હૃદય કોઈ પણ અમુક બાજતથી અસ્થિર બન્યું હતું, એવા લલિતસીંહ પર થનારો આ પુષ્પવર્ષા-અતિશય સન્માન-એ બધું શુદ્ધ, નિરસ અને તુચ્છ તેને લાગતું હતું !

આખરે જ્યારે લલિતસીંહનો ઘોડો અંતઃપુર પ્રાસાદ સામે આવી ઉભો રહ્યો, ત્યારે તેણે તેની સગામ એકદમ ખેંચી રાખી. જેથી અત્યાર સુધી જોસમાં કુદતો આવતો ઘોડો અમકાને જરા ઉભો રહ્યો. એક ક્ષણવાર લલિતસીંહે તે રાજપ્રાસાદની ખારી તરફ આગુર દષ્ટિ વડે જોયું. સજ્જનથી અવનત થએલ નેત્રોની ચક્તિ દષ્ટિ પોતાના મુખ તરફ ચેટિલી દોષ-અનિદંધ કોમળ એવા હસ્તદ્વયથી ફેંકેલ પુષ્પમાલા પોતાના પગપાસે આવી પડી, એમ લલિતસીંહને જણાયું. તુરત લલિતસીંહ ઘોડા પરથી નીચે ઉતરીને તે માલા ઉચકી પોતાના શિરપર ધારણ કરી. કૃતાર્થતા અને કૃતમતા ભરી દષ્ટિએ ઉપર જોયું.

પણ તે વખતે તે ગવાક્ષકારો બધે યદ્યે દીપમાલાએ પણ જુગાઈ હતી. લલિતસીંહની દષ્ટિ અનુસ્ત રહી !

(૩)

લાખો શત્રુઓ સામે જે વીરનીડરપણે ઉભો હતો, તે માત્ર એ મુગ નેત્રથીજ પરાજીત થયો ! કોઈ કુર્બંધ પથ્થરના કિલ્લામાં સંઘડી રાખ્યા માફક પોતાના ધૈર્ય-શૌર્યને સેનાપતિ લલિતસીંહે આજે કેટલાએ વરસોથી પોતાના હૃદયરૂપ કિલ્લામાં સંઘડી રાખ્યું હતું. પણ તે ગઈ કાલે સંધ્યા સમયે જો કૃષ્ણનેમની સલજ સંજ્ઞમ દ્રષ્ટિથી તે કિલ્લાપર જળપર આઘાત થઈ, આજ સુધી રક્ષણ કરેલ તે ધૈર્ય એક પલવારમાં જતું રહ્યું ! પણ એથી શું ? લલિતસીંહ ! તારે રાત્રીના અંધકારમાં કોઈ ચોરની માફક રાજના અંતપુર કંઠાતની દિવાલોપરથી હળવેથી કૂદીને જતું ઉચિત છે ? આ લલિતસીંહ ! તું જીવનવિગ્રથી વીર નર—તને શું એ શોભશે ?

પણ નવસકથાના લખનારને કોઈ જગ્યાએ પણ અરકાવ થતો નથી તેમને પહેરાવાળા 'મત જાય' કરતા નથી. તેમ જમણે સૂર્યાનાં કિરણ પણ જોયાં નથી એવી રમણીઓ પણ

તેમના અંતઃપુરમાં જતાં અટકાવતી નથી. આલો તો-આ વસંત સંધ્યાનાં વાલુવેલ-રીથી ડોલતા રાજના અંતઃપુરના એકાન્ત ઉદ્યાનમાં એકનાર પ્રવેશ કરીએ. વાચક બહેનો! તમે અમારી સાથે આલો. અને વાચક બંધુઓ! તમારી ધમ્મા હશે તો તમે પણ અમારી પાછળ આવી સકશો. તમને છુટ છે. એકનાર સુખ દ્રષ્ટીથી જુઓ:

બહુલ રક્ષ નીચે તૂલ શેષ્યાપર સંધ્યાની તારકાની સાક્ષાત્ પ્રતિમાજ એવી રમણી કોણ છે? આતુ ૩૫ કોણ દિવસ જોએલું કે? શું સુંદર સ્વરૂપનું કોણવાર મયાર્થ વર્ણન કરી શકાય કે? આવી રીતનું જીવન-મૌવન અને સૌંદર્ય કોણપણ મન બંધવડે બાવા-સંબંધમાં કોણ દિવસ નીર્મા શકશે કે? પ્રિય વાચક બંધુ! જો તમારું લગ્ન થયું હશે તો તમારી પ્રિય પત્ની-દેવી પ્રેમવાણી હૃદય સમાના મુખકમલનું સ્મરણ કરો. આ રૂપવતી વાચક બહેન! જોશીને જોઇ 'કેવી આ સુંદર દેખાય છે? હશે કદાચીત્ સુંદર! પણ ચહેરાપર' કંઈ તેવું તેજ તો દેખાતું નથી.' એમ કોણવાર જો તમારી સહચરીને તમે કહ્યું હોય, તો એવી તરણીના મુખમંડળનું સ્મરણ કરો. અટલે આ બહુવ્રજ નીચેની રાજકન્યાનાં ૩૫ સાથે કિંચિત્ સાદસ્પ થઇ શકશે!

પ્રિય વાચકદે! હવે તો એ તરણી-રમણીને ઝાળખી કે? જો તે રાજકુમારી વિદ્યક્ષતા!

પોતાના યોગામાં પુણ્યો લઇ નીચું જોઇ તે માળા શુદ્ધતા હતી. માળા શુદ્ધતાં શુદ્ધતાં વચમાંજ તેણીની કોમલ કરંગુલી પોતાના કાર્પમાં સિધીલ થતી. તેણીની ઉદારી દષ્ટી કોણ એક દૂરના ચિંતવન સામ્રાજ્યમાં બ્રમણ કરતી હતી. રાજનંદિની વિદ્યુન્માલા આટલો બધો શાનો વિચાર કરતી હશે?

વાચક! આ પ્રશ્નનો ઉત્તર બધો નહોં આપીએ. રાજકુમારીના એકાન્ત હૃદય મંદિરમાં આજે આ તિરતબ્ધ-શાન્ત સાયકાળે કોણ એકાદ બાજવવાન મર્ત્ય દેવની આરતી થતી હશે. ત્યાં અપવિત્ર કુતુહલ સાથે પ્રવેશ કરવા અમારી હિંમત આલતી નથી. જુઓ પૂજના સુગંધી ધૂપના ધુમ માફક એક દીર્ઘનિશ્વાસ વાગ્યું લહરીમાં સમીપ થયો! અને સુકોમલ કુસુમ ધૂંધની માફક દેખાનારા જે અથુ બિન્દુએ અગાત દેવના ચરણ કમલ ઉપર પોતાને સ્વીકારવાના ઉદ્દેશથી સરી નીચે પડ્યાં!

આ વખતે અચાનક રાજકન્યાની પાછળથી એક યુવાને ગંભીર-પ્રેમ વેગનર કંપિત રવરે હજર્વેધી હાંક મારી-“રાજકુમારી!”

એ શબ્દ કાને પડતાંજ રાજકુમારીએ બીલીથી જુમ મારી. તુરત પહેરાવાળા દોડી આવ્યાં. આરોપીને બંદીવાન કર્યો.

પહેલી બુમ પાડવા સાથેજ રાજકન્યા મુજિત થઇ પડી હતી. તેણી શુદ્ધીમાં આવી જુઓ છે, ત્યાં લલિતસિંહ સેનાપતિ બંદીવાન થયેલો!

(૪)

આલો અપરાધ ખરી રીતે દેહાન્ત શિક્ષણ યોગ્ય. પણ સેનાપતિ લલિતસિંહે કાંચી નગરી પર કરેલા પ્રથમના ઉપકારો ધ્યાનમાં આણીને મહારાજાએ નેને દેહાન્ત શિક્ષા નંદિ કરતાં હદ પાર કર્યો.

રાજની હદમાંથી બહાર નિકળતી વખતે લલિતસીંહ બોલ્યો—“ દેવી ! તારાં નેત્ર પશું જ્યારે પ્રતારણા કરી શકે છે, ત્યારે આ પૃથ્વી તલ ઉપર સત્ય ક્યાંઈ છેજ નહિ, એમ કહેવું પડે છે. બસ. આજથી હું હવે માનવજાતીનો શત્રુ બન્યો છું ! ”

તે દિવસથી લલિતસીંહ એક મોટી ખંડખોર ટોળાનો નાયક બનીને અશદ એવા જંગલમાં રહેવા લાગ્યો.

પ્રિય વાચક ! આવી સ્થિતિમાં આપણા સરખા કોઈ સામાન્ય પુરૂષે શું કયું હત ? હદખાર, યદ જ્યાં રહેવા જત, ત્યાં કોઈ નાની મોટી નોકરી શોધવાનો પ્રયાસ કર્યો હત. અર્થવા તો કોઈ અકવાડિક પેપર, કાઢવું શરૂ કર્યું હત. આ સ્થિતિમાં યોડા ઘણાં જો કે કેટલો ભોગવવાં પડત અને વિશેષતઃ અનાજના સાંસા યદ પડ્યા હતા. એ ખરું. પણ નવલકથામાં સહેલા પરન્તુ પૃથ્વી તલ ઉપર દુર્લભ યદ પડેલા સેનાપતિ લલિતસીંહ સરખા પ્રતાપી પુરૂષો. એવી સ્થિતિમાં નોકરી શોધતા નથી, અથવા તો પેપર કાઢવાના ઉપબંધાવમાંજ પડતાં નથી. આવા પુરૂષો જ્યારે સુખમાં હોય છે, સારે એક નિશ્વાસ સાથે સઘળા જગત પર ઉપકાર કરે છે. અને તેમની મનેઝબ વિશળ યતાં લાલધુમ નેત્ર કરી આવેશથી બોલે છે કે—“ રાક્ષસી પૃથ્વી ! સમાજ રાક્ષસ ! તમારા છાતી પર પગ દબાવે તેનો પાકો બદલો લેશ. સૂડ, લાકડા.” આ બોલી તે ક્ષણથીજ ખંડ ઉઠાવી બારવટે નિકળે છે. આમ છાલીશ કાવ્યમાં પણ પુષ્કળ સ્થળે જણાઇ આવે છે. અને તેજ રીત આપણા રજપુત વીરોમાં પણ આજુ હતી.

આ હુંદારાઓના ત્રાસથી દેશમાંની પ્રજા બિચારી કામર યદ જાય છે. પણ આ અસાધારણ વીરનેજ અનાયના મિત્ર-દીનને સહાય કરનારા નિરાશ્રિતોને આશ્રયરૂપ હોઇને, માત્ર શ્રીમાન મોટા કુળના બહેનવ વાળાં માણસો અને અધિકારી વર્ગનેજ કાલાન્તક જમરાજ જેવા હોય છે.

ધોર અરણ્યપ્રાન્ત સૂર્યનારાયણ અસ્તંગત ચલાતી તૈયારીમાં હતા. એ વનપ્રદેશમાં અકાલે રાત્રીનો ભાસ યતો હતો. આ વખતે એક યુવાન પ્રવાસી એક અગાળુ રસ્તે એકસોજ જતો હતો. તેડ કામલ શરીર અમથી બહુ સિંથીલ જણાતું હતું. તો પણ તે ક્યાંઈએ નહિ અટકતાં એક સરખો માર્ગક્રમણ કરતોજ હતો. તેના કંમરે જે તરવાર લટકાવેલ હતી, તેનો લાર પણ તેને અસલ યયો હતો. જંગલમાં ક્યાંઈ જરા શબ્દ યતાંજ બચતીલ હદયથી હરેણું પ્રેમાણે ચકિત દૃષ્ટિથી ચોખેર તે જોતો. પણ નિશાનો અધકાર વધતો જતો હતો, અને અગાળુ અરણ્યમાર્ગ છતાં તે દંડ નિશ્ચયથી આગળ જતો હતો.

એ મુસાફરને જોઇ તે બારવડીયાની ટોળાએ આવી પોતાના નાયકને વરધી પાંચાડી કે—“ આજે એક સારી ચિકાર હાથ લાગી છે. તેના માથે જરીની સાફો, શરીરપર રાજ-પોશાક અને કૂડે તરવાર છે. ” નાયક આ રંદથી બોલ્યો—“ ત્યારે એ ચિકાર ચારી તમે સઘળા આવીજ રહો. ”

મોવેસી પોતાને રસ્તે ચાલ્યો જતો હતો. જ્યાં તેને દૂર બાજુપર એક મુઠા વૃક્ષના પાખાંમાંથી ‘ખરૂ-ખરૂ’ એવો ધ્વની સંભળાયો. મુસાફર અમથો. ચોખેર બીતીથી જોવા લાગ્યો.

એટલામાં એકદમ એક તીર સણુચુ કરતો આવી તેની છાતી વીધી સોંસરો પસાર થઇ ગયો. ‘ઓ આપરે !’ આટલા શબ્દો બોલતો ધાડ કરતો તે જમીનપર પટકાઇ પડ્યો !

નાયક પાસે આવી ધુંટણીએ ખેસી તેના ચહેરા તરફ જોવા લાગ્યો. જમીનપર મરણ-વશ થઇ પડેલ પ્રવાસીએ તે નાયકનો હાથ પકડી એક વાર ક્ષીણુ થતે ચૂકુસ્વરે હાંકે મારી — “કોણુ લક્ષીત ?”

❦ એ રાજ સંભળતાંજ એ છુટારાની ટોળીના નાયકના હૃદયના સહસ્ર ધા ડુકડે ડુકડા થઇ ગયા ! વિવુઝ સ્વરે તે બોલ્યો—“રાજકુમારી વિવુલ્લતા !”

થોડી વારે તે ખારવડીયાની ટોળીએ આવીને જોયું, તો શિકાર અને શિકારી અને અંતિમ આલિંગનમાં બદ્ધ થઇ, બન્નેના પ્રેમી આત્મા એક સાથેજ આ જગતને છોડી ગયા હતા !

એક દિવસે રાજકુમારી વિવુલ્લતાએ, પોતાના અંતઃપુરના ઉપવનમાં અન્નશુપણામાં લલિતસિંહ પર રાજપદ્મનો પ્રહાર કર્યો હતો, જ્યારે બીજા એક દિવસે સંધ્યાકાળે જંગલમાં લલિતસિંહ પોતે અન્નશુપણામાં રાજકુમારી પર સરપ્રહાર કર્યો ! આ જગત સંસારની બહાર એ ક્યાંઈ મીઠન થયું સંકેત હશે, તો ત્યાં સેનાપતી લલિતસિંહ અને રાજબાળા (વિદ્યુન્માલા) વિદ્યુલ્લતાએ એક બીજાના અપરાધની ક્ષમા આપી હશે એમ-અમને લાગે છે.

શ્રીયુત ડૉ. રવીન્દ્રનાથ ઠાકુરની એક વાર્તાના અનુવાદ.

અખખારે સોદાગર.

ઇલાકામાં સૌથી સસ્તુ રોળુંડુ ગુજરાતી પત્ર—

હીંદુ માલેકી હેડલ ચાલતું પ્રથમ ગુજરાતી દૈનિક પત્ર મુંબઈમાં દરરોજ રવિવાર સિવાય સવારના પ્રગટ થાય છે. જેમાં અગત્યની સામાજિક ખબર ઉપ-સંત હિંદુ સાંસારિક, ધાર્મિક, ઐથોગિક અને ધીજી ચાલુ બનતા બનાવો ઉપર સ્વતંત્ર રીતે લેખો લખવામાં આવે છે. વાર્ષિક રૂ. ૮) આડ અને ગહાર ગામના પોસ્ટેજ સાથે રૂ. ૧૩ આગળથી લેવામાં આવે છે. નમુનાનો અંક મફત.

જેન્ક સ્ટ્રીટ-ફોર્ટ-મુંબાઈ.

માલેકી
રતનલાલની કંપની.

સંયુક્ત વ્યવસ્થા કે વિભક્ત ?

સાહેબ,—સંયુક્ત તથા વિભક્ત વ્યવસ્થા વિશે આપ તરફથી ઘણું લખાયું છે. વિભક્તિ-વ્યવસ્થા ધણે દરજ્જે પ્રશસનીય છે એ આપે સારી રીતે જનાવ્યું છે. વખતજતાં એની કીમ્મત અંકાતી જશે પણ હાલ તો સંયુક્તવ્યવસ્થાનું સામાન્ય છે એની ના કહી નહીં સકાય એટલે બહુના સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે જે બગડ્યું હોય તેમાં સુધારો કરી કેટલું લાવવું તે હાલના સમય માટે યોગ્ય ગણાશે.

આ વ્યવસ્થામાં આશ્રિતોને માટે ચાલ ચલગતનું કંઈ ધોરણ નથી. એટલે આશ્રયદાતાએ જે બાબતની ટોલથી બચવે છે. પોતાની ભુત્ત હોય તો તે કચુલ કરતાં નથીજ. માટે એવા સાધારણ નિયમોનો એક code બનાવવો જોઈએ. એ નિયમો માટે એક ચર્ચાપત્રમાલા આપના પત્રમાં જાણશે. એજ મારી વિનંતિ છે. એક દ્રષ્ટાંત અયોગ્ય નહીં ગણાય—મારી જે વરસની પુત્રી છે તેને હું વડિલો દેખતાં બોલાવતો નથી. એમની ગેરહાજરીમાં બોલાવું છું તે ક્યારે નથી. મને ચોખ્ખું કહેતાં હોય કે “આમ કહું છું” તે અમને પસંદ નથી” તો એમની લાગણીને માન્ય આપી તેમ ન કહું. પણ મારો પત્નીને તે બાબત ટોક ટોક કરે છે. તે મને કંઈ કહેતી નથી. મહેને પોતાને એઓ એ વિશે કંઈ કહેતાં નથી. એટલે હું તો અધારામાંજ રહો. અચાનક મને ખબર પડી ત્યારે.

ચાલચલગતનું આ પ્રમાણે કંઈ ધોરણ બધાયું નથી. જરા પણ મનકિર નવી પદ્ધતિને ઘણું મોટું સ્વરૂપ અપાય છે. જણે કેળવું ખૂન કરી નાંખ્યું હોય ! જરા બાબતમાં “નિકળો ધરની બહાર” ચાય છે.

ચર્ચાપત્રમાલા આપ જાણો તો નિયમો વડિલોએજ મોકલવા જોઈએ, અને નહોં કે આશ્રિત યુવાનોએ.

કુંજી (મધ્યપ્રાંત)
તા. ૫ મી સપ્ટેમ્બર.

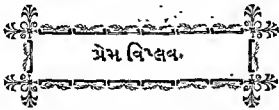
}

આપનો વિશ્વાસ.
D.

ગયા ઓગસ્ટ માસના અંકે—ચિત્રકુલ સિલકમાં રહ્યા નથી. માટે નવા આદક ધનારને કે બીજા કોઈને પણ તે અંકે મોકલી સકાશે નહીં. જૂના આદકોમાં બધાને તે મોકલવામાં આવ્યા છે. જેઓ ન મળવાની શર્થક કરતા હતા તેમને અત્યારે સૂંધી હમે તે ફરીયાદ ખરી તરીકે માનીને, નહોં મળેલો અંક સીલકમાં હોય તો મોકલી આપતા હતા. પરંતુ ઓગસ્ટના અંકના સંબંધમાં તે કરી સંપૂર્ણ નહીં, જે માટે દિલગીર છીએ.

માતીલાલ ત્રિ. દલાલ.

વ્યવસ્થાપક, ‘સત્ય’.

એક અંદાજ પ્રેમકથા.

લેખક:-રા. મણિભદ્ર.

(ગયા અંકથી ચાલુ.)

વસંત અધારા બની ગંગાને ભેટી પડ્યો. ઉભયનાં હૃદયો આનંદથી ઉભરાઈ ગયાં- તેમના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. વસંતને તો અરેખર આ : પ્રેમ વિલસ' જણાયો; ગંગાનાં હૃદયમાં આનંદની ગંગા બહેવા લાગી—

વાહ ! વાહ, ગંગા કંઈ રહ્યો વસંત છવાઈ,

આહાહા ! હાગે કેવો મનને તે સુખદાંધી ?

વસંતરાયના પ્રેમનો બેઠમ ક્યાંને ક્યાં હોડી ગયો; તેને હવે નવીજ-ફુનીઆ જેખાવા લાગી-તે કોઈ તુલન રંગમાં જ રમવા લાગ્યો. ગંગાના પ્રેમ પ્રતિ પોતાની અશ્રદ્ધા અને શંકા માટે પોતાને દોષિત સમજ્યો અને ગંગાનાં ઘર આગળ આવવાના કરેલા સાહસને માટે પોતાને શાબાશી આપવા લાગ્યો. ગંગા પાસે આવ્યો ન હોત તો અને પોતાના માનેલા મનસ્વી બેઠમમાં કુટાયા કર્યું હોત તો તો તેનું શું એ યાત તે સમજી શકાય એમ. નથી: કદાચ ગંગાને-પોતાના પ્રેમીને લીધે-કોઈ સાલ કરવાની ફરજ પડી હોત.

હવે વસંતરાયને પોતાનાં કર્મ માટે પશ્ચાત્તાપ થવા લાગ્યો. ગંગાના બંધુને અપરાધી ટૂંરવવામાં પોતે કરેલા પ્રયાસ માટે તે ગંગાનો કૃતદેવી કરી સુક્યો હતો. હવે તો મહેન્દ્રને શિક્ષામાંથી મુક્ત કરવો એ તેની ફરજ બાકી રહી હતી. અને એ ફરજમાંથી મુક્ત થવા પછીજ ગંગાનું માણિગ્રહણ કરવાને તેને અધિકાર છે, એમ તેને લાગ્યું.

“ ગંગા ! મેં તારા પ્રતિ ધણી કૃતદેવતા બતાવી છે. તને મેં કનિષ્ઠ ગણી-માની અને તારા ભાઈને મેં શિક્ષાપાત્ર કર્યો. તો તારી ક્ષમા માયવા ઉપરાંત મારે ખીજ ફરજમાંથી મુક્ત થવાનું છે. ”

“ બહાલા, પ્રેમીને પ્રેમી પૂછે છે; તો પછી તેઓમાં ક્ષમા માગવાનો-આપવાનો આવકાશજ ક્યાંથી હોય ? તમે કઈ ફરજમાંથી મુક્ત થવાનો બાકી છો ? ”

તારો બંધુ નિર્દોષ છે, તો તેને મુક્ત કરી જગત સમક્ષ નેને નિર્દોષ બતાવવો એ મારો ફરજ છે. ”

“ એ તમારા હાથમાં છે. કદાચ એમાંથી તમે તેને મુક્ત કરી શકો. ”

“ ઠીક ત્યારે હું જાઉં છું. હવે તો મહેન્દ્ર સાથેજ તને મળીશ. ”

વસંતરાય ગંગાના ઘરમાંથી ઉઠીને પોતાના ઘર તરફ ચાલ્યો. ગંગા પક્ષગપરજ પડી અને પોતાના હૃદયના કોશંથી મુક્ત થઇ તેજ હૃદય આનંદથી ભરાઇ ગયું હતું એટલે તેને વિદ્રાવેલી આનંદથી આવીને ભેટી.

મહેન્દ્રના શિર ઉપરથી અપરાધ ઉતારી-જે ખરો અપરાધી છે તેને કેમ જાહેર કરવો-પણ તેમ કરતાં આ ખરો અપરાધી પોતાનોજ જ્ઞાપ છે એમ જગત જાણે નહિ એવી યુક્તિ કેમ કરવી અને ને કેમ પાર પાડવી તેને માટે વસંતરાય ઘેર આવીને વિચાર કરવા લાગ્યો.

આ કામ છુપી પોલીસના માણસો શિવાય બીજા કોઇથી પાર પાડી શકાય એમ નહોતું, તેથી તેણે રાતોરાત છુપી પોલીસના મુખ્ય અમલદારને ત્યાં જઈ સર્વ જતાં જાહેર કર્યું. પોતાના જાપને મેળાપ-તે પોતાનો જાપ છે એમ જણાવ્યા વગરતું પણ વર્ણન કર્યું અને તેઓએ ફરી રીતે ચોરી કરી અને હવે ક્યાં છે તે વિશેની પણ કંઈક જાણ્યા પ્રમાણેની માહિતી આપી. છુપી પોલીસે આ કામ માથે લીધું, અને “ બદમાશ જાપ ” ની તેઓએ પૂંક પકડી. તેમની મંડળીની વાતચીતથી તેઓ જણાઇ આવ્યા.

એક દિવસે તેઓ એક ઘરમાં ચોરી કરવા પેદા હતા પણ છુપી પોલીસે તેમનો કડો લેવાથી તેઓ સહીસક્ષાત બહાર નીકળી શક્યા નહીં. જેથી વસંતરાયનાં જાપે બારી વાટે નીચે નંખાવી દીધું અને આત્મઘાત કર્યો. આ આત્મઘાતથી વસંતરાયની મુક્તિ પોતાની કીર્તિ જાંખી યુદ્ધા વિના પાર પડી. ચોર જાપના મહદાને કોર્ટમાં લઇ જવામાં આવ્યું અને મહેન્દ્રનો કેસ છુપી પોલીસ વાળાની દરમ્યાસથી પાછો ચર કર્યો. મહેન્દ્રે પોતાની જીભાનીમાં જે માણસને ખરો મહેન્દ્રના જણાવ્યો હતો તેનું આ મહડું છે એમ ખાતરી કરી પોલીસે પણ પોતાની જીભાની મહેન્દ્રના પક્ષમાંજ આપવાથી મહેન્દ્ર શિશુમુક્ત થયો અને છુપી પોલીસને ધનામ મળ્યાં.

મહેન્દ્ર, વસંતરાય પોતાને સડાયક થયેલો જોઇને અતિ આશ્ચર્ય પામ્યો. વસંતરાય તેને પોતાની સાથે ગંગા પાસે લઇ આવ્યો અને જાણ બેન સહર્ષ એટલાં-અને આનંદ પામ્યાં; મહેન્દ્રને વસંતરાય વિશેની પણ સર્વ માહિતી મળી અને તેના આનંદનો પણ પાર રહ્યો નહિ.

આજ સુધી પિતા તેમજ બાઈના અમાલે પોતાના પિતાના ઘરનો સર્વ કારભાર ગંગાના હાથમાંજ હતો પણ હવે તેણે સર્વ કાર્યભાર પોતાના બન્ધુના શિર પર નાંખ્યો, અને પોતે મુક્ત થઇ.

ચોડા દિવસમાંજ વસંતરાય અને ગંગાનાં લગ્ન ધામધુમ અને આનંદથી થયાં અને પોતે વસંતરાયના સસારની મુદરાસી બની, જેનો કાર્યભાર તે આનંદથી અને નિયમસર ચલાવવા લાગી. તેના આ મુદરાજ્યના રાજ્યચિહ્નનો શુદ્ધ પ્રેમધ્વજ તેઓ ઉભવના હૃદયરૂપ સિંહાસનપર બેઠેનિશ ઉડતો રહ્યો. અસ્તુ.

સાયન્સ (વિજ્ઞાન) વિદ્યા ઇ. સંબંધી નવીન શોધો તથા વિચારો (સંદીક).

મહાસાગરોની ઉંડાઇ તથા બીજી વિચિત્રતાઓ—જુદે જુદે સ્થળે જુદી જુદી છે. પૃથ્વીનો જે ભાગ મહાસાગરોથી દંકશલો છે તેમાંના સેંકડે સાત ટકા જેટલા ભાગની ઉંડાઇ તે ૧૦૦ ફુટ જેટલીજ અથવા તેથી પણ ઓછી છે. ૧૦ ટકા જેટલા ભાગમાં ઉંડાઇ હડી માઇલ જેટલી છે. એવાં ૪૩ સ્થળો જાણ્યાં છે કે જ્યાં તેની ઉંડાઇ ૩૫ માઇલ જેટલી છે. તાર વ્યવહારનું કામ બેનારી અમેરીકન સ્ટીમર ' નીરો ' ના કેપ્ટને શુઆમના દાણુ આગળ મહાસાગરના પાણીની ઉંડાઇના પત્તા છેક છ માઇલ દોરડું નોખ્યું ત્યારે લાગ્યો. સાગરમાં સ્નાન કરવાનો અનુભવ એવો થયો છે કે તેનાં પાણી સામાન્ય કરતાં ઉષ્ણ છે. પરંતુ સાયેન્ડીસ્ટોએ કરેલી શોધ પ્રમાણે સમુદ્રનાં પાણીના દર ટકા જેટલા ભાગનાં પાણીની ગરમી ૪૦ ડિગ્રીની અંદર છે. પણ દરેકમાં સપાટી પરનું પાણી નીચલા, ભાગ કરતાં વધારે ગરમ હોય છે. તેમજ વળી એક બિજી વિચિત્રતા એ છે કે, હાલકા સમુદ્રનું પાણી, ઉંડા કરતાં વધારે ગરમ હોય છે ! માણસ ૩૫ સમુદ્રમાં પણ આમજ છે !

મહાસાગરની ઉંડાઇના દરેક ૫૩ અને વિભાગમાં, તે તે સ્તરને લગતાં અને તેને અનુકૂળ જલ પ્રાણીઓ પણ હોય છે. મહાસાગરમાં બે માઇલની ઉંડાઇએ ઉપલાં પાણીનું વજન દર ચોરસ ઇંચ દીઠ બેટન ઉપરાંત અર્ધાંત સપાટી કરતાં ૨૬૦ ગાળું વધારે હોય છે. ૩૦૦ ફુટની ઉંડાઇ પછી વૃક્ષોની સમુદ્રમાં મળતી નથી, પણ ચિત્રવિચિત્ર જાતનાં પ્રાણીઓ તેથી ઘણું નીચે રહેતાં શોધી કાઢવામાં આવ્યાં છે.

હાલનો સાક્ષર, ચોગી, અને ચિત્રકાર ઘોડા મેસ્કટ ? !—જર્મનીના એમલ-રીફના કેળવાયલા બે ઘોડાં વિષે હમે આગળ કહી ગયા છીએ. તે ઘોડા કમનસીબે મરણ પામ્યા છે. તેનાથી પણ વધારે 'વિચિત્ર' અને હેરાત ઉપજાવે એવું ' મેસ્કટ ' નામના બીજા ઘોડાનું પરાક્રમ છે. સર્કસના કેળવાયલા ઘોડા માત્ર શિક્ષકની આજ્ઞાનુસાર કસરતના પ્રયોગો કરે છે. પરંતુ મુખ, આંખ, કાન અને બુદ્ધિના મનુષ્ય જેવો ઉપયોગ કરતા નથી. જુદા જુદા મહારાષ્ટ્રોની જુદીજુદી કૃતિની ધ્વજાઓ હોય છે. મેસ્કટ તેના પાલક મી.એચ.એસ. મે.વાયર જે દેશનું નામ દે તે દેશની લાક્ષણિક ધ્વજ તરત યોગ્યે ખેંચી કાઢે છે. તે પગવડે ગાયનના નિયમ પ્રમાણે ઘંટડીઓ ખમડાવે છે, જુદા જુદા રંગદાઇમ આદિ પામ્યાત્વ નાચે નાચે છે. વર્ષનો માસ અને માસનો દિન કહે છે, અને તેના એતાજનો જે પણ સરવાળો કરવા કહે તે કહી (પગે માડી) આપે છે ! ખડી તે ૪-૫ રકમનો પણ કેમ નહોં હોય ! એમાં મહેતો લાઇને તે રાત્રનું માથું ચિત્રે છે; અને ખસે ઉમેલી છોકરીઓ સાથે પ્યાર પણ

બાંધીને પછી કહેલી યીજ આગળ જઈને તે લઈ આવે છે ! સરવાળા તે એવી રીતે કહે છે કે, કાગા બોર્ડ ઉપર રકમો લખતાં-થોડા તે ભેષ છે. પ્રથમ છેડા આંકડાનો સરવાળો મળે છે ને જે રકમ આવે તેટલી વાર પગ ઠોકે છે. પછી વધી ગણીને બીજી રકમ અને એમ પહેલી રકમ સુધી પગ ઠોકે ભય છે. 'મેસ્કટનું' વય હાથ ચોરીસ વર્ષનું છે અને તે અમેરીકન છે. જન્મથી ૨૫ વર્ષ સુધી તે દક્ષિણ કેનેડાના જંગલમાં એમને એમ રખડતો હતો. તે પછી તેને હેર મેન્વાયરે હાથમાં લીધો અને પોતે મેન્ગ્રેયા નામના જે 'વિચારક' થોડાને કેળવ્યો હતો અને જે પણ ઇંગ્લેંડમાં ૧૮૯૩ માં આવી પ્રદર્શનાર્થે ૬ માસ ફીટ્ઝવિલ પેલેસમાં રહ્યો હતો તેની માફક આવે પણ શીખવવાનો નિમ્ન્ય કર્યો. તેના શિક્ષકના જણાવવા પ્રમાણે આમાં કંઈ ખાસ અમત્કારિક નથી. કેળવવાની ખૂબી છે. થોડાને ભલે વિચાર કરતાં શિખવવું નોંધ્યું. મારા અવાજનો શું જવાબ આપવો તે મેં તેને બરોબર શીખવ્યું છે. વળી તે કહે છે કે શીખવવા માટે શહેરમાં ઉછેરમાં થોડા કરતાં જંગલમાં ઉછેરમાં થોડા વધારે સારા પડે છે. તેમાં કુદરતના દીવ્ય અંશ વિશેષ છે. અને માણસ પેડું થોડામાં પણ ઓછી વતી જુદી હોય છે. તેથી આવી કેળવણી આપવા સારૂ ખાસ જુદામાન થોડાજ પસંદ કરવા નોંધ્યું. આ થોડાને મેં ૭ જુદી જુદી ભાષાના શબ્દો શિખવ્યા છે અર્થાત્ એ ભાષામાં હું જે પ્રશ્ન કરું તેના તે ઉત્તર બરોબર આપી જાણે છે. એની સાથે મેં પૃથ્વીની પ્રદક્ષિણા જણાવવી કરી છે. અને જ્યાં પણ હમે ગયા છીએ ત્યાં વિગ્નશાસ્ત્રીઓ ચકિત થાય છે. મેસ્કટ થોડાને મી. મેસ્કટ નામે બોલાવવો પડે છે અને એનો શિક્ષક મી. મેન્વાયરને તો હાઈસ્કુલનો હેડમાસ્ટર નીમવો નોંધ્યું છે. કેમકે કેમ શીખવવું તે. માણસના શિક્ષક કરતાં આ થોડા શિક્ષક વધારે સારી રીતે જાણે છે !

દીવાદાંડીઓ એ પક્ષીઓનાં તો શત્રુ છે—પછી ભલે તેથી વડાણે અને તેના ઉતારાઓ અચતા હોય. ઉડીને દૂર સુસાદરી કરવાની પક્ષીઓની મોસમમાં રાત્રીએ સામટાં ઉડતાં દીવાદાંડીનાં પ્રયંત્ર દીપકનાં તેજથી આકર્ષાઈ તેઓ સીધા જવાનું માંડી વાળીને આ દીવાદાંડી પાછળ લટકે યઈને જુમે છે. અતે યાત્રીને તેઓ મરી જાય છે ! આવી ચાર રાત્રીમાં બારશવરની દીવાદાંડીના ૧૦,૦૦૦ પક્ષીઓ ભોગ યઇ પડ્યા હતા. હોલેંડની ટર્ફલીંગ ખાતેની દીવાદાંડી આગળ તો એટલી મોટી સંખ્યા મરી કે સત્તાવાળાઓનું પણ લક્ષ્ય એવાયું અને આ હલા અટકાવવા જૈન ધર્મના જ્ઞાન વિના પણ જૈન હલ્લ હોવાથી તેઓએ તેમને બંધાવવા એક પરમ યુક્તિ શોધી કાઢી. દીવાદાંડીના દીવાની આસપાસ પક્ષીઓને બેસવાને ખાંડીઓ જડવામાં આવી છે. તેને રાત્રીએ એ મોસમમાં દસ દસ હજાર જેટલાં પક્ષીઓ પોતાની ધરમશાળા કરે છે. એ ચક્રોળમાં તેઓ આખી રાત કરવા છતાં યાકતાં નથી. તેથી ગરજુ યતાં લગભગ અટકી પડ્યાં છે. આ જોઈને, પક્ષીઓનું રક્ષણ કરનારી ઉચ્ચંડની રોષક. મોસાદરીએ અન્ય દીવાદાંડીઓ પર પણ પક્ષીઓને બેસાડવાની જોગવાઈ કરી છે. એવી રીતે દાદર કરવામાં આવે છે કે તેનાં પગથીયાં પર પક્ષીઓ બેસે છતાં પ્રકાશને દરેકત આવે નહીં. ખુબી એ છે કે જે પગથીયાં ઉપર બેસતાં આંખપર પ્રકાશ નહીં આવે ત્યાં કદાપિ કદા બેસતું નથી. બીજી વિચિત્રતા એ છે કે જ્યારે આકાશ ખુલ્લું હોય અને તારા ચળકતા હોય

ત્યારે આ દીવાદાંડીના દીવાને રાત્રે કોઈ પક્ષી સુષુપ્ત નથી. અધારી રાત્રેજ આક્રમણ છે. અહીંની દીવાદાંડી સંબંધી ભાળ પણ જીવંત પ્રસારક મંડળીએ કાઢવી જોઈએ.

પાણીમાં ડુબકી મારવાના હુન્નરમાં બેખમ—આ બહુ અટપટો હુન્નર છે. ‘એ’ગ્રેસ એફ આયલેન્ડ’ એમેરીકાથી નીકળીને મહાસાગરમાં હળવર માથુસો સાથે દુબી ગઈ તેના સંબંધમાં ડુબકી મારતાં એક માણસ દુબી ગયો. આ સંબંધી લખતાં એક લેખક જણાવે છે કે ડુબકી મારીને પાણું આવતું કાંઈ હસ્તવર્ધની બૂઝ કાઢવા જેવી ગુર્જર સાદારોની રમત નથી ! પાણીમાં ૩૦ ફુટ જતાં કાનમાં નાદ થવા માંડે છે. આનું કારણ તે યોગી થયા માંડવાનું નહીં પણ ખીચુંજ છે. કાનના બાહ્ય ભાગ પર હવાનું દબાણ વધે છે, ત્યારે અંદરના ભાગમાં તે હોય છે તેટલું કાયમ રહે છે એ કારણથી અવાજ સંભળાય છે. અને ડુબકી મારવામાં પણ એ જાણવા જેવું છે કે ખુબી મારવામાં નથી પણ પાણી સલામત ઉપર આવવામાં છે. મૂંઝેલ હોશમાં મારવી ગલેલી છે, તે ઉકેલવીજ શુસ્કેલ છે. ઉપર આવતાં આવતાં બહુ સાચવવું પડે છે. પાણીની અંદર હોવા દરમિયાન તેના શરીરમાંનું રક્ત બહારની હવા પ્રકણ કરતું હોય છે. જેમ જેમ તે ઉડેા જાય તેમ તેમ હવાનું દબાણ વધે છે અને રક્ત તે વધારે શોષે છે. આથી તેનું સોહી ટાપટ બાટલીમાં ઘેરાયેલા સોડાપોટરના પાણી જેવું ફફડતું થાય છે. એ દબાણ ઘટાડી નાંખવું તે સોડા-પોટરની બાટલીના ક્લચ એકદમ ઉઘાડવા જેવું છે—હવા તરત નીકળી જાય છે. ૨૦૦ ફુટ ઉંડા પાણીમાં ઉતર્યા પ્રથમ ડુબકી મારનારે કુલ ૧૨ મીનીટથી વધારે યોગ્ય નહોતો. અને પાણી આવતાં છ વાર ‘રેશન’ કરવાં અને ૧૧ કલાક જટલો વખત લેવાજ. હવે જો અનિવાર્યતાથી પાણીમાં એક કલાક રહેવું પડે તો પછી ઉપર આવતાં ૪ કલાક લેવા ! અત્યંત ધીરે આવવું. જો કોઈ ભુલેચુકે જઈ ઉપર આવે તો તરત તેને પાછો અંદર આપ્યા જવા ફરજ પાડવી. નહોતો તો તે આખી ખાદ હવાનું દબાણ એકદમ નીકળી જવાથી ફાટી જશે ! કુદરતના નિયમે પ્રત્યેક વિધ્યમાં આવા સખતજ હોય છે.

ધાસલેટનો ૧૫૦ માઈલનો અખંડ નળા—ઈંગ્લેન્ડના નૌકા ખાંતના પ્રધાન મી. વીન્સ્ટન ચર્ચિલે ધરાનખાંના ‘ધાસલેટ’ (કેરોસીન તેલ) ના કુવામાંથી તેલ કાઢીને તેના વેપાર કરનારી એંગ્લો-પરશીયન કંપનિને સરકારના કબજામાં લીધી છે, કે જેથી નૌકામાં કોલસાને બદલે એ તેલ વાપરતાં ખુરે નહોતો. એ કુવાએ દરીયાથી ૧૫૦ માઈલ દુર છે. રડી-મરમાં અદ્યવતા પહેલાં તે ૧૫૦ માઈલ દૂરમાં લાવવાને બદલે કુવાના રથથેથી દરીયાના બંદર સુધી ૧૫૦ માઈલ લાંબી પાછપ કરવામાં આવશે, અને તે એક છેડાથી રેડીને ખીન્ડે છેડે સપાટામાં ધુગી જશે ! આથી કાંઈ જચાત. અરથ કે વખત પણ ખાસ લાગશે નહોતો. ૧૫૦ માઈલના નળનો જે અર્થ થશે તેજ. રશીયા (એશીયાટીક) માં કેરોસીન સમુદ્ર ઉપર બાકે ખાતે કેરોસીન તેલના અરાએ અપવા કુવાઓ છે. ત્યાં પણ આવીજ બપરથા છે. બાકુથી યુરોપમાં આવેલા કાગા સમુદ્ર પરતું બાટુમ બંદર ૫૫૦ માઈલ છે. તે બે બંદરા વચ્ચે એક આખો નળ સુધવામાં આવ્યો છે. એક છેડે ધાસલેટ નાંખતાં તે ખીન્ડે છેડે ધુગી જાય છે. આ પ્રમાણે દર વર્ષે આખીસ ક્રોસ જૈલન ધાસલેટ જાય છે. તાનસાના પાણીના નળ આખીસેક માઈલજ લાંબા છે.

સામાજિક પ્રકરણ (સદીક).

જન્મોત્તરી બનાવવી એ કૃત્તેડમાં અપરાધ ગણવામાં આવ્યો છે—એ જાણીને ધણા આશ્ચર્યચકિત થશે. અને એ કાયદો ધણો બૂનો છે. તે કાયદોનો અમલ કરીને પ્રખ્યાત લંડનના થીઓસોફીસ્ટ રજિત જ્યોતિષી મી. એલન લીઓ ઉપર ભવિષ્ય જોવાનો ધંધો કરવા સાર (જન્મોત્તરી બનાવવા સાર) પોલીસ કોર્ટમાં ગયા મે માસમાં કમ ચલાવવામાં આવ્યું હતું. કાયદાની બારીકાને લીધે તે છટકી ગયો, જો કે લોર્ડ મેયરે ટીકા કરી હતી કે કાયદાસર તે સજ્જ કરવા લાયક છે ! એક બીજી જ્યોતિષ મહારાજને તો રૂ. ૪૨૫ નો દંડ ન આપે તો એ માસની સજ્જ કરવામાં આવી હતી. મી. લીઓ કાંઈ જોવો તેવો માણસ નથી. ' એસ્ટ્રોલોજર ' નામના જ્યોતિષ સંબંધી માસિકનો તે તંત્રી છે. અને તેને ન્યાય આપવા કહેવું જોઈએ કે તારાઓની અસર મનુષ્ય પર થાય છે તે અનિવાર્ય નથી પણ માત્ર વલણ-સૂચકજ છે એટલી દૃઢ મુખી જ્યોતિષનો દાવો તે લીધો પાડવા નિષાર થયો છે. પ્રાચીન વિદ્યાના આ જન્મરજ્જ્વલતાના નાશ સામે મીસીસ એનીગ્રીસ્ટ પોતાનો અવાજ ઓગરડતા " થીઓસોફીસ્ટ "માં હારે છે. જ્યોતિષશાસ્ત્ર અધિક ગણતરી પર રચાયું છે એવો તેનો બચાવ છે—પણ એ ગણતરી કોઈ આધારે રચાઈ નથી એ વાત તે ખાતુ જુદી જતી લાગે છે. હોંડવામાં જન્મોત્તરીને નામે જે સરથામ ઠગ્યાજી થાય છે તે જોતાં ઉપરોક્ત કાયદો હોંડમાં લાગુ પાડવાની ખાસ જરૂર છે.

ફ્રાન્સ અને જર્મની વચ્ચે પ્રજોત્પત્તિ સંબંધી હરીફાઈ—ફ્રેંચ પ્રગ ૨-૪ થી વધારે સંતાનો ઉત્પન્ન કરવાની ધણે બાગે વિરૂદ્ધ છે. તેથી વર્તમાનપત્રકારો (ફ્રાન્સમાં તેઓ અર્ધ રાજદારી છે) તથા રાજદારીઓ લશ્કરી દ્રષ્ટિથી ચિંતામાં પડ્યા છે અને ફ્રેંચ સ્ત્રીઓને વધારે શ્વદ્ધ યવા દરેક રીતે ઉત્તેજન આપે છે. પેરીસના એક પોસ્ટમેનની બેટીએ હાલમાં ૨૧ સું છોકરું જન્મ્યું, તે ખબર પેરીસન પત્રોએ વધારી લીધી. બર્જીનના વર્તમાન-પત્રકારોની ઓરીસમાં તેનો પ્રત્યાધાત થયો. તેઓએ તેનો રદીયો આપ્યો કે એમાં શી વિસાન છે ? ત્યાં એક જન્મને ૨૬ છોકરાં છે જો કે તેમની માતાને ગુલાવડ તો હીસા અડધે તેજ-વાર સૂતી પડી છે કેમકે દર મુલાવડે નિયમિત રીતે જોડકાંજ આવ્યાં છે. તે બાકનું વય ૩૮ વર્ષનું છે. ફ્રાન્સનો સંપૂર્ણ પરાજય કર્યો એ યુદ્ધ માત્રમાં જ જર્મનીનો આદર્શ નથી. પ્રજોત્પત્તિની હરીફાઈમાં પણ એમ છે. ૨૬ છોકરાંની ખબર આપતાં તાજે કલમમાં બર્જીનનાં પત્રો ઉમેરે છે કે બર્જીનમાં કમમાં કમ ત્રણ કુટુંબોમાં ૨૦-૨૦ છોકરાંઓની માતાઓ પોલી છે અને તેજ નગરમાં ૯૧૫ માતાઓ એવી છે કે જેમને દસથી અધિક છોકરાંઓ થયાં છે. એટલુંજ નહીં પણ, એક વરસમાંજ, આવી દશાધિકપુત્રાધિપતિ ધન્ય જન્મ સફળ જન્મધારી માતાપિતાઓની સંખ્યા જગણી યદ્ય છે ! ગિચારા ફ્રેંચો ચુપજ યદ્ય ગયા !

માંસાહારી થયા વિના ચીનાઓને ખ્રીસ્તી ધર્મમાં 'પાવન' કરવાની ના !
ત્યાંના ખ્રીસ્તી ધર્મપ્રવર્તકો તરફથી પાડવામાં આવે છે ! ચીનાઓ 'બૌદ્ધ' છે અને બૌદ્ધ
ધર્મમાં અહિંસાનું માહાત્મ્ય અધિક છે. પરંતુ શ્વાહાર વિના 'બૌદ્ધ' યજ્ઞ-નહીં શકાય એવો
નિયમ નથી. સર્વ ભક્તી મીનમાં એ નિયમ આવશે અશક્ય હોવાથી, શ્વાહારથી પુણ્ય
અતિ વિશેષ લાગે છે એટલું જ કહીને અસહના બૌદ્ધ ધર્મ પ્રવર્તકોને સંતોષ માનવો પડ્યો
હતો. અમાંસાહાર તે ત્યાં ધર્મપરમણુતાની પરાકાષ્ટ-મર્યાદા છે. પણ ખ્રીસ્તીઓ માની બેઠા
છે કે જેઓ એ વ્રત લે છે તેઓ ખ્રીસ્તી ધર્મમાં કંટક સમાન છે. તેઓ દવા દારૂ
કામ લોકોને આકર્ષવા કરે છે. જ્યાં સુધી મોંસ નહીં ખામ ત્યાં સુધી તેઓ દવા દારૂ કરવા
ના પાડે છે ! એક ડોશીનું વનસ્પત્યાહારનું ત્રીસ વર્ષનું વ્રત બંગાળનું ત્યારે તેઓને મહા
આનંદ થયો ! મનુષ્યોની શુદ્ધિ સંસ્કારથી કેટલી જાણ થાય છે-તેનો આ એક નમુનો છે !

અંગ્રેજ ખાડી ઝોળંગવાનાં પરાક્રમો—એ ૫૫ માઇલ પહોળી ખાડી ઝોળંગ-
વાના પ્રયત્નો તો અનેક થાય છે, પરંતુ સેંકડોમાં બેનેજ સફલતા પ્રાપ્ત થઈ છે. અને ૫૫
માઇલ એક તકાકે તરવું એ લગભગ સારીરિક અશક્યતાજ છે. ૧૮૭૫ની તા. ૨૪મી
ઓગસ્ટે ડાવરથી તે ફ્રેંચ કીનારા સુધીના એ અંતર ૨૧૧૧ કલાકમાં બહાર કંપન વેળ
તરી ગયો હતો. તેને પણ પહેલાં તો નિષ્ફલતાજ મળી હતી. તા. ૨૪મી ઓગસ્ટના એક
અફવાડીયા પહેલાં પણ તે પાણીમાં પડ્યો હતો. પણ સાત કલાકમાં ૧૩૧ માઇલ તર્યા બાદ
તેને, સાચવવા સાથે ચાલતી બોટમાં બેસી જવું પડ્યું હતું. એ મહાન પરાક્રમ કરવામાં
જે બીજો માણસ ફતેહમંદ થયો છે તે ડબ્લ્યુ. ડી. બર્નેસ છે. તેણે એ ફતેહ ગઈ તા.
૬મી સપ્ટેમ્બર, ૧૯૧૧ને દિને મેળવી હતી. તેણે પ્રયત્ન તો તે પહેલાં ૧૪-૧૫ વાર કર્યો
હતો પણ અર્થ પોણેથી યાકીને લોથપોથ યજ્ઞને હોડીના ગયેલા પર સ્વાર યજ્ઞને પાછા ફરવું
પડ્યું હતું. આ માન અસાધારણ ગણાય તેથી તે મેળવવા ખાડીમાં કુદકો તો ઘણાએ
માર્યો છે. પણ બેનેજ ફતેહ મળી છે. એક જ્યેષ્ઠ સુધ્ધ નામના અફંગ તરનાર તો દરેક
વખત ઇંગ્લેંડના કીનારાથી ક્રાન્સના કીનારાની લગભગ પાંચે આવીને, પાછળ પડી જાય છે.
તે બહુ ઝડપ તરે છે. ૧૯૦૬માં ૯૫૧ કલાકમાં-તે ફ્રેંચ કીનારાની ૪૫ માઇલ સમીપ આવી
પહોંચ્યો. બીજો વરસે તેણે ૪ વાર પ્રયત્ન કર્યો અને એકવાર તો પોણા માઇલ માટે, બાંજ
છટકી ગઈ. આ બાધોમાંની વાત યજ્ઞ. બાધોમાં પણ આ સાહસિક પરાક્રમમાં જોડાઈ છે.
૧૯૦૦ ના સપ્ટેમ્બરમાં એક ઓસ્ટ્રીયન બાનુએ સાહસ કર્યું હતું. તે કેસેથી ઇંગ્લેંડ આવવા
ખાડીમાં પડી. ૨૦ માઇલમાંજ તેની ચટણી યજ્ઞ ગઈ. ૧૯૦૩માં મોંસ કેવરમેને પણ સાહસ
કર્યું હતું. ૭ કલાક સુધી લાગલાગટ પાણી સાથે કુસ્તી કરતાં તે પણ થાકી ગઈ અને ખાડીને
રામ રામ કરવા પડ્યા. આવાં સાહસોને સીધો લાભ નથી. પરંતુ મનુષ્યની પુરુષાર્થ શુદ્ધિ
તથા અકસત્રેમ તીવ્ર કરવાનાં તે સર્વોત્તમ સાધનો છે !

શ્રી ઝોમ્બે મર્ચન્ટ્સ બેન્ક લી.

હેડ ઓફીસ, એપોલો સ્ટ્રીટ

બ્રાન્ચીઝ—મંમાદેવી (મુંબઈ), અમદાવાદ.

ડીપોઝીટ બાર મહીને ૫ ટકા

સેવીંગ્સ બેંક ૪ ટકા

ચોક્કા ખાતાની રાજની

ખાકી ઉપર ૩ ટકા (મુંબઈ ખાતે.)

દરેક મુદતની ડીપોઝીટ, તથા ધીરવા તથા બીજા બેંકિંગ બીઝનેસ માટેની ખબર બેંકમાં તપાસ કરવાથી મળશે.

જયનારાયણ હિંદુ મલ દાનો.

મેનેજિંગ ડાયરેક્ટર.

નાનાં છોકરાંઓ માટે

ડોંગરેનું

ખાલામૃત

આ લેતી વખતે તે ડોંગરેનું છે, એ વિષે ખરાબર ખાતરી કરી ખરીદવું.

શીશી ૧ની કો. ૧૨ આના. ૮. ખ. ૪ આ

કે. ટી. ડોંગરેની ક., ગીરગામ—મુંબઈ

શ્રીમદ્કરણ (સદીક).

એક દેશાલિમાની ચીનાઇ બાતુ વિષે લાલા લજપતરાય—ચાલુ માર
‘માડન રીવ્યુ’ માં, તે બાતુ સારે કરેલા સંવાદનો વર્ણનાત્મક લેખ લખે છે. એ બાતુ
તેમને લંડનમાં મુલાકાત થઇ હતી. તે બાતુ લંડનની એક કોલેજમાં અભ્યાસ કરે
અહીંની ઉચ્ચ વર્ગની બાતુઓ માટે તે બાતુના વિચારો ધણા સારવામક થઇ પડવા નેહએ.
લાલા લજપતરાયે પૂછ્યું કે તમે શા હેતુથી અભ્યાસ કરો છો? તત્કાળ ઉત્તર મળ્યો
“મારા દેશની સેવા કરવાને ।” આ બાતુ ખ્રીસ્તી હોવાથી ધર્મ જલ્લ કરવાનું લાલાજી
કારણ પૂછ્યું. તેણે એ કારણ આપ્યું કે ખ્રીસ્તી ધર્મમાં વહેલી. ચીની સ્ત્રીઓમાં દેશાલિ
માન નથી. તેમનામાં દેશાલિમાનનું આરોપણ, હું તેમને તેમના જેવી ખ્રીસ્તી થઇને, કરના
માંગ્યું છું. વળી મારે મારા આત્માના સંતોષ માટે કેાઇ ધર્મની આવશ્યકતા હતી. હમારે
કોઇ ખાસ ધર્મ નથી. કોન્ટ્રીયસનાં વચનો માત્ર સામાન્ય નીતિ વિષયક છે. અને
ધર્મ તો બહુ મુશ્કેલ માર્ગ છે. તે મર્તિપૂજન અને બેઠી કિમામાં બ્રહ્મતાને પામ્યો છે. તેને
વધુ જણાવ્યું કે ખ્રીસ્તી ધર્મના વહેમી સિદ્ધાંતો માનવાંની કંઈ જરૂર નથી. મરીયમ (. . .
ધરુ ખ્રીસ્તની માતા) કુંવારી હતી અને બાઇબલ અચુક ત્યાં નિર્ધાનત છે. એમ હું માનતી
નથી. અને હજુ ખ્રીસ્તજ ઇશ્વરનો પુત્ર છે એવું પણ નથી. આપણે દરેક ઇશ્વરનાં પુત્ર થઇ શકીએ ।
લાલા લજપતરાયે ટીકા કરી કે એવા ખ્રીસ્તી તો ધર્મપરિવર્તન વિના પણ દરેક જણ થઇ શકે
ચીનાઇ સ્ત્રીઓની સામાજિક સ્થિતિ વિષે પૂછતાં તે, ચીનાઇ બાતુએ કહ્યું કે, ત્યાં પરદો નથી
પણ બીજી છુટ બહુ ઝોઢી છે. પર પુરુષ સાથે પતિની હાજરીમાં પણ વાત કરતાં
અચકામ છે. ત્યાં કન્યાનું લગ્ન સામાન્ય રીતે ૨૦ વર્ષે થાય છે. પતિ બહુ તો ૧-૨ વર્ષ
વધારે મોટો હોય છે. સ્ત્રીઓને વાંચતા લખતાં આવડે એટલું શીખવવામાં આવે છે એ
હવે તો ધણી ધણ વધારે પણ બજે છે. “અંગ્રેજ કન્યાઓ વિષે તમારો શો મત છે ?
એ પ્રશ્નનો ઉત્તર ચીનાઇ બાતુએ એવો આપ્યો કે તેઓ જમ્યાં જેવી છે. મંબીરતા નથી
અને મોજજ તેમનો આદર્શ છે. પણ તે ટીકા નરમ કરતાં ઉમેર્યું કે તેમના દિવસ
સ્વતંત્રતા અને સંપત્તિથી તેમને લવિખની ચિંતા ન હોય તેથી છે એવી હોય એમ
આશ્ચર્ય નથી.

“અંગ્રેજ પોતાક તથા રીતિરીવાજ તમને પસંદ છે?” તેનો જવાબ ચીનાઇ કુમ
રિકાએ એવો આપ્યો કે, હું અહીં તો અંગ્રેજ લેખારા ધારણ કરું છું. પણ ચીનમાં જઈ
ત્યારે તો ત્યાંનો પોશાક પહેરીશ. અંગ્રેજ પોશાકથી સ્વરાષ્ટિવાતાનું અભિમાન નહીં થા
છે, એમ જાપાનીઝો પણ હવે સમજતા થવાથી તેઓએ જે પાશ્ચાત્ય પોશાક પૂર્વે સાર્વ
ક્રીતે ધારણ કર્યો હતો તેનો ત્યાગ કરવા માંડ્યો છે. ચીન આપું ખ્રીસ્તી થશે નહીં, ને
હાલ કરતાં થોડો વધારો થશે એવો તેનો મત હતો. અંતમાં લાલા લજપતરાય ઉમેરે છે
આ કન્યા ધણી સ્વસ્થવતી અને શુદ્ધિચાળી હતી. તે અંગ્રેજ એટલી સરસતાથી બોધાતી

ચીનાઇ ઉચ્ચાર પંધતિ કવચિત્તજ તેના અગ્રેષ્ઠ ચમ્પોના ઉચ્ચારમાં અડપાંશે પણ મિશ્રિત થતી દેખાતી. આવી નારીઓ હોંદુઓમાં પાકે તો તેઓ દેશોદારમાં કેટલી સહાયમૂત થઇ પડે !

ઇંગ્લેન્ડમાં કન્યાઓને શુદ્ધરાજ્યયુત શિક્ષણ આપનારી શાળા:-મેન્સરીડ ખાતે એક અખંતર તરીકે સ્થાપવામાં આવી છે. તેના હાલ એકજ વર્ગ છે. તેમાં ૫૦ કન્યા ૧૧ થી ૧૩ વર્ષની છે. ત્યાંની ખાણોમાં કામ કરતા મજુરોની આ છોકરીઓ છે. તેમને ઘર કામ તેમાં શીખવવામાં આવે છે. એક રસોડું પણ તેમને રાંધવા વગેરેનું શીખવવા આપ્યું છે. છોકરીઓ ઘેરથી જુદી જુદી સ્ત્રીઓ લાવે છે અને તે કેવી રીતે સાફ કરવી તથા સંસ્કારી કરવી તે અગ્રે વ્યાવહારિક રીતે શીખવવામાં આવે છે. વળી બાળકની પણ માવજત કેમ કરવી તે પણ શીખવવામાં આવે છે. ખરું બાળક તો શીખવવાના કામમાં લે તો મેરીજ ન્થ. તેથી એક મોટો દીગરો, તેમને આપવામાં આવ્યો છે. તેનાં કપડાં બનાવવા, ઘોવાં, પહેરાવવાં વગેરે કામ તેઓને શીખવાય છે. પોતાનાં કપડાં પણ શિવતાં તેમને શીખવાય છે. સામાન્ય દરદોનું નિદાન તથા ચિકિત્સા પણ શીખવાય છે. વળી મજુરની આ લાવિ પત્નીઓને, મજુરને અડવાડીક પગાર (વીઝાયનમાં પગાર અડવાડીક હોય છે) સૌથી લાભદાયી રીતે કેમ વાપરવે તે પણ શીખવાય છે. પાશ્ચાત્ય દેશોમાં સ્ત્રીઓને માત્ર મેનજોબન કરવાની ને ધણીઓ પર શોષાઈ કરવાનીજ તાલીમ મળે છે એ ભ્રમ છે. ત્યાંની સ્ત્રીઓ અહીંની સ્ત્રીઓ કરતાં પણ વધારે સારી રીતે ધરતું કામ કરે છે. માત્ર રાંધ્યું જોડે પ્રવાય એમ નથી. ધરતી દરેક ચીજ બહુજ સાફ રાખવી પડે છે. તેમજ બનતરની ખરીદી પણ તેમનેજ કરવી પડે છે. અડકાવાના ૩ થી ૪ હજારની અગ્રેની સ્ત્રીઓની પેઠે રજા પણ તે મિથારીઓને મળતી નથી ! માત્ર એ દિનામાં ખાસ બહુ રટતી નથી. પતિના નેમા પણ તેમનેજ પાલીસ કરવાના હોય છે. કામદાર વર્ગની સ્ત્રીઓને પણ નિયમિત શુદ્ધ સંબંધી શિક્ષણ આ પ્રમાણે મળે છે ત્યારે ચરતા વર્ગીને તો વધારે સાફજન મળવાની વડી રાખી શકાય. સ્ત્રીએ ઘર કામ કરવું નહોં એમ પાશ્ચાત્યોનું નેહન મુધારકો કહે છે એવું ને કહેવામાં આવે છે તે ખોટું છે. પાશ્ચાત્યોમાં એમ છેજ નહોં. પછી કહે કેવી મુધારકો એટલુંજ કહે છે કે તેટલેથીજ સ્ત્રીની ફરજ પતી જતી નેહએ નહોં. ખદારના સંસારનું જ્ઞાન પણ તેમને આવશ્યક છે.

૬

અમેરીકામાં સ્વયંવર:-પાશ્ચાત્ય તથા અમેરિકન દેશોમાં સ્વયંવર પદ્ધતિએ લગન થાય છે. જરૂર જણાં કન્યાની સંખ્યા વિશેષ ત્યાં સર્વે લગ્નકામાં એ પદ્ધતિ દેખી અસમ્ય છે કેમકે સ્વયંવર, કન્યાની શ્રેષ્ઠતા અને તેને મારેતી વિશેષ ગરજ, એવી મિથિન પણ રચવે છે, ને, તેઓ ઉબ-શેષ વંતી હોય ત્યાં બનવું અસમ્ય છે. તે કારણથી ત્યાં સ્ત્રીને બહોં પુરુષો પણ વારંવાર સ્વયંવર કરતા નેવામાં આવે છે. ખરું નેતાં તે સ્વયંવરની કહેવાતું નેહએ પણ સ્વયંવરમાં પણ માતૃવર્ષ પ્રમાણે પુરુષ સ્ત્રી પસંદ કરે તેના પણ સમાવેશ થઈ શકે છે, કેમકે જુ અર્થાત પસંદ કરવું એ ધાતુમાંથીજ વર શબ્દ ઉત્પન્ન થયો છે. પસંદ થનાર પુરુષ તેથી વર પુરુષ થયો પણ ને સ્ત્રી હોય તો તે પણ વર કહેવાય ધાતુ પ્રમાણે અભિધારી છે ! એજ અર્થનાં અમેરીકામાં અસત્યો હાથ સ્વયંવર થાય છે. મુલાકાઈ કોલ્ડના મેસેન્સેરસ રોડના કનીની

નગરમાં મામના મેયર (શેરીફ) યુવાના ઉમેદવારોમાં એક કુંવારો હતો. હવે મેયર થાય તેની પત્ની થવાનું માન કથી કુંવરીને ના મળે ? દ્રૌપદીએ પ્રતિજ્ઞા કરી કે જે હડતી મરણને આંખે જોયા વગર વિધે તેને હું વરમાજ પહેરાવીશ. ઉક્ત ઉમેદવારે પ્રતિજ્ઞા કરી કે મારી સુરક્ષામાં જે કુંવરી મને મતો મેળવી આપવા વગેરેમાં સૌથી વધુ મદદ કરશે તેને હું મારી મહર્ષિનારિહી કરીશ ! કહેવું જોઈએ કે લગ્નને મેયરનાં પદનાં એક સાધન - માત્ર, એક જરૂરી ભોગ તરીકે જ ગણવામાં આવ્યું છે. સ્વતંત્ર ગ્રેમની-સીતનારી તરીકે નહીં કિંતુ મેયર થવાના લોભના પેમીનામાંથી ઉત્પન્ન થયેલી પુતળી તરીકે ઘેરો ગણવામાં આવી ! મેયરપદ પ્રધાન અને પત્ની ગૌણ ! પરંતુ જે દેશમાં એવે ગૌણપદે પણ પત્ની થવાનું સદ્ભાગ્ય-દુર્લભ છે ત્યાં કોઈ પણ ઘરને પતિ મળે ને ખોટું નથી. અમેરીકાના-ફ્લીવહેડ નગરમાં પોતાની પ્રિયાઓ અને લવિષ્યની ભારાઓને પત્રે કેમ લખવા તથા તેમને છતી લેવા સંપન્ન કેમ કરવું તે શીખવવામાં આવે છે. અધ્યાપિકા ગીસ તલચેને છે. તે જુવાનીયાઓને આ અધરા અખતરા શીખવે છે. પોતે જૂઠ્ઠા અનુભવ સિદ્ધ કુમારિકાં હોવી જોઈએ એમ અનુમાન છે. ગ્રેમ શાસ્ત્રની તે વિદુષી છે. એ શાસ્ત્રની એ પ્રેદિસર કહે છે કે “ધધાની ગડમથલને લીધે, આપણા જુવાનીયાઓમાંથી ગ્રેમ કરવાનો ટુન્નર નષ્ટ થતો જાય છે. કન્યાને પ્રસન્ન કરીને તેનો “હાય, છતયા” સાડ હું શું કરવું તે માટે કલાકોના કલાકો વિચાર કરવાનો તેને વખત નથી. એ સૌથી નાણુક ટુન્નરમાં પારંગત થવાનો મારો રાજમાર્ગ છે.” સ્વયંવર પદ્ધતિ, શ્લેષમંદ બનાવવા સારું કેવળ મુંદર પત્રો લખતાં આવડવાજ જાસ નથી. ઉભય પક્ષે આત્મા દ્રક્તર હોવાની જરૂર છે.

ગૃહસ્થાશ્રમ

ગૃહસ્થાશ્રમ સંબંધી સઘળા માહિતી આપનાર, સ્ત્રી પુરુષ, અને બાળકોના ધર્મો, સમર્થનનાર ઉત્તમ નિષ્ઠા અને સર્વોત્તમ વાર્તાઓથી ભરપૂર, જૂના અને નવા વિચારોની તુલના સહિતનું પુસ્તક. આના જેવું બીજું પુસ્તક તમને ભાગ્યેજ મળશે. તમે તેની ૧) જ પ્રતિ મંગાવી જોશો તો તમે તરતજ કહેશો કે આ પુસ્તક દરેક ગૃહમાં, રાખવા લાયક છે. મુંદર જાપ, સંરજ ભાષા, અને મોઢક ચિત્રો સહિતના ૩૫૦ પૃષ્ઠના પુસ્તકનું મૂલ્ય રૂ. ૩. રાખવામાં આવ્યું છે.

પ્રાણાયામ—એ સંબંધી સંપૂર્ણ માહિતી આપનાર લોકપ્રિય ગ્રંથ—મૂલ્ય રૂ. ૦.૧૦.

આરોગ્ય—આરોગ્ય સંબંધી દરેક બાજતથી ભરપૂર દરેક વ્યાધિના ઉપાયો સાથેનું સચિત્ર પુસ્તક. મૂલ્ય દશ આના.

સંસાર દર્પણ—બાળુ રમેશચંદ્ર દત્તની સુપ્રસિદ્ધ નવલકથા સમાજનો અનુવાદ. સંસારનો આબેહુલ ચિતાર. મૂલ્ય રૂ. ૧)

ચંદ્ર પ્રકાશ—આદીરા.

જીવન રસાયન ડેપો.

(Biochemic Depot)

આ દવાઓથી કોઈ પણ રોગ મટે છે. તમામ પાવરની દવા છુટક તથા જોઈએ તેટલા જગ્યામાં અમારે ત્યાંથી મળી શકે છે. “ દરેક મનુષ્ય માટે વૈદ્ય અથવા વ્યવહારોચિત જીવનરસાયન વિદ્યા (EveryMan His Own Doctor or Bio-Chemistry Made Practical) એ નામનું દસ આનાનું પુસ્તક આ સંબંધમાં જણાવવા યોગ્ય સર્વ જણાવે છે વૈદ્યો, દાકતરો તથા હાનરો મનુષ્યો આજે આ દવા વાપરે છે. આ સંબંધમાં વિશેષ હકીકત મક્કત મોકલાય છે.

ખાસ નેપાળની રૂદ્રાક્ષની સાચી માળાઓ.

મોટા તથા ઝીણા મરી જોડતા દાણા, ખોટી રે પૈસા પાછા, તટલોગ મક્કત.

સુગંધીદાર અગરબત્તિ.

કોઈ દોઢ એ કલાક તો કોઈ આઠ કલાક બળે છે. કોઈ શેરમાં ૧૫૦૦ તો કોઈમાં ૨૫૦૦ નંગ આવે છે. કેટલોગ મક્કત.

એજન્ટોને સારો લાભ મળે છે. જે. પી. પંડિત એન્ડ કંપની.

૬૫૨—વડોદરા.

સુરત ઇરાસ મીલ કંપની.

(Surat Rice Mills Co. Ltd)

જો તમારે ઉત્તમમાં ઉત્તમ અને સાફમાં સાફ

ચોખ્ખા જથ્થાબંધ ચા છુટક જોઈતો હોય તો

હમને જરૂર પુછાવજો.

૧ સુરત રાઇસ મીલમાં આંભમોર, સુખવેલ, કમોદ, કોલમ વગેરે જાતના ચોખ્ખા હમેશાં મોટા જથ્થામાં તૈયાર રાખવામાં આવે છે.

૨ સુરત રાઇસ મીલસને ચોખ્ખા, લાનમાંથી અનુભવીઓની સીધી દેખરેખ હેઠળ તૈયાર કરવામાં આવે છે. નવા થંનથી તે તૈયાર થાય છે.

૩ બહાર ગમતના વેપારીઓ માટે આ મીલનો ચોખ્ખા એક આશીર્વાદ સમાન છે. માત્ર એકવાર માલ મંગાવ્યાથી ખાતરી થશે.

૪ કોઈપણ ચોખ્ખાની મીલ આ મીલના મશીની બરોબરી કરી શકતી નથી.

૫ ભાવ, માલની જાતના પ્રમાણમાં ઘણો કોઈપણ હોય છે.

સુરત રાઇસ મીલ્સ કં. લી. —રંધનાથપુરા—સુરત.

જુનામાં જુનો અને હાનરો લોકોએ અનુભવ લઈ ખાતરી કરેલો તેમજ પ્રદર્શનમાંથી સોના, ચાંદીના ચાંદ ઇનામ મેળવેલો.

સંસારનું કલ્પવૃક્ષ.

મનુષ્યેના મનોરથો કલ્પવૃક્ષ પુરા કરે છે. તેમ રોગી લોહાના
નીરોગી થવાના મનોરથો અમારી

આતંકનિગ્રહ ગોળીઓ

થી પુરા થાય છે.

આ વાત આજ ૩૪ વર્ષ થયાં પુરવાર થઈ ચુકી છે. વીર્ય
વિકાર, લોહી વિકાર અને અશક્તિને મટાડવામાં આ દવા
અકસીર છે. કિં. ૧ કળીનો રૂ. ૧.

વધારે જાણવા માટે અમારું આઇસલિટ મંગાવી વાંચો !

લખો એટલે વગર પોસ્ટ ખર્ચે મળશે.

મુખ્ય ધ્યાય
કાશખાદિવી રોડ

વેદશાસ્ત્રી મંણિશંકર ગોવિંદજી

જામનગર-કાલીયાવાડ.

સત્ય.

ધાર્મિક, સાંસારિક, વૈજ્ઞાનિક, સાહિત્ય સંબંધી તથા મનુષ્યની ઉન્નતિ સંબંધી અન્ય વિષયોની
અર્થા કરનાર શુભરાતી વાંચકોમાં દર અંગેલ માનના આરંભમાં પ્રગટ થતું માસિક પત્ર.

પુરતક ૪ થુ.

ઓક્ટોબર, વ્રત ૧૯૧૪.

અંક ૪ થી.

વિષયાનુક્રમણિકા.

૧-૮. કવિતાઓ—રા. ધીરજ, રા. વસન્ત, રા. હેમલલ, રા. કાપડીઆ, રા. પાટક, વિગેરે.	૧૮૧
૯. નાસિક-પંચવટીની યાત્રા.	૧૮૩
૧૦. જ્યાં અને જ્યાં—M. M. J.	૧૮૨
૧૧. વિધવાઓનું પુનર્જન આદર્શ નથી—તેથી શું પ્રતિબંધ થોડો કરે છે ?	૧૮૮
૧૨. વામન (૨) રા. જયન્ત.	૨૦૩
૧૩. સાહિત્ય સમાલોચન. M. M. J.	૨૦૮
૧૪. હિંદુ પિતાને ત્રિપિતે પરી શ્રદ્ધાવાન વિચારો—રા. ચંદ્રશંકર કર્ણાડકર દિવેદી.	૨૧૩
૧૫. દેશી અને દાલમલ	૨૧૭
૧૬. વિચારપત્ર—રા. વૃજિહારી.	૨૨૦
૧૭. સાયન્સ, (વિજ્ઞાન) વિલા ઇ. સંબંધી નવીન શોધો તથા વિચારો.	૨૨૩
૧૮. સંખ્યાલય મહાત્મ્ય (સંગીત)	૨૨૭
૧૯. મહેંબખેરા.	૨૩૦-૨૩૬

તંત્રી અને અવસ્યાયક,

મોતીલાલ ગિલ્ડપતરાસ-હાલ,

લાખ રાઈ વાસ.

નોંદ: ગાંધીનાડી-શુભાઈ.

પાંચિકમુખ્ય રૂ. ૨-૩-૦ તથા પરદેશ માટે રૂ. ૨ના (-૩ થી. ૮ પેન્સ) પોસ્ટેજ સહિત.

વડોદરા—સિવાપુરામાં ધી શ્રદ્ધાશામિન પ્રિન્ટ પ્રેસમાં વિકુલભાઈ આશીરામ ઠક્કર.

કોપી તેજ દેખાણે તા. ૧૭-૧૦-૧૯૧૪ ના રોજ પ્રસિદ્ધ થયું.

“ સત્ય ”- દ્વારા

સત્ય માંગી

તે

આ સત્ય સ્વદેશી કો-ઓ- પરેટિવ સ્ટોર્સ કં. લિ.

જ્યાં જ્યાં ત્યાં એકજ સત્ય રીત;

૧. ટાઇમ્સ બિલ્ડિંગ, કાટ, સત્ય સ્વદેશી સ્ટોર્સ.

૨. ગ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, સત્ય સ્વદેશી સ્ટોર્સ.

૩. માધવ ખાગ, સત્ય સ્વદેશી સ્ટોર્સ.

૪. ઠાકોરદ્વાર, સત્ય સ્વદેશી સ્ટોર્સ.

મુગ્ધ સરખા-મોહાલા ચહેરા

અનેક સત્ય સ્વદેશી વસ્તુઓની સત્ય સ્વરૂપે એકજ સત્ય

સ્થાનમાં સંગવડે અને એકજ સત્ય ભાવ.

સત્યમેવ જયતે.

સુવિજ્ઞાનં ચિકિત્સુષે જનાય સચ્ચાસચ્ચ વચ્ચસો પરપ્રધાતે ।

તથોર્થત્સત્યં યતરદૃજીયસ્તદિત્સોમોઽવતિ હત્યસત્ ॥ શ્રુત્યેદ, ૭-૧૦૪-૧૨

અર્થ:—(ચિકિત્સુષે) રાની (જનાય) જનને માટે, એ (સુવિજ્ઞાનમ્) બહુવા ભેગ છે કે; સત્+ચ, અસત્+ચ) સત્ અને અસત્ (વચસો) વચનો (પરપ્રધાતે) પરપર એક બીજાને દયા-પવાની સ્પર્શ કરે છે; પરંતુ, (તથોઃ) તે બેમાંથી, (ચત્+સત્) જે સત્ય છે, (યતરત્) એ બેમાં જે (શ્રદ્ધાજીયઃ) બહુ અકુશિલ છે (તદ્+યત્) તેનું (સોમઃ) પરમાત્મા (ભવતિ) રક્ષણ કરે છે, તથા (અસત્+આ+હન્તિ) જે અસત્ય છે. તેનું હાન કરે છે.

પુસ્તક ૪ થુ.]

એપ્રિલ, સન ૧૯૧૪.

[અંક ૪ થો.

વર્ષાસિનંદન.

(શાહૂલ)

વિશ્વ; વાસવ ને વિરઞી સુર સી કલ્યાણ દોડી કરે.
દેવી શારદા શાન્તિદા હરખમાં માનાધિ ભાવે ભરે.
વાધા રિદ્ધિ, અનેક સિદ્ધિ, યસ ને સંપત્તિ આ વર્ષમાં.
ચાહુ આપ મુજારથી નવદિને મદાલો અતિ હર્ષમાં.

આયુઃ વત્સર સો વિપતિ દુષ્ટિને ગાળો પ્રશાન્તિ વિષે.
ભાગ્યે પુત્ર, મુપાત્ર ને નરનિધિ ભક્તિ જગાધીશ્વરે.
મિત્રોના મહવાસમાં સુખદંદે શાન્તિ અનેરી લહે.
એવા ધર્મ ધરી સદા ધીર યદ્દેશીનતિને ચહે.

(દુર્તવિદ્ધિત.)

નવલ વર્ષ વિષે મુખ પાગળે.
ધન, ધર્મ, ધાન્ય સદા મુક વાધળે.

પ્રણય દષ્ટ રથેએ બસ જામજો.
 હઉં શુભારીષ કે સુખીમાં યજો.
 ગુણી ગણે, ગણના સહુની યજો.
 વિપદ માનસેની પશુ વામજો.
 પ્રભુ કૃપા તણી શ્રદ્ધિ સદા યજો.
 ધોરજ એ અભિલાષ ધરાવતો.

—ધારજ.

ભક્તિ મહિમા.

‘યે યથા માં પ્રપદ્યેતે તાંસ્તથૈષ મજ્જામ્યહમ્ ॥’-શ્રી ગીતા.

વાચા, શ્રુદ્ધિ, વિચારથી, અતીત ભગવદ્ રૂપ;
 ગાન-રક્તજી પ્યોરે નહી, અત ભક્તિમા-રૂપ
 પ્રભુ પ્રતાપે પામવા, છાપછાપવા ઉર,
 એકજ ભક્તિ ઉપાય છે, હરિ નથી ભક્તથી દૂર.
 ભક્તાધીન ભગવાન તે, ભક્તિ વડે વરા થાય,
 અન્ય સાધને ધરાને ! કદિ નહીં પામી શકાય;
 યોગ, યાગ, તપ, યજ, કે ગાન, ધ્યાન, અભિમાન.
 એકથી હરિ નહિ મળે, નિશ્ચય મનમાં માન.
 તન, મન, ધન, સાધન વડે, કરીએ શી હરિ સેવ,
 ભક્તિ ભોળા બાવધો સ્વીકારે પ્રભુ—દેવ,

યસ્યસ્ત.

પ્રાતઃસ્તવન.

(કવચાલી.)

હવે તાં છોડશે સ્વામી ! ત્હારો દાસ ધારીને,
 ન રક્તજી કાપશે વ્હાલા ! ઉડે કૃપે હવારીને.
 સિતમ કીધો વિકારોએ અને માકા વિચારોએ,
 ભમાવ્યો હા હજારોએ ભગ્યો મુઠકળ વિચારીને

નદી પાપી અભાગી હું. હૃદયપટમાં રહેા છે હું,

છતાં બૂલ્યો 'હવે શું શું ?' યશો કહો દાસ ધારીને.

વિપવના ધેનમાં બૂલ્યો, સનમના પ્રેમમાં બૂલ્યો :-

હવે એ બેઠ સહુ બૂલ્યો, અલખ બોલોતિ વિચારીને.

ગુરૂને ગદીમાં ધારી, ચંપ આભિદ કંઈ ચોરી

હણા સ્મરની મઝેદારી, દિલે સામક ઉતારીને.

વિપવ વ્યાધિ જહાંના જો, જિગરને કેં જખમ દે છે

હઝીમ હોસ્વાર ખાસ તે હણા કાતિલ વિચારીને.

જગત જાણ્યું બધું કોની, શિકર કહો રહી હવે સાની ?

ગણ્યા સમ લાભને હાનિ, જુડી પ્રીતિ વિસારીને.

અધમ યજ્ઞ મહેં ગુન્હા કીધા વિપવ બૂલ્યા હા ! બધા દીધા

ખતાને સહ કંઈ સીધા, અરજ મદારી સ્વીકારીને.

— 'ધીરજ' —

આકાશી માશુકને મેગામ.

(ગઝલ-કવ્યાલી)

કયો મે જન સાને તે, મહેને મહેરો ખતાવીને ?

કયો મેબાન શાને, મોહ સિધુમાં ભૂલાવીને ?

જરા દિદારનો દહેકો, રહી પડે બેલાવીને,

દીવાનો દીનને કીધો, જરા આંખો મિલાવીને.

પતો તારો નથી જડતો, પડ્યો હું રંકે તરફડતો ?

નદી શું મેજબો બહાલી ! હમારું દિલ જલાવીને ?

કરી માશુક બૂલ્યો આસક, ધરી મેં છંદગી ખોલે;

પીધું મહેં ઝેર ભરી ખાલે, હવે હાથે હલાવીને.

ગણું માશુક ! કહું આસક ! ગણું હું છવ કે આત્મા !

કદમ ધાવો પ્રિયે ! રહા કું હમારું લોહી તાવીને !

પણા સાની અને માની, મૂઆએ મોર્ગ માંદાની;

હજારો દિલ પીસ્માં છે પ્રેમ જુલે હલમલાવીને !

મળ સીંદુધ સાકર કે, મીઠાઈમાં મળે તેને ?

પીધો છે પ્રેમ રસ નેદે, મૂઝાયા સુખી ત્રિલાલને !

હમાંરા માનને અહોશન; દિલે ધમાં આ જાની !
 ક્યાં સર્વસ્ય મેં દુરખાન, લાઇ લે' મ્હે જતાવીને.
 કરી. જ્યારે. અગર નહોતી, જાણી શાને ધરી. સ્થામે ?
 લગાવી આગ. અંતરમાં, બરીઓને રડાવીને.
 નગર દીદાર શું દીધાં, નહોતી આદ દિશમાં તો,
 હવે નાશી જશે તે ક્યાં, ફરેબે ફાસલાંવીને ?
 જગતની ચક્ષુ ખોલીને, નસોમાં ઝેર રેડીને;
 છુપાવી આંખ ધુંધટમાં, હસે છે શું રિખાવીને ?
 જરી ને વિશ્વમાં બાપી; જાણી એ અંતરે છાપી,
 ક્ષેત્ર. રંકનાં કાપી, ખસે શું. જગ. હસાવીને ?
 ત્રિશક દેશમાં પેદા, નથી ઉચે નથી હેઠો,
 દીવાતો હું જાની બેઠો, ગતાગમને શુભાવીને.
 જાણેં આહે ન આવે—લાવવાતો હું કશું દાવો,
 કરીશ ખારી ખરીશ તોયે, હું તારું મન મેનાવીને ?
 વસન્ત.

તારકે પુનઃ.

રવિ અસ્ત થતો
 કિતિજે રૂખતો

નભ કંડુક અગ્નિ તણો દિસતો:

રવિ રક્ષિત ચૂમે સરિતા જગતે

રમણીય દિસે નભ આપ્યું વધે.

x x x x

મધુર' મધુર' વિવસી નભમાં હસતાં દિસતાં મધુ તારલીવા
 હસતી મધુર' જ્યમ દે લવના ત્યમ રમ્ય' હસી ચિત્તને મહતા,
 શું દિસે દિસતા નિલ આ નભમાં ? જગદાવી રહ્યા શીત મન્દ પ્રભા
 ધડી નિલ નભે તરતાં લખનાં, ધડી હુખત ધતાં ધડી દ્રશ્ય થતા.

નભ. તારક પ્રેમ કિડા કરેતા

વિચરે નભમાં તરતા હસતાં;

પશુ પ્રેમ કિડા સમજી નવ હું, પશુ શાન્ત બની ઉર યત્ન કરું
 અદા તારલીવા સ્વમજાવ મ્હેને, ઉર સાગર ઉર્મિ ઉજાગ ધીમે
 અંતિ શુદ્ધ-વિશુદ્ધ પ્રેમ હશે, વસતો તમ' દિવ્ય પ્રદેશ વિશે?

વિનતી કહું છું. અહ! તારલીયા . .

મુજ ઉર વિશે ભર જ્ઞાન સુધા;

સુખ શાશ્વત હું તુજમાં નિરખું, નવ નશ્વર આ જરા આશંકરું.
રજની બધી આ નભ વિચરતા, ચડી વાદળથીજ અદૃશ્ય થતા
ગતિ નાવિક કે નલમાં નીરખે ન જૂલો પડવાજ સમુદ્ર વિશે.

× × × × ×

પણ ખાતુ ઉઝે

તહીં પ્રાપ્તી મુખે

અતિ મન્દ થતું તમ તેજ દિસે;

અહ! શી સરથ ગતિ આ વિભુએ

યદિ જે ઉગરોજ તેં અસ્ત મરો !!!

ચોપાડી-મુખ્ય ૧]

H. M. Desai.

ભિન્નને.

(લાગ પ્રસંગે.)

(સેરણ.)

અન્ન અરથો આકાશ વિશ્વ છવાયું તેજથી;

દેવી' કૈંક પ્રકાશ પ્રગટથો જ્ઞેને દિલે.

તારલીનો. ઉગસ નજમાં અમકે મીડડો;

મનુ દિલ્હાની આશ વિભુ પૂરે સર્વદા.

આત્મા કેઈં લગ્ન આત્માને વિકસાવતું;

પ્રેમે ચતાં નિમગ્ન આત્મ નિહાળે આત્મને;

કુદરતમાં વસન્ત કુદરતને ખીસીવતી;

માનવકુંજે લગ્ન ચઢતું મનુ વિકાસને,

જગે હૈયા હૈંસ પ્રેમની જ્યોતે આંગણે;

શી એ તો રીત પ્રેમે પ્રણતા દાખવે.

N. K. Kapadia.

પાંડુકાઓ - છે. પૂર્વમાં દૂર જે પુષ્કળ ટેકરીઓ દેખાય છે તે બોરસજ-રામસેજ ટેકરીઓ છે તથા તેની પાસે અંબર ટેકરી છે, અને તે ટેકરી પાછળ વાઘળ તથા ધુમસ વિનાને દિને છેક પૂર્વ તરફ જતાં ૨૫-૩૦ માઇલ દૂરના ચાહિરના પહાડોનાં શિખરો. પણ દ્રષ્ટિગોચર થાય છે. તે તરફ એક જોળન ટેકરી પણ છે. બીજી ટેકરીનું નામ વળા માકડું (પાંદરાની પુછડી) તથા ત્રીજીનું નામ મુની મહાતારી (મુંગી ડોશી) છે ! દૂર દેખાતા આ આઠ દસ પહાડોનાં શિખરોને લીધે નાસિકનું મૂલ નામ નવ શિખ અર્થાત્ નવ શિખાવાળું નગર એવું પડ્યું હતું. નાસિક તેનું અપભ્રંશ છે. રામના દંડકારણ્યના વનવાસ દરમીયાન લક્ષ્મણે રાવણની પ્રેત ગુર્જણખાતું નાક (નાસિક) કાપી. નાંખ્યું. તે ઉપરથી નાસિક નામ પડ્યું એ દંતકથા માત્ર કલ્પના છે.

પંચવટી.

મુસલમાન કે મરાઠા શહેરમાં ખાસ જોવા જેવું ચોડુંજ છે. પંચવટીમાં સુંદર નારાયણનું મંદિર સુંદર છે. તેની પશ્ચિમે “ સતી દરવાજો ” છે. તેની નિકટમાં પથરોના ચોતરાઓ છે. ત્યાં વિધવાઓ સતી થતી, તે હજી જતાવવામાં આવે છે. પંચવટીમાં નવીજ સ્થિત જોવામાં આવે છે. ધૂધોજ ધરમનો દેખાય છે. બિમ્બુકો, બ્રાહ્મણો, સરાવનારાઓ તથા વેરાગીઓનો તે હાટ બરેલો લાગે છે. પંચવટીનો વિસ્તાર ભાગ્યે ૩૦ એકરથી વિશેષ હશે. પરંતુ તેટલામાં ધર્મશાળા, મંદિરો, સદાવર્તી કુંડીમંથ સંખ્યામાં હશે. એ સદાવર્તો તથા ધર્મશાળાઓના બંધાવનારા ધણું ખર્ચ મુખ્યના ભારીયા લુહાણા વગેરે ગુજરાતીઓજ છે. પંચવટીમાં રહેવાનાં ઘરં બહુ ઓછાં છે. તે કરતાં ધર્મ સંસ્થા વિશેષ છે ! પંચવટીમાં જોણી પ્રથા ઘણી સારી છે, એ શિવાય વિશેષ નથી. રમણીયતા માત્ર ગોદાવરીનું જ્યાં પ્રથમ વચ્ચે થાય છે ત્યાં બાંધી લીધેલા કુડોથી તથા વિશાલ તરો તથા તેની આગળ પાછળ બાંધેલા સુંદર મંદિરોથી છે. સેંકડો યાત્રાળુઓની અતિ નિરંતર આવજમ થતી હોવાથી તે સ્થળ હમેશાં જીવંત જાગતું લાગે છે. બ્રાહ્મણો એક પ્રકારે એક યજ્ઞમાનેને પ્રાયશ્ચિત્ત તથા સારણું અપાટખંધ કરાવી દેતા નગર પડે છે. નગરના શેઠો નિકર રીતે નદીમાં કઢાકો સ્કંધી તરો કરે છે, ત્યારે યાત્રાળુઓ ડરતાં ડરતાં કંપર સ્કંધી ક્ષણ માત્ર ધુબડી ભરી પાછા બહાર નીકળી આવે છે. યાત્રાળુ દેશના પ્રત્યેક ભાગમાંથી, કન્યા કુમારીથી તે કાસ્તીર સુધીથી આવે છે. તેથી હાલ પ્રાચીન પ્રાતિક બેદોનો પણ આ સ્થળે સારો મેળો જોવાનો મળે છે. વિસ્તીર્ણ નદી કિનારા ઉપર હમેશાં ચોરી-દંડ જામેલી હોય છે.

ત્રણ સર્વોત્કૃષ્ટ મંદિરો.

નાસિકમાં ત્રણ મંદિરોનું સિદ્ધકામ સર્વોત્કૃષ્ટ છે. પંચવટીમાં રામજી (કાળાતું) મંદિર સર્વોત્તમ છે. તેથી ઉત્તરનું નદીતટ ઉપર નારાયણકરનું અથવા પંડરાવળું શિવાલય છે. તેના પથર પર કોમર કામની કારીગીરી હંચા પ્રકારની છે, અને તેના પ્રયંત ધંટને લીધેજ તે પંડરાવાળા મંદિર તરીકેજ ઓળખાય છે. ત્રીજું સુંદરજનારાયણનું દેવળ નવા નાસિકમાં આદિતવાર પેકમાં આવ્યું છે. રામજીનું મંદિર તો પશ્ચિમ દીર્ઘમાં પથરમાં બાંધકામનો એક સૌથી સુંદર નમૂનો છે. મંદિરની ચોતરફ કરતી પ્રચાળ બાંધવામાં આવી છે. તે એટલી વિશાળ છે કે તેમાં ૧૦૦૦૦

મધુર હેતુ વારલા બ્યોમે

લલિતઃ સ્મિતો કરો શાને ?

કહો અગાન હું તો છું—

—સજ્યાં સઘિ વિરો કાણે ?

બૂધીભલ બહુલ ચંપા

અને સુન્દર મુખાબો હે !

મધુર સૌગન્ધ દેલાની

વિકસતા વૃક્ષ પર શાને ?

શીખાવો સ્નેહના મત્રો—સૌમ્ય અમૃત સદા ઉત્તમો

પ્રણય એ યાગના પુરો—અનન્ત આ બાળ જગતસા !

મુખ્ય

હીરાલાલ મ. દેસાઈ

નાસિક-પંચવટીની યાત્રા.

નાસિકનું રમણીય, ઐતિહાસિક ધાર્મિક અને પ્રાચીન સ્થળ, મુખ્યથી આશરે ૧૨૫ માઇલ દૂર તેની ઉત્તર-પશ્ચિમે, ગોદાવરીના પવિત્ર પ્રવાહના દક્ષિણ તટ ઉપર આવેલું છે. તેની તથાં વિકટના અંધબળની યાત્રા કરવાનો હમને પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો હતો. તે પંચવી હમે કહી શકીએ છીએ કે એ સ્થળોની વિશેષ નહીં તો એકાદ વેળા મુગ્ધાકાત લેવી થટે છે. નાસિક નગર જ્યાં સામાન્ય પ્રજાનાં નિવાસ સ્થળો છે તેમાં તો ખાસ કાંઈ જોવા જેવું નથી. પરંતુ આસપાસનાં સ્થળો ધણાં રમણીય, આંખને આલ્હાદ કરે અને વિચારચકિતનું સ્ફુરણ કરે એવાં છે.

નાસિક નામ કેમ પડ્યું ?—નવ પહાડો પરથી.

સમિત નાસિક નગરનો વિસ્તાર માત્ર ૩૫૭ એકરનો છે અને તેની વસ્તી આશરે ત્રીસ હજારની છે. ગોદાવરીને ડાબે કિનારે આવેલી પંચવટી એ પ્રાચીન અને મૂળ નાસિક. જમણે કિનારે આવેલું નાસિક એ મુસલમાનોએ વસાવેલું છે અને તેનું મુસલમાન નામ મુસલમાનાબાદ હતું. હાલનું વળી તેનાથી એ નવું નાસિક તે પેશ્વાનું વસાવેલું છે. નાસિકની મધ્યમાં ઉમા સ્તેતા, અન્નેરની પેઠે ચારે તરફ નાનાં પહાડો અથવા ડુંગરો આવેલા દેખાય છે. અને એકની પાછળ એક કે અનેક પણ કેટલીક દિશામાં દેખાય છે. પશ્ચિમમાં આવેલી ટેકરીઓ તે અન્નેરનીના અંધ બાસેના પહાડની શાખાઓ છે. પૂર્વમાં આવેલી ત્રણ બ્લેન્ડ પર્વતો જેવી પાસે પાસેની ટેકરીઓ તે ત્રિરશ્મિ છે કે જેમાંની મધ્યમાંનીમાં, ક્ષેત્રાતી.

પાંડુકાઓ છે. પૂર્વમાં દર જે પુષ્કળ ટેકરીઓ દેખાય છે તે. બોરસજ—રામસેજ ટેકરીઓ છે તથા તેની પાસે અંબર ટેકરી છે, અને તે ટેકરી પાછળ વાઘ તથા હુમ્મસ વિનાને દિને છેક પૂર્વ તરફ જતાં ૨૫-૩૦ માઇલ દૂરના આદારના પહાડોનાં શિખરો. પણ દ્રષ્ટિગોચર થાય છે. તે તરફ એક એક ટેકરી પણ છે. ખીજી ટેકરીનું નામ વળી માકડું—(વાંદરાની પુછડી) તથા ચીજનું નામ સુતી મહાતારી (સુતી ડોશી) છે ! દર દેખાતા આ આઠ દસ પહાડોનાં શિખરોને લીધે નાસિકનું મૂલ નામ નવ શિખ અર્થાત નવ શિખાવાળું નગર એવું પ્રકૃતું હતું. નાસિક તેનું અપભ્રંશ છે. રામના દરકારણના વનવાસ દરમિયાન લક્ષ્મણે રાવણની મદદે ગુપ્તિપ્રાપ્ત નાક (નાસિક) કાપી. નાંખ્યું. તે ઉપરથી નાસિક નામ પ્રકૃતું એ દંતકથા માત્ર કલ્પના છે.

પંચવટી.

સુસભમાન કે મરાઠા શહેરમાં ખાસ જોવા જેવું થોડું જ છે. પંચવટીમાં સુંદર નારાયણનું મંદિર સુંદર છે. તેની પશ્ચિમે “ સતી દરવાજો ” છે. તેની નિકટમાં પથરોના ચોતરાઓ છે. ત્યાં વિધવાઓ સતી ચતી, તે હજી જીતાવવામાં આવે છે. પંચવટીમાં નવીજ સૃષ્ટિ જોવામાં આવે છે. ધૂધોળ ધરમતો દેખાય છે. બિશુકા, બ્રાહ્મણો, સરાવનારાઓ તથા વેરાગીઓનો તે હોટ ભરેલો લાગે છે. પંચવટીનો વિસ્તાર બાજે ૩૦ એકરથી વિશેષ હશે. પરંતુ તેટલામાં ધર્મશાળા, મંદિરો, સદાવર્તી કુંડીખંધ સંખ્યામાં હશે. એ સદાવર્તો તથા ધર્મશાળાઓના અધાવનારા ધણું ખર્ચ સુખમના બાદીયા હુલાણા વગેરે ગુજરાતીઓ જ છે. પંચવટીમાં રહેવાનાં ઘરે બહુ ઓછાં છે. તે કરતાં ધર્મ સંસ્થા વિશેષ છે ! પંચવટીમાં વજ્રેની પ્રણ પ્રણી સારી છે, એ શિવાય વિશેષ નથી. રમણીયતા માત્ર જોદાવરીનું જ્યાં પ્રથમ વજણ યાય છે ત્યાં આંધી લીધેલા કુટોથી તથા વિશાલ તોડા તથા તેની આગળ પાછળ બાંધેલા સુંદર મંદિરોથી છે. સેંકડો યાત્રાળુઓની અત્યંત નિરંતર આવજા થતી હોવાથી તે સ્થળ હમેશાં જીવતું જમતું લાગે છે. બ્રાહ્મણ એક પ્રકી એક યજ્ઞમાનોને પ્રાયશ્ચિત્ત તથા સારણું ઝપાટાખંધ કરાવી દેતા નજરે પડે છે. નગરના શેકો નિડર રીતે નદીમાં કલાકો તૂટી તથા કરે છે, ત્યારે યાત્રાળુઓ ડરતાં ડરતાં કમર સૂધી કાણ માત્ર હુબકી મારી પાછા બહાર નીકળી આવે છે. યાત્રાળુ દેશના પ્રત્યેક ભાગમાંથી, કન્યા કમારીથી તે કાશ્મીર સુધીથી આવે છે. તેથી હોંડુ પ્રજ્ઞના ધાર્મિક બેટોનો પણ આ સ્થળે સારો મેલો જોવાનો મળે છે. વિસ્તીર્ણ નદી કિનારા ઉપર હમેશાં મોટી ઠંડ જાગેલી હોય છે.

ત્રણ સર્વોત્કૃષ્ટ મંદિરો.

નાસિકમાં ત્રણ મંદિરોનું શિલ્પકામ સર્વોત્કૃષ્ટ છે. પંચવટીમાં રામજી (કાળાનું) મંદિર સર્વોત્તમ છે. તેથી ઉત્તર તરફ નદીતટ ઉપર નારાયણનું અથવા ઘંટાવાળું શિવાલય છે. તેના પત્થર પર કોતર કામની કારીગરી ઉંચા પ્રકારની છે, અને તેના પ્રચંદ ઘંટને લીધે તે ઘંટાવાળા મંદિર તરીકે જ ઓળખાય છે. ત્રીજું સુંદરજીનારાયણનું દેવળ નવા નાસિકમાં આદિતવાર પેદર્માં આવ્યું છે. રામજીનું મંદિર તો પશ્ચિમ દોઈમાં પથરમાં બાંધકામનો એક સૌથી સુંદર નમૂનો છે. મંદિરની મોર્તિરે કંઈકેટલી પ્રસાળ બાંધવામાં આવી છે. તે એટલી વિશાળ છે કે તેમાં ૧૦૦૦૦

માણસો ખુશીથી ભોજન કરી શકે. સુવર્ણના કલશ પણ ધણીં મોટાં તથા સુંદર છે. ત્રણ મૂર્તિમાં વચમાં નારાયણ તથા બેઢ બાજુએ લક્ષ્મી છે. આ મંદિરે ૬. સર્વ ૧૭૫૬ માં ગંગા-ધર-ચથવેત ચંદ્રસેટ બાંધ્યું હતું. તેના અર્ધ દસ લાખ રૂપિયા થયા હતા. હાલ આયુ બંધાવતાં રૂ. ૨૫ લાખથી ઓછા ન થાય. અને આ મંદિરને હજી સરકાર તરફથી રૂ. ૮૨૧ ની વાર્ષિક સહાયતા મળે છે તે વડે બ્રહ્મજોગન કરાવવામાં આવે છે. પેરવાના સમયમાં મંદિરને જે વાર્ષિક મદદો મળી હતી તે અગ્રિજ સરકારે નાશિક ૧૮૧૮ માં તેને તાલે આવતાં આજી રાખી છે. આ મંદિર બંધાયું છે તે સ્થળે પૂર્વે પણ જૂનું મંદિર હતું. મુસ્-લમાનો રાજ્ય ચતાં તેઓએ તે તોડીને ત્યાં કબરસ્તાન કર્યું હતું ! તેથી મુસલમાનો જતાં ૧૭૫૦ માં પેથા બાલાહીએ કબરસ્તાન નષ્ટ કરીને, તે સ્થળ ખાજી શુદ્ધ કરાવ્યું હતું.

પારસમણિ માટે ચલાવેલી શોધ !

સુંદરનારાયણના દેવળ પાસે એક મઠ છે. તેની નજીકમાં બદરિકા સંગમ નામે એક કુંડ છે. દેવગિરિના યાદવ રાજા પાંચમા રામચંદ્ર (ઇ. સ. ૧૨૭૧-૧૩૦૯) ના દેવાંતય બંધાવવાના નસિક અમાત્ય હેમાદ્યતે આજ કુંડમાં સ્પર્ધમણિ નાંખી દીધો હતો એવી લોક આન્યતા છે. અમાત્ય તે શંકાથી લાવેલો. તેની શોધ કરવા લોખંડની સાંકળ વડે તે કુંડમાંથી પાણી કાઢવામાં આવ્યું. સ્પર્ધમણિ સાથે તેના સ્પર્ધ ચતાં તે સુવર્ણની યદ્દ ગઈ ! પૂરતું પાણી નીકળી રહ્યું ત્યારે પ્રેક્ષો મણિ હુપ્ત યદ્દ ગયો હતો ! આવી નાંસીપાંસી છતાં, આપણા લોકોને ભોળપણ હોંડવું ગમતું નથી. નીચકૃત્ષરના દેવાલયમાં જે લિંગ છે તે રામચંદ્રના સ્મરણ જનક વિદેહીના સમયનું કહેવાય છે !—જે કે મંદિર તો માલેગામના રાજા બહાદુર નારાયણના બાપ લક્ષ્મણચંદ્રે રૂ. ૧ લાખને ખર્ચે છેક ૧૭૪૭ માં બાંધ્યું હતું એમ તત્પત્તીમાં લેખથી જણાય છે. તે પહેલાં લિંગ ક્યાં હતું અને કેમ અપ્રસિદ્ધ તથા સચવાઈ ગયું તેનો ઇતિહાસ ઉપલબ્ધ નથી.

શીતલાદેવી-તેના કક્કડા કેમ થઈ ગયા તેની યાત્રા.

પંચવટી મંદિરનું તો વન છે. તેથી જની વિશેષતા છે તેનોજ ઉદ્દેશ્ય કરીશું. ગણપતિના દેવળ પાસે શીતલાદેવીની એક તોડેલી મૂર્તિ છે. શીતલાથી પીડાતા બાલકની માતા ૧૪ દિવસ સુધી આ મૂર્તિ ઉપર જલ રેડે છે. ૧૫ મે દિને ગોળથી તે બાલકની તુલા કરીને, ગોળ લોકોમાં વહેંચે છે. આજથી આશરે ૧૨૦ વર્ષની વાત. ઉપર એક રામખટ ઘારપુરે નામના બ્રાહ્મણના એકના એક પુત્રને શીતલાનો રોગ થયો હતો. તેણે આ શીતલાદેવીની આરાધના કરવામાં કરી કસ્ટર ન રાખ્યા છતાં તે પુત્ર તેમાં મંદેણ પાખોડા રામખટનો આથી મીઠાજં દાટ્યો. તેણે દેવીના હાથ તથા પગ ભાંગી નાંખ્યાં. આ પ્રમાણે હવે જો કે મૂર્તિ ખોંગળી તથા લંગડી છે તો પણ તે જૂની અને અસલની છે, તેથી લોકોને શીતલાદેવી પર થઈ કામનું છે.

ગોરા રામનું મંદિર.

આ મંદિર પણ પંચવટીમાં છે ને પણ સુંદર તથા વિશાલ છે. તેમાં ગણપતિ, માશતિ, ગોદાધરી તથા દેવી તેમજ સિવ પાર્વતી વગેરેની મૂર્તિઓ છે, તે ઉપરાંત મુખ્ય

રામ, લક્ષ્મણ આદિ કુટુંબની મતિએ છે. મંદિર પાંચરતું છે અને ખાંડ હર છે. ચારે તરફ ફરતું બાંધકામ છે, જેમાં દસ હજાર માણસ બેસી શકે એમ છે, વળી મંદિર સામે સ્નાન મંડપ પણ છે. આ મંદિર પેશવાના ઉપાધ્યાય અથવા કુલગુરુ સરદાર હાંગણે કુદરતી ૧૭૮૨ માં બાંધાવેલું છે.

વૃદ્ધેશ્વરનું કૃમનસીખ મંદિર.

આ શેવે મંદિરની કાંઈ ખૂબ કે ખૂબરી કે ઉત્સવ નથી. કૃમકે તેને માટે એવી માન્યતા પેશી ગઈ છે કે તેની ખૂબ કરે તેવું સત્યાનારાયણનું !

ખાલાજીનું નસીખદાર મંદિર.

આ મંદિરના ખૂબરીએ સૌથી નસીખદાર છે. પેશાએ તેને આપેલાં ૧૧ ગામડાંની આશરે રૂ. ૭,૦૦૦ ની ઉપજ ઉપરાંત રોકડા સરકાર તરફથી રૂ. ૧૨૯૧ મળે છે અને તે ઉપરાંત સિંધ્યા, હોલકર, ગાયકવાડ તથા ધર્મપુરના વગેરેના રાજાઓ તરફથી આઠ દસ હજાર રૂપિયાનું સાલીયાણું મળે છે ! પચ્ચીસ હજારની, ગરીબ પ્રજાપરના કરમાંથી અપાતી સરકારી મદદથી થતી વાર્ષિક આવકના સડપયોગ બાહ્યે; તથા પેરાગીઓને ભોજન આપવામાં તથા આશિનશુદ્ધમાં (નવરાત્રમાં) નગરની દરેક રથયાત્રાના અર્થમાં વપરાય છે. સ્વયં દેવની મૂર્તિને શ્રીમંતો અવિચલ અવિચલ પોતાને ત્યાં ભોજન કરવા નિમંત્રણ કરે છે. દેવ મુખ્ય ખૂબરી સાથે પાંચબીમાં બેસીને પધારે છે, અને ખૂબરીનું સમસ્ત કુટુંબ રાંધીને ભોજન કરે છે. રથયાત્રાના નવે દિવસમાં પ્રત્યેક દિને દેવનાં વાહન, સિંહ ઘોડો, હાથી, ચંદ્ર, સૂર્ય, સ્વયં મારૂતિદેવ ગરૂડ તથા છેલ્લે દિને નાગ એ ક્રમે હોય છે. છેલ્લે દિન પાછી રથમાં મૂર્તિ બેસે છે. ૭ મે દહાડે ઠાકોરાનાં સદ્ગુણ સાથે લગ્ન થાય છે. અને સૌથી ઉત્તમ વાત એ છે કે તે ૮ મે દિને લગ્નની ધામધુમમાં તમામ નાસિકના બાહ્યે ભોજન કરાવવામાં આવે છે. લગ્ન તો ખોટાં પણ ભોજન તો ખરું ! પહેલાં આ પંક્તિભોજન કપૂરયાળાવાળાના મિત્રા નજીક નંદીને જમણે તરે થતું પણ ૧૮૩૯ માં એક જાહેર બાંધકામ ખાતલિ અમલદાર ૩૦૦૦ બાહ્યેની પંક્તિમાંથી ચાલ્યો ગયો. કોપિત બાહ્યેએ તેના બંધન પર દહ્યો કરીને બારણા તથા રાચરગીલું લાંગી નાંખ્યાં ! ત્યારથી ખાલાજીના દેવળ પાસે આ મોટું કામ થાય છે.

તિલકારેશ્વર-જોળ તિલકુરુ મોટું ધાણ છે !

આ શિવાલયનું સિંગર કુટુંબ તેનું તથા ખાંડ કુટુંબ તેનું નામ એ પરથી પડ્યું છે કે દરેક તે તિલકુરુ જટલું લાંબુ થાય છે. પરંતુ તે છેક ૧૭૬૩માં એકા પેશા બાંધકારાવના કાંડા અંબકરાવ અમરેશ્વર પેટેએ બંધાવ્યું તે મહી લિંગની લંબાઈ વધી તથા તે જોતાં તે દિવસે તિલકુરુ વધીને રાતના પાછું તેટલું વધી જઈ હોતું બોલ્યું.

નારસંકર અથવા રામેશ્વરનું દેવાલય—ખર્ચ રૂ. ૧૮ લાખ !

ગોલવરીની તળેરી (bed) માં બાંધી લીધેલા ચોખંડા કુટોમાં એક સમ ગયા કુંડ છે. કહેવાય છે કે, રામચંદ્રે અહીં પોતાના પિતા દશરથનું આત્મર્પણ કર્યું હતું. રામાયણનું

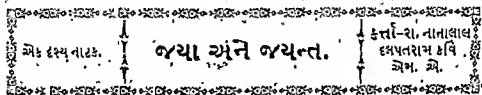
આ ચર્ચા વિસ્તારના બધીથીજ વાસ્તવિકતાને મુજી દેવી પડી દશે. તેથી તે રામાયણની તાજે દેવમ'તરીકે, ઉત્તરકાંડના પશુ ઉત્તરકાંડ તરીકે ગણવી પડશે. આ મંદિર પશુ પત્થરનું છે અને તેની કાંઠીગીરી, કાળા રામના મંદિર વિરુદ્ધ, ઘણી બારીક છે. તેમાં પુનગંગા ધણું છે ને તે સારી કૃતિનાં છે. તેમાં સન્મારોએનાં કાંઠાં પુનગંગા તો ધણું દારૂચક તથા ખુબીદાર છે. મંદિરોનો વિસ્તાર કાળારામથી ન્હાનો છે. ૧૨૪૪૮૩ પુટ છે. આ મંદિરનું સુખ્ય આકાર્યક તે એક પ્રચંડ ઘર છે. તેના ઉપર પુરોણીવન-એરેમિક લીધેમાં ૧૭૨૧ એમ લખ્યું છે. તેના પરિધ (હોઠ આગળ) ૭૫૮ છે. અને તે પોર્ટુગીઝ લોકોનો મુજ હોવે જોઈએ. ધણું કરીને વસઇ ખાતેનાં કાંઠા દેવગમાંથી તે મરાઠાઓ લૂંટી લાવેલા હશે એવું અનુમાન છે. નાસિકના દેવજયોની સુલ્લી સમૃદ્ધ મરાઠાઓએ હોંદમાં ચલાવેલી લૂંટેનેજ મોટે ભાગે આભારી છે. બીજા વધારે સારા ઉપયોગની ખમર નહીં હોવાથી લાડાઈમાં 'હત' મળતો ચત્રાવેશી લૂંટથી તાત્કાલ ધણા મરાઠા સરદારોએ આ પ્રમાણે અધર્મનું ધન ધર્મના કામમાં વાપર્યું છે. આ મંદિર માત્રેગામના રાજા બહાદુર ૧૮ લાખે રૂપીયાને ખર્ચે ૧૭૪૭માં (આંશરે પોણા ખસો વર્ષ ઉપર) ખંધાચું હાથે તે ઉપરાંત મંદિરથી નદી સુધી પગથીયાં કરાવવામાં તેને રૂ. ૧૬,૦૦૦ નો ખર્ચ થયો હતો. આ મંદિરમાં સિંગ પૂજા છે. તેનો લોહા બદ્ધ લાભ લેના દેખાતા નથી, હમે જોયું ત્યારે તેમાં એક પશુ મનુષ્યદેખાયો નહીં. આ ઉપરાંત નદી ઉપર નાનાં નાનાં મંદિરોનો તો શુભારજ નથી. તેમની પૂજા કે પૂજારી કે આવક કંઈ નથી. સમારકામ પશુ નથી. રૂઝ વખતે તે પાણી નીચે દડાઇ જાય છે. માત્ર તે પંજી તેમાં ધવત્રો દાદર મુનીસોપેલીટી દેવાથી નાંખે છે.

શનિ-તથા 'કોલેરા'ની દેવી 'જડીમરી'.

નાસિક શહેરની અંદર પશુ આશરે ૨૦ દેવાલયો છે. ધણીખરાં દેવીનાં છે. એક શનીશ્વરનું પણ છે. તેમાં શનિ તરીકે માત્ર એક કાચોકોરા પત્થર દિવાલનાં ગોખલામાં સોંડર ગોખડીને મૂકી દીધો છે. દર શનિએ તે તેમજ શનિનો શ્રદ્ધ બ્યારે નવા નક્ષત્રમાં પ્રવાણ કરે છે ત્યારે તેની પૂજા કરવામાં આવે છે. બીજું સુખ્ય મંદિર ભદ્રકાલીનું છે. તે કોલેરા વખતે બહુ કામ આવે છે. શહેરમાં કોલેરા ફાટી નીકળે છે ત્યારે દેવીની શાંતિ અર્થે આ મંદિરમાં માઈડેય પુરાણમાંથી સખ્તશતિ (માનસો રસોડો) નો પાઠ બ્રાહ્મણો કરે છે. પંજી લી, કપૂર વગેરે પશુ બાળે છે. ચોખ્ખા રાંધીને તેની પાંચ દગલી કરે છે. ચાર, ચાર ખૂણે, તથા એક મધ્યમાં. તે દગલીને રચળે એક કેગ દાટીને, તે કેગને એક મેડું પણ બાંધવામાં આવે છે. કોલેરા દેવીથી પ્રેરિત ધવલી મનાતી, માંગ જાતની એક સ્ત્રી એરે. ધૂણીને કોલેરા ક્યાંથી આવ્યો અને કેટલો વાર રહેશે તે જાહેર કરે છે. ગંડી સર્વસ નીકળે છે. ચાર જગત જોડેલા એક માઈલી ફેરને તેમાં હોય છે. પેલી સ્ત્રી તેની આગળ ઉઘે પગલે ચાલે છે ને લોકો તેને રસ્તે લીધુ વધે છે. આ ગાદું જ લેતેય. કોલેરા શા ધયો ત્યારથી તે બે માઇલ જોડે લાંબે ગ્રામ ચાલ્યા રૂંધી જાય છે. માતાની દગલી આ ગાદામાંજ ગોલેશી હોય છે. સર્વિસ પૂરે થનાં બાત નવા મેદાં માર્ગો નક્કી જાય છે. પંડ, અનિવાર્ય શ્રદ્ધ, જોજન, સર્વે - શુભાશુભ કામની પૂજાંદનિ - કેપેન્સ ધાય છે, તે આવે છે.

અને તે પછી કોલેરાદેવીની શાંતિ કરવા દુધ, દંદી તથા ઘીનું મિશ્રણ શહેરમાં છાંટવામાં આવે છે. છતાં કોલેરા તો જવાનો હોય છે ત્યારે જ નાંધે છે. પણ શ્રદ્ધા આગળ અનુભવ લોચાર છે.

આં કોલેરાની દેવીનું નામ જરીમરી છે. અને એ વિચિત્રદેવીનાં ત્રણ નાનાં મંદિરો નાસિકની આસપાસ છે. જ્યારે કોલેરા શરીરની ક્ષતિ છે ત્યારે આ મંદિરોની ખરી મોસમ ચાલે છે. મરાઠાઓ તેના પૂજારીઓ છે. લોકો દેવીને દહીંભાત, ચાણી, નાળીયેર તથા પૈસાનું દાન કરે છે. જો ૧૬મી સદી નહીં હોત તો મરકાની દેવીનાં ત્રણ મંદિરો પ્રતિષ્ઠિત થયાં હોત. (અપૂર્ણ).

પ્રથમ એનંદ ૨૬ ઇવનલાલ અસરશી મહેતા, વ્યવસ્થાપક મીર્ટીમ વર્કર અને જુરોષી, ખીર મરાઠાદેવેશ અમરાવાદ. પાનાં ૧૭૧ આશરે. કીમત ૧૨ રૂપિયા.

ઈન્દુકુમારના પ્રથમ ભાગ પછી 'રા. નાનાલાલને હાથે આ રચના થઈ છે. એ રચનાની કલ્પનાનો ઉદ્ભવ કેમ થયો એ લેખકના પોતાના જ શબ્દોમાં અને ઉતારીશું:

" 'ઈ. સ. ૧૯૧૨ ની મે માસમાં પ્રે. ટ્રિબ્યુનના કલ્યાણવાસ ગત્તવરને ત્યાં સુરતમાં હું હતો. તે સમયે મેનર સાહેબના જન્મજામના વૈભાવણમાં નાટકનો ધ્વનિ પ્રતિવનિ શાઙ્ગ રહ્યો હતો. 'સંસ્કૃતીયંદ્ર' ના નાટક સંબંધી પહેલી તકરારના પો. ગજનર પંચ હતા. પણ રસાયણશાસ્ત્રને તો જેમ પ્રત્યેક પ્રયોગ કોઈક નિયમનું મૂળ સ્વરૂપ છે તેમ, તે કલ્પના પ્રધાન રસાયણશાસ્ત્રી Hargis chemist સંનુભે તો એ તકરારના પરમાણુમાં આણુનિક નાટકની સુધારણાને મદદ મળે ખરો. મદને પણ એક દૃશ્ય નાટક રચવાની સૂચના થઈ. મદારી જગીશ મિ. કુમારી યરાલદમી મદારી સાથે હતો. નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્યની તેની પ્રતિજ્ઞાએ નેહતા વસ્તુનું રચન કોણે એ ઉભયનું પરિણામ યથારહિત મતિ—આ જ્યા અને જયન્ત "

આ રીતે નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્યનું અને તેના કષ્ટસાંધ્ય પાલનનું ચિત્ર રજુ કરવા ઉપરાંત પ્રસ્તુત નાટકમાં, કર્તાના જ શબ્દોમાં કહેતાં, " એક ખીછ ઝીણી વાતના પણ અંકૂર છે. " અને તે એ છે કે " રેનેદ એટલે દેહવાસના નહિ, પણ તેનાથી પર કોઈક નિર્મળા. આત્મભાવના. રેનેદયોગ દેહયોગમાં પરણવેલો નેહએ એવી કષ્ટ કુદરતી આવશ્યકતા નથી. " એ ઉપરાંત રા. નાનાલાલે વામમાર્ગને પણ સારી રીતે ઉધારો પાડ્યો છે.

આ દૃશ્ય નાટક છે અને જે કે કેટલેક દૃશ્યો પદ આવે છે ખરાં છતાં ધણે અંશે છે રા. નાનાલાલની અધિક વયમાં લોકપ્રિય થઈ પડેલી ગદ્ય પદ્ધતિ મુંગળના પદ્યમાં લખાયેલું છે, એમ હું જોઈ નહિ શકાય. ઉપર કહ્યું તેમ ઈન્દુ કુમારનો પ્રથમ ભાગ (કે ને દૃશ્ય નાટક

તરીકે નથી લખાયું) લખાયા પછી બીજા બાગની પૂર્વે ક્ષત્રિએ આ નાટક ગ્રા. ગજ્જરની ઇચ્છા મુજબ રમી પ્રસિદ્ધ કર્યું છે, અને શરૂઆત “દિમ્બાદિનો એક અદાય ચઢે છે. દેવોને જીતીને આવતો કુમાર દેવગિરિનો બીજો અદાય ચઢે છે. કુમારને વધાવવા આવતી રાજકુમારી” થી થાય છે; અને પુરૂષ તથા પ્રકૃતિની એકઠીની “પરમ ચેતનાની ચિતગારી” પ્રકટાવવા જ્યન્ત જ્યાને ધેરે છે જેની “અવધ હજી પાછી નથી” એમ કહી જ્યા જ્યન્તને યોગવા જણાવે છે. એટલામાં ગિરિશિખરામાં દિમ્બગંગાના ઉતરવાનો ‘ધણી’ અવાજ સંભળાય છે, તે જ્યન્ત જ્યાને જવાવે છે.

બીજા પ્રવેશમાં ‘ગિરિદેશના રણવાસમાં બપોર’ નો ચિતાર રજુ કરેલો છે. આમાં રાણી અને રાગનો કન્યા કેવાને આપરી તે વિશે સંવાદ થાય છે. સ્ત્રીની બુદ્ધિ મુજબ રાણી જ્યારે દ્રવ્ય અને રાજ્યપાટ વિગેરે વાળા સમૃદ્ધ કુમાર જોડેજ પોતાની પુત્રી વરાવવાતું કહે છે ત્યારે રાંભ શાંત અને બીજી યોગ્યતાના પ્રમાણમાં એ સર્વે તુરંત લેખી કુમારીના હાથની ખરી યોગ્યતા ધરાવનાર પોતાના મન્ત્રીપુત્ર જ્યન્તને વરાવવા કહે છે. શરૂઆતમાંજ રાણી કહે છે કે “રાજકુમારને” ‘પરજુરી રાજકુમારી’ અને રાંભ જ્યન્તતા શુણેતુ’ વર્ણન કરે છે. એ સંવાદના બેચાર ફકરા આપ્યા વાંચકોના મનોરંજનાર્યે અમે અને ટાંકીશું:—

રાજરાણી—જ્યન્તને માથે રાજમુકટ નથી; હાથે રાજદંડ નથી; બેસવા રાજસિંહાસન નથી; રાજમુગરને, રાજદંડને, રાજસિંહાસનને પાછો ગિરિશાળની રાજકુમારિકા.

આથી માસી જઈ રાગ કહે છે:—

ગિરિરાજ—હા નમતી બાસે છે અમ ફરીય તેજની; રાણી ! રથવંશ રંમુદિના કે રી-ચના ! કુતરી વરાવરો રાજને કે રાજવી ? આવતી કલિદેશના પાપાસમાં માત્રે છે તમ પ્રાપ્ત આજ; હોલવાત બાસે છે સૂર્ય ચંદ્ર નિલ એકમજેના બપોર નિહાળી; નિરજુ છું ગિરિદેશને એ અંખિની જ્યાળામાં જોડાતાં પડે છે પડે છે નંજે મહાર-યે માથેથી મુગલ—રાણી ! પુત્રી મહારી કે લદમારી ?

રાજરાણી—ગર્ભ મૂળી વેળા રણ, રાજેન્દ્ર ! મહે પોળી, ધંવરાંચી, હોતી; આજ પ્રધારી છે પાછા પોતાની કહી પાતળી કચ; સારા સંસારને જઈ પૂણ, રાજવી પુત્ર પિતાના પુત્રી માતાને.

ગિરિરાજ—રાણી ! વણી વેરાઈ જયો. ગિરિદેશને ગિરિરાજ રણવાસમાં મહાલેલો નથી, રાજમહેલમાં રાજવી નથી, એ અનુભવું છું આજે.

રાજરાણી—ગિરિદેશમાં રાણાનાં સભ્ય; પણ રણવાસમાં તે રાણીઈનાં હો !

ઉત્તરમાં રા. નાનાલાલ ગિરિરાજ પાસે સ્વગત બોલાવે છે:—

‘અદા ! રાજ્ય અલાવવાં અપરાં છે, પણ અધીયે છે અપરાં એવાં રાજકુટુંબનાં રાજવંશ.’

અહિં અમને, લાડું મેકાલેએ ફેરીક ધી-એટ નિરે જે લખ્યું છે તે યાદ આવે છે.

મેકાલે લખે છે:—“આ રાજા પોતાની કલમના એક શેરાથી પોતાનું સંપૂર્ણ રાજ્ય સારી

• અહિં આ રાજા દિંદુરયાની બાપાના એ રાજના અર્થે મુજબ “આખા” ના અર્થમાં વપરાયેલો છે.

રીતે ચક્ષુવતે પશુ પોતાના કુટુંબમાંના કણથી પતાવતાં તે ત્રાહિ ત્રાહિ પોકારતો !” અને હાસ્યપૂર્ણ એવા દાખલાઓનો ઉલ્લેખ અમાવ નથી, એ તો વાંચકોના અનુભવમાં હશે.

કાશીરાજ જે રાજરાણિનાં ઇષ્ટિત જમાતા છે તે એક પત્નીવત પાળી શકશે કે નહિ તે વિશે શકાશીલ ગિરિરાજ રાણીને જે પૂછે છે તથા રાણી તેને જે ઉત્તર આપે છે તેમાં લેખકનું સંકલનાચાતુર્ય તથા અસહ્ય કલ્પના અને હાડી લાવનાઓ જણાઈ આવે છે. એટલું જ નહિ પણ સ્ત્રી હઠની હદ પશુ કેટલી હોય છે, અને પોતાનું ધાયું કરવાં તે કેવી વિચિત્ર દલીલો કરે છે, તે પણ જણાઈ આવે છે.

રાણી ! માળશે કાશીપતિ રાગમતથી આપણી કુળમર્દા !

રાજરાણી—પુરુષવત્તાં સહુએ તે માળશે-ને દરારમતે કહ્યાં જાનવાં છે ને ! શિખરે સીધા-વા છે રાજેન્દ્ર ! તથા જાળ્યા કપાંઈ દરિયા દરિયાનાં કુરંગરાજ ? એક રાજ સિંહાસનને ચાર પોયા હોય સુવર્ણના !

પોતાના ઇષ્ટિત જમાતે કાશીરાજ સાથે જમાનું વાગ્દાન રાણી કબૂલે છે તે ઉત્સવ મનાવે છે. જ્યાંને એ ઉત્સવનું ફારણ ખખર નથી-રાણીએ તેને ખખર પકવા દીધી નથી. દાસીઓ ખરું કારણ કહે છે. જ્યાંના મુખના તે વખતના ચંદ્રો આ છે:—

જયા—રુદ્રારે પૂછ્યું શું છે ? તો કહે, વસંતનો છે ઉત્સવ. બપોરે પૂછ્યું શું છે ? તો કહે, વિધાત્રીની છે પૂલ, તે આવજો સહને સોજો રાણમાર. ઉતરી માતાએ ઉવરી પુત્રીને માતા ! માતા થઈ ઉતરી મને ? પુત્રીઓ-ક્યાં જઈ ચોખરો દિલના દિલાસા ?

અને સાથેજ કહે છે કે:—

જમન નૂતી છે બોલનારની. દેવગિરિની રાજકુમારીના નોંચે પડશે મેદાનોમાં ? ગંગા પડી, ને રહે બરાહ. મંચનનાં મુગટસમા દિમાદિના સનાતને શિખરો મહારો, પણ નહિ ઉતરે અવનાની ધૂળમાં. નવઃ-સો વસંત ચેતમાંથી.

જોતો, એ જગતનું લોક ! નિરખજો, એ પિતૃઓ પરજોતારસી ! ઇન્દ્રને નહીં, પણ ઇન્દ્રાસનને પરજો છે. ઇન્દ્રેશ્વરી !

આ વખતની જ્યાંની કાષ્ઠમંથ મુદ્રાનું વર્ણન પણ રા. માતાકાલ અથન્ટ-કે જે આ બધું જોતો હોતો-તેની પાસે સ્વચ્છ કરાવે છે, તેનાજ રાજોમાં તે, જતારી દેહ અમને રીક લાગતું હોવાથી અમે તે અને જતારીએ બચે:—

જયન્ત-એ ? એજ ! શું કાણનું છે એમ મુખરે ? પીરસની જાણે, મૃત ? નહિ ઉઠાયકી સિંદણ ! મર્યાદાની મર્યાદ સર્વજવાણા ! લેખનમાંથી અગ્નિ વરસે છે, જાણે, માળશે સારો ગિરિદેશ. સાં જે છે, પ્રલય તનખા રાત્રી, રામ રામમાંથી વિજળીઓના ભાસા !

પરિણામમાં જ્યાં શિખરોમાં શુભ યજ્ઞ જાય છે અને જયંત પાસે સંદેશો મોકલાવે છે: “તીર્થરાજ, ધર્મ પિતા છે મહારા, જ્યાં તમને નેહિ વરે ? અને જન્મ સુધી નૈમિક અહ્યાચારિણી રહે છે.”

પ્રામ માર્ગના સિદ્ધાન્તનું તે માર્ગની દેવી આ સુજન્ય પ્રતિપાદન કરે છે:—

શુભ તેજ મોક્ષ મનમય તેજ મહામયુ હૃદય પૂરણ-તેજ સર્વમય,

ગિરિશોમાં બૂલી પડેલી વર્ષાકુમારી વામમાર્ગીઓના આ મંદિરમાં અભાસના ઉત્સવને દિને આવી ચડે છે અને મંદિરની દેવી તેને પાપમાર્ગ સ્વીકારવા કહે છે ત્યારે તે તેને ઉપદેશ આપે છે:—

હાસી ! પાપના અધકાર છાંડ; ન પુણ્યના પરમ સંસારમાં કામ ત્યાગી પ્રેમ પારખ; લગના હવાય લે, પત્ની મધ પુનરુદ્ધાર મામ.

જેના ઉત્તરમાં તે વામમાર્ગી દેવી કહે છે:—

કિયા સંસારમાં છે, ઓ રાજકુમારી ! કામ વિનાનો પ્રેમ ! અમારાંયે લગ છે તમ જેનાં; હામારાં જીવન જીવનનાં, અમારાં દિવસ દિવસનાં મુખી, વધારી, ફરી ગઈ પત્ની ધર્મનાં ખાણે ચીયાંની ખાણે. કીકું હું મદાનલમાં દબે. હું સહુનાં પત્ની ને સહુ ગદાસ પતિ !

દમમુન્તી નાગનાં ફાંદાંથી છૂટી પારધીના પંજમાં સપડાઈ હતી તેમજ જ્યાં સંપડાય છે. પારધી વામ માર્ગના જ્યાની છેડ કરવા જતાં આચાર્યને બાણુ મારે છે જેથી આચાર્ય મરે છે પણ પારધી જ્યાની પાછળ લાગે છે જેનો અંત થલે વખતે પારધીનાં બાણેજ તેને અપંગ કરી જયા લાવે છે. વામ માર્ગના આચાર્યના મરતી વખતનાં સત્ય રાખેદા ખાસ ધ્યાનમાં રાખવા જેવા છે. પારધીનું બાણુ વાગતાં તે કહે છે:—

આણુ આણુ ચમત્ બાણુ માર્યો, ગદને, કુમારી ! પણ વામમાર્ગ નહિ મરે મનમાંનો સંયતાને માર્યો તોજ મર્યો, આ પાપપત્ની—ત્યાં મુઘી અનેક રૂપે અવતરે એ બલિયની બુધિઓને મે મરી બરી.

લેખક વામ માર્ગીઓના દુષ્ટ સ્વભાવનો પરિચય આદિ સૌથી સરસ રીતે કરાવે છે. પોતાના પ્રિયતમ આચાર્યનું મૃત્યુ યવાથી પંચમકાર ભક્ત વામમાર્ગી દેવી કહે છે:—

હવે આ મુરા કેને પડે ? આચાર્યનો તો અસ્ત થયો, પણ આપમેં તે ઉગવાને માટે, આચાર્ય મરે પણ ઉત્સવ મરતા નથી, ગાદી પતિ મરે પણ ગાદી માંતી નથી; આજે શરૂની અમાસને છે ઉત્સવ. આચાર્યનું સાથે રોજી ભોજન કરીશ આપો ઉત્સવવાસીઓ ! આંદેરા ઉત્સવ શરૂની અમાસનો !

પણ આથી થે અસરકારક રીતે કવિ એનો અંત આણે છે. વામ માર્ગી બાધના ગંગા કહે આવેલા મંદિરમાં તે ધણી દિવસ વિખુટી શુદ્ધ હૃદયી જ્ઞેનને બેળાપ કરાવે છે. જયા પર અત્યાચાર કરવા જવાથી જયા ગંગા જલમાં કૂદી પડે છે ત્યારે આ જ્ઞેન પોતાના હૃદય મુઘી ન ઝાળખાવવા ભાધને તેની જટા પકડી બહાર ખેંચી લાવે છે ને છૂટી જતાં તથા ઓટેમ વસ્ત્ર સરી પડતાં અર્ધ દેહ ઉઘાડી પડી જવાથી એક બીજાને ઝાળખે છે. જ્ઞેન બાધને તેના રાક્ષસી કર્મને સાડ તિરસ્કારે છે એટલાંમોજ એ તીર્થગારની કન્યા સેવતીને ફાંદ રાજવી લઈ ગયાનો નદી તટમાં પોકાર થાય છે અને તીર્થગાર મહારી સેવતી ! મહાઈ રત્ન ! કહી વિંધપે છે. પણ તેની જ્ઞેન તેજા તેને પોતે રીતે ઉપદેશ છે:—

રાવણવંશી એ અક્ષરારક્ષ ! માં વીસર કે સર્વ સુંદરી કોઈક પિતાનું કન્યાસ્ત છે. હારા કન્યા રતને પુરવેળાજીવ વાંઘે તો કોઈના કન્યાકેનને માં અભાગ અન્યથેજે જ્ઞેન પાપં સીર્યક્ષેજે વિનંદ્યતિ એ અપ્રસાદી અધકાર મર્તિ ! શીખ ઉત્તરાર્ધ એ મંત્રનો કે સીર્યક્ષેજે જ્ઞેન પાપં વજ્રલેષુ અવિપ્યતિ આખરે જ્યાને, જયન્ત જસામે ન પરજાવવાથી જ્યા આલી રાઈ એ વિચારે રાણી દુઃખી થાય છે અને પોતાની મૂર્ખતા પર નીચે મુજબ નિશાસ નાંખે છે:—

મુજસમી માતાઓનાં વાળાં સણ્ણી રહે છે તાજમહેતામાં કંદક ! તાજ ખાલાઓ, કે માણે છે
 પંથુતાના પ્રાપ્તિલાસ, તોખીને નહી, પણ રાજ સિંદાસને કે પંચીઓ પરણાવે છે કંદક તાજમાતાઓ—

ગિરિરાજ સર્વે માતાપિતાએ લક્ષ સેવા જેવા રાજેમાં ઉપદેશે છે:—

રેનેહનાં હંડણ આંડી પાળે બોધી નંપી સુખી થતાં માતાપિતા, કે નંપી સુખી કેરતાં સંતા-
 નેને, સુણ્ણને, એ સંતાનેની જગતવા ! અમરી કેવાની આ મન્ત્રધોણુ: સંતાનના રેનેદ ઉછેરને, વાળાએ
 પરિશુધ્ધને, પણ ઉછેરેશે મા.

જમન્ત પણ જ્યા ગમાનાં દિવસથીજ તેની શોધમાં શ્રમ થયેશે છે. એ બેહુને મેળાપ
 હણે અંશે સરસ્વતીચંદ્ર અને કુમુદની માફક—જમન્તે રથાપેલા અલ્હયારી આશ્રમમાં, તીર્થ
 ગોરના પંજામાંથી છુટવા ગંગામાં ફરી પડેલી જ્યા આ આશ્રમ આગળના અલ્હયારીઓ
 પદમાં 'હુબકીદા' રમતા હતા ત્યાં તણાઈ આવે છે અને અલ્હયારીઓ તેને આશ્રમમાં
 લાવે છે એ રીતે થાય છે. જ્યા શુદ્ધિમાં આવે છે; સારી થાય છે. બવિધ્ધનો વિચાર
 કરતાં જમન્ત પ્રેરતાપ કરે છે:—

સત્ય કે ધર્મ, કે કામ કે રેનેદ કે સંસાર, કે સેવા કે એમાં છે સન્મુખ, જે નીચળ બિનની
 જોગણુ થઈ, રહારી સંગે ઉઠેા છુ' અલખ જગાવવા.

ઉત્તરમાં

જ્યા--હને દેહની કથા ન કરવી, જમન્ત ! પાપી માણે, વામાંચાપ લોભાચે આ દેહકામઃ
 એમાં નથી, જમન્ત ! મોહ--આંભેલા અલ રાજસી સોચને રહારી કે લદમાં હવે.
 હિમંગમાંથી ઉગારી, મહેને. તે માયાની ગંગામાં ફેલાઈકા ? આજ સુધી અંજને
 અકથો નથી દે. હવે એ અંજને અંજાચીરા ? વિવધ જોગળ્યા નથી, નિરપથા છે;
 વિષયોમાં તે વિષ છે જમન્તનાં.

જમન્ત:--તો ને ગંગાને રહામે તોરે પેલાં અલ્હવનનાં હુંદ સુદરીઓમાં સાધુના જમન્ત;
 રસીલીઓમાં પુવચાચાર પાંચા; પરિઓની કામી મણુ છુ' ધડવા; ટું રિસરબાઓ
 થઈ પળીઓની. આપણે ન ગયા તે જવરોએ એમ સંસારનાં અલ્હસંગીત.

હવે અલ્હચારિણીઓના મહત્તી રથાપનાનું મુદ્દત કાશીરાજ પાંસેથી અલ્હચિંએ તે
 સાર માંગી લીધેલા અલ્હવનમાં હોવાથી કાશિરાજ મહેને ઉછેરાં પુછેછે જેના જવાબમાં દેવર્ષિ
 પાંસેથી જમન્તના સદ્ગતથી દીક્ષિત થયેલી જ્યા કહેછે:—

રાજેન્દ ! ગંગાએ મહારી અશુદ્ધિ યોઈ મેજાએ મહેને પવિત્રતા માઈ. એ પવિત્રતા પમરાચીરા
 મુન્તમાં રહામે તોરે છે જમન્તની રાગવાડી, આ તોરે આંદરો જ્યા સીતાવાડી ત્યાં છે પીર રસનાં મહા
 કાવ્ય, અહી જમન્તે મુન્તના કાવ્ય શાહુગાર. તદ્દમાં છે અલ્હપરિશદ, અહીં અવતારો અલ્હ કવિતાં પ્રજુની
 આજ્ઞા છે સુદરીસંધને કે જગદ જમન્તપદ્મને ધવરાવરે. આ મહાં કામધેનુઓ ઉછેરીરા. એ કામધેનુઓ
 નર લોહને ધવરાવરે, ને સાનવીનાં દેવ ઉછેરો. અવનીને અમૃતમેધથી સચીરે, ને અમરો ઉતારી
 બાજીએ-બોડીએ.

લેખક પોતાનો આદર્શ આ રીતે રજુ કરતાં તેજમાદારા યોગ્ય રીતે ઉચ્ચારાવે છે:—

બાળો, એ જગતના ઉદ્યોગ કામી! પુત્રો પુત્રીના પદમાં દાગલ મારો મનુષ્યના દેવા
 દેશમાં કે નથી સર્વેને મારેનાં આ મેત્તે વરમ ઉન્નિધનિમત્રી પ્રદાપી આમ વિજેતા, વિશુષ વૈરાગ્ય
 સખર લોભરાજ એજ છે અધિપતી મૈત્રિક અલ્હચર્ચનાં.

જૂન, બવિધ તથા વર્તમાનકાળનું સુંદર સંખેદોમાં યજ્ઞન તથા કાવ્યરત્નો અને 'વન્સમેર' યાજ એવાં પૂર્વ ગાયત્રો પણ આ નાટકમાં છે. લેખકની કેટલીક અકસ્મિક કલ્પના, સરિતાસમ બેટી વાણી, કલમની ખીરતા-તેજસ્વિતા, તથા સુંદર રહેલી રચના એને ઉત્તમ વિષયપ્રતિષ્ઠાન-શક્તિની છાયા પહેરે જણાઈ આવે છે. કવિ પોતાના આ આદર્શને અસંભવિત માનનાર પ્રત્યેજ જાણે કહેતા હોય નહિ; તેમ જયન્ત પ્રાપ્તિ ઉચ્ચારાવે છે:—

એવો યુગ આવશે અવનીમાં કે મહાત્માઓમાં મહા છવતને કેવળ કવિતા માનશે માનવી અપરાધ આપના વાગ્દંડમાં માપશે પોતાની વચ્ચાણે મહાત્માઓનાં વિરાટ શરીર આપણી દૃષ્ટિ છે એટલું જ કાંઈ આમ કહ્યું નથી.

આ તો ગદ્ય હીક. પણ પુસ્તકની ભાષા વિગેરે દ્રશ્ય નાટકને અનુકૂળ છે કે નહિ તે એક પ્રશ્ન છે. કદાં પોતાની પ્રસ્તાવનામાં એ વિશે લખે છે:—

"દ્રશ્ય નાટકને અનુકૂળ ભાષાનું પોત આ નાટકમાં બનતું પાવતું રાખ્યું છે. તેમ કરતાં જતાં ક્યારા જરૂરી થઈ ન હોય, કે વજાટ દીધે પડશે ન હોય તેો સાર. ગીતોનાં ઢાંગ પણ કેટલેક અંશે રંગભૂમિની રીતીના છે. છતાં કવિઓના કે સંગીત શાસ્ત્રીઓના અપરાધ અક્ષર્ય થયા ન હોય તેો સાર." દ્રશ્ય તરીકે આ નાટકની યોગ્યતાવ્યતા તેો આપણા નટવર્ગ અને પ્રેક્ષકવર્ગ પારખવાની છે. મહેને ધાગે છે કે તે ધણી નથી."

પ્રેક્ષક વર્ગ અને નટ વર્ગ તેો એ યોગ્યતાવ્યતા (એ નાટક રંગભૂમિ પર ન મૂકાય ક્યું હોવાથી) પારખી નથી, જો કે વાર્ષિક વર્ગ કલ્પનાથી કંઈક અનુભવી છે ખરી. દ્રશ્ય નાટક તરીકે એ સર્વાંશે યોગ્ય ન હોય તેો પણ એમે તે માટે લેખકને દોષ દહશું નહિ. આપોરી સમજ સુજન તેો નાટક બજાવવા યોગ્ય છે અને કોઈક સાંહસિક અને સારાં પાત્રો ધરાવતી મંડળી જરૂર જણાય તે ફેરફાર કરી એ નાટક પ્રેક્ષકો સમક્ષ નેલશે તેો, તે 'પાસ થવો' અસંભવિત નથી. બાકી જ્યાં સુધી (પોતે માત્ર નાટકો લખી) યોગી ચણીયો પહેરાવવા સાર પાડોશીને બોલાવવો પડે એવી સ્થિતિ રહેશે ત્યાં સુધી સર્વાંશે તેો એવી યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરવી મુશ્કેલ છે. નટવર્ગ પોતેજ નાટકો રચવાં જોઈતી ઉત્તિએ નહીં પહેલે અથવા તેો લેખકો પોતેજ રંગભૂમિ પર ઉતરવાનું નૈતિક બલ નહિ દર્શાવે ત્યાં સુધી રંગભૂમિને સર્વાંશે અનુકૂળતા મળે એ બહુ સંભવિત નથી!

સારે ભાગે કવિએ મહુમ શાસ્ત્રી મળલાણીની આશક પૂર્ણ આત્મ-શ્રદ્ધાવાળાં, નીચલાં જવાં વેણે નથી ઉચ્ચાર્યાં. 'ઉત્સર્ગમાળા' નામના પોતાના પુસ્તકની પ્રસ્તાવનામાં શાસ્ત્રીજી લખે છે:—

"મેં સંસ્કૃત પ્રાકૃત બ્યાકરણના ધણા ગ્રંથો જાણ્યા છે અને બાંધ્યાં છે. અને સુંદર આદિ ભરતખંડના ધણા દેશોની ભાષાઓના ગ્રંથો જોયા છે. માટે મારા લખેલાં ઉપર કેઈ દોષારોપ કરે તેો તેણે પ્રથમ પોતાની છત તપાસીને કરવો."

આથી એને એક બે વાત કરવાની હિંમત કરીએ છીએ. પારધીની ભાષા (પાલ) અનુકૂળ કૃત્રીમ છે. જો કે લેખકે કેટલાક સંખેદો પારધીઓની ભાષાનાં વાપર્યાં છે. પૂરાં પણ તેની સાથેજ 'વાલુવેળી', 'સંગોથે', વિગેરે સંખેદો એવા છે કે જે બિચારો ગરીબ

પારથી બાબેજ દિગ્ગામી શકે! બીજું, હમી રોશનરીના પ્રમાણમાં છપાઈ 'અમદાવાદી' છે, જે યોગ્ય નથી.

મહારાષ્ટ્રીય પ્રજામાં કેવળ ગદ્ય નાટકો-એક પણ ગામન વિનાતા-રોતેહમંદાથી-ભજવાય છે, પણ ગુજરાતી પ્રજાને કમનસીબે-નાટકોનું તેનું ગામનશાસ્ત્ર મહારાષ્ટ્રીયોના પ્રમાણમાં દમ વગરનું હોવા છતાં-કોઈ ગુજરાતી કેપનીએ તેનો સાદસ કરી તે રોતેહમંદ થાય છે કે નાહ પે અજમાવ્યું નથી. આવા સંજોગોમાં, ગદ્ય અને પદ્ય-એ બેઠની વચમાંનું આ નાટક રંગભૂમિ ઉપર આવે તો જરૂર જનસમાજ પર તે ભજવનાર કેપનીનો કષ્ટક ઉપકાર થાય અને સારાં નાટકો રંગભૂમિ પર આવી શકે, તેમ જોઈ કરવાથી કેપનીને લાભ નહિજ થાય એમ કહી શકાય તેમ નથી; કદાચ વધુ લાભે થાય.

એકંદરે નાટક બહુ સુંદર છે અને તેથી રંગભૂમિ ઉપર નાંચતાં કદાચ મોડ-અંધનની માફક નાપિકોનો પણ લયકાંઈ જાય અને પોતાના દર્શન માટે હંમેશને વાસ્તે એ મુજબસમી આશા, બધાંવે તેના કરતાં તો દોઢ સિક્કાંત ગુજરાતીએ નાટક એકવાર જરૂર વાંચી તેમનો આનંદ છૂંટવો જોઈએ છે; અને અત્યંત ખાતરી છે કે તેમ કરતાં તેને ઘણું નહુ જણવાનું મળશે, પ્રજા નવા શબ્દો શીખશે, અને પ્રત્યક્ષ નાટક જોવા જેટલો આનંદ થશે.

M. M. J.

વિધવાનું પુનર્લગ્ન આદર્શ નથી-તેથી શું પ્રતિબંધ યોગ્ય કરે છે?

વિધવાઓનાં પુનર્લગ્નનો વિષય, તેના પ્રત્યેક રસરૂપમાં અને દ્રષ્ટિથી, હવેય પૂર્વોત્તર પક્ષે છેલ્લા ૫૦ વર્ષ થયાં એટલી વિચારણા વિસ્તારપૂર્વક ચર્ચાને પાત્ર થઈ પડ્યો છે કે, તેના સંબંધમાં આસ નવીન પ્રકાર પાડવાનો અવકાશ રહ્યોજ નથી, એ સમસ્ત ચર્ચાના ઉભા થપકા ડિમાન્ડમાં સૌથી હ્રસ્વ સિખર આદર્શની મનાયલી સર્વોપરિતા છે. શાસ્ત્ર શું કહે છે, બુદ્ધિ શું મત આપે છે, મનુષ્યની કાન્ત શું ખતાવે છે એ સઘળા બાબુઓ તપાસાઈ છે, અને જો સિખરે તો-જોહાવતા વટાવી જવાપા છે. પ્રાચીન શાસ્ત્રોમાં દેહબંધ અને અસંબીતમાં પણ પારાચરરૂપિત તેનું મંડન કરે છે તેથી એ શાસ્ત્રગાધનો દુર્ગે પણ ખંડિત પ્રયો છે. દિગ્ગ હોદ્દાઓના એક ભાગ માત્ર સિવાયના સમસ્ત હોદ્દાઓ તેમજ સમસ્ત માનવ-જાતિ-વિદાન તેમજ અવિદાન-તેનો નિષેધ કરતી નથી, તે સાદી બુદ્ધિ અને મનુષ્યાવસ્થકતા દર્શી બાબુએ છે તે પૂરતી રીતે પુરવાર કરી આપે છે. પરંતુ જ્યારે સંરક્ષક શક્તિના કેટલાક દેગ્ગાવધા હોદ્દ સુખ્યને આદર્શના સિખર ઉપર ચઢી જતને વિધવાપુનર્લગ્નના પ્રતિબંધનો બંધાવ કરે છે ત્યારે, તેમને તે સ્થાનકથી ખસેડવા-સુધારકોને હમેશાં-બહુ બારે થઈ પડ્યું છે. એમ નેમ્લેએ રૂબીકાર્સ જોડશે. આ પ્રયંડ જણાતા-વાંધાની-મીમાંસા વિધવા વિવાહની

તરફેણના તથા વિરુદ્ધના ખીન્ન વાંધાઓ જોઈથી જિતકુલ થઈ નથી. એ એક અચ્છત અને અજ્ઞાન મહાદુર્ગ સામાન્ય રીતે મનાયો છે. તે તકરાર બરાબર છે કે માત્ર હેવાભાસ છે તેનો તર્ક-યુક્તિથી કાંઈક વિસ્તારપૂર્વક વિચાર કરવાની જરૂર છે. આં લેખનો તે ઉદ્દેશ છે.

એક જીવનમાં ખીન્ન પંતિની લેણ કંઈપણ પણ નહીં કરેવી એ આદર્શ સુવંતી વિધવા સન્ન્યુષ ધરવામાં આવે છે. પંતિના મરણોત્તર તેના સ્મરણમાં અને તેના સ્મારક રૂપે દ્વિધવ્ય ધારણ કરવું એ નિરસદ્દ એક આદર્શ છે. સમાજ સુધારકો આ પક્ષ સ્વીકારતા નથી એમ સંશ્કાઓ ધારી લીધું છે. પરંતુ તે તેમની જૂલ છે. સુધારકોએ એ જૂલ સુધારવા નોંધએ તેટલો શ્રમ ખેડ્યો નથી એટલું જ ખરું છે. સંભવ એ છે કે, વિધવા પુનર્લેખનના વિષયમાં 'આદર્શ' વાળો અર્થ વિષયોતર છે ! એ અર્થાવજ નથી. આદર્શની નાજ નથી. પણ આદર્શનો સવાલ નથી. સવાલ તો ઉપર છે એ છે કે, એ આદર્શ પ્રમાણે સર્વે વિધવાઓ વર્તન કરી શકે એ શું શક્ય છે ? અને કદાચ શક્ય હોય તો પણ એ સકલ સંધને એક તીર્થ લઈ જવાથી જનસમાજને લાભ છે ખરો ? ઉશ્કું, આદર્શ તો આ પ્રશ્નમાં પ્રથમ સ્વીકૃત કરીને ધ્રુવ કરવામાં આવી છે. સવાલ આદર્શનો નથી પણ હકનો છે. વાદી વિધવાના ફરીવાદનામાં પ્રતિવાદી શાંતિ તથા શાંતિ તરફના પ્રતિબંધના ઉપાસકો ઉપર એ તો આરોપ છે કે, આદર્શ પ્રમાણે, ચાલવું કે નહીં એવો નિર્ણય કરવાનો હારો હક તમે ખુશ્ચીથી લીધો છે. તે પર તરાપ મારવામાં આવી છે. એ આદર્શમાં સ્વેચ્છાપૂર્વક સ્વતંત્રતાનો અવકાશ નહીં હોય, તો તે આદર્શ નથી, તે માત્ર લશ્કરી કાયદો છે. આદર્શ તું એ તો લશ્કર છે કે, તેની પ્રાપ્તિ એ ધ્રુવવાયોગ્ય વિષય છે પરંતુ તે ધ્રુવ નહીં કરનારને ધ્રુવ નહીં કરવા સાર કોઈપણ પ્રકારની શિક્ષાનો તો વિચાર સંભવતો નથી, ચેતાની જ ખુશી, આપત્ત્યપ્રત્યારી અને અ-પરસ્પૃશ્ય પ્રેરણાથી જ દરેક ગિંદને પ્રાપ્ત કરે તેને ધન્ય છે. નહીં તો ધન્યવાદ ના અપો, પરંતુ તે પરથી તે શિક્ષાપાત્ર કેવી રીતે દરી શકે એ અકળ છે.

જો આદર્શમાં શરૂઆતપણાનું તત્વ ઉમેરાય તો તે આદર્શમાં આદર્શતા રહેતીને અસંભવિત છે. પછી તે અમૃત શાનું ? તે તો અન્ન યમું. અને એ વિચિત્ર છે કે આદર્શ તું બંધાકારપૂર્વક પાલન, તો વિધવાઓને પાસે અને તે પણ માત્ર તેમનાં પુનર્લેખન ન કરવાના એક પ્રકરણમાં, કરાવવામાં આવે છે. મનુષ્યના વર્તન માટે આદર્શોની સંખ્યા સહસ્રોતી છે. "શું ન કરવું નોંધ" એની ટીપના રીમ પર રીમ બરાબર એમ છે. પ્રત્યેક કર્તવ્ય આદર્શ છે, અને અકર્તવ્ય ન કરવું તે પણ નકારરૂપે આદર્શ છે. એવાં મુખ્ય મુખ્ય લાગેલાં કર્તવ્યકર્તવ્યો સાક્ષેમાં વર્ણવ્યાં પણ છે. જાત્ર મુદ્દતે, જેને મારે ઉઠીને સંધ્યા કરવી એ આર્થોનો એક સુંદર આદર્શ છે. પરંતુ સૂર્યોદય પછી, ઉઠના-ને કોઈ પ્રકારની શિક્ષા થતી, કે શિક્ષાની સ્થના થતી પણ સાંભળી નથી. તે સાર મોત બહાર તો શું પણ કોડી બદામનો નામનો પણ હંક કરવાની કોઈ શાંતિમાં હિલચાલ ખૂબ પવલી અત્યાર સુધી સાંભળી નથી.

તીખું તમતમગું ન-ખાણું, જૂખ કરતાં ગાંધક ઝોણું ખાણું, તખાકું આવો કે પીવો કે સૂધવો નહીં, વિના અર્થે ખોલ ખોલ કરવું નહીં, નિર્મલ વસ્ત્રો ધારણ કરવા, પ્રેમી

સ્વચ્છતા રાખવી, ચાકીયુગલી કરવી નહીં. મૂર્ખો સાથે સંબાળણુ કરવું નહીં. એવાં સહસ્રો આદર્શો છે. નીતિશાસ્ત્રોના દરેક ક્ષેત્રમાં ૪-૫ એવા આદર્શ બતાવ્યા છે. પરંતુ તે શિખા મળુ, અને બકામળ રૂપે છે-તે દુર્મેજ હોઇ શકે. તેના તમારાથી જીટલે અંશે અમલ થાય એટલે કરો એવી આશા માત્ર તે નીતિશાસ્ત્રકારોએ રાખી છે. શક્યાશક્યતા, વ્યવહાર્યતા, વ્યવહાર્યતા એ સધળાનો વિચાર કરીને પછી જીટલે અંશે અને તેટલે અંશે એ નીતિનાં સૂત્રો પ્રમાણે વર્તો એજ એમની ખામણી હોઇ શકે. ન કરનારને સીધી કે આડકતરી સળાં કરવી એવો તેમને સ્વપ્ને પણ પ્યાસ નહોતો. જગતને જનાથી હાનિ નહીં હોય તે કામ ગમે તેટલું અર્થવ્ય હોય તો પણ તે મટે શિક્ષા હોવી જોઇએ નહીં-અને હોતી નથી. જોઓ આટલે અંશે હમારી સાથે સહમત થશે તેમને વિધવા પુનર્લગ્નના પ્રતિબંધની અન્યાર્થયુક્તા પ્રતીતિ યથા વિના રહેશે નહીં. કોઇ માતિને એમ કહેવું નથી કે તે વાતને ઉત્તેજન આપે, એ કામ સાંચું રહે કરો, ગૃહ બંધાવો. માત્ર એટલીજ વિસ્તૃત છે કે જે વિધવાઓની ધ્રુષ્ટા પુનર્લગ્ન કરવાની હોય તેમને બલે કરવા દેવાં. માતિઓએ તે સાચું તેમને સિંચા કરેલી નહીં.

એવો ઉત્તર આપવામાં આવી શકશે કે માતિના મોટા ભાગને જે નીતિનો તે એક અસલ ભાગ લાગે તો તેમને તેવી સ્ત્રી બહિષ્કૃત કરવાનો હક છે. એ ખરું છે કે, જે મનુષ્યને બીજાના મનુષ્યનું કામ ન ગમે તેનાથી દૂર રહેવાનો તેને હક છે. પણ એ 'મોટા ભાગ' શું તેટલેથી બેસી રહે છે? ઉલ્ટું વારંવાર તે કામ ખરાબ હોવાની તો તેમને ખાસ સ્મૃતિ હોતી નથી-અંદરખાનેથી ધણીખરા પુનર્લગ્ન કરનારા સાથે ખાવાં પીવાનો વગેરે સર્વ વ્યવહાર રાખે છે, અંતઃકરણ પ્રમાણે વર્તનારા અને પોતાને દુષ્ટ લાગના કર્મનાં કરનારની છાયાથી દૂર રહેનારા તો મહાંતમાઓ છે. તેઓ શિરસાંધ છે. પરંતુ તેઓ તો એટલા વિરલ છે કે જગત તેમની શોધમાંજ રહે છે. પણ હમારો વિવાદ સારું આ સકારાત્મક કાંઈક નિષ્પન્ન બહાર છે. હમારું કહેવું એટલુંજ છે કે માતિના જે મનુષ્યોએ પુનર્લગ્નનાં કામ નીતિ વિરુદ્ધ અંતઃકરણથી લાગે તેમને એવાં કામ કરનારથી દૂર રહેવાનો, પોતાને ત્યાં ન આવવા દેવાનો તથા હુંકમાં તેમનાથી દૂર રહેવાનો નિરસદેહ સંપૂર્ણ હક છે. પરંતુ તેઓને જે બીજા ભાગનો તેમના જેવો મત નહીં હોય તેમને પણ પરાણે પોતા પ્રમાણે બહુમતના બલથી દરજ પાડવાનો હક નથી. તેઓએ પોતે પોતાની ખાનગી તરફથી દુષ્ટ તથા અનીતિ-માન (પોતાના મતથી) માત્રનો બહિષ્કાર કરવો જોઈએ પરંતુ સભા મેળાની હાજર ગેર હાજર સર્વે પર એ મતના અમલના ઘોડા છોડવા એ અન્યાય છે. જોઇએ તો ખાનગી રીતે, માને તેને પોતા સાથે મળતા કરવા. પણ ભરી સભામાં માનનાર કે ન માનનાર સર્વે પર દરજ પાડવી એ યોગ્ય નથી. અનીતિપૂર્વક આદર્શ વિરુદ્ધવત્ વર્તન કરનાર સાથે ખરું જોતાં તો ખાનગી સંબંધ પણ તોડે છે, ને પાડવો વધારે જરૂરી છે કેમકે જાહેર સંબંધ તો ઉપવ્રજીયો છે ને તે ક્વચિત્તો છે. પરંતુ ખાનગી સંબંધ અહર્નિશનો ને નિકટનો છે તેથી તેના માટે સંસ્કાર બહુ વધારે બલવત્તર છે. પરંતુ એ વિચિત્ર છે કે તોડવો એાછો જરૂરી એવો જાહેર સંબંધ તોડે છે ને ખાનગી સંબંધ ધણુ ખરું એવોને એવો રહે છે. કેમકે કમી રાખનારને પછી માતિ પૂછતી નથી. નીતિ તેમને કેટલીક વ્હાલી છે તેનો આ એક પૂરાવા છે.

૧. હમે ઉપર સ્વીકાર્યું છે કે વિધવાએ પુનર્લગ્ન કરવું એ આદર્શ નથી. આદર્શ નથી એટલે કે ઉત્તમ આદર્શ નથી; કેમકે, આદર્શમાં ઉત્તમતા અધ્યોદાર છે. આદર્શનો એવો અર્થ હોવાથી, જે આદર્શ ન હોય તે સંસ્કૃતિ અકલ્પ્ય છે એમાં સિદ્ધ થતું નથી. અર્કોજ આદર્શવાદી સંરક્ષકો અમમાં પડે છે: જે આદર્શ ન હોય તે તોપણ ગોળે ઉરાડી મૂકવું એમ તેઓ લાગે છે. સામાના વર્ગમાં પહેલો નંબર રાખવો એ આદર્શ છે. આદર્શ-વાદીઓ પ્રમાણે તો જે વિધવાઓ પ્રથમ નંબરે ન આવી શકે, તેમને માસ્તરોએ કાઢી મૂકવા તથા માળાપોએ ઉઠાડી લેવા જોઈએ ! પણ તેઓ ઉડી જશે તો પહેલો નંબર રાખનાર વિધવાઓ પહેલાપણું પણ સાચું ઉડી જશે ! વિધવા પુનર્લગ્નની છુટ હશે તોજ સ્વેચ્છાથી પુનર્લગ્ન ન કરનારી સતી તરીકે પ્રગટ થશે. પરંતુ જે સ્ત્રીઓનાં સ્વભાવમાં સતી થવાનું સંત્વ અને તત્વ નહોતું હોય તેને સતીની જડવત્ પ્રતિમા માત્ર બનાવીને શો લાભ કાઢવો છે તે સમજી શકાતું નથી.

સંરક્ષક આદર્શવાદીઓ કહે છે કે, યુવતી વિધવાઓના પુનર્લગ્ન કરીને આર્થભાવના મટ કરવા કરતાં તેમને ધર્મોદિનું એવું શિક્ષણ આપવું કે તેઓને પુનર્લગ્નની છુટ જાણ થાય નહીં ! પ્રથમ તો વ્યક્તિનાં કુવર્તનથી બાવના જોઈ થતીજ નથી. તે તો હંમેશાં આંકાશમાં તટસ્થ નીરાળીજ વસે છે. શોકો મોંમાંથી ગળાં બોલે છે તેથી ઉત્તમ સભ્ય સાહિત્યની કીમત ધરી જતી નથી. આર્થ ભાવનામાં સ્વેચ્છાનો અવકાશ નહોતો હોય તો તેને બાવના નામ નહોતું પણ 'માસ્તરો દો' નું નામ પડે છે. હવે ધાર્મિક શિક્ષણ આપવાની વાતો કંટાળી મિથ્યા છે તે એટલાજ પરંપરા જણાશે કે તે આપવાની જરૂર તો વિધવા યતાંજ ઉભી થાય છે ! પરણતાં સુધી તો નથી આપવામાં આવતું એમ એવી સ્વીકારાય છે ! એથી પણ કણ્ઠક થાય છે કે પતિ હોય તો ધાર્મિક શિક્ષણ એટલાજ માટે ગિનજરૂરી છે કે સ્ત્રીની વિધવાસના તે વખત કરે છે. વિધવાસનાનો એક ઉપાય પતિ તરફની તૃપ્તિ છે તો ખીજે ઉપાય ધાર્મિક જ્ઞાન વડે તેનો નાશ પણ છે. પણ એની કોણ ના કહી શકશે કે પાછાંજ ઉપાય ધણી વધારે મોંઘા, વધારે કૃત્રિમ, અને ઝાઝો સલામતી ભરેલો છે ? ધાર્મિક શિક્ષણ આપો એમ કહેવું સરલ છે. પરંતુ એની રામ્યતા પર પણ દ્રષ્ટિ કરવાની જરૂર છે. અતિ ધનાઢય પુરુષો પોતાની હતભાંગિની યુવતી પુત્રો સાથે ધાર્મિક શિક્ષણ આપવાનો પ્રયત્ન કરી શકે છે. વિશ્વાસપાત્ર નીતિમાન ધર્મશિક્ષકને ફર્લ છે ! તે ઉપરાંત માતા પિતાના કંટાળા વાતાવરણ પણ જુલુ શુદ્ધ અને સ્વચ્છ જોઈએ. એવો થોડો ધર્મ શિક્ષક પુત્ર વર્ગમાંજ મળી શકે. અને તે ધેર આપીને લણાવે તો ઝાઝામાં ઝાઝા દર માસે રૂ. ૨૫ મંજી. તે આપવાને કેટલા માળાપોની સ્થિતિ હોય ? સો યુવતી વિધવાઓએ એકાદીજ. ત્યારે એક સાડાં હલને. કુખી કરવી એ ભોગ અવસ્ય હદ ઉપરાંત વધારે છે. માળાપો પુત્રીને નાની ઉમરમાં નિશાળે મોકલીને વિશેષ ભણાવવા જોઈએ. અર્થ અર્થ પણ કરી શકતા નથી. દર માસે રૂ. ૨-૩નો અર્થ પણ તેમને વિશેષ પડે છે. કેમકે પુત્રો ઉપરાંત પુત્રીને ભણાવવા છે એ વિસ્મરણ થતું જોઈતું નથી. તેઓ આસ-ધર્મ શિક્ષક રાખીને ૪-૫ વર્ષ વિધવા પુત્રીને અધ્યયન કરાવે એવી વાતો કરનારાને કાંઈ રાજ્યના પ્રધાન બનાવવામાં આવે તો જરૂર એ રાજ્યને તેઓ થોડા આઘાડીમાંજ રસાતલમાં પહોંચાડી દેવામાં અને ભાવનાનો જળજમકાર કરાવવામાં વિનયવંતા નીવડે ન.

હવે ધણી યુવતી વિધવાઓ તો એવી હોય છે કે જેમની પાસે સ્વતંત્રતાથી નિર્વાહ કરવા જેટલું ધન પણ હોતું નથી, માળખા વિનાની અનાથ. હોય છે, ભાઈભાણું અને સંબંધી વિનાની હોય છે. તેઓને ધાર્મિક શિક્ષણ કોણ આપે ? શું તેઓએ ભરણ પોષણ માટે લોટ, દળને અથવા વેચતી, રોપી શીશ્યા કરવી ? આ કંઈ ભાવના અને ક્યો આદર્શ ? હમને આશ્ચર્ય છે કે વિધવાઓના જગપ્રસિદ્ધ વ્યભિચારથી-અને તેનાં અનિવાર્ય પરિણામ ગુપ્તરાખવાની અથવા નષ્ટ કરવાની તેટલીજ અનિવાર્ય એટલાથી પણ આર્થ ભાવના બ્રષ્ટ નથી થતી, પરંતુ તે સ્ત્રી મહાસતી હોવાનો ટોંગ નહીં કરતાં માત્ર ખીજ પતિ સાથે લગ્ન કરે તેમાં ભાવનાના પુર્યેપુર્યા અને કુકડે કુકડા યથા જાય છે ! આદર્શવાદી સંરક્ષકોની બાવના કાચળા જેવી છે. તેમની પીઠ ઢાલ જેવી છે, પણ તળીયું એકદમ નરમ છે. ઉપરનાં ગમે તેટલા કારથી તેમને અજવલ નથી આવતી પણ ખીજ તરફ ટાંચણી બોક્તાં પણ તે મરણચરણ ધાંવ છે.

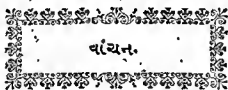
આદર્શ પણ ઉતરતા ચડતી હોઈ શકે છે. એક આદર્શ ખીજના પ્રમાણમાં ઉતરતો હોય છે. જગતમાં ઉત્તમ મધ્યમ એ સંબંધુસાપેક્ષ છે. જડો ગણાતો માણસ પાતળાની અપેક્ષાજ નડો છે, હિંગાલયની અપેક્ષા પાતળો છે. તેમજ વિધવાના અંતઃમનો આદર્શ લગ્નની અપેક્ષાજ આદર્શ છે. પરંતુ લગ્ન પણ કાંઈ સર્વાંશે આદર્શ નથી. બ્રહ્મચર્ય તેનાયો પણ વધારે ઉત્તમ આદર્શ છે. આદર્શવાદી સંરક્ષક હોઈ હિંમને લગ્ન વિના પ્રજોત્પત્તિ થતી નથી એ બહાનું બહુ સજ્જડ મળી ગયું છે. તેઓ કહે છે કે, લગ્ન પ્રજોત્પત્તિ સારજ આવશ્યક છે. જાણે કે દેહની કુદરતી વાસનાની તૃપ્તિ તો એ નિરોપિના બક્ષ માંજ નહીં હોય ને, અને એક પુત્ર યથા આવતાં અથવા યવાની નિરાસા થતાં પત્નીને માતા તુલ્ય માનતા હોય ને ! મનુષ્યે પણ એક પ્રથમ પુત્ર પછીના પુત્રોને કામજની ઉપમા આપી છે. એવું આદર્શ વર્તન કરતો એક પણ ભાવનાવાદી હીડુ યોડાનાજ જળપ્રમામાં હશે. ધારો કે કુદરતની કૃપાથી પુત્ર પ્રાપ્તિ માટે સ્ત્રી સંબંધ અનિવાર્ય ન હોય, ધારો કે તે ૨૫ પેઢે પણ પાકતા હોય તો શું તેઓ લગ્નજ માંડી વાળવાનું કહેતે ? હમારો તો ખાતરી છે કે હાલ તેઓ પિંડ દેનાર પુત્રનું બહાનું કાઢે છે તેમ વળી કાંઈ ખીજનું બહાનું કાઢતે. એ બહાનું શિવાય ખીજનું કાંઈ નથી. એક માત્ર પુત્રની ઉત્પત્તિના હેતુ શિવાય એ કદાપિ સ્ત્રી સંબંધ ક્યો નથી એમ પ્રતિષ્ઠાપૂર્વક કહેવા કેટલા સંરક્ષક આદર્શવાદીઓ છે, તેની હમે જ્ઞાપમાં છીએ. તેમને સાલંગ દંડવત પ્રણામ હમારે કરવા છે.

જે પોતે પણ ધાર્મિક ચાન્દ છતાં, વિદ્યા સંપન્ન છતાં, આદર્શવિસારદ છતાં. આદર્શ પ્રમાણે ગર્ભી સંક્રાંતિ નથી તો, બિચારી અજલ, અનાથ, હરિદ્ર, અજલા વિધવાને, ભાલાની અણીએ એક મહા દુર્ગંગ આદર્શ અનુસાર વર્તવાની શરજ પાડવી એ કરતાં વધારે ધોર અનાથ, કંદવવાને પણ હમે અસંતોષ છીએ. વિધવાને પુનર્જન કરવાની છૂટ માપવાની હિમાયત કરવાનું કારણ તેઓ વિપ્રજ વાસનાની તૃપ્તિ કરી શકે એમજ છે એમ ત્યારે સાર કહેતી ? એવો, આદર્શ વાદીઓનો એક મહાપ્રશ્ન છે. તેનો હકારમાં ઉત્તર આપવાથી જાણે પુનર્જનના હિમાયતીઓ અધાજ જતા હોય એમ, તેઓ માને છે. પરંતુ પ્રથમ લગ્નની આદર્શવાદી સંરક્ષકા વિરૂદ્ધ નથી તે જોત તેમનો આ પ્રશ્નો કાંઈ અપજ નથી. જો લગ્નનો એક હેતુ એ છે તો પુનર્જનમાં પણ છે તેની

હમારી ના નથી, જો કે લગ્નનો એ એકજ હેતુ નથી એ પ્રસિદ્ધ છે. સાંસારિક અને સામા-
જિક સુખ સગવડ, ઉત્તમ પ્રગતી હસ્તિ તથા ઉછેરદારા સ્વાર્થ, સાથે દેશ સેવા ઇલાદિ
અનેક પ્રયોજનો છે. બધે લગ્નથી જેઓ ત્રાસ પામતા નથી તેઓ પુનર્લગ્નથી કેમ ત્રાસ
પામે છે તેનીજ હમને સમજ પડતી નથી. પતિ પોતાનું આવી બનનાં મરણ પામ્યો તેમાં
વિધવાનો શા કસર ? મૃત પતિ પર એટલો પ્રેમ જોઈ શકે એમ અને મમતા યદ્ય હોય કે
ખીન પ્રતિભુ ચિંતન પણ આકાર લાગે, અને સારી તપા મનમાં વેરાગ્યની નવીનિ-
જવાલા પ્રગટી હોય તો તે સ્ત્રી પુનર્લગ્ન નહીં કરે. તેને ધન્ય છે. પરંતુ ઘણીવાર
તો પ્રથમ પતિજ એવો હોય છે કે તેને મારે પ્રેમ કે મમતાજ અસંખ્ય હોય-તો જો
પ્રતિજ્ઞા હોય તો પત્ની પેલી અને આમાં ફેર શું ? તેમજ દરેક સ્ત્રી સંપૂર્ણ રીતે
બ્રહ્મી, સમજદાર અને વિષયરહિત, હોવી અસંભવ છે. કેટલીક સ્ત્રીઓ સ્વભાવથીજ એવી
હોય છે કે ગમે તેટલા ધાર્મિક શિક્ષણ છતાં તેમને પ્રેમ કરનાર પુરુષ વિના ચાલવુંજ નથી.
કેટલીક એવી દરિદ્ર અને દુર્બલ હોય છે કે તેમનું કોઈ પુરુષ ભરણપોષણ કરે તોજ નિર્વાહ
થાય છતાંદિ. અનેક કારણ વિશેષોથી પુનર્લગ્ન-ધણા ઇખલામાં આવરણ હોય છે. આદર્શ
નહી પણ આવશ્યક અવશ્ય. આ પરસ્પર વિરુદ્ધ વાત નથી પણ પરસ્પર સમર્થન કરનારી
બાબત છે. સુલેદ આદર્શ છે, તેથી શું ઇંગ્લેન્ડને હાલમાં જર્મની સાથે લડાઈમાં ઉતરવું
પડ્યું તે અયોગ્ય થય્યું કહેવાય ? ભાવના પાત્રો મારે છે. સ્થલ સંયોગનુસારજ તેનું
પર્તન થઈ શકે છે. એ મહાલય જોઈને આપણે આપણું ગરીબનું જૂંપડું તોડી પાડવાનું
નથી-અને ગરીબ અનાથ યુવતી વિધવાઓનાં તો નમારે નહીંજ તોડી પાડવાં જોઈએ !

... વિધવા પુનર્લગ્નની તરફેણમાં ખીજ જો અનેક દલીલો છે તેની ચર્ચા હમે કરવાની
જરૂર જોતા નથી. તે દલીલો બહુ બહુ વાર લખાઈ ચુકી છે. હમે માત્ર આદર્શને સીધે
પ્રતિજ્ઞાનો અચાવ થઈ શકતો નથી. એટલીજ બાબત પર ચર્ચા કરવાની જરૂર પારી છે.

વાંચન.

(૧૨)

અલંકાર શાસ્ત્રનો નિરસીમ અભ્યાસ પ્રચારમાં આવ્યો ત્યારથી સંસ્કૃત કાવ્યોને
કેવી સમાધિ મળી તે કહેવાની જરૂર નથી, તેવીજ રીતે હાલના વખતમાં પ્રસિદ્ધ યતાં
કાવ્ય વાંચનાં અનેક વખત સ્ફૂર્તિના બદલે રચનાનેજ અનુભવ વિશેષ આવે છે, એમ કહેવું
તે અયોગ્ય નથીજ. પછી અલંકાર શાસ્ત્રનો કંઈજ ઉપયોગ નથી કે શું, એવો પ્રશ્ન ઉપરિષ્ઠ,
યર્વો સાહેબકર છે.

પ્રત્યેક પ્રસંગમાં જુદા જુદા રસ કમી અધિક પ્રમાણમાં મળેલા હોય છે. એવો હમે-
શનો અનુભવ છે અને કાવ્ય એટલે જ્યારે અતઃસૃષ્ટિ િંચા બાલ સૃષ્ટિને લેખકોની અતિ-

બાપી મેજેસ્ટ્રેટ મનોહર રૂપ, ત્યારે રસના શુદ્ધ સ્વરૂપનો નિર્ણય કરવામાં શું અર્થ ? દુષ્ટ
વીર, કરુણ હૃદયથી રસને ચોખ્ખા પરિણામ કરનાર સંસારમાંના ખરેખરા પ્રસંગ કોઈ પણ
લાવી શકશે કે ? ઉત્તરમાં અવિતમાં રામચંદ્રના શોકનું વર્ણન કરેલું છે; પણ નાટ્યકર્તા
પ્રસંગ આ દ્રષ્ટિએ નેકરૂં કિંવા શુદ્ધ કરેલું રસનો પરિણામ માની નેકરૂં તો વિરલ
લાય છે. શોકવેગ આવેલો હોતાં તે અનંક પણ રૂપથી બહાર પડેલો અસંભવિત છે. રામ
ચંદ્રના શોક કરતાં કવિનું અરધાની કૌશલ્યન અનુભવમાં આવે છે. કાળીદાસે શોક રસનું
વર્ણન કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો નથી. વિક્રમેશ્વરિયતો એક અંક આનો અપવાદ નથી કે,
એમ કોઈ કહેશે; પણ રામ શોકથી બ્રહ્મિય સરખો આવે છે અને ગાંધા પ્રમાણે તેના ખોલ
વિકાર કવિએ અસંબંધ દર્શાવ્યા છે, તેથી રસદાન થતી નથી. આ અંક નિર્ણય છે એમ
કહેવાનો હેતુ નથી; ચોરો તાનો કર્યો હોત તો દીક થયું હોત ખરું; પણ આ દોષ તુલ્ય છે.
સારી કૃતિમાં સુદાં આવા દોષ મળી આવશે. મિત્ર રસનો પરિણામ થાય માટેનું કાળીદાસ
વિદ્યકર્તા નામક પાસે રાખે છે. નાયકની ઉચ્ચ મનોવૃત્તિ અને વિદ્યુતકની સામાન્ય પ્રવૃત્તિ દાખર
દેલી હોવાથી પ્રસંગ વિશેષ પ્રસન્ન છે. વિદ્યકર્તા માતાની રાણીને કહેશે એ બીતથિ, સંકેત
પર ચારી પ્રીતિ નથી, એ મશકરી કરી, ખરું માનીશ નહિ, એમ રાજાએ કહ્યું, માટે જોગો
ખિચારો વિદ્યકર્તા ખરું માને છે, અંકરનો હેતુ જોગાપતો નથી, અને ધીવર પાસેથી અંકુશ
પણું થઈ શકે. બાદ સંકેતમાંની જિલકલ ખજાર ન દાખા બદલ રાજા દોષ દેતાં “ મને કેમ
થતી નથી એ ઉદાહરણ તથા પર મારો ખરો પ્રેમ નથી મશકરી કરી એવું તેજ કહ્યું ? એવા
સાચા અવશ્યક છે. જળી રવત: કરેલી રસમણી સ્વતંત્ર નથી, એ જાણીને જોઈને ઉદગ વધતો
માં નહીં હોય, ને, અને પ્રદક્ષણ રસનો પરિણામ મળી આવશે નહિ.
માતા તુલ્ય માનતા હોય ને । સિવરને અંકપણ સાગી તે. સુમે પાડતો કરે છે ત્યારે રાજાના
આપી છે. એવું આદર્શ વર્તન કરે નાંધ છે. ગાંધીજીમાં રાજાના રાજા સાગી છે, આ (Hool)
ધારો કે કરતવું, કૃપાથી પુત્ર પ્રાપ્તિ ને જોલે છે, એ જોઈ રાજાનું દેખાવિશેષ દેખાવા લાગ
પેડે પણ પાકતા હોતે તો શું તેમજ લગ્નને પ્રવેશ લગ્નને તો એજ તત્વ દેખાશે. નવીન કબર
દામ તેમજ પિંડ દેનાર પુત્રનું બદલું મારે છે માટીમાંથી તીકો છે ત્યારે તે વિશેષ લગ્ન ન
સિવાય બીજું કંઈ નથી. એક માત્ર પુત્રની હાનિ, માંનીઈ અને ખિન્નતા કંઈ બાલુ અને
કર્યો નથી એમ પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક કહેવા સરેશ્વક પાણુ ! કાદાળીને લાગેલી કોપરી ફેરો
છીએ. તેમને સાધન દંડપત્ર પ્રણામ દેખારે કરવા છે. મારું હસપણું મનમાં ચોટતું નથી કે ।
જે પોતે પણ ધાર્મિક જ્ઞાન છતાં, વિદ્યા સંપન્ન છતાં, મારું હસપણું મનમાં ચોટતું નથી કે ।
આવી શક્તા નથી તો, ખિચારી અગણ, અનાય, હરિદ, અગણ, તેમાં વિદ્યકર્તા આક, ખનગર અને
કુર્ગમ આદર્શ અનુસાર વર્તવાની શરત પાડી એ કરતાં, જે છે તેવા તે શુદ્ધ દાસ્યરસ કરતાં
અસંખ્ય છીએ. વિધવાને પુનર્લગ્ન કરવાની છૂટ આપવાની દાસ્યરસનો ખગ્નનો નથી. વિનોદ
પાસંગાની તૃપ્તિ કરી શકે એમજ છે એમ ત્યારે સા મળી આવતો નથી. પ્રસિદ્ધ વિનોદી
એક મહાપ્રથ છે. તેનો દહારમાં હિતર આપવાથી/દરજાનો જેવો શેક્સપિયર તેવો ફ્રેન્ચ
જતા હોય એમ તેમજ માને છે. પરંતુ પ્રથમ લગ્નની, કહેનાર વાણી (Le Bourgeois)
તેમના આ પ્રશ્નો કંઈ અર્થજ નથી. જે લગ્નનો આપ સાદા, જોળા પણ મહત્વાકાંક્ષી સ્વભા

ભાવને લીધે ગામનાચાર્ય, જૂલાચાર્ય, અલંકાર શાસ્ત્રી, પ્રતીજી પંડિત, એમના દ્રક્ષ પૈકા ઉડા-
પવાનો હેતુ લક્ષમાં ન આવી, તેમનું ઉપરોધિક બાપજી ન સમજી, નામકેતુ સરેજ અને
વિશ્વાસપૂર્ણ વર્તન જોઈએ એટલે વિનોધરસ ઉછે છે તેમાં નવાઈ નથી. પણ તેજ વખતે
નામકને અનાવાસે દસાવવા બદલ તેની ન્યા અને બીજાના દાક્ષિણ્ય સંબંધી કિંચિત્
તીરસ્કાર એ રસિકાના મનમાં આવતા નથી કે ? અને છેવટના પ્રવેશમાં પોતાનું મોટાપણ
પોતે સમજી નાયક કરેલું વર્તન જોઈ જને આપણે હસ્યા તેને માટે કિંચિત્ આદર ઉત્પન્ન
નથી થતો કે ? મોક્ષિયેરનું કોઈ પણ નાટક લઈએ તો પણ તેમાં હરદાસી વિનોદ મળી
આવશે નહિ. મનુષ્ય માત્રની યંચાર્ય કલ્પના આવે, એકમેકની ન્યૂનતા સંબંધી સહનશીલતા,
સહનશીલિત ઉત્પન્ન થાય, જીવનમાંના સુખદાયક પ્રસંગ વધી કટખમ જીવન માત્રા અધિક
અધિક ઉચ્ચ થાય, એ ઉચ્ચ હેતુથીજ મનુષ્ય માત્રનું વિશિષ્ટપણું કિંબજુના બાંગ દર્શાવી
મોક્ષિયેર અમોને રીઝવે છે. તેના કોઈ પણ પાત્ર માટે મનને દ્રેષ આવતો નથી. સર્વમાં
સહનશીલ માનવની જાળખ પડે છે. હારથરસ, ગાંભિર્ય અને ખિન્નતાથી મિશ્રિત મળી
આવે છે. ડોન ક્વિક્સોટ (Don Quixote), એ જગમાન્ય વિનોદી મંથ લઈએ તો પણ
નાયક અને તેના નોકર સેન્કાપાન્ઝાની જોડી યવાથી પ્રત્યેક પ્રસંગ મળેતો યથો છે. અર્ધ
મંથનું કોઈ પણ પાત્ર ઉઘાડી વાંચીએ તો સરખોજ મનોવેધક લાગે છે. તંદન હમજીગી
ધિક્ધિક પેપર્સ એ ગ્રંથ લઈએ તો તેમાં નાયક અને તેના જોડીદાર પ્રત્યેકની જુદાંજુદી
સ્વભાવની યોજના દાખલ કરવાથી તેને અમરત્વ પ્રાપ્ત થયું છે, એમ જણાશે. કોઈ પણ
સર્વમાન્ય વિનોદી ગ્રંથ લઈએ પણ તેમાં શુદ્ધ રસનો પરિપોષ મળી આવશે નહિ. ખિન્ન
મિત્ર રસના મુખા પુતળાને બદલે આલતાં બોલતાં માણસજ મળી આવશે.

દશાદશ્ય સહિત અવલોકન કરતાં સ્પુરણ પામી, કલ્પના સહિમાં લીન યવાથી
કવિએ નિર્માણ કરેલાં ચૈતન્ય આપેલાં નાનાં રૂપ એટલે કાવ્ય છે. તે જે પ્રમાણમાં રસ
વિશેષનું વસ્તુતઃ મિશ્રણ થયું હોય તેજ પ્રમાણમાં કાવ્યમાં પણ મળી આવતું જોઈએ.
પાંક્ષાસ્ત્રના પદાર્થને જરૂરી વસ્તુમાં જો કે અંગતો રસ હોય તો પણ અપદ્માં અંગતો રસ
નથી. તે યોગકને પોતાની કલ્પના સક્રિયથી રેડવાનો હોય છે. નિર્જીવ શબ્દ રચનાં તે કાવ્ય
નથી. અનુજીવ પ્રમાણે કાવ્યને પણ પ્રીણ છે. પૃથકકરણ પરજ બેમાં રહેવાથી કાવ્યમાંનો
ચૈતન્ય, જ્ઞાન યદું નથી. અલંકારશાસ્ત્ર એટલે પૃથકકરણજ નથી કે શું ?

આ પછી સાઈ અને ખરાજ, સ્મરણીય અને વિસ્મરણીય, આલ, અને ત્યાગ્ય, એટલે
વાંચકમાં કેવો નિર્ણય કરવો તે સુચવતું જરૂર છે. કાવ્ય એ સજીવ વસ્તુ છે. ખરી,
પણ તે આ અમારી નીરસ દેખાતી સહિમાંની નથી. શુદ્ધ સહિમાંની છે. આ સહિમાં
પ્રતિભાવથીજ પ્રવેશ થાય છે. માટે કાવ્યની માધુર્યતા આખવાને પ્રતિભાતું, પ્રોપણ શુદ્ધ
જોઈએ; અને પ્રતિભાતું પ્રોપણ એટલે, સર્વ કાળના, સર્વમાન્ય કવિઓની કૃતિનું અનુક્રમ
વાંચન, મનન, નિદિધ્યાસન, એ છે. કદી કદી હાથ મનાવડી કૃતિ, પ્રથમ તેવી લાગતી
નથી, આ અનુભવ ધણીને આવે છે. માટે પોતાને પ્રથમ આવતાં સુધી કિંવા વારંવાર
વાંચવા છતાં પ્રપત્ત ન આવવાથી કેમ આવે નહિ તેનું કારણ સમજતા સુધી પ્રપત્ત

‘સાર’ શબ્દનો જોડાઈને ‘કાલ્પ’ કૃતિ હવમ હોય તો તે ‘પ્રત્યેકનો’ પ્રત્યક્ષ કેમ આવે નહીં ન આવે તો તેનો દોષ કાલ્પ તરફ ન હોઈ આંતરિકતાની દૃષ્ટિ કિંવા નિસ્તેજા. કલ્પનાસક્તિ પરજ છે, એમ કૃષ્ણ કહેશે. એમ પણ થવાનો સંભવ છે. પણ આંધો નિષ્કુર આરોપ એક દમ કરતા પહેલાં કાલ્પકૃતિ બરોબરઃ હિતુર છે કે નોતે આગંતુક મહત્વ મળેલું છે, માં પ્રત્યેકને તેના સસ્તવાદ મળતો નથી, ‘તે’ જોવું આવશ્યક છે. કારણ, સમ્યક્ કૃતિથી સુદ્ધાં ઉજ્જવનાર અભાગી પ્રાણી પણજ થોડા અણી આવે છે.

સંસારમાં ભાંગફોડ ચાલુ છે, સ્થિર-કંઈ નથી, નિયમતાનો આભાસ છે, તેથી વડીલોએ ઘણી દીધેલો કિતો પ્રાપ્તોનો પ્રશ્ન બને તેટલો સુત્ર હોય તો પણ, મનુના કાળથી માસતા આવેલ માર્ગમાં કંટાળથી બહુજન સમાજને, એક રેસાપુર સુદ્ધાં ન અસવા દેવાની ચેષ્ટા કરે છે. સમાજના સંદેશક જમે તેની મગૂરી મરાવે, તેજે, જમે તેટલી ખજરવારી લીધી હોય તો પણ કાળાનું સાત, પ્રસંગાનુસાર, આચાર વિચારમાં ફેરફાર થવાનું આપણે હમેશા જોઈએ. વિચાર બદલાય કે રૂચિ બદલાય છે, અને રૂચિ બદલાય કે મનુષ્ય માત્ર બદલાય છે, શરીર, રચનામાં કિંવા અંતઃકરણ પ્રકૃતિમાં યુગ યુગમાં ફેરફાર પડતો નથી. માટે માનવજાતિ એકરૂપ પણ છે, અને જિનન રૂપ પણ છે, એક રૂપ નથી એમ કહેવામાં ધર્મ, નીતિ, લલિતકલા, સારાંશ સંસ્કૃતિજ લક્ષ પામશે. મનુષ્ય, અને અન્ય પ્રાણી એમાં ભેદ નહિવંત, ચશે. પણ ભેદ તો ઉભા છે, માટે માનવજાતિ એક રૂપ અને જિનન સ્વરૂપ બને છે, એમ માનવું સમુક્તિય દેખાય છે. હવે આચાર વિચારમાં ફેરફાર એટલે ધ્યેયમાં ફેરફાર અને ધ્યેયનું ચિત્રપટ એટલે સાહિત્ય. માટે તેમાં આ ફેરફારનું, ફર્કાતરનું પ્રતિબિંબ પડે છે. માટે પ્રત્યેક કાળના સાહિત્ય સેવક, પછી તે ગદ્યમાં લખે કે પદ્યમાં લખે પણ સર્વને માન્ય થતા નથી. સાહિત્ય સેવકની મજા કોટિ છે. પોતાના વખતના અભ્યક્ત, અસ્પષ્ટ, ધ્યેય બ્વક્ત, સુંદર અને મૂર્ત-સ્વરૂપ આપનારની એક કોટિ, ભાવિ સૂર્યોદયનો કોમળ કીરણ, જે પ્રમાણે ઉંચા ઉંચા પર્વતોના માથા પર પ્રથમ દેખાવા લાગે છે, તે પ્રમાણે ભવિષ્યકાળે આદરને પાત્ર થનારા ધ્યેયનો હવેમાં પ્રકાશ પડી તેને શબ્દ રૂપ પ્રથમ આપનારની ખીટ કોટિ, અને સગાડાલીન આચાર વિચારને સર્વ કાળે સંસ્કૃતિને સમજવા જેવા અભરામર, સજ્જરૂપ આપનાર, કલ્પના સહિતા પ્રતિ હૃદયર એવા મહા બ્રાહ્મની ત્રીજી કોટિ. પહેલી જે કોટિમાંના લેખકના અંધ જે સર્વમાન્ય થાય નહિ તે રૂચિ વૈચિત્ર્યના કારણેજ. પણ ત્રીજી કોટિમાંના અદાભાગ્યની કૃતિનો આરવાદ, લેતાં આવડે નહિ તો માત્ર તે પ્રાણીને બરોબર અભાગી કહેવો પડે. આ ત્રીજી કોટિમાંના મહા ભાગની સર્વ કૃતિ વંદનીય હોય છે, એમ નથી. રામ મુક્તા કૃતિનું દુરામદથી સમર્થન ન કરતાં તેની સર્વોચ્ચ મુંદર કૃતિનું નમ્રભાવે મનન કરવું એજ સહલ્પવનું લક્ષણ છે.

પણ કોટિના સાહિત્યસેવકના અંધ લક્ષપૂર્વક વાંચેલા હોતાં, કલ્પના સહિતનું ચોંચ પોષણ થઈ રૂચિનું સાત વચ્ચ મળશે; નથી નથી કૃતિનું વાસ્તવિક સંમાન કરવાની શક્તિ અંગમાં આવશે; અપરિચિત વાંચક વિશે સદૃશ ઉત્પન્ન થનાર મુગ્ધપણ જાઈ દ્રષ્ટિ સ્થિર થશે; મનનું સમતોલપણ વધશે; મુજબ આક્રમકતા વધશે; લોકને સ્વાર્થનું મળશે અને હુદરની પ્રસંગ વિરોધની કલ્પના સહિતનું ચક્રાસક્ત્ય. સૌંદર્ય અને અનુરૂપ શબ્દ પોષના, એ વિષ-

યોના લિન્નિ બિન્ન નિર્ગંધ લાગુ રહેશે; જ્યાં જુઓ ત્યાં કાવ્ય, એવી જોતે કોઈની પ્રતિ ધાય નહિ તો વાંગમયનું ક્ષેત્ર ધણું જ વધશે.

પરંપરાથી આવી આવેલી વાચન પદ્ધતિ જેમ-વિવક્ષિત મર્યાદામાં જ શબ્દાયક ધાય છે, તેમજ આ ઐતિહાસિક પદ્ધતિની વાત છે. આ રીતથી લેખક અને તેના અંધનો પૂર્વાપર અને સમકાલીન સંબંધ જોડી શકાય છે તથા સમાજનું રૂંધું કટકું છે તે દેખાવી શકાય છે. કંઈ લેખકોનો આદર કેમ થયો, અનાદર કેમ થયો, કવચિત તિરસ્કાર કેમ થયો, કંઈ લેખક ખગોલમાં ચમકનાર તારા પ્રમાણે ચોડો વખત પ્રકાશ આપ્યા પછી કાયમતા પતન કેમ પામે છે, સમાજનું ઐતન્ય વેધારનાર પ્રતિ સૂચે એવા પણ મહા કવિ કરતાં તેમનાજ તેજનું પરાવર્તન કરનાર દિન નિશાપતિ જરૂર આનંદદાયક કેમ ભાસે છે. અને શીતળાચંદ્ર પ્રકાશમાં અહીં તહીં ભટક્યા બાદ દિનમણીના પ્રકાશની મહત્તા, તેના તેજની જીવનને આવશ્યકતા શરી કેમ જણાયે છે, દત્તાદિ અનેક બોધક પ્રશ્નના ઉત્તર આ પદ્ધતિથી આપી શકાશે; પણ એ સર્વ પછીનું પાંડિત્ય છે. વિશ્રુતિનો અવતાર ક્યારે, કેવો અને કેમ ધાય છે, તેમનામાંની અસાધારણ શક્તિ કેવી, ક્યાંથી આવે છે, તેમની કૃતિમાં કિતરેલ વિશિષ્ટપણું કેમ ઉઠેલું એ પ્રશ્ન ઇતિહાસથી છુટતો નથી. અવતાર યોગ જગતમાં અનેક આવતા હશે પણ જન સમૂહ આકાશ તરફ ઉત્સુકતાથી જોયા કરે તો દૈવિક શક્તિનાં માણસો પદ્મજાથી જ જન્મમાં કેમ આવે છે, જટલા પ્રસંગે જટલા અવતાર, એમ કેમ ધાય છે, તે ઇતિહાસથી કંઠી શકાશે નહિ. બનેલી અહુ યાપ તો બનતી વાતોનો અભ્યાસ કરવો, કાર્ય કારણ સંબંધ જોડવો એટલું જ ઇતિહાસનું કામ છે. ભવિષ્ય વર્તવાનું તેનું કામ નથી. સંભાજની, પૂર્વજની, સહાધ્યાયીની, સંસ્કારની કિંવા સંસ્કૃતિની સુદાં ચિકિત્સા કરવામાં આવે તો વિશ્રુતિના સામાન્ય શુણ્ની શોધ લાગશે, વિશિષ્ટ શુણ્ મજશે નહિ. વ્યક્તિનું, જીવાત્માનું; ગૂઢ, ઇતિહાસથીતો શું પણ કોઈથી પણ છુટી શકેલું સકય દેખાતું નથી. તેને સમાન રૂપ જનાવવા જોઈએ. અવલુ, મનન, નિદિધ્યાસન કરવું જોઈએ. જુની અને નવી બન્ને પદ્ધતિ દાખલ કરવી જોઈએ. તેજોરાશી ભાસ્કર તરફ સુદાં જોવાથી આંખ ન આવતાં મોઝેરું, સામર્થ્ય અંગમાં આવશે.

જયન્ત.

ધી બોમ્બે મર્ચન્ટ્સ બેન્ક લી.

હેડ ઓફીસ, એવોલો સ્ટ્રીટ

બ્રાન્ચીઝ—મ. માદેવી (મુંબઈ), અમદાવાદ

ડીપોઝીટ બાર મહીને ૫ ટકા

સેવીંગ્સ બેંક ૪ ટકા

ચાલુ ખાતાની રાજની

બાકી ઉપર ૩ ટકા (મુંબઈ ખાતે.)

દુકાનો સુલતની ડીપોઝીટ, તથા ધીરવા તથા બીજાં બેંકોમાં બીજાને સ

માટેનો ખચર બેંકમાં તપાસ કરવાથી મળશે.

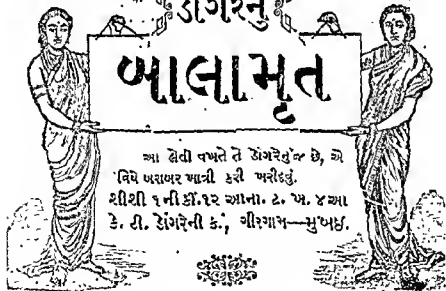
જયનારાયણ હિંદુ મલ દાનો.

ચેતર ૨૭/૧ ૬૫૨૬૬૧

નાનાં છોકરાંઓ માટે

ડોંગરેનું

બાલામૃત

આ લેવી વખતે તે ડોંગરેનું છે, એ વિષે ખરાબર જાત્રી કરી ખરીદવું.

શીશી ૧ ની કો. ૧૨ આના. ૮. ખ. ૪ આ

કે. ટી. ડોંગરેની કં., ગીરગામ—મુંબઈ.

સાહિત્ય સમાલોચન.

શુભસંતી.

જૈનહિતેન્દુ—આ માસિકનો ખાસ પર્યાય એક અમને સમાલોચનારો મળ્યો છે. આ માસિકના મુખ્ય લેખક રા. વાઘીલાલ મોતીલાલ શાહ છે તથા પ્રકાશક તેમના બાઈ છે. આ ખાસ એક ત્રણ માસનો ભોગ છે અને તેમાં ૨૫૦ પાનાં હોવા છતાં તેની કીંમત બેકે છુટકને વારસે આઠ આંના પછી જ્યાળાં ૩. ૧ ના એકરો એટલે માત્ર એક જ આને સખવામાં આવેલી છે, અને એમ કરવામાં બહેર ખબર છતાંદિની આવક પ્રાંત કરતાં લેખકને ૩. ૧૮૧ ની યોગે ખર્ચનો પડનાર છે, એ લેખકનું સાદસ તથા ધર્મ પ્રિયતાનું લેક્ષણ હોઈ શકે. અને એ એક ખાસ ધ્યાનપૂર્વક વાંચ્યો છે એ પરથી નિરંસ-દેહ અને કહી શકાયે છીએ કે એ એક ખાસ જૈનેને સાગ્રહ નહિ પણ દેવ ધર્મિય લોકોને પણ ખાસ વાંચવા લાયક છે. રા. વાઘીલાલ કેવી રીતે અને નિરંવારવા પૂર્વક એ માસિકનું કામ કરે છે તે તો તેમણે ચોતાના માસિક સંબંધી કરેલા નીચેના ખુલાસા પરથી ૨૫૨ જાણીએ:-

“છેવટે એ મુદ્દાને દૈનસાદ આપી વાચક જમને છેલ્લી સલામ કરીશ. આ માસિકના અગ્રા વહેલાંમોડા નીકળે તે મઠે કોઈએ તર્કવિતર્ક કરવાના નથી. આ એક Labour of Love છે અને ખીલ જોખમખર્ચો ધંધાની સાથે કરાવું કર્તવ્ય કર્મ છે. તેથી તથા દરેક અંકનો ધણો મહેલો બાજ મંદીર હાથેજ બરવનો. હોવાથી, હું નિયમસર-વખતસર લખાણ આપવાનું વચન આપી રાખતો નથી. અને એટલા માટે આ માસિકના શાહક મહારાજોથી ને એવી કુટુંબી ન પડી શકાય તો અમર વિવાસ ન રાખી શકાય તો પ્રાર્થી નવી સાહ્યો શાહકના શીરમોથી નામ કમી કરાવવું. સેટના પુસ્તક મઠે કે એક મઠે-કરા મઠે હું શિક્ષક વખતે આપી શકીશ નહિ. તેમજ અમારા લેખો કે અને મોકલેલા સમાચારને પ્રગટ કરશે એમ રહ્યુંછને નેચી. શાહક ચતા હોય ત્હેમને પણ અગાંવથી ચેતવવાની જરૂર છે કે, કોઈ અક્ષર માસિકમાં દાખલ કરવે કે નહિ તે ત્હેના ઉપયોગીપણા સંબંધી મહારા ખર્ચાલ પર આધાર રાખશે, ખીલ કોઈ બાબત પર નહિ.”

કેવળ નિરંવાર્ય વૃત્તિ સિવાય આજું લખાણ બાળ્યેજ ખીને કોણ તંત્રી કરી શકે ?

મરંતવ અંકમાં રમણે રમણે લેખકની નિંદરતા તથા રમંટ વડુલ જણાઈ આવે છે. તેમજ લેખિનીની તેજસ્વીતા દાખલા તરીકે દર નવીન વર્ષે જૈનેમાં “સમાપના—”વર્ષ દરમ્યાન થયેલી ભૂલ ચૂકની મંદી—માંગવાનો ને રીવાજ છે તે મુજબ ચોતાના શુભચક્રોની માફી માંગતાં લેખક સંજે છે કે—

દેવતા દોષથી બચવા માટે એટલું પણ જણાવવું જરૂરું છે કે, જેઓ બહેર બાગતંત્રી મહારી દીકાને અંગત સ્વાર્થ ખાતર અજ્ઞાન લોકો સમક્ષ ખોટા રૂપમાં રહમતની મહારી પ્રતિષ્ઠા તેમજ વ્યાપારને ખલેલ પહોંચાડવાને અશાન્ત હવમ સેવી રહ્યા છે, તેમને હમા આપવાને આડંબર કરવો એ પર્યાય પવનો દુરપયોગ કરવા બરાબર હું માનું છું; તેમજ આવ રૂઢી ખાતર, વિના અપરાધે ત્હેમની હમા માગવી એ પણ સ્વચ્છાત્મનો દ્રોહ અને લાઘવ્ય કરવા બરાબર હું માનું છું.”

પ્રસ્તુત અંકમાં “વિવિધ કે પ્રશ્નોત્તર” નામનો સ. મહિલાલ નયુમાઈ દોશી બી. એ. લિખિત મુનિશ્રી સ્વયંદ્રલ લિખિત “કાર્ય અને બનાવેલાં પાંચ કારણ” સ્ત્રીયોની આર્થિક અને રાજકીય

“શીતલ સયાલરાય બાલકાકાકે જે આના આગા” નામની મળકર પ્રકાશકે કરી કરેલી માળાનો આ પ્રામ મળકો છે. તે દિંદી “ચિત્રમય જગત” નામના માસિકમાં દર મહિનામાં મોકલે ગતી “સમૃદ્ધિ-પાકસુધા” નો અનુવાદ છે. બેરબી સચિત્ર પૂરું અને સારી. છપાઈ તથા કાગળ તેમજ સરળ અનુવાદ અને અતિ સરસી કિંમત તરફ જોઈ પુસ્તક જન સમાજને ઉપયોગી થઈ પડેલા વિના રહેશે નહિ, એવું અમારું માનવું છે. અને માળાને દીગીયુષ્ય ક્યવળે છીએ.

બાંધાંતરમાં સમૃદ્ધિ-પાકસુધા નામના અપીકર તરીકે એક બકતમાં “એમ” નો ઉમેરો કરવામાં આવ્યો છે, જે અમારી સમજ મુજબ અનુચિત છે. આજ કાલ કેટલાકોને યોગતા નામમાં પણ મુજરાતીમાં લખાતી વખતે એવી આંગત મુજરાતી વર્ણન કરવા કરવાની એવ પડી છે, હાથમાં તરીકે બજવાનજીને બદલે બીજા દાખાદરને બદલે શીંગ વિગેરે. અમારી સમજ મુજબ તે પ્રથમમાં બીજા અને બીજામાં દાખા આ યાદાર તરીકે હોવા જોઈએ. તેમજ પ્રસ્તુત અનુવાદમાં એમ જો બદલે મળક લખેલું ઉચિત હતો. બીજા માળામાં અનુવાદક અમારી આ સૂચના પર ધ્યાન આપશે એવી અમારા રાખીએ છીએ.

હિંદના મહાન પુત્રોનાં હૃદયં જીવનચરિત્ર (ભાગ ૧ લો) —સંપાદક અને પ્રકાશક રા. હીરાભાઈ દાદાભાઈ દેસાઈ, ‘વિવેચક’ માસિક પત્રની એડીસ, લાહોર-તાહોદ. પાનાં આશરે ૫૦ કીમત ત્રણ આના પણ ‘સત્ય’ ના માલકોને અદી આને.

“વિવેચક” અ.વાવણીનું આ ત્રીજું પુસ્તક અમને સમાલોચનાર્થ મળ્યું છે. એમાં બાલુ કૃષ્ણકુમાર મિત્ર, દેમિરચંદ્ર દત્ત, રામમુદર ચક્રવર્તિ, આર્ય કારીનાથ ત્રિવેદી તેલંગ, લાલુ લખતે-રાય અને લોહ ગોખલે—એમ એકંદર છ મહા પુરોનાં ચરિત્રો સમાવેલાં છે અને તે ઠીક લખ્યાં જણાઈ આવે છે. એના બીજા ભાગ પણ બહાર પડનાર છે. પણ જીવનચરિત્રની પ્રસિદ્ધિને પ્રયાસ આપીને ફિલ્મો બહુ નિરાશાજનક થઈ પડે છે એવું જન સમાજ પર આવતું કલંક જન સમાજનાં તેજ આવા પ્રયાસો અમળ વધી શકે.

મુખ્યગણિત શિક્ષક—રચનાર, જગતલાલ મોતીલાલ શાહ. ૨૫૦ શુક્ર નં. ૧ લો. બાગતળાવ—સુરત કીમત જે આના.

પ્રાથમિક શાળાના બોધા તથા પાંચમા ધોરણના, એમ આ શિક્ષકના જે બાગ અમને સમાલોચનાર્થ મળ્યા છે. બોધામાં ૧૨ તથા પાંચમામાં ૮ “શુભિષાની સંપૂર્ણ” નોંધ સાથે તમામ શુભિષાનાં લેખાં કુલ ત્રણજ રીતથી ગણી રાખાય એવી નવીન સરળ મુક્તિવાળો આ શિક્ષક છે. કેવલજો ખાતાના અધિકારીઓએ તથા અન્ય વિદ્વાનોએ લેખાના પ્રસ્તુત પ્રયાસ વિશે સંતોષ બતાવ્યો છે, અને લેખાની રચનાની દ્રઢ જોઈ અમારે પણ તેમજ કંઈ બ્યાજની લાગે છે.

શ્રીમાન મુનિ મહારાજ શ્રી જોહનલાલેજી જેન જેન્ડલ લાયબેરી તથા સંસ્કૃત પાકશાળાનો રૂને ૧૯૧૩ ના બોધા વર્ષના રીપોર્ટ—દર વર્ષની માફક આ વખતે પણ અમને ઉપલી ધનાઢય સંસ્થાનો રીપોર્ટ વાંચવાને આનંદ અન્યો છે. લાયબેરી કુલે ૬૬ પત્રો મંગાવે છે તથા તેની પાસે ૫૦૫૫ પુસ્તકો છે, જેમાં ૧૭૮૨ જેન વર્ષનાં છે અને ૭૮૦ દસ્તાવિજિન છે. વળી દર વર્ષે લગભગ એક હબર રૂપિયાનાં નવાં પુસ્તકો ખરીદાય છે. તથા વર્ષમાં રીપોર્ટ મેલી આશરે ૨૦૦૦ વાંચકોએ જે પુસ્તકોનો લાભ લીધો હતો. સંસ્કૃત પાકશાળામાં પણ કાંઈક ઉન્નતિ જણાય છે ખરી જોકે તે સંતોષકારક નથી. લાયબેરી દિનપર દિન વધુ લોકપ્રિય થતી જાય છે એમાં કંઈક રાહ નથી અને આશા રાખીએ છીએ કે રા બળવંતથી દારોદે કરેલી રાજનાતુસાર સરકારની માફક જુનાં પુસ્તકોની નકસો વિદ્વાનોને જુદે જુદે રૂપેને મોકલી પ્રસ્તુત સંસ્થા પણ શોધનેજ કરાવશે તે ખાલીન જેન સાહિત્યના પણ અધિકારક અથો મળી આવી જેન સાહિત્યમાં અમુક્ય ઉમેરો થશે.

પણ લાચરોની મકાન બદલવાની વ્યવસ્થા કરી પોતીની હાથોથી અને, તરન નુસા પડે
હોયે, ત્રાસુ કે અમને બચા કે તેમ કરવાથી નાસમાન દબાવવા નેટોલા લાગે હોયે રાકો નહિ. હાથ
રેખા નેત્રના લાલવાર તથા નેત્રપોશા મધ્યભાગને નચીતુ હોવાથી અને તેથી હાથોની સંજ્ઞામાં
લોહા ત્યાંથી આવતી બતા હોવાથી જ્યાંને અનુસુ છે એવી બનાર કે અન્ય રંગને લાદ્યોથી જશે.
વાથી વંધારે હોયે તેના લાગ લઈ રાકો એ કુદરતની કરીયા નિયમને અને પુણિ નિયામો સાથે
મટે રીઝીર હાથે, નેત્રો સારી સંજ્ઞામાં લાગે હોયે રાકે તે સાર પાડવા બધે નેત્ર લગામ લે
નવાથી અને.

વડોદરાને વડલે:—લેખક શ. લલિત પ્રજ્ઞાક સાહિત્ય પ્રજ્ઞા કાશીજી, નડિયાદ.

શ્રીમંત સ્વામીજીના આશ્રમમાં જે આજીવન મળ્યું છે, અને તે ૧૦૦ થાવરો
 હોવા છતાં તેની રીંપડ માળખા થોડાં મુશ્કેલી જેવું આજીવનમાં આપી છે. રા. શ્રીમંતી મુકેશ
 બેની મંથિતરો વિશે પણ કહેવામાં આવે છે કે આજીવનમાં મળ્યું નથી. આજીવનમાં મળ્યું છે.

सत्यविन वल्लभितभाषाः—अपरा इन्दोना अर्थ साये समेद इती रा. हवाकडेर वा.
साके शास्त्र, तथा सत्यवृत्त विज्ञानार्थ मदेता-मुद्रणी सांस्कृतिक द्वायस्तुला भवनीरा शिष्टो. दोरा
पेट याम्ये ७० दि. र आला.

નામદાર રાજેન્દ્રરામ પાંચમા તબક્કાના સરકારી જનરલ મેજિસ્ટ્રેટ હતા તેમના દિવસી ખાતેના શનિવારેલું પ્રકરણે નુસા નુસા 'સાફરો' વાસ્તવી રચાયણ તથા નુસા નુસા, પંચોખાં, મજા થયેલાં આસરે પચાસ વીતેનો આ સંકલ્પ છે, અને તે રાજમંડિતને ફક્ત કરવામાં આવકોને આસર જરૂરોથી થઈ પડવાને પૂર્ણ સંકલ્પ છે.

इसीकी वाग्याजिः—वेम अने प्रसारक स. १८८८ समवेदनाय परावर्षायाः सुंदरी सुनिष
मोरीठ, अमरावा. पानां दे. १६ पेठ १५० आसुने डिभा याड आना.

કોઈની સુચોધના અગત્યનામ કઈની આ ' સ્ત્રી ' નો કમીમાં આવેલી વાતોએ કપરથી અગ્રાદિત કે સુધિત છે. એમાં ૧૨ ટકા વાતોએ આવેલી છે. એકોતે વાંચવા હાથ છે.

સુવર્ણ માતા, જોતરત-આમાં સિવાયને લગતાં દેશોં એતિહાસિં ચિત્રે અપવામાં આ-
વેશં છે, અને તે દેશોંનાં ભવાં છે. હોં બાપ જલ અગ્રહ છપાય છે. તેમાં સુવર્ણની ખાત નરર છે.

ਜਿਹੀ.

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ।
 भाषा २०५, दिनांक २. १

આ પ્રેરકમાં પ્રતિબદ્ધ રીતે દર્શાવેલ મૂલ તુલ્ય કરેલવર્ગમાં આપેલ છે, જેમાંથી જગત સંસ્થા
માંથી જ સંસ્થાના આધારો અને પ્રવાસીઓ અર્જનું વિચરણ પ્રસ્તુત પ્રેરકમાં લેવાઈ સાક્ષાત્ જાણ
અને તેમાંથી વિશાળ રીતે કરવાને હાથે કરવામાં આવી રહેલ છે, જે લેખકને અત્યંત અનિષ્ટ
વધા બદલું થયું છે. પ્રેરક આપણે વિચરણ પ્રેરકમાં આપ કાળુ.

M. M. J.

હાંદુ વિવાહ વિધિ-તે પરથી ઉદ્ભવતા વિચારો.

વિવાહ વિધિમાં મુખ્ય વાત વિવાહ હોમની છે. વિવાહ હોમમાં પાણિગ્રહણ, લાંગૂહોમ, પરિણય અને સપ્તપદી એવી ચાર વિધિ આવે છે. એ ક્રિયા યથે-વિવાહ પૂર્ણ થયો ગણાય છે. વિવાહ હોમની પહેલાની ક્રિયા કન્યાનું કન્યાના માથાપ અગર-કોષ પિયર પક્ષનાં આપ્ત-જને દાન કરવાનું છે. પરંતુ આ વિધિ વિવાહની પૂર્ણતામાં આવશ્યક નથી. સિવાય દેશચાર, મામાચાર, કુલાચાર ઇત્યાદિને અવગણીને અનેક વિધિ યામ છે; તેની વિવાહ પૂર્ણતામાં આવશ્યકતા નથી. પણ તે આપણા ઉત્સાહ પૂરતી છે.

પ્રથમમાં વધુવર કેવાં જોઈએ તે વર્ણવ્યું છે. વધુ વપમાં વરથી નહાતી, સગોત્રી નહીં, સુરસીલ, કુલીન, અને વરને ચોખ્ખો એવા સ્વરૂપવાળી જોઈએ. તેમજ તે પ્રમાણે સંપૂર્ણ તપાસ કર્યા પછીજ લગ્ન કરવાં જોઈએ; વર પણ તેજ પ્રમાણે વિદ્યાપૂર્ણ અને બ્રહ્મચારી જોઈએ. પીગ્ન લગ્ન વાજો નહીં. અર્થાત્ વધુમાં અને તેજ પ્રમાણે વરનાં પ્રથમ લગ્નજ યવાં જોઈએ ત્યારેજ તે વિવાહ ઉત્તમ પ્રતિભા કહેવાય. પાછળથી કુદૈવવશાત્ વધુને વૈધત્વ કિંવા વરને વિદુરત્વ પ્રાપ્ત થતાં ઉભયને પુનર્વિવાહની પરવાનગી છે. પણ પુનર્વિવાહ એ ઉભય પક્ષમાં ગૌણજ છે, ઉત્તમ વિવાહ એટલે વરવધુનો પ્રથમ વિવાહ. અત્યારે બિજવરનો વિવાહ ગૌણ સમજાય છે, પરંતુ શાસ્ત્ર પ્રમાણે બિજવરનો વિવાહ પણ પુનર્વિવાહ પ્રમાણે ગૌણ છે. તથાપિ આ સંબંધમાં એ લક્ષમાં રાખવાનું જે, આ વિચાર પૂર્વે કન્યાના પ્રાદ વિવાહ થતા ત્યારનો હતો. અત્યારે આપણા મૂર્ખપણાની વ્યવસ્થાથી જે બાલ વિધવાઓ યામ છે, તેને મારે પણ ઉક્ત નિયમ માન્ય નથી; કારણ કે અપ્રાદ કન્યાના વિવાહ અશાસ્ત્ર છે, અથવા તો તે વિવાહજ નથી, એવું પાછળના વિવેચનથી જણાયો. મારેજ અર્વાંગીન બાલ વિધવા એ સત્યતઃ વિધવાજ નથી. વિવાહની પૂર્ણતા પુરુષ અને સ્ત્રી એ સંબંધે ઉભય વ્યવહાર શરૂ કરે ત્યારેજ યામ છે. ત્યાં સુધી બાળ વધુને પત્નીત્વ આવતું નથી, અને તેના વરને (પુરુષને) ગોત્ર પણ પ્રાપ્ત થતું નથી.

વધુવરનો સંબંધ (betrothal) કરવાનો વિચાર કરતાં જે કેટલીક બાબતો જાણવાની હકી છે, તેમાં વધુવર સગોત્રી ન જોઈએ, એક પ્રવરી ન જોઈએ, અને વિશેષ તો શું પણ પાસેના સંબંધી જનોમાંથી પણ ન જોઈએ. આ સર્વેમાં ત્રીજી બાબત તો ચોખ્ખજ છે જેથી તેનો વિચાર આપણે છોડી દઈએ પરંતુ ગોત્ર અને પ્રવર તે સંબંધી થોડો વિચાર અસ્થાને નહીં ગણાય. પ્રાચીન કાળમાં આપણા પૂર્વજ ઋષિયો હિંદુસ્થાનનાં જુદા જુદા ભાગમાં વસતા હતા. તે જુદાં જુદાં સ્થાનકો સ્થાપન કરનારનાં ગોત્ર ઉપરથી અમુક અમુક જુદા જુદા 'કુળ' કિંવા 'ગોત્ર' એવાં નામો પડ્યાં. પણ તેમાં લક્ષ દેતાં સાંકિલ્ય ગોત્રી કિંવા વાસિષ્ઠ ગોત્રી મંડળી એટલે સર્વ સાંકિલ્ય ક્રમિ કિંવા વાસિષ્ઠ ઋષિનાં વંશજ નહીં. પણ ઋષિ અને તેના આશ્રમથી તેના કુળમાં, ગોત્ર અથવા વસાહતીમાં રહેવા આવેલા

મનુષ્યોની સંતતિ. તેઓએ જે પાતપોતામાંજ વિવાહ કરી હોત તો સર્વ પ્રકારનો વ્યવહાર એકજ વસાહતીમાં રહીને અન્ય વસાહતીમાં સંબંધ નહીં થાત. આ બાબત તે સમયે આયોના સર્વ દેશમાં પ્રસાર પામવાના હેતુથી ઇષ્ટ નહોતી; માટેજ વિવાહ સંબંધ દૂરના ગોત્રમાં કરવાનો પ્રમાત પડ્યો. પ્રવર એટલે પ્રથમતઃ પાસે પાસે આવનાર કિંવા આરબી કદાચીત એકત્રજ થયેલાં ગોત્ર. તેથી પ્રારબમાં સગેજમાં કિંવા સપ્રવરમાં વિવાહ સંબંધ ન કરવો એ યોગ્યજ છે.

વિવાહારબી વિવાહેનુ તંત્રણ પુરુષ વિદ્યા પુરી કરીને મહત્ત્વાધ્રમનો નિશ્ચય અને તદનુસર તૈયારી કરીને પચાહ કન્યા માંગે છે. જલમર્ષ ઉપનયનથી (નવ વરસથી) 'આર વર્ષ પર્વત' માનીએ તો એકવીસ વર્ષ અને તૈયારી માટે એક એ વર્ષ મળીને વરતું 'વય' આઠામાં આઠું ૨૩ થી ૨૪ વર્ષનું બેઠએ. એવા મનુષ્યને વયને યોગ્ય એવી વધુ એટલે નિદાન ૧૧-૧૭ વર્ષની બેઠએ એ બીના યોગ્યતાજ છે. સાંખત વરતું વય વધુ છે 'કિંતુ' કન્યાનું લગ્ન જાતુ પ્રાપ્તી પૂર્વે યથુજ બેઠએ એવી લોકમાન્યતા છે; તેથી વધુ જાતુ તો મૌહ વર્ષની અંદરની હોય છે. અવ એટલું જાણવડું યોગ્ય છે કે વધુ જાતુમતી ના પંખી બેઠએ એવું સ્મૃતિવાક્ય છે, ત્યારે પ્રાચીન વિધિ પ્રમાણે એ સત્ય નથી; કોરણુ વિવાહ વિધિમાં વિધિ ચાલુ હોય અને આ સંબંધી અસ્તણુ પ્રાપ્ત થતાં અમુક આદુતિ, દંને વધુને શુદ્ધ કરીને વિધિ પૂર્ણ કરવી એમ કહ્યું છે. તે ઉપરથી વધુ જાતુમતી પવીએ જિના તે સમયે શુદ્ધીત હતી એ પ્રત્યક્ષજ છે. તેને પ્રમાણુજાત એવી બીજાએક વ્યવસ્થા સ્મૃતિમાં દર્શાવી છે. તે એક એક પિતાએ પુત્રી ઉપવર થવાં છતાં તેના વિવાહ ન કરતાં તેની ત્રણ વર્ષ પર્વત શહ બેવી, અને પછી સ્વતઃ વિવાહ કરવો. અર્થાત્ જાતુમતી વધુ એ વ્યવસ્થિત થયેલી છે. એનો સ્વીકાર શુદ્ધ કર્યો નથી એ કહેવું વિશેષ સત્ય છે. સ્મૃતિ પ્રમાણુ બેતાં તેમાં કાંઈ દોષ હોય તો તે દોષ પિતાને છે, પુત્રીને નહીં. પિતાએ લગ્નનો વિચાર જલદી કરવો તેમાં નિષ્કાળપણું કરવું નહીં, માટે તેને આ બીજી દોષેલી છે. તેથી સ્પષ્ટ અનુમાન તીક્યો છે કે પિતાએ પુત્રીની સમતિથી પુત્રી ઉપવર થવા પછી ત્રણ વર્ષ એટલે સારેસરી ૧૫૫૬૬૬૬૬ વર્ષ પર્વત વિવાહ કરવામાં કાંઈ પ્રકારનો પ્રત્યાય નથી.

વરે પોતાનો સંસાર ચલાવવા યોગ્ય વધુ તેના પિતા પાસે જઈને માંગવી અર્થાત્ તે કોટીજ બેઠએ, તેમજ પિતાએજ તેને (પુત્રીને) સંતતિ યદ તે યોગ્ય અને ઉત્તમ ગતિ મળે, 'એવો સંકલ્પ કરીને કન્યાદાન હેવું માટે તે ઉચરે કોટીજ બેઠએ. આ 'વધુની વય' કોટી બેઠએ તેના મધ્યમ પ્રમાણુ બોલાં. વિવાહવિધી ઉપરથી આ સંબંધમાં તેનાંથી વિશેષ ઉત્તમ પ્રમાણુનું નિર્દર્શન કરીએ.

કન્યાદાન વખતે કન્યાદાતા જે સંકલ્પ કરે છે તેમાંજ 'હું આ સ્નાતક વરને કન્યાદાન દઈ છઉં' એમ બોલે છે. સ્નાતક એટલે શક્ત મુશ્કી આરા લઈ સંસાર કરવાના હેતુથી આવેલો તરણ મનુષ્ય એવો થયે. અર્થાત્ તે તે સમય સુધી જલયારી હોવા બેઠએ. પણ દાહમાં જિજ્ઞવર, જિજ્ઞવર, ચોથવર કાંઈ પણ રિધુરને પ્રથમથીજ છોકરાં કેવાં હોય, તો પણ 'સ્નાતકાય ઘરાય' એ સંકલ્પ થાય છે. ! ! !

કન્યાદાન થયા પછી કન્યાનો પિતા 'આ કન્યાના ધર્મ, અર્થ, કામ આ સંબંધમાં હેતુ પરિપૂર્ણ કર' એવું વરને કહે છે. તેજ પ્રમાણે તેમાં અક્ષદારોપણ, વગેરે પરચુરણ વિધિ કરવામાં આવે છે. તે સમયે પણ વધુ 'પોતાના તે હેતુ પૂર્ણ કરાવજે' એવું વરને કહે છે, અને વર 'પૂર્ણ કરીશ' એમ કહે છે. આ ઉપરથી વધુ પ્રાદ વધતી હોવી જોઈએ.

તેમાં મુખ્ય વિધિ વિવાહ હોમ. અગ્નિ એ આયોના મુખ્ય દેવ છે. તેથી તેની આરાધના કરીને તેની સમક્ષ વર પલિત્વ માટે કન્યાને મહણ કરે છે. અગ્નિને પ્રદીપ્ત કરી વર વધુ પાસે ધૂતધુક્ત શાળની આહુતી અપાવે છે. આ શાળ વધુનો બાધ અથવા કોઈ અન્ય અતલગતો સગો વધુના હાથમાં આપે છે. અને વર વધુ પાસે આહુતી અપાવે છે. આહુતીના મંત્રનો અર્થ એવો છે કે, દાન કરેલી, જે આ કન્યા, તેનો પિતૃશ્રદ્ધનો સંબંધ છોડીને પતિશ્રદ્ધની સંબંધી થાય છે !

આ આહુતિ થયા પછી વિવાહમાં પ્રમુખ વિધિ જે 'પાણિ મહણ' તે થાય છે; પાણિ મહણ એટલે વરવધુને પ્રદીપ્ત તથા મધા વિધિ આહુતિ એવા અગ્નિ પાસે ઊભી કરી તેના પલિત્વનું પાણિ (હાથ) વડે મહણ કરે છે. તે સમયે પોતાના જમણા હાથથી વધુનો જમણા હાથ પકડીને નીચેનો મંત્ર બોલે છે.

‘ગૃહ્ણામિ તે સુપ્રજાસ્ત્વાય હસ્તં મયા પત્ન્યા જહદ દિવ્યધાંડસ

‘મનોર્થમા સવિતા પુરોધિર્મહાં ત્વા દુર્ગાર્હ્યં પત્ન્યાયદેવાઃ ॥’

‘તને ઉત્તમ પ્રજા થાય અને તું-દહ થાય. ત્યાં સુધી (દીર્ઘકાલ). હું જે તારો પતિ તે તારી સાથે રહીને સંસાર ચલાવીશ, માટે હું તારું પાણિ શ્રદ્ધ કરું. હજી ઇત્યાદિ દેવોએ તને આરે સ્વાધીત કરી છે.’

આ મંત્રમાં ‘સુપ્રજાસ્ત્વાય’ (ઉત્તમ પ્રજા થવી) અને ‘ગૃહ્ણામિ’ (સંસારે મંત્રાવવા માટે) એ પદો ઉપરથી વધુ પ્રાદ જોઈએ, એ સ્પષ્ટ દેખી શકાય છે તેમજ પછી પાછો વર વધુને

‘ઘૌર સુદેવકામા સ્વયો ના શંતો ભવ ।

‘ઉત્તમ પ્રજાને મન-કેનારી અને દેવતાગર્જન કરનારી અને કથાણુકારી થા’—એમ કહે છે, તે ઉપરથી પણ તેજ નિર્ણય થાય છે.

વિવાહ હોમમાં લાગલોમની આહુતીમાં વધુનો પિતૃશ્રદ્ધનો સંબંધ છૂટીને તે પતિશ્રદ્ધ પ્રતિ થાય છે; પાણિમહણમાં પતિ તેના પલિત્વનો સ્વીકાર કરે છે. અને પછી વર વધુના હાથ બંનેબર પકડી અગ્નિની ત્રણ પ્રદક્ષિણ કરે છે. તે ઉપરથી વિવાહનું ‘પારિણય’ એવું નામ પડ્યું છે. પ્રદક્ષિણની વખતે વર નીચેનો મંત્ર બોલે છે:

‘અમાહમસ્મિ સા ત્વં સા ત્વમસ્મમોહમ્ ।

ઘૌરહં પૃથિવી ત્વં સામાહમુક્ત્યં સાધ્યં વિચિત્રાવહૈ ॥

પ્રજાં પ્રજાં નયાર્વહે સંપ્રિયાં રોચિણ્ણ ।

સુમતસ્યમાનો જીવેન શબ્દઃ શતમ્ ॥

“હું ‘અમ’ છઉં અને તું ‘સા’ છો. તું ‘સા’ છો અને હું ‘અમ’ છઉં. હું ‘ચૌક’ તું ‘પૃથિવી’ હું ‘સામ’ તું ‘ક્રુક્’; એ પ્રમાણે આપણે વ્યવહાર (સંસાર) કરીશું.”

‘પ્રજા ઉત્પન્ન કરીશું; પરસ્પરને પ્રિય આનંદ દેનાર, અને પરસ્પરને સંતુષ્ટ એ રીતે એ વર્ષ છવીશું.’

પહેલા મંત્રનો અર્થ એવો કે ‘સામ’ આ શબ્દમાં જેમ ‘સા’ અને ‘અમ’ એ પદોનો સંબંધ ક્રિયા આકાશ અને પૃથિવીનો સંબંધ અથવા સામ અને ઋદ્ધ એટલે ઋગ્વેદની ઋચાનો સંબંધ (ઋગ્વેદની ઋચા પ્રાચીન ગાયન પદ્ધતિથી જોતાં તેજ સામવેદની ઋચા છે) તેવોજ આપણો નિકટ સંબંધ થાય. આ ઉપરથી આપણા લોક પ્રાચીન કાળમાં પતિપત્નિનો સંબંધ કેવો માનતાં તે જણાય છે. તેવોજ ‘પ્રજાં પ્રજનયા વૈહૈ’ એકું કદી અપ્રોક્ત વપતી વધુ પાસે યોગાવાય ? પ્રદક્ષિણા પછી ‘સોતપદી’ નામક સંસ્કાર કરવામાં આવે છે. સ્વં-ડિલ પાસે ચોખ્ખાની સાત ટગલી કરવામાં આવે છે. તે ઉપર વધુવરને એકવ પદ મુકીને ચાલવાનું છે. જે પ્રતિષ્ઠિત અનુષ્ઠો એકમેકની જરાજર સાત પગલાં ચાલી ગયાં એટલે તેતું પૂર્ણ સમ્ય થાય છે, એથી આર્યોની માન્યતા છે. તે માન્યતાને અનુલક્ષીને આ વિધિ છે. આ વખતે વર વધુને સાથે લઈને એકેક પગ મુકે છે તે પ્રત્યેક પગને ‘પુત્રાન્વિન્દાવૈઃ વૃહસ્તે સન્તુ જરદૃષ્ટવૈ’ (આપણને પુષ્કળ પુત્ર થાય અને તે વૃદ્ધ થાય ત્યાં મુકી જશે) એમ વહે છે. અને પાંચમે પગને ‘પાંચ પગલાં આપણે જરાજર આકાશ ત્યારે પ્રજા ઉત્પન્ન કરવા પુરતી મૈત્રી થઈ. ’ અને છેલ્લે પગને એટલે સાતમે પગને વર વધુને કહે છે કે:—

‘સઘા સપ્તપદાં ભવ સઘાર્યૌ સપ્તપદા વભૂવ, સઘ્યં તે મમેયં, સઘ્યાસે મા યોયં, સઘ્યાન્મે મા યાણઃ । સમવાય સંકલ્પાવંદૈ સંપ્રિયૌ રોચિષ્ઠૌ સુમનસ્યમા- નૌ શ્વમૂર્જમભિવસાનો સં નૌ મનાંસિચ્ચં જ્ઞતા સમુચ્ચિન્તાન્વાકરમ્ ’

“મારી સાથે સાત પગલા સાથે તું આવી જઈશ તું મારી મિત્ર (સખા) બની એટલું નહીં કિંતુ, આપણે ઉભય સાત પગલા સાથે ચાલ્યા માટે આપણી મૈત્રી થઈ. હું તારું સમ્ય હમેશ પાળીશ; તે કદી તોડીશ નહીં. તું પણ મારી મૈત્રી કદી છોડતી નહીં, આપણે નિરંતર એક રહી એકજ સંકલ્પ કરીશું. આપણે નિત્ય એકમેકપર પ્રીતિ કરી, અને એકમેકની સંગતીથી આનંદમાં દિવસ કાઢશું. આપણા મન પરસ્પરના વિષયમાં નિઃશંક થાઓ. આપણા સર્વ સુખ અને આનંદની વાતો એકમેકને સંભળાવશું અને સાંભળશું. આપણી મર્જા, આશા, સંસ્કાર અને વિરોધર અત્ત એકજ સ્વપાંત્ર છે.”

આ નૂતન વધુવરના સંકેત કેટલા ઉદાત્તપેણાના અને ઉત્કૃષ્ટ છે? આ સંકેત કરવા માટે ઉભય પ્રેમ લેહલે, એ જણાવવાની જરૂર નથી.

વિવાહ હોમની ક્રિયા પૂર્ણ થયા પછી જો તે સમયે રાત્રી હોય તો ત્યારે, અજર રાત્રી થયે વધુવર પાસે આકાશ માંહેના સપ્તઋષિ અને અર્ધતી તારાઓનાં દર્શન કરાવે છે. ત્યારે વધુ ‘જીવપત્ની પ્રજાવિદ્ય’—એ સૌભાગ્ય અને પ્રજા પ્રાપ્ત થાય’ એવી આગણી કરે છે. તેજ પ્રમાણે વિવાહ વિધિમાં પુરોહિત, આઠાણુ વગેરે અને આપ્તજન તેજ (વધુને) આશીર્વાદ દેતાં વહે છે કે:—

‘ ગૃહાન્ ગચ્છ ગૃહપતિ યથાસૌ ચશિની ત્વં વિદધમાવદાસિ । ઋગ્વેદ-
‘ તું ધરેન્ન અને ગૃહસ્થામિની યા. ઇ પોતાના (પતિના) ધરમાં મુખ્ય સ્થાન
ધરને ધર્મકૃત્યો કર. ”

‘ સંરાહોશ્વસુરે ભવ સંરાહી શ્વશ્રુયાં ભવ ।

મનાન્વરિ સંરાહી ભવ સંરાહી અધિદેવૃષુ ॥ ઋગ્વેદ.

‘ ઇ સાધુ, સાસરા, નણુંદ, દીયર આદિની સંરાહી એટલે તેના ઉપર સૌમ્યથી
અધિકાર ચલાવનારી યા. ”

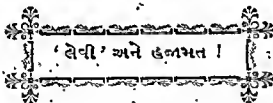
વધુ પતિશુદ્ધે આવ્યા પછી આપ્તજનો, તેને આશીર્વાદ દેહે:—

‘ રહ મિયં પ્રજયા તે સમૃદ્ધતાં । અસ્મિન્ ગૃહે માર્હપત્યાય જાંગૃહિ ।

પતા પત્યા તન્વં સંસૃજસ્વા યાજીઘ્રી વિદધમાવદાસિ । ” ઋગ્વેદ.

‘ અહીં તને પ્રજા ઉત્પન્ન થઈ તારા આનંદમાં શ્રદ્ધિ યાઓ, ઇ આ આપણા ધરમાં
ગૃહકર્તવ્ય વિષયે ભગૃત રહે. આ તારા પતિની સાથે ઇ શરીર અને હૃદય એક થઈ રહે;
અને સંસાર કેમ ચલાવવો એ શીખવવા માટે બીજાઓને ઇ ઉદાહરણ રૂપ યા. ” (અપૂર્ણ)

અંદાશકર કરુણાશકર દ્વિવેદી—(ભાવનગર)

‘ લેવી ’ અને હજમત !

મારા વંશ પરંપરાનો ફેબીલી હજમ, કાળાથો ધોળાથો એક દહાડો વખતસર શેકની
હજમત કરી નાંખવા આવ્યો નહોતો. ન આવ્યો તો ખરો પણ કમખખતે કેવે સપરમે દહાડે
આપણી મારી ? આ દીવસે મારા હરખનો પાર નહોતો. હરખના પેનને અને આનંદના
તાનને ડોળ સંજોએ આવતી નિન્દાએ ફણુ ખૂણવ છાંધી નહોતી, ‘સાર કે ઉધજ આવો
નહોતી. હરખ એમ હતો કે નામદાર સરકાર તરફથી ગવંડર બહાદુરની ‘ લેવી ’ માં
હાજરી આપવાની રમ્મ મળવાતું અસાધારણ માન અને મજબુ હતું. ‘ લેવી ’ માં હાજર
થવાની પરવાનગીનો પરવાનો મહા મહેનતે અને શીશરસે આજ અડવાડીયે મળેલો હતો.
તે કાગળ મેં ત્રીજેરીમાં મારી પરમેસરી મોટાના ચોડાંની વચ્ચોવચ્ચ મુકેલો છે. આજે
‘ લેવી ’ માં જવાતું નનામું ઇજન હતું. ‘સપરમે’ દિવસે હજમત કરાવ્યા વગર જવું એ
કરતાં જૂઠું કલ્પી શકાય એમ નથી. છતાં, જાણે કે મને સત્તાવાવાનેજ, મારા હર્ષના રંગમાં
ભંગ કરવાનેજ કેવલ દેષ શુદ્ધિ અને ધર્મશક્તિને વશ થઈને, આમુખાં આવ્યો નહોતો, પણ
ગાંધીજી વગર હું કોઈ ગાંધીજી જાઉં એમ નહોતું. હજમત ઉપર તો મારા સકળ અવિષ્ણતાં

‘મુહાન્ ગચ્છ મુહપતિ યથાસો વશિની ત્વં વિદ્યમાવદાસિ । ઋગ્વેદ-
તું ધરેન્ન અને શુક્રસ્વામિની યા. તું પોતાના (પતિના) ધરેમાં મુખ્ય સ્થાન
ધરેને ધર્મકૃત્યો કર. ”

‘સંરાહોશ્વસુરે ભવ સંરાહો શ્વશ્રુવાં ભવ ।

નનાન્દરિ સંરાહો ભવ સંરાહો અધિદેવૃષુ ॥ ઋગ્વેદ.

‘તું સાસુ, સાસરા, નણુંદ, દીપરે આદિની સંરાહો એટલે તેનો ઉપર સૌપ્રથમ
અધિકાર યજ્ઞાવનારી યા. ”

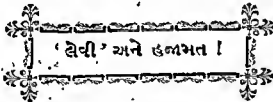
વધુ પતિશુદ્ધે આવ્યા પછી આપતજનો, તેને આશીર્વાદ દેહે:—

‘શ્વ પ્રિયં પ્રજયા તે સમૃધ્યતાં । અસ્મિન્ ગૃહે માર્હપત્યાય જાગૃહિ ।

પના પત્યા તન્વં સંસૃજસ્વા ધાત્રીયો વિદ્યમાવદાસિ ।” ઋગ્વેદ.

‘અહીં તને પ્રેમ ઉત્પન્ન થઈ તારા આનંદમાં વૃદ્ધિ થાઓ, તું આ આપણા ધરમાં
ગૃહકર્તાવ્ય વિષયે જાગૃત રહે. આ તારા પતિની સાથે તું શરીર અને શુદ્ધી એક થઈ રહે;
અને સંસાર કેમ યજ્ઞાવવો એ શીખવવા માટે ખીજીઓને તું ઉદાહરણ રૂપ યા. ’ (અપૂર્ણ)

ચંદ્રશંકર કૃષ્ણાશંકર દ્વિવેદી—(ભાવનગર)

મારો વંશ પરંપરાનો ફેમીલી હનનમ, કાળીયો ધોળીયો એક દહાડો વખતસર રોકની
હનનમત કરી નોંખવા આવ્યો નહો. ન આવ્યો તો ખરો પણ કમનમતે કેવે સપરમે દહાડે
ગાપચી મારી ? આ દીવસે મારા હરખનો પાર નહોતો. હરખના ઘેનને અને આનંદના
તાનને રોજ રાત્રીએ આવતી નિન્દાએ પણ ખતમ કાઢી નહોતી, સાર કે ઉધળ આવ્યો
નહોતી. હરખ એમ હતો કે નામદાર સરકાર તરફથી ગવર્ડર બહાદુરની ‘લેવી’ માં
હાજરી આપવાની રજા મળવાતું અસાધારણ માન મને મળ્યું હતું. ‘લેવી’ માં હાજર
થવાની પરવાનગીને પરવાનો મહા મહેનતે અને શીશરસે આજ અઠવાડિયે મળેલો હતો.
તે કાગળ મેં ત્રીજેરીમાં મારી પરમેસરી નોંધના ચોડાની વંચોવંચ મુકેલો છે. આજ
‘લેવી’ માં જવાતું નનામું ધનન હતું. સપરમે દિવસે હનનમત કરાવ્યા વગર નહું એ-
કરતાં જુડું કંઈ શકાય એમ નથી. છતાં, જાણે કે મને સંતાવાવોજ, મારા હર્ષના રંગમાં
જાગ કરવાનેજ કેવલ દ્રેષ જુદિ અને છર્ણવતિને વશ થઈને, ‘આમુખાં આવ્યો નહો, પણ
ગાંધળ વગર હું કાંઈ ગાંધ્યો જાઉં એમ નહોતું. હનનમત ઉપર તો મારા સકળ ભવિષ્યનાં

સકળ હિંસનનો આધાર હતો. હિંસનમત ન કરાવું' તો 'લેવીમાં ન જવાય, લેવી ચૂક' તો મોંઝે મીઠળી જાય, લેવીમાં ન જવાય તેથી જ. 'ત્યાં, 'ત્યાં, 'મેં, 'અને' અંતે સંધતાં વધતાં રા. સા. અને અંતે છેક ઠેક રા. બા. સુધી ધવાની મારી આશા ધુળમાં મળી જાય, અને ધુળ પર લીપ્યા જેવો મારી આશાનો ચોકો સ્પર્શ જાય. જે ત. જે તોમાં. દીર્ઘ. દીર્ઘી હનમત ઉપર મેં આ આખી પ્રમારત ખડી થતી નેધ. તેથી હનમતની. વધુ વાટ ન જોતાં, હું તેની પ્રેમમાં આલ્યો. રસ્તામાં ખબર પડી કે, આજે હનમતના વારા છે. તેથી કોઈપણ હનમત મળી શકશે નહીં. મને વિચાર થયો કે શું 'લેવી' ને લીધેજ હનમતોએ કાપત રાખેલી એકસ પી કરીને હડતાલ પાડી છે? શું એ ફોનદારી ચુંદો નંધી? મને જોતરડી મેજસ્ટ્રેટ થવા દે, અને પછી આવી હડતાલ પાડી જેથી 'અને' પછી તેમને પોલીસ મારા આગળ ખડા કરે, તો પછી તેમને ખબર પડશે કે 'લેવી' જેવે પંચિત દિવસે વારા પાળવાં એ કેવો રાજદ્રોહી 'ચુંદો, 'શીતર' વગેરે રહે. તે 'શીતર' નહોતો પીચું શું? પ્રતિષ્ઠિત નાગરિકોને નામદાર 'ગવર્નર'થી વિખુટા પાડવાની 'તરકરી' તબ્બીબ તો છે. તેરલું છતાં એ મેં હિંમત હારી આપી નહીં. હનમતવાડામાંથી પ્રભારો હું કંટકરી જંગમમાં ગયો. ત્યાંથી મેં એક બટલરને અચ્ચો લીધો. કુશનદારને કહ્યું કે 'સારો કાઠી આપજો, લેવી લાપકનો હોવો નેધએ. 'આ આદ્યાર હદ્યાર. તેના કાન પર પડાનાં જણે કાન કાઢી ગયાં હોયને અને સાથે આંખ કાઢી જતી હાંપને, તેમ તંદાર યદ્ય આંખો ઉઘાડી, મને દીકરી દીકાને જોવા લાગ્યો. મને હર્ષ થયો કે 'લેવી રાખ્દળ કેવો મંત્ર પેડે અમતારિક અને માયાવી છે કે તેનું શ્રવણ કરતાંજ, લોકો બડડી ઉઠતા જણાય છે. ધન્ય છે મારા બાપને! ઘેર આવીને મેં સાસુથી દાદી રંગવા માંડી. પછી અચ્ચો ઉગામ્યો. તેવંત મારી સ્ત્રી માથે પાણીનું બેડું લઈને ઉમરા. પર. આવી. પંડેલી. મને જોઈને તે ચિત્ર પેડે સ્તબ્ધ થઈ ગઈ. પહેલાં ડોળા ઉઘે ચઢી ગયાં. પછી જીભ બહાર કાઢી તેથી હું અમકશો કે સોના પોરના ધામા તો નંધીને? લેવીમાં જવાને બદલે, મોંઝે ત્યાં સંગ્રાવહોલાની 'લેવી' ડાણુના ધુનીશિર્માં ન બરામ 'તો સાઈ' આ વિચારમાં મારા હોસકોસ ઉડી જવા મહિતા હતા એટલામાં મારા બોસીસે સ્પર્ષ બદલ્યું અને સુખાર્થિદ તથા બકુટિ સંકુચિત કરી, અને મારા ભણી હલ્લ મેં મારી બોલી કે 'એક ભવમાં એ ભવ. આ શા કરવા મડિલ છે? આ નવો હુમ્મ ક્યારથી શીખવા માંડ્યો? તમારે હનમત યવું હોય તો યજ્ઞે પણ મારે હનમતી નથી યવું ને સુવાવડીની સુવાવડ કરવા નંધી જવું.' પછી મેં તેને 'લેવી' માં આમંત્રણ, હનમતના વારા વગેરેની વીગતવાર સમજ પાડી ત્યારે તે ઠંડી પડી એટલામાં દાદી પર સાસુનું શીશુ ક્યારનું સુકાઈ ગયું હતું, તેથી ફરીથી ક્રિયા આરંભી. અંતે અચ્ચાનો તપસ સાથે, સ્પર્ષ કરવાનો સંકલ્પ કીધો. પણ ક્યાંથી હનમત શરૂ કરવી તેની સમજ પડે નહીં. મારો કાળાપો ક્યાંથી શરૂ કરતો હતો, ડાંબે ગાંભેથી કે જમણે ગાંભેથી, વચમાંથી કે છેડેથી, તે કશું કેમ કશું યાદ આપે નહીં. આટલે આટલા વર્ષ હનમત કરાવી છતાં આટલું એ યાદ ન રહ્યું તે પરથી મને મારી માહારતશક્તિ પર ક્યારી છૂટી. અંતે મેં દાદી પર પ્રથમ બહાર કરવાનો સંકલ્પ કર્યો, પણ અશક્ય! બાલને બદલે ચામડીની ઊલ ઉખડી પડી, ને અચ્ચો 'દાદીની' અંદર પેસી ગયો! ઉઠે યા પંડીને મારી દાદી લોહી લોહીવાળા ચર્મ ગઈ, તે લૂછીને મેં કાંમ

આગળ ચલાવ્યું. દાઢી પર કુચ આડ-ધા થયા. તેથી મેં દાઢી છોડી ગાત્ર પર અસ્રો ચલાવ્યો. ત્યાં પણ સાત થયા. ખીન્ને ગાંઘે છ થયા. છતાં દળમત અધૂરી રહી હતી. આ એકવીસ ધા મારાં શરીર પર થવાથી હું ઈચ્છત જેનો શોભવા લાગ્યો. અનેક લડાઈમાં જીતી આવનાર ક્ષત્રિય પણ આટલા ધાની મગસૂરી લઈ ચક્રશે નહીં કે સાખીતી આપી ચક્રશે નહીં. ચિતોડનો ખયાવ કરનાર પ્રતાપ અને તેના કેસરીયા કરનાર વીર રઘુપતે પણ મારા ધજાવજા-શરીરની સ્વર્ગમાં સુતા સુતા સ્વપ્નામાં. અદેખાઈ કરતા હશે એમ ધારી-હું પરમ હર્ષને પામ્યો. પરંતુ આરસી જોતાંજ એ સ્વપ્ન ઉડી ગયું. હાથ, હાથ, હજુ-તો-અર્ધા-દળમત, મત પૂરી નથી, યધ ! અને આરસી-મુખી ધડિમાત્ર જોતાં તો હોસકોસજ-ઉડી ગયા. અરેરે ! હવે તો, લેલીમાં જવાને સાડા ત્રણ કલાક પણ, નધી રહ્યા ! હવે, હું દળમત કરી, રહીશ. ક્યારે, લૂંટમાં પહેરી, રહીશ. ક્યારે, ગાડીમાં બેસીને પહોંચી, રહીશ. ક્યારે ? લોહી-ટપકી-રહ્યું, ત્યારે, આ હેવા શોકમાં, આંસુ-ટપકવા, આંડ્યાં. મારી, સ્ત્રી તે જીવે નહાં ; તેથી તે જન્મથી લોહી નાંખવા મેં, માફ ધોતીયું ઉઘાડું કહ્યું ને લોહી નાંખ્યા. આંખો-લોહીને, આંખ-ઉઘાડું હું તો હું શું જોઉં, હું ? અરે ! હું સાક્ષાત કાળીયાની મૂર્તિ-સ્તંભ. અને નિશ્ચિત ઉઘેલી જોવા હું ! આરસી, મોડો આવવા માટે તઈશાસ્ત્ર પ્રમાણે તો બંધકરું થસો. પ્રગટી-ત્રીકળજે, નોંધજે, પણ આ કટોકટને વખતે, તો જાણે મારા આંસુની પરાજે, આકાશે પહોંચીને મારા પ્રતિનિધિ તરીકે પ્રભુને મારી દેવા આજુવા અને દયા આપી, દૂતને મોકલવા મેરઘા પ્રાર્થના કરી હોયને, તેમ મને તે એક દરેરતા જેવો લાગ્યો. અહીંને વખતે આવી-ચહેરવા મારે, મારી આત્મારતી, લાગણી એટલી બધી ઉમરાઈ ગઈ કે, રોજ હું ખુરશી પર બેસું અને એ બીચારો ઉઘાડે રહી દળમત કરે તેને બદલે મેં આજે સમના કરી કે, “હું કેશો રહીશ” ને તમે ખુરશી પર બેસીને દળમત કરશો.” ક્યારે એણે ખાત્રી આપી કે એ પ્રમાણે તો દળમતજ નહીં યધ, શકે ત્યારેજ તે વાત મેં પડતી નાંખી. પછી કાળીયાએ મપોરામાં ખાત્રીની દળમત કરી નાંખી, અને મેં કાંધેલી “રીવાઈઝ” કરી તેમાં જરા વધુ વખત ને એ દળમતને મેં મારો અસ્રો બહોસ આપ્યો, અને ‘લેલી’ માં જવાના મનની વાત અથડી. તિ, કહી સંભળાવી ને એણે ઘણી ચલાવી સંભળા. અરે પછે તો મારે એની સાથેજ પ્રીતી વધારે બનતું કારણ કે મારી વાત છેક છેડા સુધી સંભળવા સુધી એજ યોગ્યતો. અને મોડું પ્રવાનું કારણ પુછ્યું, ત્યારે એણે કહ્યું કે સાહેબ, આજે ન્યાતમાં પરા હતો, હમારી પાતના શેઠ, દળમોની ચોખ્ખી જાડી હતી. તેથી સઘળા દળમોની ન્યાતોનું મહાજન આજે જમવા ગયું. હવે વરાને બદલે હું વારા સમજ્યો હતો. મૂઝ મેં દળમતે કહી, તેણે હું કે દળમોમાં વારા હોતાજ નથી. મારાં માનની શુદ્ધિ આ પ્રમાણે થવાથી મને “લેલી” ને જતાં યજો હર્ષ યજો હતો.

“લવિધનો રાંધ સાહેબ.”

સકળ હૃદયનંતો આધાર હતો ! હજમત ન કરાવું તો લેલીમાં ન જવાય, લેવી ચૂક તો મોંમે નીકળી જાય. લેવીમાં ન જવાય તેથી જ ન્યાય, ઝો, એ. અને એ તે વર્ષતા વર્ષતા રા. સા. અને એ તે છે કે રા. બા. સુધી યવાની મારી આરા હુંમાં મળી જાય, અને હું પર લીપવા જેવો મારી આરાનો એકો મધ જાય. એ તો એ તો આંદોષ દેહિયી હજમત ઉપર મેં આ આખી ધમારત ખડી ચતી નેહ. તેથી હજમતની. વધુ વાટ ન લેતાં, હું તેની પ્રાણમાં આલ્યો. રસ્તામાં ખજાર મડી કે, આજે હજમતના વારા છે ! તેથી કાષ્ઠજી હજમત મળી સકશે નહીં. મને વિચાર થયો કે શું 'લેવી' ને લીધેજ હજમત એ કાષ્ઠજી સંજોરી એકસંપી કરીને હડતાલ પાડી છે ? શું એ ફોજદારી મુઠો નથી ? અને આંતરરી મેજરેટ થવા દે, અને પછી આવી હડતાલ પાડી જેવી 'અને' પછી તેમને પોલીસ મારા આગળ ખડા કરે, તો પછી તેમને ખજાર પકડે કે 'લેવી' જેવે પવિત્ર દિવસે વારા પાળવા એ કેવો દાનદોહી મુઠો, શીતર વગેરે છે. તે શીતર નહીં તો પીગુ 'શું' ? પ્રતિષ્ઠિત માગરિકોને નામદાર ગવર્નરથી વિખુટા પાડવાની તરકરી. તેમનીજ તે છે. તેટલું છતાં મેં હીમત હારી ખાધી નહીં. હજમતવાડામાંથી પરમારો હું કંટલરી બજારમાં ગયો. ત્યાંથી મેં એક બટલરને અલો. લીધો. હજમતને કહ્યું કે 'સારો કાકી આપને, લેવી લાયકનો હોવો નેહ એ.' આ આદ્યાર ઉદ્યાર તેના કાન પર પડતાં જાણે કાન ફાટી ગયાં હોયને અને સાથે આંખ ફાટી જતી હોયને, તેમ તંદાર ધધ આંખો ઉઘાડી, મને દીકરી દીકરીને જેવા લાગ્યો. મને હર્ષ થયો કે 'લેવી સમજાવે કેવો મધ પેઠે ચમત્કારિક અને માયાવી છે કે તેડું શ્રવણ કરતાં જોડા ભડકી ઉડતા જણાય છે ! ધન્ય છે મારા બાગ્યને ! ઘેર આવીને મેં સાચુથી દાદી રંગવા માંડી. પછી અલેહ ઉમાર્યો. તેવંત મારી સ્ત્રી માથે પાણીતું ખેડું લઈને ઉમરા પર આવી પહોંચી. અને જોઈને તે ચિત્ર પેઠે સ્તબ્ધ થઈ ગઈ. પહેલાં દેખા હશે ચડી ગયાં પછી હજમત હારે કાઠી તેથી હું ચમક્યો કે સોના પેરના ધામા તો નથીને ! લેવીમાં જવાને બદલે, મારે ત્યાં સંગ્રાહલાલની 'લેવી' યાદુના મુનીશર્મામાં—ન બરાય તો સાહેબ વિચારમાં મારા હોસકોસ ઉડી જવા માંડતા હતા એટલામાં મારા મોસીસે સ્વર્ણ બદલું અને મુખાર્જિદ તથા મકુટ સંકુચિત કરી, અને મારા બાજી હલ્લંગ મારી બોલી કે 'એક ભવમાં બે ભવ આ શો કરવા માંડો છો ? આ નવો દુતર ક્યારથી શીખવા માંડ્યો ? તમારે હજમત ચલું હોય તો યજ્ઞે પણ મારે હજમતી નથી ચલું' ને સુવાવડીની સુવાવડ કરવા નથી જડું, મુઠી મેં તેને 'લેવી' માં આમંત્રણ, હજમતના વારા વગેરેની લીમતવાર સમજ પાડી ત્યારે તે ઠંડી પડી એટલામાં દાદી પર સાચુડું શીલુક્યારતું 'મુકાબ' ગયું હતું. તેથી ફરીથી ક્રિયા આરંભી. એ તો અઆનો તપ્યા સાથે સ્પર્શ કરવાનો સંકલ્પ કીધો. પણ ક્યાંથી હજમત રહે કરવી તેની સમજ પડે નહીં. સારો કાળાયો ક્યાંથી રહે રહેતો હતો, હાંમે ગલેથી કે જમણે ગાલેથી, વચમાંથી કે છેડેથી, તે કશું કેમ કહ્યું યાદ આવે નહીં. આટલો આટલા વર્ષ હજમત કરાવી છતાં આટલું એ યાદ ન રહ્યું. તે પરથી મને મારી 'યાદસ્તશક્તિ પર કંપારી છૂટી. એ તો મેં દાદી પર પ્રથમ બહાર કરવાનો સંકલ્પ કર્યો, પણ આશ્ચર્ય ! બાંહેને બદલે ચામડીની છાલ ઉખડી પડી, ને અલો દાદીની અંદર પેસી ગયો ! હટાં ધા પડીને મારી દાદી લોહી સોહોવાળો થઈ ગઈ, તે લૂછાને મેં હાંમ

કુવામાં પડતાં જે પાણીના ઉગ્રજ્વાનો બપોરે ધ્વનિ થયો તે પાંડેમીઓના અવશે પડયો. તેઓ ધોધાટ કરતાં કુવાની પાસે દોડી આવ્યાં. અંધ સમયમાં જ કમળા તથા તેનો સિદ્ધ ઉભયને કુવામાંથી બહાર કાઢવામાં આવ્યાં. વિશેષ વિશ્લેષણ માતા અચેતનાવસ્થામાં હતી કિન્તુ બહાના બાળકનું પ્રાણપંખેડું હડી ગયું હતું. દુરતજ તેમને હોરિપરજમાં લેઇ જવામાં આવ્યાં. કમળા ચેતનતા મેળવીને આરોગ્યવતી યથા ગઈ. આત્મહત્યાનો યત્ન કરવાનો તથા બાળકની સંયત્ની કરણ યથા પડવાનો આરોપ સરકાર તરફથી તેના ઉપર મૂકવામાં આવ્યો.

(૨)

પ્રહલાદરાય સેશન કોર્ટના વિચારપતિ (ન્યાયાધિશ) હતા. તેમણે કમળાને પ્રાણદણની આજ્ઞા કરાવી. આ નિષ્કર આજ્ઞાને કાંઈક કામળ કરવાને માટે બેરિસ્ટરોએ ધણી મહેનત કરી, વિચારપતિને અનેક બંધિસો પહેંચાડવામાં આવી, માર્મિક શબ્દોમાં ઘણા દર્શાવવા માટે પ્રાર્થના કરી, કિન્તુ એ સર્વે યત્નો વિશ્વ યથા પડ્યા.

આ કરતાં એક કારણ હતું. પ્રહલાદરાયની યુવાવસ્થાના ઇતિહાસ જાણવાથી આ વાત ઉપર પ્રકાશ પડશે. વિચારપતિ પ્રહલાદરાય ઓઝો તરફ આટલી બધી રૂંદ દિલ્લિથી શા માટે જોતા હતા તેનું એક કારણ હતું.

પ્રહલાદરાય જ્યારે પાઠશાળામાં અધ્યાયન કરતા હતા ત્યારે તેમના મકાનની પાસેજ પોતાનાં માતા પિતાને ગૃહે લક્ષ્મી નામની એક બાલિકા રહેતી હતી. અસ્થાવસ્થામાં જ તે વિધવા યથા ગઈ હતી. વેધવ્ય દશામાં કુઝળી યતી લક્ષ્મીને પડદાની આંદરથી સંસારના જે થોડા ઘણા દેખાવે. તેની નજરે પડતા હતા તે, સ્વર્ગીય લાગતા હતા. તે એમજ સમજતી હતી કે, બહારની સુવર્ણભૂમિ ઉપર આનંદની ક્ષુદ્ર મુગ્ધી રહી છે. એજ એકલી. જેની કુઝળીની છે કે જેની મનોવાચના અપૂર્ણ રહી જાય છે. તે એક એવી નિરાશયા છે કે જેને કોઈ પણ પ્રકારનું સુખ પ્રાપ્ત નથી.

પોતાના ગૃહકાર્યથી નિવૃત્ત યથા પડતી લક્ષ્મી પોતાના બે માંગના ગૃહની અગાસીમાં બેસીને સડકની ઉપર મનુષ્યોને આવતાં જતાં જોયા કરતી હતી, તે એમ વિચારતી કે આ જગતે આવનાર મનુષ્યો કેવાં સુખી અને સ્વતંત્ર છે. તેમનાં પ્રકૃષ્ઠ યુગ્મમંડલોને જોઈ તે પોતાના અનુમાનને સત્ય સમજતી હતી. પ્રહલાદ આજુને વાંકો વેશ તથા લટકે ચામ જોઈ તે પોતાનાં નેત્રોને તૃપ્ત કરતી હતી. લક્ષ્મીને માટે તે એક અવતાર હતો. તથા મનુષ્યોની સરખામણીમાં તે દેવતા હતા.

જે લક્ષ્મીનું ભાગ્ય ખરાબ ન હોત તો તે પોતાની ગ્રહના પાત્ર સાથે જીવનપર્યંત કષ્ટનાની આંદર કીડા કર્યા કરત, પરંતુ તે પોતાના ભકિતજાનની આંખોના ઓઠમાં અધિક દિવસ રહી શકી નહિ. પ્રહલાદરાયે લક્ષ્મીરૂપી સિકાર પર કટાક્ષ કરે છે. પશિજામ એ યથું કે ઉભયને સમન્વિત દિવસે દિવસે ગાઠ યતો ગયો. પ્રહલાદરાય “વૈજનાથ” એ દર્શિત નામ ધારણ કરી પત્ર લખવા લાગ્યા. લક્ષ્મીના ઉત્તર ટૂટણ ટૂટણ. શબ્દોમાં કંપિત હૃસ્તકારા લખાવવા આવવા લાગ્યા. ધીમે ધીમે એ વિધવાની કામ્યા પુણ્ય પલટી ગઈ. માન વિમુક્ત થતા જતા તેણે પ્રહલાદરાયને આત્મસમર્પણ કરી દીધું.

એક રાત્રિએ લક્ષ્મી પોતાનાં માતાપિતાને ત્યાગ કરી ગૃહેથી બહાર નીકળી પ્રતિ-
 શાનુસાર પ્રહલાદરાય છઠ્ઠે વૈજનાય ગાડી લેઈ બહાર ઉઠી હતાં. લક્ષ્મી ગાડીમાં બરાબ ગઇ.
 તેના બકિત બાજન પણ ત્વરાથી ગાડી ઉપર સવાર થઇ ગયા તથા લક્ષ્મીની સાથે બેઠા.
 તેમના શરીર સાથે પોતાનું શરીર અડકતાં જોઈને મોં પીણું પડી ગયું. પરચાંતપે તેને
 ઘેરી લીધી. તેનું મસ્તિષક નીચું થઇ ગયું. એ અવસ્થા તેને અત્યંત દુઃખદાયક બન્યા. જો
 એ બાક તે સમયે તેના મનમાં ઉદય પામતા હતા તે તે સકળ આ દુઃસાહસને માટે તેના
 હૃદયને પીડિત કરવા લાગ્યા. તેના આ નરીન બાવોએ તેની બવિધના સુખની આશા
 ઉપર પાણી ફેરવી દીધું. જ્યારે ગાડી ત્વરાથી દોડવા લાગી ત્યારે લક્ષ્મીએ વ્યથિત હૃદયે
 કહ્યું:—“હું તમારા પગે પડું છું. કૃપા કરી મને પુનઃ મ્હારે ગૃહે જવા દો.” કિન્તુ આ
 સકળ અરુણચંદન હતું. ગાડીએ તો હતાવળથી રસ્તા કાપવા માંડ્યો.

આટલી ઘટના પ્રહલાદના આરંભિક પ્રતિહાસને માટે પૂરતી છે. આ અવસ્થાનું
 જ્વાંત અવશ્ય કરવાને માટે ઘણા ધૈર્યની આવશ્યકતા છે તેમજ તે અવશ્ય કરાવવાથી કાંઈ જાન-
 પણ થાય તેમ નથી.

(૩)

આને પુણ્ય વૈજનાયના પંથાપન સંબંધીની કથા કોઈ પણ જાણતું નથી, યા તો
 કોઈને માદ પણ નથી. એ સકળ કથા સમયના અયાગ સાગરમાં ડૂબી ગઇ છે. હવે તો
 પ્રહલાદરાયનું અરિઠ સુધરી જઈ આદર્શ સ્વરૂપ બની રહ્યું છે. ધાર્મિક પુસ્તકોનું અધ્યયન,
 મનન તથા વિવેચન રાત્રિદિવસ ચલાવે છે. સંન્યોપાસનાદિમાં કાંઈ પણ પ્રકારની
 તુટિ થતી નથી.

કમળાને પ્રાણુદ્ગડની આસા દરમ્યાન પછી થોડા દિવસે પ્રહલાદરાય કારાગાર જેવાને
 ગયા. તેઓ અન્ય કેદીઓને તપાસતા હતા હેવામાં બે સ્ત્રીઓને લહકતી હેમજો નેહ. સરકારી
 નેલમાં એક નોકરી કરનારી સ્ત્રીને કમળા સખ્ત પાડેથી ધમકાવે છે. કોંધથી તેનું કપાળ
 લાલ થઇ રહ્યું છે. આ પ્રકાર નેહ પ્રહલાદરાયને આશ્ચર્ય લાગ્યું. તેમજો રવતઃ વિચારું
 કે—“હાનું મૃત્યુ આટલું બધું નિકટ છે છતાં આટલો કલહ ! સ્ત્રી જાતિની માયા સ્થમ-
 નવી મહા દુર્લભ છે. તે મૃત્યુ થયા પછી યમદૂતોની સાથે તકરાર કરે એવો સંભવ છે ! !”

પ્રહલાદરાયના નિનકટ જઈને કમળાએ પોતાના બંને હાથ જોડી નમ્રતાથી નિવેદન
 કર્યું કે—“વિચારપતિ સાહેબ ! કૃપા કરીને આ સ્ત્રી પાસેથી મ્હારી મુદ્રિકા અપાવો.”

તપાસ કરતાં એમ માલુમ પડી આવ્યું કે કમળાએ પોતાની વેણીમાં એક મુદ્રિકા
 છુપાવી રાખી હતી. પેલી નોકરી કરનારી સ્ત્રીએ તે જોઈ હતી તેથી તેની પાસેથી જીલમથી
 ખુસેરી લીધી હતી. પ્રહલાદરાયે પુનઃ પોતાના મન સાથે કહ્યું:—“આ સ્ત્રી શંસીની આગળ
 હતાં છે તો પંચુ એક નજીવી મુદ્રિકા માટે આટલો ખર્ચા મોહ દેરાવે છે ! સ્ત્રી-જાતિ,
 મ્હારી લીલા મજીજ વિચિત્ર છે ! !”

મુદ્રિકા દેખાડવાનો પેલી ઓને હુકમ થયો. તોણે તરતજ તે મુદ્રિકા પ્રહારાચારના હાથમાં મૂકી.

પ્રહારાચાર આમર્ષયો ચમકી ઉઠ્યા. બંને હેમના હાથ ઉપર કોણએ સજાગતો અંગારો કેમ ન ચડ્યો હોય ! એ મુદ્રિકામાં એક વાંકાનવચ્ચુવડનું ન્હાનું ચિત્ર હતું. તથા “દેવનાથ” નામ કોતરેલું હતું. મુદ્રિકા ઉપરથી નજર ઉઘી કરી પ્રહારાચારે કમળાના મુખ તરફ એમ પૂર્વેક દ્રષ્ટિ કરી તો ચોનીસ વર્ષ પૂર્વેનું પરિચિત ચિત્ર હેમની નજરે પડ્યું ! !

વિચારપતિ પ્રહારાચારના ભાવ પરિવર્તન પામ્યા. જે ઓ યોડા સમય પૂર્વે હેમને કલિક્તિની તથા પ્રતિતા જણાઇ હતી તેજ ઓ હવે અદ્વિતીય અને ઉન્નત કાન્તિમયી દેવી દેખાવા લાગી. તે એકાએક બોલી ઉઠ્યા:—“ કમળા-નદિ નદિ, પ્રાણપ્રિયા લક્ષ્મી ! ! ”

સાયન્સ (વિજ્ઞાન) વિદ્યા ઇ. સંબંધી નવીન શોધો તથા વિચારો (સરીક).

હવે આગની મધ્યમાં તમે ભૂસ્કો ભારી સારો !—પૂર્વે જખતર શત્રુના લોખં-રથી આકાશ હતું, પણ અસિધી ઉનું યથા વચર રહે એવું તો હવે હવેજ શોધાયું છે. આગમાં ન બળે એ પણ બસ નથી. તે ગરમ પણ યહું ન લેખએ. એ સાદુ એરી જાતનાં વસ્ત્રોને ‘ સૂટ ’ તૈયાર કર્યો છે. “ ક્ષયરપુક ” કેન્વાસની આ બનાવટ છે. એજ કપડાંનું અરતર અને બહારનો ભાગ મળાને એક કોચળો પેઠે તે બેવડું છે. ગળા ઉપર એક છિદ્ર રાખીને તેમાં વીંટી જેવા સીજ મૂકી છે તેને સુંદ અથવા પાણીની નળી નેડે બેડી છે. તે છિદ્રદારા ઉપલા કપડાંની સપળી પોલમાં ફરથી નળીદારા પાણી પહોંચાડી સારશે પણ આગળ અમુક ભાગના છિદ્રથી આ પાણી નીરંતર નીકળી જતું રહેશે અને તે રીતે નિરંતર ટંકા પાણીને માટે સરીરના દરેક અવયવ ઉપર રહેશે, તેથી તે માણસ આગની મધ્યમાં જજશે નહીં એટલુંજ નહીં પણ ગરમ પણ નહીં યાય ! માથા ઉપર ટોપમાં પણ નિરંતર પાણી પ્રવેશવાની યોજના કરી છે, તેથી પ્રાધાને પણ હાનિ થઇ શકશે નહીં ! આ કેન્વાસનાં ‘ ક્ષયરપુક ’ જખતરનું વસ્ત્ર હવેકું છે. માત્ર ૨૫ રૂપા છે. મ્યુનીસીપેલિટીના જળાવાગાએ તે ધારણ કરી શકશે. ગણતરી કરીને પાણીની નળી વા ઇચના વ્યાસની રાખી છે, તેથી પાણી બેઢએ તેટલુંજ સરીરપર વર્ષદ રહેશે. પણ તાણ હવાયું કેમ ? તેની પણ વ્યવસ્થા કરી છે. તેની પણ જૂડી નળી ટોપ સાથે વગળાડી દેવા છે. અંતરીકાના સીન્સાનેડી ખાતે બનાવટી પ્રયંડ આગ-બેળા આ બનાવરનો પ્રયોગ કરી જોવામાં આવ્યો હતો. બહારના બેનારાઓ તો આગથી ૨૦ ફૂટ દુરથી આગળ જઈ શકતા નહોતા, પણ માણસો બહારની મધ્યમાં ગયા અને પાંચ મીનીટ સુધી રહ્યા તથા આમ જુગવી

નાખી. આશા છે કે આ શોધ સંપૂર્ણ રીતે વ્યાવહારિક સ્વરૂપ લેશે. હિંદુસ્તાનમાં એવી ઘોડી જરૂર નથી. અહીંની વીમા કંપનીઓએ વધારે પાછી ખર્ચ કરાવી નોંધ્યો.

લોભ્ય વસ્તુ બગડતી અટકાવવા સારૂ બરફની હાલે જરૂર નથી—કાંઈ પણ ખાંધે વસ્તુ સડતી અટકાવવા સારૂ તે ઠંડીમાં રાખવી પડે છે. ખાંસ, માછલી, ઇલાદિ ચીજો હોટલોમાં બગડે નહીં તે સારૂ બરફથી ભરેલા ખાસ ઓરડામાં ભરી રાખવામાં આવે છે એ પ્રસિદ્ધ છે. પરંતુ બરફ નિરંતર ઓગળતું હોવાથી આ ક્રિયા બહુ મોંઘી પડે છે. એક બેન-જમન રસાયણશાસ્ત્રી નામે આઈસોડોર હીસ્સેલે લોન્ડનનાં પરંભાણુઓ સડતાં અટકાવવા એક નવીન સુકિત શોધી કઢાવી છે. કાર્બન નેવી સેલી ચીજમાંથી તેણે ખાંસ 'ટ્રાન્સેટો' બનાવ્યા છે. તે ચોંસમાઝો સળગાવતાં જે ધુમાડા નીકળે તે લોભ્ય વસ્તુની આંગળ પાછળ ધાગતાં, તે ધુમ્રનું એક પાતળું પડ તેને જાડી જશે. તે પડ અદ્રશ્ય રહેશે પણ તેના ગુણુ દ્રશ્ય થશે. તે પડને લીધે ધોરણ હવાના સંબંધમાં નહીં આવવાથી સડતો તદન બંધ થઈ જશે. ગરમ પ્રદેશમાં દરેક ચીજ-માણસ મુઠ્ઠા-બહેલાં પકી-સડે છે-સડે છે અતિ ધાકતું બીજું નામ છે. આ ક્રિયા પછી ગમે તેવા ગરમ પ્રદેશમાં ધણીય લાંબા કાળ મુઠી દરેક ખાવાની ચીજ જામને એમ, બગડવાની ભીતિ વિના રાખી શકાશે. ખેંદક તે ખાવા પહેલાં તે પડ કાઢી નાંખવું નોંધ્યું અને તે ધણું તૈયારવાથી કે સેકવાથી કે તળવાથી તે પડ નીકળી જાય છે.

મનુષ્યના વાળનો વ્યાપાર—બહુ ધીકતો છે. ઇટલી તેનું કંદ્ર છે. ઇટલી રહે-શીયા, અને સ્વીટ્ઝર્લેન્ડના ગરીબ ખેડુત વર્ગોના જાંઝો કમાઈ સારૂ વાળ ઉતારાવે છે. તેમને માથે વાળ વરસમાં બે વાર હોય છે, અને ખાસ ધૂંધો હોવાથી બહુ ઝડપથી હોય તેની દરેક ચોળના કંદ્ર છે. હવે આ વાળ આપતાં કાંઈ તેઓ બોડી વધ જતી નથી. નેવી હોંડુ વિધવા પેડે કાંઈ તેઓ સદંતર બોડાવી દેતી નથી. માત્ર વાળનો પાછો ભાગજ ઉતારાવે છે, અને આગળો ભાગ એવી રીતે ઝોળે છે કે પાછળ ઘેટાનું ઉન ઉતર્યું છે તેની એકદમ ખર્ચ પણ પડી શકતી નથી.

નખની ડિગ—શરીર વધતું બંધ પડે પણ નખ તો ઉગ્યાજ કરે છે. અવસોકનથી જાણુવું છે કે દર આવાડીયે નખ એક ઈંચના જતીસમા ભાગ જેટલો હોય છે, એટલે કે એક વર્ષમાં, ને, ફૂટ, ઈંચ, હોય છે. શ્રીમા, ચીન, જો, દુરે, એમ કરતા, નથી, ચીન, એટલા જતાવવા નખ કપાવતા નથી. તેઓના નખી વધીને અતિ મુંઝળા વળે છે ને તે મુંદર મહિ-જડિત ખોલીમાં મૂકવામાં આવે છે. હવે આ નખ કાંઈ બધાજ સરખી ઝડપે ઉગતા નથી. અંગ્રેડો તથા નાની આંગળીના નખ બીજા કરતાં જરા ધીમે હોય છે. વચલી આંગળીના સા-થી ઝડપથી હોય છે. વળી બીજી વિચિત્રતા એ જોશમાં આવે છે કે, ઉઠાંજામાં શિયાળા કરતાં નખ જલ્દી હોય છે! કેટલાક એમ પણ કહે છે કે ડાખા કરતાં જંમણા હાંચના નખ વહેતા વધે છે. હાંચના નખની આ કથા યદ્ય. પગનો નખ કરતાં બહુ ધીમે હોય છે. તેની ઝડપ આંગળીઓના નખ કરતાં ચોથે ભાગે માત્ર છે.

ગાંધુ એ પણ એક શારીરિક કસરત છે—આ બાંધતતી તપસિ કરવા સારૂ

જેટલીકાંબરી (હવે પેટ્રોગાંઠ) માં મંવથી ખેપન પરસની જેમનાં કુચ-૨૨૨-ગાયકોની પૈક્ય તપાસ લેવામાં આવી હતી. તેથી જ્યુલુ હવે કે તેમની છાતીનો પટ નહીં ગાના સમ્યો કરતાં સામાન્ય રીતે વધારે પહોળો છે. મનુષ્યોને જે રોગો લાગુ પડે છે તેમાંના ધણુંખરા ખરોખર આસોઆસ નહોં લેવાથી ઉદ્ભવે છે. ખરોખર આસ નહોં લેવાથી દેહમાં નેહએ તેટલાં પ્રવૃત્તાં નથી. અને તેથી જો વિષ હવા દ્વારા નીકળી જવું નેહએ તે શરીરમાં આડ્યું નવું છે. હવે ગાવા દરમિયાન કેદસ્તીરીતે દેશ્ય પ્રાણુયામ થાય છે, તેથી દુર્ગંધી યુક્ત વાયુ નીકળી જાય છે તેમજ તેને આસ પશુ વધારે લેવા પડે છે, આં કારણથી છાતી મજબૂત અને પુષ્ટ થાય છેજ. ગાવા દરમિયાન શરીરને એમને એમ આકસીજન વધારે મળે છે એ દેખીતું છે. બાયજુ કતાને પણ એવોજ લાભ થાય એ સ્પષ્ટ છે.

જંતુઓની જન્મકાંત પ્રાણુશક્તિ—પ્રકૃતિ માંત્રમાં ગંધિતો શુભુ છે અને તે જાણવાની પ્રાણુશક્તિ સર્વે પ્રાણીઓમાં મનુષ્યમાં સૌથી ઓછી છે. બાંકડે ૧-૩૩ વર્ષનું યતાં તેને ગંધ, સુંગંધ કે દુર્ગંધ જંતુ કંઈ હોતું જ નથી. પરંતુ હવે જંતુઓમાં પ્રાણુ શક્તિ બહુજ તીવ્ર છે, જે કે ખીંછી રાંત ઇન્દ્રિયોતું બલ બહુ કમ હોય છે. કીડીને મિટાદિ પંથોની વાંસ છેક દસ માઇલ દૂર સુધીથી આવે છે, પરંતુ ફેરતે એ ઉદારતાનો ખંજ તેમને તરૂં ખેરી મનાવીને વંચીએ છે. તેમની આંખ પણ ખરોખર દેખાતું નથી. આંખનાં કીરણો દરેક દિશામાં જાય છે પણ તેઓ વચમાં આવતા અંતરાયો ખરોખર નેહ સંક્રાંત મંથી, ઉડતા જંતુઓની પ્રાણુ શક્તિ ઇતર પ્રાણુ માત્ર કરતાં અદતી છે, જે કે તાક અદસ્ય છે. દેશ્ય જંતુ શાસ્ત્રી પ્રખ્યાત દેબરે આ પોપરીઓને એક પોલાદના છિદ્રવાળા પાંજરામાં મૂરી, અને જ્યાં એવી જાતનાં છંદણાં ધણે દૂર સુધી હતાંજ નહોં, ત્યાં તે પાંજરા મૂક્યું થોડાજ વખતમાં માઇલોને માઇલોની મુસાફરી કરી તે પ્રથમ પોપરીઓ, પોતાની પ્રાણુશરીરમાંની વાસ આવતાં ત્યાં આવીને પાંજરા ઉપર જમજુતા હતા. આખોનો આધાર પણ વાસ ઉપર છે. ધણે દૂરથી તે પર ગેસીને આમ તેઓ આવે છે. દિશા પણ તેમને એતી મેલે જાત થાય છે. પવનના અપાટમાં તણાઇ જવા છતાં પણ છપ્ત ધામે તેઓ આવે છેજ. મચ્છરી પણ તીવ્ર નાકવાળા છે. તેઓ રાતના માણસ ક્યાં સ્તો છે તે માણસની વાસ આવતાં જાણે છે ને વગર જોયે, નાકની મદદે, માણસના કાન આગળ તંબુરો અગવતા આવે છે.

ગ્રેમ આદિ વિષના નાશની શોધાયલી રસી—મગજના રોગોનો પ્રખ્યાત રસે-શીયેલીસ્ટ ડો. મેરીસ દક્ષિણી યુરોપના યુવાનો તથા યુવતીઓને ગ્રેમથી ગાંઠો જેવાં યિવાનો રોગ કારો કરનારી રસી શોધી કાઢેલી હોવાનો દાવો કરે છે. તે કહે છે કે ગ્રેમાંધતા પણ એક માનસિક રોગ છે, ને શારીરિક જોવાનું છે. ગ્રેમ એ એક વિષ છે ને સૌથી ખરાબ જાતનું વિષ છે. જુદા જુદા નિશાકારક વિષોના તે પાંચ વિભાગ પાડે છે. દાસ ખનાવી દેનારા વિષોમાં ગ્રેમ સૌથી કાતીલ છે. નિશાકારક વિષમાં તેથી ઓછું કાતીલ તે અશીજ અને હરીશ છે. તેથી ચરીયાતું તે મોર્ષકન, ક્રોકાન અને ઇથર છે. ચોથો તબાક છે. ડાકટર કહે છે કે ગ્રેમાંધ મનુષ્ય પોતાની બનાવેલી રસી સુકાની તથા ગ્રેમના વિષયથી દૂર રહેવું—વખતે પાછલાનીજ ખરી અસર નહોં હોય ? ગ્રેમની નિશામાં અંધૂર મનુષ્યોના જાન

તત્તુઓ બગડે છે. અને તે કેવી રીતે બગડે તથા આકાશવંશા દોડે છે તેના નકશા સુધી તેને બારીક નાજુક પીંગળાક વચોની મદદથી પાડ્યા છે. તે પરથી તેને " ટાઇફાઇડ " નવરમ ને રીતે સ્થાનતત્તુ વાંકા વળતાં દેખાય છે તેવાજ પ્રેમજ્વરથી યતા દેખાયા છે. એક માણસે તેણે પાંચ આંધાકીયામાં તરત સારો કર્યો હતો-પ્રથમ ડોક્ટર તેને નાના અંતર દરમ્યાન તેની પ્રાણશ્રીથી દૂર રાખતો, અને પછી ધીમે ધીમે દવાની અસરથી પ્રેમ ઘટતો ગયો તેવ તર્ક વધારે મોટા ખોચા પાડતો પ્રયોગે આંધાકીયામાં તેને શાંતિ થઇ ને પાંચ આંધાકીયાની આખરે તો તેનો નવો અવતાર થયો ને વાતજ ભૂલી ગયો । સારે બાગ્યે હાંફુરતાવનાં આ રસીની બહુ જરૂર નથી. સ્વપંચર-પદ્ધતિનોજ એ સંબંધિત રોગ છે. અહીં પૂર્વે પ્રેમ યતો નથી-સીમત પછી યાચ તો યાચ । દરજ્જા નહીં તો દવા શાની ?

એચનેલ ગોળાઓ તે શું છે ?—હાલની લડાઇના સમાચારમાં આ એચનેલ ગોળાઓ વિષે બહુ વાંચીએ છીએ, પણ તે કેવી ચીજ છે તેની યોગ્યતા ખંતર હશે. તે ઉડતી તોપ જેવી છે. આકાશમાં ઉડતો પશુ તેમાંથી છરા તો નીકળતાજ રહે છે ને જમીન પર પડતાં તે ફાટે છે. ને ત્યાં આગળ જે કાંઇ હોય તે સાર કરી નાંખે છે. તોપમાંથી એચનેલ ગોળા નીકળે છે તેના દાક્ષિણાના દબાણથી એ ગોળા પર ચોરસ ઈંચ દીઠ ૩૫ હજાર રતલ જેટલું દબાણ થાય છે. તે દબાણને લીધે આકાશમાં તે ગોળા બહુ સૂર્યના પૃથ્વી પર આવતાં કોરણની ઝડપે, ૨૨ સેકન્ડે પાંચ લાખ પુટ જેટલાં મહા વેગથી દોડે છે.

હાલની બંદુકની ગોળીની વિચિત્રતાઓ—ગોળીઓની પણ ચિત્રવિચિત્ર ભતતી બનાવવામાં આવે છે. એક ગોળાથી શાં વિશેષ થતો નથી પણ માત્ર નિશા ચઢે છે જેથી ૨-૪ દિવસ ધાવણ માણસ નકામો થઇ પડે છે. હવેની બંદુકની ગોળા પહેલાં જેવી નથી. તે બહુ ન્હાની હોય છે. તેને મર્મભાગમાં ન જાય તો તો કીડું કરડણું એટલુંજ દુઃખ થાય છે. બહાર જખમ પણ બહુ ન્હાનો ચાય છે. જરાકજ લોહી નીકળે છે. એ નાની ગોળા ઠેકઠાંદર જાય છે પરંતુ તેનાથી અતિશય વેદના થતી નથી, ને કે ઘણું ખરું લગવા ધાવણ થયેલો માણસ અચક્ષત થઇ જાય છે. બીજી વિચિત્રતા એ છે કે જો આ ગોળાઓ ઉંચે આકાશમાં છોડવામાં આવે તો તે પછી હોજ ન આવતાં, આવતાં પહેલાં હવા સાથેના ઘર્ષણથી નાની ચક્રને અતિ અદ્રશ્ય થઇ જાય છે । એટલા તો જોરથી તે છૂટે છે કે તેને હવા સાથે બહુજ સખત લડાઇ ચાય છે, અને તેથી ગોળા નીચે પડે તે પહેલાં તો હવા સાથે તે ઘસાધને વરાળ રૂપ થઇ જાય છે !

લડાઇમાં ગરૂડો તથા કણ્ઠતરેનો ઉપયોગ—મનુષ્યોની લડાઇમાં યોધામાં દોડે તો સૌથી તેમજ આકાશરી રીતે કામે આવે છેજ. પણ તે ઉપરાંત પક્ષીઓ પણ કામ આવે છે. ગરૂડ પક્ષીઓને કેળવીને, હજારો વિમાનોને ચાંચે પકડીને ઉડાવી નાંખવાની તેમને ખાસ કેળવણી આપવાના અખતરા ફ્રાંસમાં રતેલમંદીથી થયેલા જણાવવામાં આવે છે. હવે અમાડો આ સિંજળી વિવેચન કરી ગણ છીએ. આ ગરૂડો કેવી રીતે કેળવાય છે તેની પીગત જાણવા જેવી છે. નાઇસ ખાતે ફ્રેંચ લશ્કરી અમલદારોએ ગરૂડોને કેળવ્યા હતા. પ્રથમ બંદુક અને તોપના અવાજથી તેમને ટેવવામાં આવ્યા કે...જેથી વિમાનીઓની

ખંડુકથી તેઓ બીજે નહાં. પછી નમૂનાના વિમાનો પર ઝારાકે મૂકીને તેની પોષણ ઉડવા તેમને લક્ષ્યાવવામાં આવતા. તેથી તેઓ તે ધન તરફ દોડીને તેના કુંકોડકડા કરી નાંખતા ! થોડા ગરડો આ પ્રમાણે ગમે એવા મજાનુ વિમાનો ફાડી નાંખી શકે છે. વળી એવી યોજના છે કે, વિમાન કરતાં પંખું વિમાનને હાંકનારે પર હલ્લો કરવો, તેથી તે તે ગરડોની સામે થતાં બહુન હોડી દેવું પડશે ને તેથી તે ઉડ્યાબને ગમડી પડશે ! કેળવાયલા કચુતરો પંખુ સંદેશ લઈ જવા લાવવામાં બહુ ઉપયુક્ત છે, તેઓ ઉડતાં આકાશ નથી. દર ક્ષણે માઈગ્રની ઝડપે દસ કલાકમાં ૧૦૦ માઈલનું અંતર તેઓ કાપે છે. ઇંગ્લેંડમાં જર્મન નાવસેનોનીની શુપ્ત જગાએ જતાં એવા ઇસો કચુતરોને જર્મન લડાઈ ખાતાંએ શીખવ્યાં હતો. પંખુ લડાઈ કાટતાંજ એ ઇસોએ ઇસોને ઇંગ્લેંડની સરકારે મારી નાંખવાની ધરજ પાડી હતી ! એ કચુતરો બહુ કીમતી હોય છે. કેરલાકની કીમત તો રૂ. ૧૫૬ જેટલી થવા જતી હતી.

તોપનો અવાજ કેટલે દૂર જઈ શકે છે ?—એ પ્રશ્ન પૃથ્વીના વર્તમાન લોક લડાઈકે વાતાવરણને લીધે બહુ પૂછાય છે. લીજના કીડવાઓ ઉપર જર્મનીએ છોડેલી તોપોના ધડાકા ૨૦ માઈલ દૂર આવેલા, હોલેંડના માર્સ્ટ્રીટ ગામમાં સંભળાઈ હતી. પંખુ ૧૦૦ વર્ષ ઉપર લડાયલી વેટરણની લડાઈની તોપો ઠેક ડોવર સુધી સંભળાઈ તે આગળ ઉપલી ખિનાઈ ખિસાતમાં નથી ! ધડાકા ક્યાં સુધી સંભળાય એ વિશે ધણો મનભેદ છે. કાન પર, અવાજે પર, શ્રુતિ પર પંખુ તેનો આધાર છે. પંખુ એટલું નુકસી છે કે વારંવાર પાસે નસે નહીં સંભળાય છતાં દૂર સંભળાય છે ! લશ્કરના આગ્રા સાંગ પર તોપોના ગોળા પતાં હોય તે પાંચ માઈલ દૂરનો પાછળનો તેજ લશ્કરનો ભાગ નહીં સંભળવાથી તેની હો દોડવાનો તેને ખ્યાલ પંખુ આવતો નથી. છતાં ૧૦ માઈલ દૂર પર તેજ ધડાકા સ્પષ્ટ સંભળાય છે ! વિજાનીઓ આ અમકારનું એવું કારણ આપે છે કે ધ્વનિના આદોષનો કાંઈ ધિા સડસડાટ જતા નથી. પંખુ તે તો સમુદ્રના મોજની પેઠે હવે નીચે થઈને અંતે પહોંચા પને શાંત થઈ જાય છે. હવે ધડાકો જેમ મ્હોટો થાય તેમ તેનાં મોજાં વધારે હવે નીચાં થાય તેથી જે પ્રદેશમાં મોજાં હયા ઉડયા હોય ત્યાં કાંઈ સંભળાય ને જ્યાં વધારે દૂર નીચે હયા હોય ત્યાં સંભળાય !

સામાજિક પ્રકરણ (સટીક).

પરાક્રમની પરાકાષ્ઠા—ગડાઈમાં શુદ્ધિબદ્ધ કરતાં સારીરિક બધ તથા દારૂગોળાનું જ વિશેષ નોંધએ છે એ સત્ય છે પરંતુ આનુષંગિક અને શુદ્ધિબદ્ધનો પંખુ એવો અપ પડતો પી. શનુની હીલચાલ તથા કીડવાની રચના જાણવાથી જીતવાનું કામ અત્યંત સરલ થઈ કે છે. તેથી શનુના ગડમાં અને ઘરમાં છૂપે વેપે જઈ તે વસ્તુઓ પ્રાપ્ત કરવા શુપ્ત નોનો દોરક દેશ તરફથી ખીન હરીફ દેશમાં મોક્ષવામાં આવે છે. જર્મનીએ તો એ પ્રકર-

બુધાં મથુ દહ કરી છે તે હાલની લડાઇ પરથી જાણવાનું માથું છે. જનને જે ખરે તેના જાણસો ચતુની સ્થિતિ, રચના, પ્રવાહિની ચુત ખાતમી મેળવતા. પ્રાચીન કાલમાં બ્યારે લડાઇ જોઈએ કડપે, યત્ની, ત્યારે બહુ સિચિત્ર સુક્તિ કરતા. દુરમનના. સુલકમાંથી પસાર થઇને સામે કાઢને ખખડે આપવી હોય તો તે એક ગુલામનું માથું બોડાવીને તેની ખોપરી પર લખતા ! પછી પાછા વાળ ઉઘાડતા જેથી દુરાતેજ રંગાઇ જતો ! છંદ ધારે પહેલિયાં માથું, મુઠાવી નખમતા. ખખર સ્પેટ પર લખેલી જેવી વચોતી ! છુર લડાઇમાં એક કાશીર જાતના છોકરાને નાગો, કરીને બુરોએ તપાસ્યો પણ તેની પાસેથી દુરમનના કાંઈ કાગળ્યાં મળ્યાં નહોં તેથી લાંત મારીને તેને કાઢી મૂક્યો. હવે તેના નાકના એક નસકોરામાં ઉપોગી ખખરોથી ખરેલા પડેતા. એક વંરિયે થોંચેલા હતા ! હાલની લડાઇમાં એક લંગડા માણસના લાકડાના પગની અંદરની ખખેલમાંથી દુરમનોને કાગળ મળી આવ્યા હતા ! લોડે કીસનર બ્યારે સાદો સીપાઇ હતો ત્યારે ઇંગ્લેંડમાં બીખારીને વેશ ધારણ કરોને ઇંગ્લેંડની અમલદારો પાસેથી દરથીસની બાયા બોલીને બીખ માંગવાને ટોંગ કરતો. એક જર્મન, કીસાનો નકશો એમ તો ઠઠપિ લખેને ખદાર જવાબ એમ નહોતું તેથી એક આસાદે પોતાની માથુકની પીડ ઉપર છુલ્છુથી તે નકશો ચિત્ર્યો—અને અકસ્માતથીજ તે બાઇ પકડાઇ ગઇ ! એ વાત હમે આગળ પ્રગટ કરી ગયા છીએ. લડાઇથી ગમે તેટલી હાનિ હોય પરંતુ તેનાથી શોધક બુદ્ધિ તથા જાગૃતિ પ્રદીપ્ત થાય છે એમાં શંક નથી.

ધેરો ધુલાય ત્યારે ફલાહારીઓ શું કરે ?—આ એક વિચારણીય પ્રશ્ન છે. ૧૮૭૦-૭૧ માં જર્મની અને ફ્રાન્સ વચ્ચે યુદ્ધ થયું હતું. તે વખતે જર્મનીએ પેરીસ પર ઘેરો હાથ્યો હતો. તે પાંચ મહીના તો પેરીસને એ દરવાજા બંધ રાખ્યા પણ અંતે ભુખમરાએ તેમને, એટલા સૂતાબા કે પરવશ થઇને લડાઇ બંધ દરવી પડી આ વખતે પેરીસમાં ખોરાક પુરતો નહોતો અને હોય પણ ક્યાંથી ? તાજ તરકારી તો મળેજ ક્યાંથી ? તેમજ બકરા મરથી પણ ૧-૨ માંસમાં પૂરો પછ. ગયાં. માંસાદારીઓ પણ અસુક જાતનાં પણ પક્ષીનુંજ માંસ ખાઇ શકે છે. બીનાં તો કુદરતી ખરાબ બદલો તથા ખરાબ સ્વાદને લીધે ખાઇ શકતાં નથી. ગોમાંસનો પણ ઘેરો સ્વાદ હોવાથી ઉચ્ચ વર્ગોના શીર્મત પાશ્વારો તે જાનતાં સુધી ખાતા નથી. યોડાનું માંસ પણ, તે પ્રાણિ મનુષ્યને બહુ અંશે મળતો હોવાથી તેમજ મનુષ્યના મિત્ર જેવો હોવાથી, ખાવાના કામમાં જાનનાં સુધી લેવાનું નથી. ખીસ્માઈ જેવા પાપાણુ હલ્યને પણ યોડાનું માંસ બહુ અપ્રિય એજ કારણથી હતું. પણ જેમ ઘેરાની સુક્ત વધતી ગઇ તેમ મોજલા પેરીલીમનેને યોડાનું માંસ પણ દુર્ગંધ પછ પડ્યું. તેથી રખડતી ખિલાડી તથા કુતરાનું માંસ પણ વેચાવા માંડ્યું. પણ વીસ લાખની વસ્તીમાં તેના સા દિશાળ ? અંતે ઉંદર પર તુટી પડયા ! પેરીસની ગરોમાં તે લાખોની સંખ્યામાં હતા, તેથી ગાડું માથું, પણ તે પણ ખપી જતા આવ્યાં ! મુસના માંસની અનેક વાનીઓ લોટને બદલે બનવા લાગી. તેની ખરાબ વાંસ છતાં નાક બંધ કરીને ચાવી જવું પડતા. ખિલાડી પણ ઊપરથી રખડતી આણીને નળાને ખાઇ જવામાં આવતી ! જે ઉંદરનો સ્પર્શ કરતાં પણ મીઠી ચડતી તે દરેકને બાવ જેથી ત્રણ સીલીંગ હતો ! એક સાધારણ ખિલાડીના પણ ૧૫ સીલીંગ પડતા. પૂરી પેરીસના પ્રાણી સંમુદાયનાં પ્રાણીઓ છોડી છોડી ફાલી ખાવા

લાગ્યા ! વરનાં બચ્ચાં તરત ખવાઈ ગયાં ને તેનું માંસ દશ શીર્ષાગે રતલ વેચાયું. ઉટા પશુ સ્વાદા થયા, ઝેરના પશુ સંહાર થયો અને હાથી પણ અતિ ખવાઈ ગયા ! પશુ સંમ-
હાલ્યમાં બે હાથીઓ હતા, નામે કેરર અને પોલુંસ. આંતુ સરકારથી લીલામ થતાં એક
હજાર હેરો પાઉંડને બાવે “ ઇન્ડીય કસાઇખાનો ” ના માલિક મોક્ષ દેવસે ખરીદી કર્યાં.
અને આંતુ અમૂલ્ય માંસ અમૂલ્યને બાવે તેણે વેચ્યું. દર રતલના ૨૦ થી ૩૨ શીર્ષાગ તે
હોળોને સેતો. પેટ કરતાં પગ તથા મુંદના નાલુક માંસનો લાવ વધારે સારો આવતો. આ
રેસોરામાં ખીલાડી, ઉંદર તથા અપરિચિત ખીખાં પ્રાણીઓનાં માંસ વેચાતાં મળતાં. એના
માલીકે એક મેહું જેનું વજન માત્ર ૨૫ રતલ હતું તે તેણે ૨૦ પાઉંડ વેચાતું લાઇને તરત
પાઉંડ ૪૫ ને બાવે વેચી નાખ્યું હતું ! છતાં પણ દળેરા ગરીબ માણસો કૃત્રિમ દુષ્કારથી
ખરી ગયાં. માંસાહારીઓને પણ ભ્યારે આપતિ કાલમાં અપરિચિત પશુઓનું માંસ ખાતું પ્રેડે
છે ત્યારે બહુ બારે પડે છે, તો ફલાહારીઓના કંઠમાં તો ગમે તેવું સાદું માંસ પણ કેમજ
પેસે ? અનુસ્મૃતિ આદિ શાસ્ત્રોમાં આપતિ કાલે માંસ ખાવાની છૂટ આપી છે અને “ વિશ્વા-
મિત્રે કૃતરાતું માંસ પણ દુષ્કાલમાં ખાધું ” એવું ઉદાહરણ આપ્યું છે. ફલાહારીઓ આ
શ્લોકને શ્વાભાવિક રીતે પ્રક્ષિપ્ત ગણે છે. પરંતુ ધૈર્ય ધલાવા જેવે આપતિ કાલે તે કઠસે
અંશે ક્ષમ્ય છે તેના નિશ્ચય થવાની જરૂર નથી એમ નથી. બેશક એ છૂટની વિશદ પણ
ધણી મુજબત દલીલો છે, પરંતુ આપતિધર્મ તરીકે તેની તરફથી એક પણ દલીલ નથી
એમ છેક નથી. બ્યાવહારિક ક્ષુદ્રિતા ફલાહારી અનુભો માટે આ પ્રશ્ન વિચારવા જેવો
અવસ્થ જરૂર લાગે છે. જો માંસ ખાવા કરતાં સમસ્ત દેશે રાત્રીને શરણ થવું વાજબી હોય
તોજ વિચાર કરવાતું રહેતું નથી.

કૃષ્ય પ્રજામાં સ્ત્રીની પદવી—ધણી પ્રતિષ્ઠિત છે એ કહેવાની ભાગ્યેજ જરૂર છે.
કૃષો સ્વભાવે સ્ત્રીઓના શક્ત ભક્ત, પ્રશંસક અને વશાધાર છે. ખાણના મેળાંવંશો
પ્રસંગે, તેમાં હાજર રહેલી સ્ત્રીઓને જૂલી જવામાં આવતી નથી. “ બાનુઓ ” ની સંભા-
મતીનો ખાસ ટોચ લેવામાં આવે છે. તેમ કરતાં સ્ત્રી જાતિનો જે સુણાતુવાદ કરવામાં
આવે છે તે જાણવાનેજ છે:—“ સ્ત્રી કે જેની પાસે દરેક આનંદ માટે હારમ છે, દરેક દિવસ
ગીરી માટે આંસુ છે, દરેક દુઃખ માટે આશ્વાસન છે, દરેક ચૂક માટે જ્હાનું છે, દરેક
આપતિ માટે પ્રાર્થના છે, દરેક આશા માટે ઉત્તેજના છે, તે સ્ત્રીની સલામતી થો, ” “ કાર્યે
મન્ની, કરણેયુ દાસી, ભોળેયુ માતા, રામનેયુ રંબા ” ના આપણા પ્રખ્યાત શ્લોકની પણ
એવીજ પ્રશંસાત્મક શ્લોક છે, પરંતુ તેમાં જરા અમવાદ અને દાસીત્વ સ્વીકારના દોષ છે, જેથી
કૃષ્ય ‘ ટાસ્ટ ’ રહિત હોવાથી તે વધારે આદરપાત્ર છે. પ્રાચીન સંસ્કૃત કવિઓ સ્ત્રીઓ
અને સ્ત્રીશક્તિ હતા અને કૃષો પણ છે પણ એમના પ્રેમ તથા રસિકતાનાં કારણો તથા
હૃદયો જુદી જુદી દિશામાં ઉત્પન્ન થયા છે તે તેઓ બન્નેએ કરેલી પ્રશંસાના શબ્દો પ્રત્યે
સ્પષ્ટ વિદિત પામ છે.

રાત્ન રજવાડામાં “ વખણાતી બાદશાહી યાકુતી અનંગ વિલાસ ” શબ્દો સરકારમાં રજુ કર ચક્રેલા છે અને તેના ટ્રેડમાર્ક, રજીસ્ટર નંબર ૨૩૧ છે. નકલીઓની દગા લગેલી બાદશાહી અંગ્રેજીમાં સંલગ્ન છે.

બનાવેલી યાકુતિ માત્ર રાજકોટમાં અમારા ઔપચાલયમાં જ મળે છે.

બાદશાહી યાકુતિ

અમે તે કારણથી યુવાવેલી તાકત પાછી લાવે છે. પુરુષાતન કાયમ રાખે છે. દેશી અને યુવાની દવામાં હાથમાં હાથે દવા નેહાતો તો આ બાદશાહી યાકુતી છે. આ રાજવંશી યાકુતિ વીર વિકારના તમામ બાધી મટાડે છે. ખરી મરદાપ આપનાર અને નળણા માણસને પણ જીવાતની માદક નેરાવર બનાવનાર આ દવાનો લાભ લેવા અમારી ખાસ લલાચ છે. આ દવા વાપરવામાં કોઈપણ જાતની ખરેખરી જરૂર નથી. ૪૦ ગોળીની કબી એકના રૂ. ૧૦.

બાદશાહી યુનાની લેપ.

અમારે હમરાવોમાં વખણાતી હમણ દવાઓમાંથી આ લેપ બનાવેલ છે. નળણી પરી ગયેલ નસોને પુરતું નેર આપી ખરું પુરુષાતન લાવવા માટે આ લેપ ફોટોડમંદ ધરાવે છે. આઈસ એક કબીના રૂ. ૫૦ આદ. તમામ દવાઓ પોષ્ટ ખર્ચ જુદું.

ડૉક્ટર કાલીદાસ મોતીરામ—રાજકોટ.

જીંદગીની જીલથી નીચજતું મોટું પરિણામ.

લખનાર:—B. R. BALM.

કેટલે માણસોને જે અક્ષલ આપી છે તે શાને માટે કે પોતાના ઉપર આવતા સંકો દૂર કરી શકે, પણ હાલના જમાનામાં બેપરવાઈનું બળર વધી પડેલું હોવાથી ઘણાં યોદ્ધાં તે માટે વિચારતા હશે.

દાખલા તરીકે જે આંખોને સરદી લાગુ થઈ હોય એને તેની દરકાર ન કરીએ તો વધારે સીકનેસ થવા સંભવ છે. આવે વખતે જે વખતસર બીકશન રીમેડીઝમ બામ વાપરું હોય તો તરત સરદી દૂર કરે છે, એટલું જ નહિ પણ હાથમાં પોતાની કળતર થતી હોય, માથાનો આકુ હુમાવો રહેતો હોય, ગરદન લચકાઈ જાય, બરડાની નસ ખેંચાઈ હોય, કમરમાં હુમાવો થતો હોય, હાથ પગ જલાઈ ગયા હોય, તેવા કુબો ઉપર અમરકારીક આસર કરી આરોમ આપવામાં બીકશન રીમેડીઝમ બામ અસુક પુરવાર થયું છે.

ઘણાં માણસો ખાંસી, દમ, હાંફાઈથી પુરતાં હોવાને વાપ છે, તેને વખતે જે બીકશન રીમેડીઝમ બામનો ઉપયોગ કરે તો જરૂર નોંધતો દ્રાવદો મેલવી શકે એ વગર સંકો સહ જલુ કબુલ કરે છે.

તમે જાણો છો કે આખો દીવસ કામ કરનારા માણસોને સાંજે માથાનો જીલો હુમાવો રહે છે તેને, તેમજ આખી રાત બીજાનામાં જમ તેમ કાઢી સહવારે દુઃખતી કમરે ઊંડતા માણસો માટે તેનો મદદગાર બીકશન રીમેડીઝમ બામ તરત શાન્તી આપશે.

ઉપલી બાટલી તમેને મેળવવાને તકલીફ ન પડે તે માટે જણાવવાને જરૂર પડશે કે મેસર્સ બીકશનની કુશળ બજાર ગેટ-કોટ-મુંબઈમાં મોટી બાટલી (૧) એક રૂ. ૫૦ અને નાની બાટલી દસ આને વેચે છે.

જીવન રસાયન ડેપો.

(Biochemic Depot)

આ દવાખાંધી કોષ્ટ પશુ રોગ મટે છે. તમામ પાવરની દવા છુટક તથા નોંધાયેલ તરિકા જ્યાં અમારે ત્યાંથી મળી શકે છે. " દરેક મનુષ્ય જાતે વૈદ્ય અથવા વ્યવહારીયિત જીવનરસાયન વિદ્યા (Every Man His Own Doctor or Bio-Chemistry Made Practical) એ નામનું દરેક આનાતું યુરતક આ સંબંધમાં જાણવા યોગ્ય સર્વ જણાવે છે. વૈદ્યો, દાકતરો તથા હાજરો મનુષ્યો આજે આ દવા વાપરે છે. આ સંબંધમાં વિશેષ દર્શકત મરત-મોકલાય છે.

ખાસ નવાળની રૂઢક્ષાની સાચી માળાઓ

મોટા તથા જીણા મરી જેટલા દાણા, ખોંટી દરે પૈસા પાછા, દેલોગ મરત.

સુગંધીદાર અગરબત્તિ

કોષ્ટ દોઢ બે કલાક તો કોષ્ટ આઠ કલાક બળે છે. કોષ્ટ રોરમાં ૧૫૦૦ તો કોષ્ટમાં ૨૫૦૦ નંગ આવે છે. કેરોલિંગ મરત.

એજન્ટોને સારો લાભ મળે છે. જી. પી. પાલિત એન્ડ કંપની.

૨૫૫૨-૧૩૬૨૮

સુરત રાઇસ મીલ કંપની

(Surat Rice Mills Co. Ltd)

જો તમારે ઉત્તમમાં ઉત્તમ અને સાફમાં સાફ

ચોખ્ખા જથ્થાળંધ યા છુટક જોઈતો હોય તો

હમને જરૂર પુછાવજો.

૧ સુરત રાઇસ મીલમાં આંલામોર, સુખવેલ, કમોદ, ફોલમ વગેરે જાતના ચોખ્ખા હોમેસાં મોટા જથ્થામાં તૈયાર રાખવામાં આવે છે.

૨ સુરત રાઇસ મીલસને ચોખ્ખા, લાંતમાંથી અંતુભરીઓની સીધી દેખરેખ હોજ તેવાર કરવામાં આવે છે. નવા થંભથી તે તૈયાર થાય છે.

૩ બહાર ગામના વેપારીઓ માટે આ મીલના ચોખ્ખા એક આશીર્વાદ સમાન છે. માત્ર એકવાર માલ મંગાવાથી ખાતરી થશે.

૪ કોષ્ટપશુ ચોખ્ખાની મીલ આ મીલના માવની બરોબરી કરી શકતી નથી.

૫ ભાવ, માલની જાતના પ્રમાણમાં ધણી કોડાવન હોય છે.

સુરત રાઇસ મીલ્સ કં. લી. — રંધનાથપુરા — સુરત.

જુનામાં જુનો અને હાજરો લોકોએ અંતુભય લઈ ખાતરી કરેલો તેમજ

પ્રદર્શનમાંથી સોના, ચાંદીના ચાંદ ઇનામ મેળવેલો.

સંસારનું કલ્પવૃક્ષ.

મનુષ્યોના મનોરથો કલ્પવૃક્ષ પુરા કરે છે. તેમ રોગી લોકોના
નીરાગી થવાના મનોરથો અમારી

આતંકનિગ્રહ ગોળીઓ

થી પુરા થાય છે.

આ વાત આજ ૩૪ વર્ષ થયાં પુરવાર થઈ ચુકી છે. બીજાં
વિકાર, લોહી વિકાર અને અચક્ષિતને મટાડવામાં આજે
અકરીર છે. ડિ. ૧ કળીને ૩. ૧.

વધારે જાણવા માટે અમારું પ્રાઇસલિસ્ટ મંગાવી લો.

લખો એટલે વગર પોસ્ટ ખર્ચે મળશે.

સુખદા પ્રાન્થ

કાલ્યાણેની રોડ

વેવશાસ્ત્રી મણિરા કર. ગોવિંદ

જામનગર-કાઠીયાનાડ.

નારીઓનું નિત્ય વાંચન

(ત્રીજી આવૃત્તિ)

બાળા-યુવતી પ્રૌઢા-વિધવા સર્વને સરખું ઉપયોગી-નામીયાં અંગ્રેજી, ગુજરાતી
પંચોચે તથા વિદ્વાન સ્ત્રી પુરુષોએ અતિ વખાણેલું પુસ્તક.

સ્ત્રીઓની સાંસારિક, માનસિક, નૈતિક, ધાર્મિક અને શારીરિક ઉન્નતિ કરવાનુંજ
આ લઘુ પુસ્તકનો મહાન હેતુ છે. ઘેર ઘેર સુલક્ષણી સુતાઓ, ભાવયુક્ત ભગિનીઓ, પવિત્ર
અને પ્રેમાળ પત્નીઓ, વિવેકી વધુઓ, શુભચાન ગૃહિણીઓ અને મુશીબ સ્ત્રીઓ યથા સાધે
તેઓમાં આરા વિચાર-ઉત્તમ જીવિતો, વિદ્યાર કરે એવી દબાઈ આ લઘુ પુસ્તક લખાયું છે.
જેઓ ધરતી દરેક વચની સ્ત્રીઓને નીતિ, ધર્મ તથા ગૃહ અને સંસારવ્યવહારનું જ્ઞાન આપવા
ઇચ્છતા હોય તેવા દરેક સમજતે સ્ત્રીઓના નિત્યનાં વાંચન તરીકે આ પુસ્તકને ધરમાં રાખવાનો
આવશ્યકતા છે. કિ. આના બે. ટ. ખ. જુદો.

(કર્તા) — નટવરલાલ કેનેયાલાલ વૈષ્ણવ ટાઇપિસ્ટ.

રાજકોટ (કાઠીયાવાડ).

તૈયાર છે ! !

માનવ ધર્મશાસ્ત્ર.

મંગાવી લો ! !

મહાત્મા મનુજ કૃત મનુસ્મૃતિનું સંસ્કૃત ઉપરથી ગુજરાતીમાં સરલ વિવેચન સુબદ્ધ
હલાકાતના સુખ્ય ઉપદેશક વે. શા. સં. શાસ્ત્રી મણિસંકરજીએ કરેલું છે.

મનુસ્મૃતિમાંનો અદેક મત્ર સોનાના મુંઝનો છે. અને જોજો આ આખા પુસ્તકનો
ખબ્યાસ કર્યો તેણે કુઆબરનું જ્ઞાન મેળવેલું જાણવું.

આત્મ એક ખરેખર સોનાને મુલ્યનું પુસ્તક દરેક કુકુળ અને દરેક ઘરમાં રહેવું
જોઈએ. દરેક સ્ત્રી પુરુષ તો આખ્યાસ કરે તો જોઈએ.

મુંદર છપાઇ, પાકી બાંધણી અને કતાંના ફોટા. કેમી આકપેલ ૪૫૦ પાનાના આ
ફદાર પુસ્તકના ઉપયોગીપણીમાં વધારો કરે છે. આ પુસ્તક ખરેખર એક ટેખલનો શજ્જગાર
તથા જ્ઞાનનો ખંડાર છે.

સર્વના ઉત્તમ અભિપ્રાયો મળેલા છે. આ પુસ્તકની કીમત રૂ. ૧૫ પોસ્ટેજ જુડ.

અમીપ્રાય.

આપને જો કૃપા કરકે શંકર સંગીતાવલિ મેર્મી-ઉસકા વહુતસા મામ મૈને પ્રદા-
પુસ્તક દેશ્વરમક્તિ, દેશમક્તિ, રાજ્યમક્તિ, ઔર ધર્મમક્તિ ફેલ્કને કા ઉત્તમ સાધન. હૈ !
इसके मजन मनोहर तथा सुकिर्ण है ।

આત્મારામ.

एज्यु. इन्सपेक्टर. डि. की. बड़ोदा राज्य. बड़ोदा.

કવિ મહારાણીશંકર કૃત.

શંકર સંગીતાવલિ ૦-૧૦-૦

સતી સંગીતાવલિ ૦-૧૨-૦

આ બંને કૃતિઓ જનસમુદાયમાં માનીતી યથા પડી છે. જળ અને રૂપા. હૈંદ તેમજ
આફ્રિકા આદિ દેશોમાં પ્રસિદ્ધિને પામ્યાં છે. મંગાવી ખાત્રી કરવા વિનંતી છે.

રામપ્રસાદ નારાયણ.

— શાહપોર, છુડાસ્પોધ-મુસ્ત.

લાઈબ્રેરીના શાણુગાર-બહાર પડેલાં ઉત્તમ પુસ્ત.

જ્યાં અને જ્યાં.

જ્યાં અને જ્યાં-રા. રા. ન્હાનોલાલ દલપતરામ કવિહૃત નવુઅંકી સંપૂર્ણ નાટક. કિં. રૂ. ૩. સવા

શબ્દોના પર્યાય-આ. રા. બ. રમણભાઈ. સાતઅંકી સંપૂર્ણ નવું નાટક. કિં. રૂ. ૩. સવા
કલ્પલોહિની-દા. બુ. ભોટાદકરનાં કાવ્યોનો અંગ્રેજી સ્ફુર્ભોમાં અથાવા યોગ્ય, વિદ્યા
નોના ઉચ્ચ અભિપ્રાયવર્તો આ બધા રૂ. ૩. આં પુસ્તક મુદ્રેને વાંચવા તથા લાઈબ્રેરીમાં રાખવા
જેવો સંગ્રહ, કિં. આ. આં.

"ગુજરાતી રાજકોષ"-આ રાજ્યમાં નમકોષમાંના શબ્દો ઉપરાંત હંમેશાં નવીન શબ્દોનો
ઉમેરો કરેલો છે. ગુજરાતીમાં આવેલો કોષ હાલ બીજા એકે નથી. કદ-રોપલ ૮ પેટ,
સ્મારપૈકા ત્રીસાં દાખમાં પૃષ્ઠ ૧૦૦૦ ઉપર. પુ. ૬ પાકું સોનેરી. શબ્દો (૧૦૦,૦૦૦) કિંમત
૬-૦-૦.

નીતિશીલતા કૃત-નીતિ તથા ઉપદેશના ૮૦૦ સંજ્ઞા શ્લોકો સંસ્કૃત; ગુજરાતી ભાષાંતર-
વિવાદોમાંને બહિષ્કાર આપવા તથા ખાનગી તેમજ બહાર-લાઈબ્રેરીમાં ખાસ રાખવા યોગ્ય.
સળંગ છંદો પાકું, પુ. ૬ કિં. આં આના.

સાચો મિત્ર મુરેન્દ્રનાથ-આ મુરેન્દ્રનાથ વાર્તાનું બોતેર પાનાનું પુસ્તક પોસ્ટેજનો
અર્થ આનો મોઢવનારને તદ્દન મરત આપાય છે.

પુસ્તક મગાવનારે આ પત્રનું નામ લખવા તરફી લેવી.

છપનલાલ અમરેશી મહેતા,

૬. પીરમેશાહ રોડ-અમદાવાદ.

અખબારે સોદાગર.

હલાકામાં સૌથી સસ્તું રોલું ગુજરાતી પત્ર-

હીંદુ માલેહી હેડલ ચાલતું પ્રથમ ગુજરાતી દૈનિક પત્ર મુંબઈમાં હરરોજ
રવિવાર સિવાય સવારના પ્રગટ થાય છે. જેમાં અગત્યની સામાજિક ખબર ઉપ-
રાંત હિંદુ સાંસારિક, ધાર્મિક, ઔદ્યોગિક અને બીજાં ચાલુ બનતા બનાવો ઉપર સ્વતંત્ર
રીતે લેખો લખવામાં આવે છે. વાર્ષિક રૂ. ૮ આં અને બહાર ગામના પોસ્ટેજ સાથે
રૂ. ૧૩ આગળથી લેવામાં આવે છે. મનુષ્યોનો અંક મફત.

બેન્ક રીટર્ન ફોર્મ-મુંબાઈ.

માલેહી

રતનલાલની કંપની.

RAMJI BHAGWAN & BROS

GOLDSMITHS, SILVERSMITHS, JEWELLERS

AND

FINE ART MANUFACTURERS.

Be to call the attention of the public to their large, varied and highest assortment of Gold Ornaments of latest Patterns, Carved and Plain Silverware, Presentation articles of every description and an unique selection of Indian and English mounted Jewellery.

209 Shaik Armon Street, Bombay, Telephone No. 674

રામજી ભગવાન એન્ડ બ્રધર્સ

સોના, ચાંદી તથા ઝવેરાતના, ચાહુ બંગાનાને ધરના મુંદર
દાંગીના તથા લેટ દેવા લાયકની મનહર વસ્તુઓ.

ખનાવનાર તથા વેચનાર.
૨૦૯, શેખ મેમ્બરસીટ મુખ્ય.
ટેલીફોન નંબર ૬૭૪.

બહારગામના ઓફિસર પુરુષ ધ્યાન આપવામાં આવે છે.

આહા બધો ! વિષમ યદ્ય શું ક'ખ દીધો વિધારી !
 મૈત્રી કરો પ્રણય વિસરી સુના કોલ ધારી :
 બેઠાતાં બે હૃદય ઝરણાં એમતા સાધવાને
 વૈરાગ્યે અહલ સુકળ્યાં 'વેણુતા ઘખવાને—૪

રોપાયાં કેં હૃદય જુમિએ સ્નેહનાં બીજ રૂડાં
 સોંચાયું કેં જલ વિપુલને કાંઈ અંકુર ફૂટ્યાં.
 ધાર્યું 'જી' કે તરવર યદ્ય પુખ્તને પર્ણ દેશે
 શીળી યાંચે અમિત જન, કેં શાન્ત વિશ્રાન્તિ લેશે—૫

કિંતુ તેવા સુખમ સુખના છાદ આદર્શ રૂડા
 જન્મ્યાંતા કેં સુખ સ્મરણમાં માત્ર સંતાપ દેવા
 વર્ષા ધારા હિમ જળ તણી અંકુરો ચીમળાયા
 પાખ્યાં મૃત્યુ ખોળ સહિતને હૈયું પાખ્યું નિરાસા—૬

તું છે માતા કુદરત તણું બાળ નિદોષિ ધેલું
 ગાયે તારું હૃદય રસીકું પ્રકૃતિ ગાન કેલું !
 તરિ હેયે અણુ અણુ વસી વિશ્વતા ભાળતો હું
 તે હેયું હા ! મુજ પ્રતિ યયું ફૂર આચારવાણું—૭

ન્યાયી બધો ! નવ ધર્મીત કેં આમ અન્યાય દેવો
 નિદોષીને દુષિત ગણીને 'મિત્ર' શું દેપ બેઠેવો
 તારે માટે તદપિ પ્રિય 'હું' સ્નેહ ભક્તિ ધરું છું
 ઇચ્છી તારું શુભ જગતમાં હાલ તો વિરમું છું—૮

વિલસન વિદ્યાલય-મુંબઈ.

“ અવનીધર. ”

ભગવદ્ ભજન.

પદ—લાવણી.

જગતમાં જન્મેયો તેજ પ્રભાણુ, બન્ને જ વાવ ધરી ભગવાન,
 સગાવે નિકંમજીવી તાન, ગળવે ગગન કરી શુભમાન.—જગતમાં
 હરિપદ ધાયો, તે જન કાઠયો, સર્વ ક્રમાયો સાર,
 જગદાધાર જ્યો નિશિ વાસરે, યાચ સહજ ઉદ્ધાર.—જગતમાં
 ગરલ ભરેલાં ભવસાગરમાં, ભક્તિ-શુધારસ ધાર; !
 પાન ઠરે તે અમર બને જન, અહીં સાત્ત્વનો સાર.—જગતમાં

સારંગપાણિ સેવા નિશ્ચીન, સુતવિત જૂઠાં જાણુ;
 મિથ્યા માયા, મોહ, મમત આ આખર નરકની ખાણુ—જગતમાં
 કરે જે ભક્તિ રસનું પાન, ધરે જે ધરણીધરનું ધ્યાન,
 ખરે તે જન છે દેવ સમાન, દેવ પશું ત્હેને દેતા માન.—જગતમાં

વસન્ત

બિન્દુનો સિન્ધુ. *

(પૃત્ત-શાહીલ વિકિરિત.)

— યોડા સખ્દ મધૂર માત્ર મુણતાં, આનંદ દેતા મને,
 યોડાંએ સિમત હાસ્ય પલિં પ્રિયનું, આનંદ દે નાથને;
 યોડાંએ ઉપકાર-કૃત્ય કરતાં, સાત્પુણ્યને મેળવે,
 યોડાંએ વહને કરિ વદિ, પુરિ, પ્રીતિ જનોપી કરે !-૧-
 યોડાંએ જલ બિન્દુ બિન્દુ મળતાં, વિસ્તિર્ણુ થાયે તણે,
 જણો સર્જન શ્રેષ્ઠ બામ જનનો, યોડાં તરૂંઓ મળ્યે;
 માટીનાં કણુ અંદપયે પ્રસરતાં, ઉતંગ શૈલો પ્રતિ,
 તેવી અદ્ય ભુલો કરી અંધટતી, પામે જનો દુર્ગતિ !-૨-
 યોડાંએ પ્રજા પ્રેમ ભક્તિ કરતાં, સુક્તિ મળે છે જ્યમ,
 સેવા દેશ તણી હમેશ કરતાં દેખેજ દેશોદય;
 તરવારે સુત રાર નિત્ય રમતાં, પામે રણે એ જ્યમ !-૩-
 નાનાં એ કવિ કાવ્ય નિત્ય રચતાં, દે કાવ્યનાં પુસ્તકો
 થાયે છે પ્રિય વાંચકે જગતમાં, બિન્દુ તણા સિન્ધુઓ;
 યોડાંએ સુવિચાર રાખે કવિના, લેતાં થયું કાવ્ય આ,
 તે છે સ્મર સર્વ સુચ જનને, અર્ધુ પ્રિતે વાંચવા !-૪-

મુખ્ય.

લીમારાંકર સર્મા.

* પ્રમાણ, જુનના સચિત્ર અકમળા " કવિ-કોણી તરી " ના " બિન્દુએ સિન્ધુ " નામક બે હાંદના કાવ્ય ઉપરથી-લેખક.

માતૃપ્રેમ.

(૧)

(શાદ્દલપિકીડિત.)

આતે સ્થાન, જહાં-પ્રિયે ! ક્યું ? પ્રભુ ! પેશું અરે ! એ રશું
-પિતાને દીધ અગ્નિદાહ બળતે હૈયે સખે ! શું કહું ?
આહા ! તે ધડી વારને પણ કદિ જ્ઞાલી ! શું હું વિસ્મર ?
ના, ના, તે નહિ વિસ્મરાય કદિયે જ્યાં મુઘી છે દેહ હું ?

(૨)

ગજલ.

વદી એવું રહો હોમો, પ્રિયાનો હસ્ત લખ હસ્તે
નિરખતો ચંદિ સૌદર્ય પ્રભાતે હું નદી તીરે.

(૩)

(મન્દાકાન્તા)

દોડી એવે તરફર તણે આપ હમી રહેલી
કોઇ બાળા નવન કમળે ટાળતી અથુ બિન્દુ.
પિંખાયેલી અલકલટ'તી છાતી ઉપે' ઢળેલી;
દ્રષ્ટિ હેતી કુચ પર હતી રહેજ વાંછી વળેલી.
ધાયું આધી અતિશય દુઃખી છે અરે ! એહ કાન્તા,
ચાલ્યાં તેથી દુઃખી હૃદયમાં સિંચવાનેય શાન્તિ.
દેવું આશ્વાસન અમુખીને અન્ન જૂખ્યા જતોને;
કાં કે એ છે મનુજ તરિકે ધર્મ હા ! આપણોરે.

(૪)

(વસન્તતિલકા)

હેતી કને નિરખી હમને આવતાં તે—
હા ! જોશ્યી રડી પડી અમળા બિયારી.
તે ! તે પ્રસન્નગુનું હજી પણ સ્મર્યું થતાં—
આ સક્ષુઓ તુરત અથુ ધડી ભરાય.

(૬)

(મન્દા કાન્તા)

હેને આશ્વાસન-જઇ દીધું ત્યાં અને સાન્ત કીધી—
સા માટે તું રડતી હતી તે વાત કહેતી બહેતી !—

પહોને એ હૈંતરતણી જોતી હોયી રાહ પ્રિયા—
તે બાળાની સમીપ દોન મુખે, થતી દુઃખો આહા !

(૭)

દુઃખો બાળા હતો વળી હમે એ હતો દુઃખો જો કે,
તોયે છૂપો હૃદયમહિ આનન્દ થાતો હતો રે;
દુઃખોજોને અમુખો મળતાં થાય આનન્દ એવું—
હોતું જાણ્યું પણ અનુભવ્યું મહેં, ત્યારે જ જાણ્યું.

(૮)

તે બાળાના મુખકમળની પાંદડી વિકસીને—
રાખેા ચોડા સમય પહોં તે ધ્રુવમાંથી સપારે,
ખેંતી ! ખેંતી ! તણુ વરસતો બાળ મ્હારો હતો હા !
ખેંતી ! મ્હારું જીવન કહું તો તેજ વિશ્વે અરે ! હા !

(૯)

ખેંતી ! જેના ઉપર જાદુ મ્હોટી હતી આશ બાંધી,
કિન્તુ કાલે સપજોં યમરાજ અરે ! તોડી નાંખી.
ખેંતી મ્હારી ! વિરહ સહુને વિશ્વમાંહિ ખમાય,
કિન્તુ ખેંતી ! તનુજ વિરહે હૃદય તો કાઠો જાય !

(૧૦)

(અનુબંધ ૫)

કહિ એવું નહીં અડકે અજાનક જાહેને પડી—
મેટવા પુત્રને તો, હા ! પયે યમપુરીને મળો.

(૧૧)

જેના સાહસથી આવાં દિહામૃદ હમે યવાં
ધન્ય ! હા ! માતૃ તું પ્રેમ, વદી શુદ્ધ પયે પડ્યાં.

મુંબઈ } બાળવન્તરાય મણિલાલ દેસાઈ.

“ પ્રેમ દીવાની ”

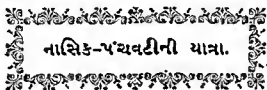
(ગરબ)

દીવાની ધરકકી મમ હું—જીતારી દીવણી આવી હય.
કે મેરા માર મહેબુબને પ્રીતી કી આગળ લાગી હય,

અમનકા ગુલ સરિખા ગાલ વ નરગીસ આંખ-બદભર હય...
 કયસી સુન્દર સુરત દેખી કે જયસા ચાંદ રોશન હય.
 “ દીલમ યુ મજમુરો કંકશ યુ આતશ જાને મન યુ ઉદ-
 હમી સોઝમ રવાં યુ ઉદ વ મન મજમુર નમીદાનમ
 ન ખંજર દીલમે અખ મારો ખીરહ અખ કલ કરતા હય
 હુવા પયદા જખમ દીલમે ન મરહમ કોઇ લાતા હય;
 મુઝે માલુમ નહીં દુનીયા કે ઉસમે કોન રહેતા હય
 મેરે દીલમે તો પ્રીતમકી સુરત ખીન કુછ ન આતા હય
 * બેરવ અય ! અકલેસર મર્દાન મરા બા કારે મન બે ગુઝાર
 કે મન સર મસ્તો હયરાનમ બન્નુઝ દીલખર નમીદાનમ

આપાદી-સુબાઇ]

—H. M. Desai.

નાસિક-પંચવટીની યાત્રા.

(ગતોક્તી અનુસંધાન).

કપરચલા (પંજબ) ના રાજા (હર્જે ઈન્દ્રીશીયા રણધીર બહાદુર) ૧૮૭૦ માં વિદાયત જતાં એકાદ પહોંચતાં મરણ પામ્યા. તેના સ્મારક રૂપે પંચવટીના તટ ઉપર સમાધિ, ધુવાંરો, મર્મશાળા તથા મંદિર એટલાં ચાર વાનાં બંધાવ્યાં છે.

સાક્ષાત્ વિઠોબા.

નદીની ડાબી બાજુએ વિઠોબાનું પણ એક મંદિર છે, રચાનિક ગત તો એવો છે કે પંદરપુરની અસલી વિઠોબાની મૂર્તિ જોટલુજ આ નકલી મૂર્તિનું “સત” છે. અને ખરું જોતાં તો એ બે વચ્ચે અસલી નકલીનો ભેદજ નથી. તે સારૂ એવી વાર્તા કલ્પવામાં આવી છે કે, વિશ્વનાથ નામક એક અર્ધગ એને રોગી બ્રાહ્મણને તેના કેટલાક જાતબાઈઓ પંદરપુરથી નાસિક એકસો મૂઢી ગણા તે પંદરપુરમાં વિઠોબાનો અનન્ય ભક્ત હતો. તરછોડાયલા વિશ્વનાથ વિઠોબાના દર્શન કરવા અસમર્થ થવાથી તેને મહા શોક થયો. તે ગોદાવરીના તટ ઉપર એસીને મહા આક્રંદ કરી કેવલ અપવાસ કરવા લાગ્યો. આ પ્રમાણે તે જુખ્યો રહતો હતો તેવામાં પંદરપુરના વિઠોબા બ્રાહ્મણનો વેરા ધારણ કરીને તેની પાસે આવ્યા અને તેને

* અખીર-સંપદ-નામત.

ઉત્તમ ભોજન ખાવા લગ્યાવગા પ્રયત્ન કર્યો. પણ ભક્ત કસોડીમાં તર્યો અને ખાવા પીરા ના પાડી. વિઠોબા એટલા પ્રસન્ન થઇ ગયા કે તેમણે પોતાનું ચલસ્વરૂપ ધારણ કીધું, દર્શન દીધાં અને વર લેવા કહ્યું. પ્રસન્ન ભક્તે વર માગ્યો કે આપ નાસિકમાં રહો. (પંદરપુર લઇ જાઓ એમ કેમ નહોં કહ્યું એવી શંકા કરવી નહોતી છે) વરનું દાન આપ્યું. ત્યારથી આ વિઠોબા અહીં છે. નાસિકના બ્રાહ્મણો પંદરપુરની અસત્ મૂર્તિના માહાત્મ્યમાં આ પ્રમાણે સરખો બાગ પડાવવા ચેષ્ટા કરે છે. પરંતુ પંદરપુરના બ્રાહ્મણો આ વાતો બનાવડી કહે છે અને પ્રગ્ન તો પંદરપુરનીજ મૂર્તિ ખરી સ્વીકારે છે.

અહલ્યાબાઈ હોદ્દરનું મંદિર.

ઇંદોરની મહારાણી, મહાદેવી, અહલ્યાબાઈ હોદ્દર (૧૭૬૫-૧૭૮૫) નું નામસ્મરણ થતાં હાંદુઓના ચિત્તમાં માન અને આનંદની લાગણી સ્ફુરી આવે છે. તે આધાર્પત્તની એલીઝાબેથ હતી, અને એલીઝાબેથ કરતાં પણ વધારે ધાર્મિક તથા નીતિવાન હતી. તે સરકારી કામ નિયમિત રીતે જાહેર દરબાર ભરીને કરતી ! અને રોજ એ પ્રમાણે સ્ત્રી જાતિ છતાં ૩૦ વર્ષનાં વયથી તે ૬૦ વર્ષનાં વય સુધી મરણ પર્વત અસાધારણ પરિશ્રમ કરતી રહી. રાજ્ય-તંત્રના કામથી નિવૃત્ત થતાં જ સમય અવશેષ રહે તેમાં તે ધર્મ તથા દાનના કામમાં વ્યતીત કરતી. તે સમયમાં બહુ કસ્ટ દાદી ન રાકાય એવો તે મહામાત્રા શાખ સ્થળે સ્થળે મંદિર બંધાવવાનો હતો-જે કે તે વખતે પણ મૂર્તિઓ માટે પૂરતા પૂજારીઓ હોય તો પણ દરીદ્ર મળતા નહોતા એટલી બેહદ મોટી તેમની તથા તે મારેનાં મંદિરોની સંખ્યા હતી. મેઘવાઓ નાશિ-કન્યા માલિક યવાથી અને તેની રાજ્યમહદથી નવા મંદિરો વગેરે યવાથી તથા બ્રાહ્મણોને સારા આશ્રય મળવાથી બહુ પ્રસિદ્ધિમાં આપ્યું. અને તેથી અહલ્યાબાઈએ ધર્મદાન સારા આ સ્થળે પણ પસંદ કર્યું. તેણે રાજકુંડની નિકટમાં ધર્મશાલા તેમજ રામ તથા મહાદેવનાં મંદિરો ૧૭૮૫ માં બંધાવ્યાં હતાં. અહલ્યાબાઈ પણ હવે દેવી તરીકે પૂજામ છે તેથી તે મંદિરમાં તેની પણ મૂર્તિ છે ! ઇંદોરની દક્ષિણે પચાસ માઇલ દૂર નર્મદાના તટ ઉપર તેની જે સુંદર સમાધિ છે ત્યાં સાથે મહાદેવનું મંદિર પણ બંધાવ્યું છે. તેમાં પણ મહાદેવ સાથે અહલ્યાબાઈની મૂર્તિની પુજા કરવામાં આવે છે (જુઓ, માલકમૃત સેતુલ ઇડીયા, પ્ર. ૧ ૧૫૭-૧૮૫.)

કપાલેશ્વરનું શિવાલય—તેમાં નંદી નહોં હોવાનાં કારણની કહાણી.

રામકુંડથી થોડે દૂર, અજગરખાતા મઠની પુર્વમાં તથા સુંદરનારાયણના દેવળની સામે શિવ કપાલેશ્વર પધારે છે. આ મહાદેવ માણસનાં આર્થાની યોગ્ય પુષ્પમાળા પેટે આનંદથી ધારણ કરે છે. શિવાલયમાં શિવનું વાદન નંદી હોવા વગર રહે નહોં. તે કારીગરની મોટામાં મોટી ભુલ કહેવાય પરંતુ અહીં નથી છતાં તે ભૂલ નથી ગણાતી, જાણીન્દેહને એમ કીધું છે. તેનું કારણ એ છે કે, શિવ, જલ્મા આદિ દેવો વચ્ચે સૌથી મોટો દેવ કોણ તે વિષે એક નવરાત્રને દિવસે શાસ્ત્રાર્થ થયો. દેખીતી રીતે શાસ્ત્રોનાં પ્રમાણો વગર વાદ થતો હશે તેથી શાસ્ત્રાર્થે વિતંડાવાદ અને અતે શાસ્ત્રાર્થનું પરિવર્તન બીજાસ્વરૂપ ધારણ કર્યું.

અહાએ બૈરાંઓ પણ તોખાં કરે એવાં આખાદ મહેલાં સિવને માર્યાં તેથી તેઓ 'સામાં તાણાં મારીને સંતુષ્ટ થવાને' બદલે અથવા એ દહડી વિદ્યા હુન્નર તેમને પસંદ નહિ હોવાથી અસંત કોપાયમાન થઈ ગયા અને તાણાના જવાબમાં અહાના અનેકમાંનું એક મસ્તક ઉડાવી દીધું ! અહાના એ મસ્તકની ખોપરી સિવની પાંદે વાગી અને વળી વળગી તે પણ ચામ જૂ પેરે. કેમે કરી છૂટે નહીં અને તે દૈવી હોવાથી તેનો ભાર શિવ પણ દેવી હોવા છતાં, સિવને અસહ્ય લાગ્યો. તેઓ ત્રાંહેમાન થઈ ગયા. અને ગભરાતા જેમ તેમ દોડયા. દોડતા સ્વર્ગથી આ મર્ત્યલોકમાં આવી પહોંચ્યા. અહાના એકશિરની દહાણું ઘેર પાપ ધોષ નાંખવાથીજ ખોપરીની વલગણમાંથી મોક્ષ થશે એ વિચારથી, ધોષ રાકે એવી પવિત્ર જગ્યા શોધતા હતા. એટલામાં શું થયું કે, એક સ્વેત નદી એની માતા (માય) ને જે વાત કરતો હતો તે શિવે ભોગભેગે સાંભળી. તેણે માતાને કહ્યું કે મારો જાણેજ સ્વામી મને બહુ સંતાપે છે માટે તેનો પ્રાણ લઈને હું શુદ્ધ થવા ગોઠવરીમાં સ્નાન કરી નાખીશ. ' શિવે પછી આ સ્વેત નદીને એના ધણીને મારી નાંખતા પ્રલક્ષ્ય ભેગો. શું ચમત્કાર થયો કે જાણણોના પ્રાણ જતાંજ, એ સ્વેત નદી મસ્તકથી પુછડી પર્યંપ સ્થામ થઈ ગયો ! પરંતુ નદીએ ગોઠાવરીમાં ડુબી મારતાંજ તે પાછો બરફ જેવો સફેદ થઈ ગયો !! શિવને આથી પોતાના પ્રકરણમાં એમજ કરવાનું સુઝ્યું, અને તેમ કરતાં અહાની ખોપરી છૂટી ને પાપ-મુક્ત થયા. એથી પ્રસન્ન થઈને તેણે પોતાના સિવાધ્યમાં એ નદીને પોતાની સેવા કરવાના કર્તવ્યથી મુક્ત કર્યો છે ! હવે કાશીમાં પણ કપાલેશ્વરનું ચિવાલય છે તેમાં પણ નદી નથી અને તેનો પણ એજ દિસ્સો છે. (જુઓ કેનેડીક્રિત, હાઉ મીયોલોજી, પૃ. ૨૯૬) તેથી તેજ કાશી વાળી વાત અંહી ઉછીની લીધી છે એમ સ્પષ્ટ જણાય છે. પરંતુ આપણો વિષય એનાં સલા-સત્ય-કે પ્રાચીનતાનો નિર્ણય કરવાનો નહીં હોવાથી વધારે ઉંડા ઉતરવાને બદલે વાર્તાના રસ માત્રનો આનંદ લઈને ખીટી બણી દ્રષ્ટિ દોડાવીશું.

સીતા શુદ્ધ !

પંચવટી નામ કેમ પડ્યું ? કાળારામની ઉત્તરે, નદીથી આશરે ૧૧ માઇલ દૂર દેટલાંક બહુજ પ્રાચીન વડવૃક્ષ છે. એક જૂતાં વડને તો સારી રીતે પરચરની વાડથી બાંધી લીધું છે. કહે છે કે આ વડ વૃક્ષો મૂળ જે પાંચ વડ વૃક્ષો હતા તેમાંથી પુરેલાં છે. તે પરથી પંચવટી નામ પડ્યું છે. જે વૃક્ષનું થડ પરચરની પાળથી ચણી લીધું છે તેની જ એકદમ પાસે સીતા શુદ્ધ છે. તેના પૂજારીએ તો હમને કહ્યું કે જાણજીવેશધારી રાવજીને જે વડ વૃક્ષને ઝાળંગીને સીતામાતાએ બીજા આપી તેજ આ વડ વૃક્ષ ! તાપીની દક્ષિણેના હળરો માઇલનો સમસ્ત દેશ દંડકારણ્ય છે અને દંડકારણ્યના ક્વા ભાગમાં રામસીતા તથા લક્ષ્મણ નિવાસ કરતા કે વિચરતા તેવું રામાયણમાં ક્યાંએ ઉલ્લેખ નથી. અને રામાયણમાં દંડકારણ્યમાં જે સ્થળે બનાવે બન્યા તે વખતે તે એટલા ઉપયોગી નહોતા ધારવામાં આવ્યા કે તેની નોંધ રાખવામાં આવે. એક દિવસ બાદ પણ મૂળ જગ્યા શોધે તોપણ મળવી સુરકેશ થઈ પડે, તે કારણથી આ જગ્યાએ બનાવ બન્યો એમ આંગળી કરવી એ અસત્ય સાહસ માત્ર છે. સીતાની શુદ્ધ પણ એજ કારણથી અપમાન્યમૂત છે. બહારથી તે એક 'નાનું સરખું' જાણણું મકાન જેવું દેખાય છે. પરચાળના ચારડા પાછળ

ભોંયડું કીધું છે. તેમાં ઉતરવાની ચણી લીધેલી સીંદી માત્ર ૧૮ ઈંચ પહોળા છે. તેથી બાજી માણસ તો ફસાઈ જાય. અને તે પર બેસીનેજ ઉતરવું પડે છે, કેમકે તેની લંબાઈ પણ ૨૦ ઈંચજ છે. અંદરનો ઝોરડો તદ્દન અંધારો તથા નાનો છે. તેનું પ્રયોજન એ છે કે, રામ જ્યારે બહાર જતા ત્યારે અહીં સીતાને છુપાવી જતા. સીતામેટોઆદના પરાક્રમી લૂટારાઓના છુપા ઝોરડા જેવો આ છે. અહીં સ્વાભાવિક રીતે અંધક દીવો બને છે. આ ઝોરડામાં રામલક્ષ્મણ અને સીતાની મૂર્તિઓ છે. અહીં દર્શન કરવાને એક દોઢીયાંની શી આપવી પડે છે. વળી આ ભોંયરામાં એક પેટા ભોંયડું છે. તેમાં તો પેટે ચાલીને પણ મુશ્કેલીથી જવાય છે, કેમકે છત્ત સીંદીથી ઢંચેલું છે. આ પેટા-ભોંયરામાં આશરે ૩ ઈંચની લંબાઈનું શિવલિંગ છે. આ કોટડીઓમાં હવા ઉઠસ માટે અવકાશ નથી એમ કહોવાની ભાંગેજ નર છે. લિંગ વાળી ઝોરડી પાછળ એક છુગડો છે, જ્યાંથી છ માધવ દૂર આવેલી રામચેજ અર્થાત્- (રામ ખાટલા) ની ટેકરીએ સીધા જવાય છે. એ ટેકરી પર મહાત્મા ગાયત્રી ચપન કરતા હવે આ છુગડાનો પત્તો નથી. હાંદુરતાનમાં ઘણેક સ્થળે એકથી બીજે ગામ જવા સારૂ જમીન નીચે છુગડા હોવાની માન્યતા છે. પરંતુ હમને તે સત્ય બાસતી નથી. એટલે દૂર તો શું પણ ૨૫-૩૦ વાર પણ છુગડો હવા ઉઠસ વિના બોદાવો અશક્ય છે અને બોદાવર શુભ બાધ મરે અને તેમાં જવા ચઢાનાર પણ તેટલેથી દૂર વધી શકે નહીં. પરંતુ આ પ્રમાણે શુદ્ધ પૂર્વક વિચાર કરવો એ ધર્માભિમાન, દેશાભિમાન આદિ સદ્ગુણોની વિરદ માનવામાં આવે છે.

કાળા રામનું મંદિર-અર્ચ ૩. ૨૩ લાખ.

પંચવટીમાં આ સર્વોત્કૃષ્ટ શિલ્પનું મંદિર પશ્ચિમ દોહનું પણ સર્વોત્તમ શિલ્પ કામ છે. તે નરદમ પત્થરનું છે. આ મંદિરમાં વાપરેલો પત્થર બહુ સારો જાતનો છે. તેનું કાત-રકામ સાદું પરંતુ ચોળના બહુજ સુંદર છે. જે સ્થળે આ અંધાણું છે ત્યાંજ પૂર્વે રામ વનવાસ દરમ્યાન રહેતા એવી કિંવદંતી છે. શિલાલેખ પ્રમાણે આ મંદિર બાંધવાનો અર્ચ ૩. ૨૩ લાખ થયો છે. રોજ બે હજાર માણસ તે બાંધવામાં કામે લાગ્યા હતાં. બે એમ હોય તો કંઈક અંધારે ચાલેલું હશે. પૂર્વે આ સ્થળે કાષ્ટનું મંદિર હતું. તેમાં અણુક્રાંતિ તથા સૂર્યની મૂર્તિ હતી. ૧૭૮૨ માંતે કાઢીને સરદાર રંગરાવ ઓધેકરે આ સુંદર મંદિર બાંધાવ્યું. એમાં રામ, લક્ષ્મણ અને સીતાની કાળા પત્થરની મૂર્તિઓ છે. રામની મૂળ સોંપાવી બનાવી છે. સરકાર તરફથી રૂ. ૧૨૨૨૫, લિંગવે ગામની ઉપજતી રૂ. ૮૦૦, ઓધેકર કુટુંબ તરફથી રૂ. ૧૦૦૦ એ મંદિરની નજીકની આવક છે. આ મંદિરની કાંઠાકાંઠા પણ રથોત્સવ ત્રેત્રમાં ૧૩ દિન યાય છે. ૧૧ મે દિને (રામનવમીએ) લગભગ લાખ આદમી

પંચવટી કેટલું ધાર્મિક ધામ ગણાતું હોય તેમજ કે એટલાં નાનાં સ્થળમાં, મોટે ભાગે મુંબઈના લુહાણા-ભાડીયાઓએ હાથમાં બધાવેલી ૩૫-૪૦ ધર્મશાળાઓ છે. તે ઉપરાંત ચાર સદાવર્તોમાં મધુકરી બીજા મળે છે તે ૩ અન્ન છત્રોમાં તો તૈયાર રાધેલું ભોજન આપવામાં આવે છે !

તીર્થો અને કુંડો—તેનાં માહાત્મ્યો.

નાસિકમાં ગોદાવરીની તળેટી જે ચોમાસા શિવાય મોટે ભાગે સુષીર રહે છે. તેની તળેટીમાં અનેક કુંડો તથા તીર્થો છે. તીર્થો એટલે સ્નાન કરવાની જગ્યા-પગથીયાં. એજ મૂળ અર્થમાં તે શબ્દ નાસિકમાં પણ વપરાય છે. આ તીર્થો નાસિકની પશ્ચિમમાં ૬ માઈલ દુર ગોવર્ધન ગામથી અને નાસિકની દક્ષિણ-પૂર્વે ૧૧ માઈલ દુર આવેલા તપોવન સૂત્રીમાં છે. આવાં ૨૪ તીર્થો છે. ગોવર્ધન સંબંધી એવી માન્યતા છે કે ત્યાં એક ગોતુ' દાન અન્ય સ્થળની હજાર બરાબર છે. ત્યાં ગોરાળા હશે તેના ઉત્તેજનાર્થે માહાત્મ્ય પણ જોડયું છે. તેની દક્ષિણે પિતૃ તીર્થ છે. ત્યાં તર્પણ કરતાં પિતૃ આયુષ્ક રીતે સ્વર્ગે જાય છે, ગોદાવ તીર્થમાં પુનર્જન્મમાં બ્રાહ્મણ થવાનો સ્નાન કરતી વેળા સંકલ્પ કરવાથી, તેમ થવાનો વીરો વગર પ્રીતીયમે ઉતરે છે. એથી પણ રોચક તીર્થ છે જેતુ' નામ ઋણભ્રાત્ર્યન તીર્થ છે. ધર્મ દાન ન કરવાથી અટલાં ઋણ, આમાં સ્નાન કરવાથી, બુધવાયાં કોર્ટની પેઠે, એકદમ અને તે પણ વગર શીડયુલ મેંધે, સાફ યધ જાય છે. એવુંજ એક બીજું તીર્થ તે કણ્વ ઉદે' કુષ્ઠાતીર્થ છે. તેના ઇતિહાસ એ છે કે, મહાત્મા કણ્વ એકદા જમણ કરના ગોતમ મુનિ નામક જૈન સાધુના આશ્રમમાં આવ્યા. સૂર્ય તપ્ત હતો, કુષ્ઠાથી કણ્વ બ્યાકૂળ હતા. અને જૈન મહાત્મા પાસે પુષ્કળ અન્ન હતું. પરંતુ જૈન હોવાથી કણ્વે ચાચના નહોં કરી પરંતુ અન્નપૂર્ણા દેવીની આરાધના ગોદાવરીને આ સ્થળે કરી. તે પ્રસન્ન થઈ અને વર-દાન દીધું કે આ સ્થળે જે પ્રાર્થના કરશે તેને અન્ન મળશે. દુષ્કાલમાં આ નુસકો અનેક રીલીફકેપોની ગરજ, સારી શકે. પાપનાશન. તીર્થમાં સ્નાન કરેથી બિચારના પાપ રૂપે યથલા સંતપ્તિનિ રોગ મટી ગયો હતો ! આ તીર્થતું ધણું માન છે. હવે વિશ્વામિત્ર તીર્થ પણ જન્ય એમ નથી; આ સ્થળે લાખો વર્ષ ઉપર વિશ્વામિત્ર ત્રીજ દુષ્કાળ પ્રસંગે ધર્મ-દિક દેવોનો મૃત સ્વાતનાં માંસ વડે સત્કાર કર્યો હતો કેમકે દુર્લભિમાં અન્ય ભોજ્ય પદાર્થ મળતો નહોં. આથી પ્રસન્ન થયેલા દેવોએ વિશ્વામિત્રની પ્રાર્થનાથી, પૃથ્વીને દુષ્કાલથી મુક્ત કરી. દેવોની વર્તણુક જાણ આ જુદુ ઉત્તમ, રીકા નથી, કેમકે કુતરાનો માંસનો હુકો. મળ્યો તે પૂર્વે લાખોના જતા જાન માટે તેમને કશી ચિંતા નહોતી, જો કે તેઓમાં સર્વે કરવાની સંપૂર્ણ સત્તા હતી. સાથી અહિંજીત તીર્થ સ્વેતતીર્થ છે. અહીં લિંગ પૂજતા એક સ્વેતનામનો મનુષ્ય મરણ પામ્યો. લિંગતું યમરાજે અપમાન કીધું ! પરિણામે સ્વયં યમરાજને મારી નાંખવામાં આવ્યો, અને એજ શરતે માંડ માંડ પાછો પુનર્જીવિત કરવામાં આવ્યો કે, ભવિષ્યમાં શિવ કે વિષ્ણુની પૂજા કરતો હોય તે દરમિયાન કોઈ મનુષ્યના પ્રાણતું હરણ કરવાની મૂર્ખતા બીજી વાર કરવી નહોં. સ્વેત તો પાછો જીવતો યયોજ. કોટી તીર્થની લીલા પણ એવીજ અદ્-હિત જો કે જુદાજ પ્રકારની છે. અહીં કોટીશ્વરનું શિવાગ્રય પણ છે. આ સ્થળે શિવ તથા અધકાસુરને દારણ યુદ્ધ થયું હતું. આ પ્રસંગે અસુરથી શિવ એટલા દેહે' યધ ગયા હતા તે

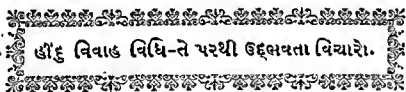
શિવને પસીનાના એટલા ઝમેઝલા છુટ્યા કે નીતરીને એક નાની સરખી નદી પહેલા માંડી ! જે આ સ્થળે હજી ગોદાવરીને મળે છે । તે કાષ્ઠ ઝરણુનો પ્રવાહ છે એ સ્પષ્ટ કરવાની જરૂર નથી. શિવના શરીરમાં ગા કરોડ તીર્થો છે એવી ગણતરી થઈ છે. તેમાંની એક કરોડ તે આ કોટી તીર્થમાં આવે છે એવું તેનું માહાત્મ્ય છે. એક અગ્નિતીર્થ છે તેમાં સ્નાન કરવાથી રોગીનો રોગ નષ્ટ થાય છે. સ્વયં અગ્નિ દેવતા માંદા પશ્ચા હતા તે અહીં સ્નાન કરવાથી સારા થઈ ગયા.

તીર્થોમાં હવે માત્ર પંચવટીની ગંગાની તળેટીમાં બાંધેલા કુંડો જેનું નામ 'સૌથી સુખ્ય માહાત્મ્ય છે તેનું નિરીક્ષણ કરવાનું શૈય રહ્યું છે. આ સ્થળે નદિનો પટ માત્ર ૧૦ ફુટ પહોળો છે. તે કુંડોની કુલ લંબાઈ ૪૩૦ ફુટ છે. 'પાણીની (કુંડોની) ઉંડાઈ પણ ૧૦ ફુટ છે. આ કૃત્રિમ સાંકડી ગલી જેને મરાઠીમાં 'તાસ' *Tauro*-હવેનો આકાર કહે છે તે સંબંધી કામ ઉપરોક્ત ગોપિકા બાઈએ જ કરાવ્યું હતું. ગલીમાંથી નીકળતું પાણી કુંડોમાં ઘેરી લીધું છે. તે ગીઠાના અગરો જેવા લાગે છે. પ્રથમ લક્ષમણ કુંડ (૬૮'x૫૫') 'તાસ'ની ૪૦ ફુટ દૂર પૂર્વે છે. ૧૭૫૮ માં સરસ્વતેદાર મહાન્ત ગોપિક કાંડેએ તે બંધાવ્યો હતો. એ કુંડમાં ઝરણુ હોવાની માન્યતા છે. અને તેનું પાણી અખુટ તેમજ ઘણું સારું હોવાની માન્યતા છે. પરંતુ મેના ૧૮૮૧માં નાસિકના સેનેટરી કમીશનરે તે પાણીનું પ્રયક્ષણ કરતાં તે ખરાબ તથા કચરાથી ભરપૂર જણાયું હતું (જુલો, તેના રીપોર્ટ સેક્શન ૬. પ. ૬૪). સાર્વજનિક માન્યતા પણ કેટલી નિરાધાર હોય છે તેનું આ એક પ્રમાણ છે. એ ખરું છે કે ૧૮૭૭-૮ માં જ્યારે તમામ નદી સ્ત્રાવ ગઈ હતી ત્યારે પણ લક્ષમણ કુંડ ભરેલો હતો. લક્ષમણ કુંડમાંથી એક ગલી કરીને ધનુષ કુંડ (૫૦'x૭') દ્વારા રામકુંડ (૮૩'x૪૦') કયો છે. નાસિક માત્રમાં આ અદ્વિતીય રીતે સૌથી પવિત્ર તીર્થ છે. સ્વયં રામચંદ્ર આમાં સ્નાન કરતા ૧-જે કે, સતારા હલ્લાના ખટાવ ગામના ખોટ ચિત્રાવે તે છેક ૧૬૬૬માં તે બાંધ્યો હતો અને ૧૭૮૨ માં ગોપિકાબાઈએ તેનું સમાર કામ કરીધું હતું. રામકુંડની ૧૦ ફુટ ઉત્તરે સીતાકુંડ (૩૩x૩૦) પણ ગોપિકાબાઈની કૃપાનું ફલ છે. અહલ્યાબાઈના દેવાલયની સનમુખ સીતાકુંડની ૨૦ ફુટ દક્ષિણે અહલ્યા કુંડ છે. ૧૮ મી સદીની અંતે અહલ્યાબાઈએ તે બંધાવ્યો તેની પૂર્વે સારંગાપણિ કૃત (૧૭૭૯) અને તે નામનો કુંડ (૩૯x૩૪) છે. લાં. હુતોન્દ્રય માફ-તીનો પણ કુંડ છે. સુર્યકુંડને પંચદેવાલય કુંડ (૧૧૫x૨૦) પણ કહે છે. તેના કર્તા બાલાજી મહાદેવ ઝોઠ (૧૭૫૮) ધણું કરીને હતો. આમાં પુણાના તાતીયા મહારાજની વિધવાએ હાલમાં (૧૮૭૪) માં એક પેટા કુંડ બાંધ્યો છે. એક બહુ મોટો કુંડ (૨૧૬x૬૦) અહીં છે જેનું નામજ નથી । દયાશંકર કુંડ (૨૫૬x૧૩૨) નો - નાસિક તરફનો ભાગ પેશ્વાના કુલચુર દિગંધે તથા માલેગાંવના રામા બહાદુર નાણકરે ૧૭૬૮ માં તથા પંચ-વટી તરફનો ભાગ પેશ્વા તથા હોલકરે બાંધ્યો હતો. આ ઉપરાંત રામગયાકુંડ (૧૧૦x૬૦) કૃષ્ણદાસ પ્રાંજયે તથા નાણકરના બાઈ લક્ષમણ શંકરે બાંધ્યો હતો. (૧૭૮૦માં) પેશ્વાનો કુંડ ૨૬૦x૬૦ ફુટ છે તેમાં વરણ, સરસ્વતી, ગાયત્રી, સાવિત્રી અને શ્રદ્ધા નામના પાંચ નાના ઝરાઓ ગોદાવરીને મળી જાય છે. આ કુંડનો નાસિક તરફનો ભાગ પહેલા બાજરાવ પેશ્વા (૧૭૨૦-૧૭૪૦) એ તથા પંચવટી તરફનો ભાગ કોટલકર ગામની પેઠેએ તથા

ચીમા નામની એક વેશ્યાએ બાંધ્યો હતો. ૧ લગ્નો પૈસા સરદારોને ત્યાંથી વેચ્યા દારા ધર્માદામાં ! એકઠ્યા કુંડ (૧૨૨X૮૪ કુટ) કૃષ્ણરાવ એકે બંધાવ્યો. આમાં એક બ્રહ્મ-રાક્ષસ (જૂત) હોઇ તેમાં જે સ્નાન કરવા પડે છે તેને તે પાણીની નીચે ધસડી જાય છે ! ચોમાસામાં તો જરૂર એકાદ જણ જાય છે. સત્ય એ હશે કે તેમાં કાંઈક ઉંચી નીચી જમીન જેવું. હશે-તેથી-તેમાં ફસાવાનો સંભવ હશે. વૈશ્યાપાયન કુંડ વંશપાયન નામના વાનપ્રસ્થ મામલતદાર તથા નાસિકના માળી મહાજને ૧૮૭૦ માં બંધાવ્યો. સૌથી છેલ્લો કુંડ મુકલેશ્વર કુંડ છે. તે પેશવાના મામલતદાર મોરો વિનાયક દીક્ષિતે ૧૭૮૮ માં બંધાવ્યો. આ-ખાસ પવિત્ર ગણાય છે.

હવે નાસિકનાં તીર્થોનું પક્ષી પેડે અવલોકન કરીએ. બ્રહ્મ કુંડ બાને-રામ કુંડ વચ્ચે શુક્લતીર્થ છે. તેમાં શુક્રવારે શુક્લતિલે સ્નાન કરવાથી પાપ મુક્ત થવાયજી. અસ્થિવિપય તીર્થમાં મૃત સગંધિનાં શેષ અસ્થિઓ સ્થળ સ્થળાંતરેથી આણીને પથરાવવામાં આવે છે. તેમાં હાડકાં-ગળી જાય છે “ એમ મનાય છે. ” (એ સમયે હવે વારંવાર નહીં લખીએ તોપણ અધ્યાહારજ, અદ્યુત અને સૃષ્ટિક્રમ વિરૂદ્ધની વાતોના સંબંધમાં સમજા લેવાં). રામકુંડ તથા નાશકરના દેવળ વચ્ચે અરૂણ, ય્ય, ચક્ર, અધિની અને દશાશ્વમેધ તીર્થો છે. છેલ્લાં તીર્થ સંબંધી એવી અધિખિત દયા છે કે સીતાપિતા જનકે આ સ્થળે સ્વર્ગાર્થે અશ્વમેધ કર્યો.

(અપૂર્ણ)

હોંદુ વિવાહ વિધિ-તે પરથી ઉદ્ભવતા વિચારો.

(૨)

આ પ્રકારના આદીવાદ કેટલી વધતી વધૂને દેવા યોગ્ય છે ? પછી ધરે આવતાં વધ વરને કહે છે કે:—

“ અપરદ્યં ત્વા મનસા ચકિતાનં તપસો જાતં તપસો વિમૂતં ।

इह प्रजामिह रयिं रराणः प्रजा यस्य प्रजया पुत्रकाम ॥ ”

‘ તમે મારું મન જાણો છો એ મારા અંતઃકરણને ખાદીત છે. આપણે તપશી (કિંવા વિદ્યાથી) આપણું મન સુસંસ્કૃત કર્યું છે. આપણે પુત્ર કામ (પુત્ર યાવ એવી ઇચ્છા કરનાર) છીએ. મારે હાલ પુત્ર ઉત્પન્ન કરી તેના (તમારું) સ્વરૂપ પુત્ર જન્મો. તે પછી વર વધૂને ઉત્તર આપે છે.

“ અપરદ્યં ત્વા મનસા લીધ્યાનાં સ્વાર્યાં તત્તું ઋત્વિયે નાથમાનં ।

उपमामुच्छा युवतिर्यभूयाः प्रजायस्त प्रजया पुत्रकामे ॥ ”

આ મંત્રમાં વર વધૂને ‘યુવતિ’ એટલે ‘તરૂણ સ્ત્રી’ એમ સંબોધીને, પુત્ર યાવ એવી તારી ઇચ્છા છે તો આપણે પુત્ર ઉત્પન્ન કરશું એમ બોલે છે. આ ઉપરથી સર્વ આજ્ઞાત સ્પષ્ટ છે.

આ જે વચનોના પ્રમાણો દીધાં છે, તે વિવાહ વિધી માહેના મુખ્ય મુખ્ય મંત્રો-છે. તેના અર્થ જાણવાની ખટખટ આપણે કાઢ કરતાં નથી. અસારે તેથી કરીને તે કાઢ પણ પ્રસંગે બધી જવાય છે; અને એવો પ્રકાર સર્વ-માન્ય છે. વધુતર-ગમે તે વચનો હોય. પણ મંત્રો ફક્ત બાણી જાહેરે વિવાહવિધી સંપૂર્ણ થાય છે, અને વિવાહ થયા પછી એવેજ દિવસે ગર્ભાધાન સંસ્કારનો વિધિ આતુરિક કૃત્ય કહીને કરવામાં આવે છે. ત્રગ્ગવેદમાં તે માટે કેકસાક મંત્રો ‘ ગર્ભાધાન ’ કહીને જુદો સંસ્કાર કરી તે વખતે બોલે છે. તથાપિ ત્રગ્ગવેદ ના ‘ આશ્વલાયન ગૃહ્યસૂત્ર ’માં એવું કહ્યું છે કે, વિવાહ હોમ થયા પછી. વધુતરને નિદાન ત્રણ રાત્રી એકત્ર પરંતુ પૂર્ણ બ્રહ્મચર્યથી વ્રતરથ રહેવું અને પછી પતિપતિનો વ્યવહાર કરવો. આ ઉપરથી શું નિષ્પત્ત થાય છે તે જોવું જોઈએ.

આ સર્વ વિવેચન ઉપરથી વાંચક ઇંદના લક્ષમાં આવ્યું હશે કે, આપણા વિવાહ વિધી પ્રમાણે વધુતર પુષ્ક હોવાં જોઈએ. વધુ યૌવન પ્રાપ્ત થએલી જોઈએ.

આ પ્રમાણે આપણાં પ્રાચીન શાસ્ત્રો આપણને ફરમાવે છે. આપણે જ્યારે આપણી સંતતિ નિરોગી અને બળવાન બનાવવાની પૂર્ણ ઇચ્છા છે તો પત્નીને વિશદી અંદરની વચે માતાપણું આવવું જોઈએ અને છે. તેમજ સાંપ્રત કાલમાન પ્રમાણે કન્યાને પેતાના સુશિક્ષિત પુરુષને સંસાર ચલાવવા યોગ્ય એવું શિક્ષણ આપવાની જરૂર છે. આ વિચારો કંઈ નવીન નવીન થીને પ્રચારમાં આણવાના નથી, પણ તેને આપણા પૂર્વજોના પ્રાચીન રીવાજ અને શાસ્ત્રોના પૂર્ણ આધાર છે.

આગળ જે વિવાહ પદ્ધતિનું વર્ણન કર્યું છે, અને મંત્રોનો આશય જાણાવ્યો છે, તે ઉપરથી એક મહત્ત્વની બાબત લક્ષમાં લેવા યોગ્ય છે. તે એકે, આ વિવાહ પદ્ધતિ પ્રમાણે પ્રાચીન આર્યોએ ગૃહિણીને મોટું પ્રશંસનીય અને ઉચ્ચ પ્રકારનું સ્થાન આપ્યું છે. પાશ્વત્ય લોકની સ્ત્રીએને સ્વાતંત્ર્ય આપ્યું છે, પરંતુ ખ્રિસ્તી (વિવાહ પદ્ધતિ પ્રમાણે સ્ત્રી સ્વાતંત્ર્ય નહોતી. તેને ‘ હું પુરુષની આજ્ઞા સેવા કરીશ ’ એવા શપથ લેવા પડે છે. સાંપ્રત ઈંગ્લિશ સ્ત્રીઓ પાશ્ચિમીના દક્ષ મેળવવાનો પ્રયત્ન કરે છે; તે પૈકી કેટલીકએક સ્ત્રીઓએ લગ્નના શપથમાંથી ‘ હું આજ્ઞાધારક છું ’ એ વાક્ય કાઢી નાખવાનો પ્રયત્ન કર્યો; પરંતુ તે વાક્ય કાઢી નાખતાં વિવાહ વિધી બેકાપ્પેશીર થાય એમ તેઓને ડહેવામાં આવ્યું. આર્ય વિવાહ પદ્ધતિ પ્રમાણે પુરુષ એ સ્ત્રીને કેવળ બરોબરીના નાતાએ- ‘ સહચારિણી ’ કહી સંસાર ચલાવવા માટે મહે છે. આપણી લગ્નવિધીમાં વધુને પ્રાગ-કાંઈ બેકાપ્પેશીર નથી. પરંતુ વર એ પ્રથમતઃ ‘ હું તારો ધર્મ, અર્થ કામ ચાલવીશ ’ એમ કહે છે. પછી સમપત્રીમાં સાત પગલાં ભરી પછી ‘ તું મારી પૂર્ણમિત્ર થઈશ, આપણે આપણી મૈત્રા નિરંતર રાખશું, તું અને હું એક વિચારથી સંકલ્પ કરશું, ઉત્તમનાં મન અને વિચાર એકજ થયાં, ’ એમ સ્પષ્ટ કહે છે. પાછો ‘ આપણા અંતઃકરણ એક મેકને માહિત છે, ’ એમ વધુતર પરસ્પર કહે છે. તે પ્રમાણે વિવાહવિધી સમાપ્ત થયા પછી આપણને ‘ સંરાણી શ્રવશ્ચરે ભવ. ’ હલાદિ પ્રકારના આર્ચવાદ દે છે. તેથી આ વિવાહવિધી પ્રાપ્ત થતાર આર્યોનું ગૃહિણીપદ પૂર્ણ સ્વાતંત્ર્યનું અને મોટા માનવાળું છે એ અને આપણા પૂર્વજો સ્ત્રીઓને હજારી ગણતા

નહિ, એ રૂપરૂ જણાશે. સ્ત્રીઓને હલકી માનવાનો ચાલ પાછળથી અવનતિના કાળમાં ઉત્પન્ન થયો. અને તેજ સમયે સ્ત્રીઓને વિદ્યા ભણાવવાનો વ્યવહાર શુદ્ધ પ્રમાણે સમજવા લાગ્યા. પણ એ વાળત ધણાને અમાન્ય હતી. હારીત નામક ધર્મશાસ્ત્ર ઉપરનો ટીકાકાર કહે છે:—‘ ન શુદ્ધતમાઃ સ્ત્રિયઃ ન હિ શદ્ યોનોઃ બ્રાહ્મણ-ક્ષત્રિય-વૈદ્ય જાયન્તે । તસ્મા ચ્છંદતા સ્ત્રિયઃ સંસ્કાર્યાઃ ’ સ્ત્રીઓ શુદ્ધ પ્રમાણે છે એ કહેવું ખોટું છે. કારણ સ્ત્રીઓ શુદ્ધ હોય તો તેમાંથી બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય કેમ જન્મે ? તેથીજ સ્ત્રીઓને વેદ ભણાવવા; (અર્થાત સર્વ પ્રકારની વિદ્યા શિખવવી.) ” આ સ્ત્રીઓને વિદ્યા ન ભણાવવા પુરુષ-શુદ્ધ એ પુરુષોની આપમતલબ પુરુષ જ છે. કારણ યત યાગમાં અને અગ્નિ હોતમાં સ્ત્રીઓને વેદોક્ત સંસ્કાર કરવા પડે છે; કારણ ત્યાં અન્ય ઉપાય નથી. બ્યારે વધુને પત્નીત્વ પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે તેની પાસે અગ્નિને આહુતિ અર્પવે છે તે વેદોક્ત મંત્રોથીજ અર્પાય છે. ત્યાર પછી સર્વ સંસારમાં પુરુષને કરવાની સર્વવિધી તે શુદ્ધિથીને સાથે લઈને વેદોક્ત મંત્રોથીજ કરે છે, એ લક્ષમાં લેવા યોગ્ય છે. કેવળ સ્ત્રીઓનેજ એવી પૂજનર્થના ત્યારે કરવી પડે છે ત્યારે માત્ર ‘ પુરાણોક્ત ’ મંત્રથી કરાવાય છે. એ એક પ્રકારનું લખાડીપણું છે. એ વખતે સ્ત્રીઓ શુદ્ધ પ્રમાણે છે, તેને વિદ્યા શીખવવી નહીં એ મત સર્વ માન્ય નથી. બાળક અને બાળકી ઉભયને બાલવયમાંથી નિયતકાસિક બ્રહ્મચર્ય પાળીને વિદ્યાગર્ભ કરવું જોઈએ. બ્રહ્મચર્યનું માહત્તમ્ય પ્રસિદ્ધ હોવાથી તે વિશે અને કથું પિંડપેપણું કરવાની જરૂર જણાતી નથી.

આપણી વિવાહ વિધી એ પવિત્ર છે. આ પુરાતન વેદોક્ત વિવાહ વિધી ઉત્તમ પ્રકારની અને અત્યુચ્ચ સમાજ પદ્ધતિને જે પ્રકારની વિધી જોઈએ તે પ્રમાણેની છે. તેવાજ તે મહિના પતિપત્નીનો સંબંધ અનંત હૃદયગમ છે તેમાં શંકા જરૂર નથી. પરંતુ આ વિવાહ વિધીની કિંમત આજ આપણે કેવા પ્રકારે માનીએ છીએ, તેનો પ્રત્યેક હિંદુઓએ પોતાના મનમાં પૂર્ણ વિચાર કરવો જોઈએ. વિવાહ કાર્યમાં તે મંત્રો ફક્ત મોટેથી બોલવામાં આવે છે. તેનો અર્થ કોઇ જાણતું નથી અને જાણવાની ઇચ્છા પણ કરતા નથી. સાંપ્રતમાં યુવાનોમાં ધણાખરા મુશિક્ષિત અને ગ્રૌઢ હોય છે. તે મહિના કેટલાએક ઉત્તમ પ્રકારનું સંસ્કૃત સચળ-નારાઓ છે. તેઓથી થોડા પ્રવર્તે સર્વ મંત્રોના અર્થ સમજી શકાય તેમ છે પણ તે સમજવાનો પ્રયત્ન કદી કોઇ કરતા નથી. આ સર્વ મંત્રો પુખ્ત યોવન પ્રાપ્ત એવી વધુને માટે છે. તે બાર વર્ષની વધુમાંથી પુષ્કળને બોલતાં મળુ આવડે એ અસંભવિત છે. આવડનાર નથી. આ મંત્રો વરની પાસે બોલાવવાથી નુકસાન શું ? કંઈજ નહીં. સર્વ કંઈ ઉપાધ્યાય બુઝબડી જાય છે. જાણે કન્યા કે વર અને ઉપાધ્યાયનાંજ લગન ન થતાં હોય !

પ્રાચીન વૈદિક કાળમાં ગ્રૌઢ વધુનેજ વિવાહ થતો. તેનાં અનેક પ્રમાણે દેવાય તેમ છે. પરંતુ સ્થળ સંક્રાંતને લીધે આઠલાંથીજ સમાપ્ત કર્યો છે. આ લેખથી વાંચકજે સમજશે કે સાંપ્રતમાં જે વિવાહ વિધી થાય છે તે પ્રાચીન વિવાહ વિધીનું કારસ ભજવાય છે. તો તે રીવાજ જેમ અને તેમ નહિ થઈને વરવધુ પ્રતિગ્રાઓ સમજી શકે તેવી સ્થિતિનાં થાય ત્યારે લગન કરવાં આ કાર્ય યુવાનેનું છે. તેઓ જે આગળ આવીને આ કાર્ય આદરે તો તેથી આપણે આદર્શ રૂપ ગૃહ સંસારનું રૂપ પ્રાપ્ત કરશું. સીસ્ટર નિવેદિતા આપણા યુવાનોને

જે ઉપદેશ આપે છે તે અત્ર લખી આ બહુ લંબાએલો લેખ હું પૂર્ણ કરું છું " તમારા દેશને સુધારવાનાં-તમારી પ્રજાનો ઉદય કરવાનાં ધણાં સાધનો છે. અમારે અમે તમને તે : આચારમાં સુકવાનું કહીએ છીએ, ત્યારે જન સમાજથી તમે બહીઓ છો-લોકોની નિંદાથી તમને જે સત્ય અને યોગ્ય લાગે છે તે તમે તજો છો; અને કહો છો કે અમે આમ કરીએ તો અમારી જાતિના અન્ય પુરૂષો અમારી સાથે જમંશે નહિ. અમારા પુત્રપુત્રીઓને અવિવાહિત રહેવું પડે. બહીકણતા ભરેલા તમારા આ પ્રત્યેના ઉત્તરમાં હું તમને કહું છઉં કે-જે લોકોથી તમે બહીઓ છો, તેઓ માનવ જાતિના ઉત્કર્ષના દુશ્મન છે. તમે જાણો છો કે તેઓ અજ્ઞાન, અધમ દેશદ્રોહી છે. તેથી તેમની સાથે જમવું તે એક માન નહીં પણ શરમ ભરેલું માનો. તેમના રૂઢીર સાથે લઘવાધી તમારૂં લોહી પણ અપવિત્ર થાય છે એમ જાનજો.

ચંદ્રકુટી-ભાવનગર

—ચંદ્રશંકર કચ્છાશંકર દ્વિવેદી.

ખનીજ પદાર્થ

અને

તેનાથી બનેલી ઉપયોગી વસ્તુઓ.

(લેખક-રા. ચુનીલાલ બાપુજી, ' નેપોલીયન બોનાપાર્ટ ',
' પીટર ધી ગ્રેટ ' વગેરેના કર્તા-સુરત).

જરૂરીઆત-દેશમાંના ખનીજ પદાર્થો દેશની હોલત વધારવાને ધણાં સાધન બૂત છે એ કોઈ પણ કમુલ કરશે. દેહલાક દેશોની મોટાઇ ત્યાંની ખનીજ સંપત્તી વડે પુષ્કળ નીકળવાને લીધે વધેલી છે. સધળા દેશમાં એ ખનીજ સંપત્તી સરખી વહેંચાયેલી હોતી નથી. એઝીય, એફ્રિકા, પીર અને ખીજ દેશોમાં એવું રયું, અને કીમતી રત્નો ધણાં મળી આવે છે. ઇંગ્લાંડ, ફ્રાંસ, અને હોલાંડ દેશોમાં એ ખનીજ સંપત્તી ખીલકુલ નથી. પરંતુ ખનીજ કોલસો અને લોખંડ, તાંબુ, કળાઇ અને સીસું વગેરે ઉપયોગી ધાતુઓ મળી આવે છે, છતાંલી દેશમાં આરસપહાણુ અને ગંધક ધણાં જડે છે પણ તેમાં ખનીજ કોલસા અને કળાઇ ખીલકુલ મળતી નથી વાસ્તે એક દેશમાં જે નથી મળતું તે ખીજ દેશમાંથી મળે છે; અને જે દેશમાં પોતાના દેશમાં યતી વસ્તુ મળતી નહીં હોય તે દેશમાં તે મોકલે છે; અને તે પ્રમાણે બને દેશો સંપત્તીવાન થાય છે. વિશ્વાયત અને અમેરિકાના દેશોનો વૈભવ સુખ્યત્વે કરીને ત્યાંની ખનીજસંપત્તીથીજ વધ્યો છે. વિલાયતી ખનીજ સંપત્તી ધણી મોટી છે. આજથી આશરે તેંતાળીસ વરસ પહેલાં એટલે સત ૧૮૭૧ ના સાલમાં તે દેશમાં જે ખનીજ દ્રવ્ય ઉત્પન્ન થયાં તેની દીપ નીચે આપી છે તે ઉપરથી એટખીટન (ઇંગ્લાંડ, સ્કોટલાંડ અને આયર્લાંડ) ખનીજ સંપત્તીની સહેજ અટકળ થશે.

નામ	પરિણામ ટન	આશરે કીમત રૂપીઆ:
ખાનિજ કોલસો	૧૧,૭૩,૫૨,૦૨૮	૩૫,૨૭,૫૬,૦૮૦
લોખંડની કાચી ધાતુ	૧,૬૩,૩૪,૮૮૬	૭,૬૭,૦૫,૭૨૦
કલાઈની કાચી ધાતુ	૧૬,૨૭૨	૧,૦૩,૦૮,૩૪૦
તાંબાની કાચી ધાતુ	૬૭,૧૨૬	૩૮,૭૧,૮૮૦
સીસાની કાચી ધાતુ	૬૩,૬૧૬	૧,૧૫,૫૭,૭૦૦
સુવર્ણ મુખી	૬૩,૬૭૩	૬,૪૮,૮૭૦
જસતની કાચી ધાતુ	૧૭,૭૩૬	૫,૬૩,૩૦૦
રૂપાની	૫	૪,૨૧૦
આર્સેનિક	૪,૧૪૮	૧,૫૫,૧૬૦
કાંચ	૬૬૭	૧૩,૬૬૦
સોડા	૨૦	૨,૨૮૦
ફ્લુઅર સ્પાર	૫૩	૨૬૦
મેંગનીઝ	૫,૫૪૮	૨,૨૬,૫૮૦
ખરીટા	૫,૫૧૨	૩૫,૩૬૦
કાર્પોલાઈટ	૩૬,૫૦૦	૫,૧૬,૦૦૦
મીઠું (સીધું)	૧૫,૦૫,૭૨૫	૭૫,૨૮,૬૨૦
ગ્રીન્ડેલી માટી	૧૨,૫૫,૦૦૦	૪૭,૫૦,૦૦૦
મુક્તિકાના ખીખ ખાનિજ દ્રવ્યો	૦	૬૦,૦૦,૦૦૦

સરવાળો ૪૭,૪૬,૪૨,૩૮૦

આટલા ખાનિજ પદાર્થ ઉત્પન્ન થતાં એ તે દેશના કારખાનાં ચલાવવાને તે હમીશ પુરો થતો નથી, વાસ્તે સોડું, તાંબું, સિસું અને કલાઈ તથા જસત પગેરે ધણી ધાતુઓ બહાર દેશાવરથી મંગાવવી પડે છે.

આપણા હિંદુસ્તાનમાં એ ખાનિજ સંપત્તિ ઝોાછી નથી. આપણે અસહનના વખતમાં ખીલકલ નિરાવલખી હતા એટલે આપણા દેશની ખાનિજ પેદાશ ઉપરજ આપણે નિર્વાહ કરતા હતા. એનાં સંકેટો પ્રમાણે છે. આપણા દેશમાં ઇ. સ. પહેલાં ૩૦૦ વરસ ઉપર મેગ્નેથનિક નામનો એક ગ્રીક મુસાફર આવ્યો હતો, તેણે પોતાની મુસાફરીની હકીકત લખી છે, તેમાં અંદોના ખાનિજ દ્રવ્યો વિષે લખ્યું છે કે, “ એ દેશની જમીનમાં સર્વ ધાતુની સિરા (વેન) લાગેલી હોય છે. તેમાં સોડું, રૂપું, તાંબું, સોડું, કલાઈ અને ખીચ ધાતુઓ ધણી મળી આવે છે. એ ધાતુથી પોતાને ઉપયોગી ચીજો અને ઘરેણાં લોકો કરે છે. તેમજ ખેતી વગેરેનાં ઝોાખરો અને લોકોનાં હથિઆરો બનાવે છે.

આ વર્ણનની સાથે હિંદુસ્તાનની હાલતની રિયતિ સાથે સરખાવશે તો તમને અનિશ્ચયોક્ત કે કપોલકલિપત લાગશે તથાપિ હિંદુસ્તાનના ભૂગર્ભશાસ્ત્રની તપાસ કરીને જે માહિતી તે હાસ કરનારા અધિકારીઓએ પ્રસિદ્ધ કરી છે, તે જોજો નોંધ દશે, તેને એ વર્ણન

અક્ષરેઅક્ષર ખરું લાગશે. એ યુરોપ ખડના નેટલો એક વિશાલ દેશ હોવાથી તો નાના પ્રકારનાં ખનિજ દ્રવ્યો મળી આવે એ સ્વાભાવિક છે, હિંદુસ્તાનની માપણી કરનાર અમલદારે (સર્વેયર જનરલ ઓફ ઇન્ડિયા) પોતાનો એવો અભિપ્રાય આપ્યો છે કે, “ હિંદુસ્તાન દેશને પૃથ્વી ઉપરના ખીખ સર્વ દેશોથી અગ્રગો કરી નાંખીને એકલો રહેવા દીધો હોય, તોય ખનિજ દ્રવ્યથી ખનતા જે જે પદાર્થ જરૂરના છે અને મુધરેલા દેશો જરૂરના ગણે છે. તે સધળા હિંદુસ્તાનમાંજ સહેલથી-મધ્ય શકે, પણ માત્ર લોકોને હાથ કરતાં લગાર વધારે દિંમત આપવી પડે. ”

સોડું, રૂપું, તાંબું, લોહું, કલાષ દત્તાદિ ઘણીખરી ધાતુ અને ખીખ ખનિજ પદાર્થ આ દેશમાં મળી આવે છે. તેની ખાણો અને તેમાંથી મળી આવતી અશોધિત ધાતુ જે કે યુરોપિયનોને ન મળી લાગે છે તથાપિ દેશી લોકો ધણેજ શ્રમ લઈને તેમાંથી શુદ્ધ ધાતુ કઢાડતા હતા. એથી કરીને તે મોંઘી વેચાતી હતી તથાપિ પરદેશ મહિલી ઘણી મુધરેલી અને શાસ્ત્રિય રીતે તૈયાર કરેલી એજ ધાતુ છેક ખાણ આગળથી આણીને પરદેશી વેપારીઓ વેચવા લાગ્યા તેથી અહીં પેદાશ થતી એવી મોંઘી ધાતુ કોણુ લઈ શકે ? એવું ધવાર્થી તે ખાણોમાં કામ કરનારા મજૂરી કરીને પેટ ભરવા લાગ્યા. આ રિયતિ, પોરબંદર, સિરોહી, પાણજીપુર દત્તાદિ જગાએ મારી નજરે જોઈ છે. હાલમાં હિંદુસ્તાનમાં કોઈ પણ ધાતુની પેદાશ નથી એમ કહીશું તો ચાલશે. ફક્ત મહેસુર તરફ કેટલાએક ઈંચેજ વેપારીઓ થોડું સોડું કઢાડે છે. અને કેટલાએક ધારવાડી અને મારવાડી લોકો ઘણીજ માયાકુટ કરીને લોહું ઉત્પન્ન કરી તેના કડી, તમેચા, ચીપીયા, સાંજુથી લોટી વગેરે જથ્થો ખનાવીને વેચી જેમ તેમ પેટ ભરતા હતા, પણ પછી બગલણની મોઘવારીને લીધે તે કામ છોડી દઈને ખેતી કે મજૂરી કરવા લાગ્યા. અને તાંબા વગેરે ખીજ ધાતુનો ધંધો તો ઘણા વરસથી બંધ પડેલોજ છે.

આપણા દેશમાં ઉપર કહ્યું તેમ સર્વ ખનિજ સંપત્તિ હોવા છતાં પરદેશથી તે જનસદ વરસે કેટલું આવે છે, તેની અટકલ આ આપેલી યાદી ઉપરથી-મધ્ય શકશે. એ અંદાજ સને ૧૮૮૦ નો છે.

કિંમતી રત્નો	૧૫,૫૨,૭૯૯.
ખનિજ કોથસો, કોક વગેરે	૧,૧૭,૪૦,૭૧૫.
ખનિજ તેજ (પેટ્રોલિયમ)	૪૮,૧૯,૦૭૯
ગધક	૮૨,૨૯૦
આર્સનિક (સોમલ, હરતાલ)	૫,૨૫૬
પારો	૫૮૮૪૩૬
મોતું (નાણા સુદાં)	૨૦૫૦૩૯૨૯
રૂપું	૯૬૦૫૦૦૧૬
તાંબું	૧૬૨૦૧૫૪૭
ખીતળ	૫,૨૮૪૮૪.
સીસું	૧૦૬૨૬૫૮.
નસન	૧૪૪૬૫૬૬.

કચાઇ	૯૮૮૪૫૯
લોહું.	૧,૨૨,૯૩૮૪૭
ચાક	૧૯૨૬૪
સિંધ	૭૧,૨૫,૩૫૧
સુરોખાર	૪૯
ટંકણુખાર	૯૨૨૦
પથરા (ઘંટી, અક્ષણ વગેરે	૯૩૪૧૪

૧૭,૫૬,૦૯,૪૬૭ સરવાળો.

ખનિજ પદાર્થનાં વિશેષ લક્ષણો:—ખનિજ પદાર્થોમાં કેટલાંએક વિશેષ લક્ષણો હોય છે તે પરથી તેને આપણે ઓળખી શકીએ છીએ. તે માટેનાં એકલા એક ઘણાં મહત્વનાં અને કેટલાંએક સાધારણ લક્ષણોનું અત્રે વિવેચન કરીએ છીએ, વધારે વિસ્તારથી તે તે પદાર્થની વ્યાખ્યામાં આવશે.

ચળકાટ—કેટલાંએક ખનિજ પદાર્થમાં ચળકાટ હોય છે અને કેટલાંએકમાં થોડો હોય છે; તથાપિ એ ચળકાટનું માપ સુખાર ભરેલું હોય છે, વાસ્તે જુદા જુદા ખનિજ પદાર્થના ચળકાટ કેટલો છે તેનો વિચાર ન કરતાં કોના જેવી છે એટલે કે કય નતનો છે, તેટલોજ વિચાર કરવાની જરૂર છે. ખનિજ પદાર્થોમાં મુખ્ય ચાર તરેહની ચમક હોય છે.

(૧) ધાતુના જેવી ચમક;—એ સિસાપેનના પથરા જેવા ખનિજ પદાર્થમાં હોય છે. (૨) કાચ જેવી ચમક;—ખિશોરી કાચ અથવા કાચ મણી અથવા સ્ફટિક જેવા કેટલાંએક ખનિજોને હોય છે તે. (૩) સખ જેવી ચમક;—અંબર જેવા પદાર્થને હોય છે. અને (૪) મોતી જેવી ચમક, શિરગોળ્યા કે ગીઝાટી જેવા કેટલાંએક પદાર્થને હોય છે.

કેટલાંએક ખનિજ પદાર્થમાં કંઈજ ચળકાટ હોતો નથી. ઉત્તરો તે ઝાંખો હોય છે. જેમ કે ચાક, ખડી, ચીકણી માટી, સ્લેટ વગેરે.

રંગ—ખનિજ પદાર્થને અનેક રંગ હોય છે. કોઇ કોઇ વાર ખીન્ન પદાર્થના ભેજને લીધે જુદા જુદા રંગની તેમાં ઝાંખ એકજ પદાર્થમાં મારે છે. ગંધકમાં તાંબાની ભેજથી કાળો રંગ આવે છે. કાર્બોનિક આમ્લક પદાર્થમાં ઓક્સીજનના ભેજથી તેને લીલો રંગ આવે છે. તે જ માત્ર દહેવાય છે. વળી કોઇ કોઇ વાર જુદા જુદા ખનિજ પદાર્થો એકજ રંગના હોય છે. મુવર્ણ-મુખી (લોખંડોના સંસ્ક્રાષ્ટ) એ અરોધિન ધાતુ અને તામ્રમુખી (તાંબાનો સંસ્ક્રાષ્ટ) એ તાંબાની અરોધિત ધાતુ એ રંગ આજેલુજ એવા તો સરખા દેખાય છે કે ફરથી ઓળખી પણ શકાતા નથી. તામ્રમુખી તરમ હોય છે એટલાજ ઉપરથી તે ઓળખાય છે. જુદા જુદા ખનિજ પદાર્થ હમેશાં એકજ રંગના હોય છે એવું કશું નથી. સ્ફટિક ધણું કરીને રંગ વગરનો ઘોળો હોય છે પણ કદી કદી તે કાળા ઘેરા રંગનો પણ હોય છે. તેજ નતનો અગ્નિક, ચાક્રત, ગોમેદને પણ જુદા રંગો હોય છે. કુરંદ શીકા રાતા રંગનો હોય છે. એ ઉપરથી કહેવાતું કે ખનિજ પદાર્થ ઓળખવા સાડ તેનો રંગજ ધણો ખરો ઉપયોગી યદ્ય પડતો નથી તે ઉપાકુજ છે.

કંઠશ્લોક--જુદા જુદા ખનીજ પદાર્થોની કંઠશ્લોક જુદા જુદા પ્રમાણમાં હોય છે તથાપિ એકજ જાતના ખનીજ પદાર્થની કઠીલતા હમેશાં નિયમિત અને કાયમ હોય છે. માટે ખનીજ પદાર્થ આળખવાને વાસ્તે તેની કઠીલતા ધણી ઉપયોગી પડે છે. કઠીલાઈ પારખવાનું કામ સહેલું છે. એકના ઉપર ખીજને ધસવાથી કયા ઉપર સહેજમાં લીસીટા પડે છે તે જોયું એટલે થયું.

એક પદાર્થનો ખીજ ધસાવવા પત્થર ઉપર જે પ્રતિબંધ થાય છે તેને કંઠશ્લોક કહે છે. કઠીલુય જોવાને કાનસ વડે પદાર્થને ધસાવે હોય તેમ કરતાં જે ભુકો પડે અને નેપ્રકારનો અવાજ થાય તે ઉપરથી કંઠશ્લોકની અટકળ યશે. પદાર્થ કંઠશ્લોક તો ભુકો ઘોડો પડશે અને અવાજ મોટો યશે અને જો પોચો હશે તો ભુકો ઘણો પડશે, અવાજ ઝીણો યશે. ચપ્પુના પાના વતી અને દ્રાખ વડે પણ સાધારણ કઠીલતા સમજી શકાય છે. આગલી પદ્ધતિ પ્રમાણે સાતની અંદરના પદાર્થો ઉપર ચપ્પુ વડે ચીરા પડે છે અને ત્રણથી અંદરની તો નખથી ધસાવડા પડે છે.

ખનીજ પદાર્થની કઠીલતા તેની યોગ્યતા પ્રમાણે એક, બે, ત્રણ, ચાર ઇત્યાદિ સંખ્યા વડે દેખાડાયે છે, દાખલા તરીકે જે જુદા જુદા પદાર્થના ચાર ચંદ્રકાંત ઉપર પડ્યા. અને સ્કાટીક ઉપર પડ્યા નહીં તો તેનું કંઠશ્લોક ૭ અને સાતની વચ્ચે હશે અને જે ચંદ્રકાંત અથવા સ્કાટીકની પાસે પાસે હશે તેની કંઠશ્લોક ૬ ને ૦૨ ૬ ને ૦૪, ૬ ને ૦૫ અથવા ૬ ને ૦૭ દેખાડવા આપડશે.

નંબર ૧ અક્ષય અથવા ચાકને આપણે નખ વડે ખોતરી શકીએ છીએ.

નંબર ૨ સિંધવ એટલે ખનિજ મીઠું (સોડા સાઈટ) ના ઉપર પણ નખ વડે કાપા પડે છે પણ લગાર વધારે જોર કરવું પડે છે. એ સિંધવના ઠંકડાથી તાંબા નાણા ઉપર કાપા પાડી શકાતા નથી.

નંબર ૩ સફેદ સુરમો (ક્વાર્ટઝ) એ વડે તાંબા નાણા ઉપર ચીરા પડે છે. અને તેના ઉપર તાંબાના પૈસાથી પડે છે. એટલે કે સફેદ સુરમો અને તાંબાનો પૈસો એ બે એક સરખા કંઠશ્લોકના છે.

નંબર ૪ ચિત્ર ખનીજ (ફ્લુઅર સ્પાર) ના ઉપર તાંબાના પૈસા વડે કાપા પડી શકાતા નથી અને એ વડે કાચ ઉપર કાપા પડતા નથી.

નંબર ૫ (આપેટાઇટ) ગોમેટ ઉપર ઘણા જોરથી કાચ ઉપર લગાર કાપા પડી શકે છે. પણ તે ચપ્પુએસો સેહેલથી છોલી શકાય છે.

નંબર ૬ (ક્રેસ્ટાઇન) ચંદ્રકાંત વડે કાચ ઉપર સહેજ કાપ પડાય છે. તથાપિ ચંદ્રકાંત ઉપર ચપ્પુ ચાલી શકતો નથી.

નંબર ૭ ચક્રમકનો પથર (ફિર્કટ) અથવા કાચમણી (ક્વાર્સ) ઉપર ચપ્પુથી ચીરા પડતો નથી. ફક્ત ખરા લોહાના કાનસથીજ તેને છોલી શકીએ છીએ.

નંબર ૮ પોખરાજ.

નંબર ૯ કુફે અથવા અમેરી.

નંબર ૧૦ હીરા.

હીરા ઘણાજ કંઠણ ખનિજ પદાર્થ છે. તેના જેટલો બીજો કોઇ પંથુ કંઠણ પદાર્થ છે નહીં. એ વડે બધા ઉપર કાપા પડી શકે છે તેને લીધેજ કાચ કાપવા અને ઘસવા સાર તેનાજ ઉપયોગ કરે છે. કાચ કાપવા સારૂ હીરાકણી વપરાય છે. ઘસેલા હીરાને જે પેટ્રેલ પડેલી હોય છે તે વડે કાચ ઉપર ચોરા પાડીએ તોતે પેટ્રેલ જલદીથી ખરાય થઇ જશે. કાચ કાપતી વેળાએ બધાંથી તેના કડકો કરવો હોય ત્યાં આગળ એક લાકડાની ચીપ આંકડી પેટ્રે મુકીને પેલી હીરાકણીવડે લીટી પાડે છે. તે પછી કાચને લગાર નેરવાં લાખીને લીટી આગળથી નમાવે છે એટલે કપાયો ભાગ જૂદો પડે છે. હાલમાં ગ્રેનાઇટ જેવા કંઠણ ખડકમાં કાણું પાડવા સારૂ હલકી ભતના કાળા હીરા વપરાવા લાગ્યા છે. ખાણોમાં ઉંડું ઉતરવાને એવા હીરાના સાધક વપરાય છે, તેને કાયમક બોરીંગ કહે છે. પોતાદના સાધક વડે જે દર પાડવાને એક માણસને બે દીવસ લાગે તેજ દર આ બોરીંગખડે એક કલાકમાં પાડી શકાય છે.

વિશિષ્ટ ગુરૂત્વ—પાણીને પ્રમાણભૂત કલ્પાને તેના વજન સાથે ખનિજ પદાર્થનો અને બીજા ધનપદાર્થ તથા દ્રવ રૂપી પદાર્થના વજનની સરખામણી કરે છે અને પાણી કરતાં જેટલા પટ બીજો પદાર્થ ભારે હોય છે. તેટલી ઘણી સખ્યાને વિશિષ્ટ ગુરૂત્વ અથવા વજન કહે છે. એ ધ્યાનમાં રાખવું જોઇએ કે, વિશિષ્ટ ગુરૂત્વ કહાડતાં સામાન્ય આકારના પદાર્થ લેવાય છે અને જૂદા જૂદા પદાર્થ તેટલાજ આકારના પાણીના વજનથી કેટલા પટ છે તે કહાડવામાં આવે છે. તેટલાજ આકારના પાણીથી ગંધક બેવડો અને ચક્રમકનો પથરો ત્રણ ઘણો ભારે છે. લોદાના સરખા આકારના એ કકકા લાકડાં તો તેનું વજન સરખું થશે. સરખા આકારમાં એકજ પદાર્થના પરમાણુઓનો જ્યો સરખો હોય છે તથાપિ એક કકડાની જગાએ બીજો તેવડોજ શિસાનો કકડો લાકડું તો તે વજનમાં ભારે થશે એટલે કે, સરખા આકારમાં શિસાના પરમાણુ લોખંડ કરતાં વધારે હોય છે. ૪ અંશ ઉપજુમાનના શુદ્ધ પાણીનું વિશિષ્ટ ગુરૂત્વ એક કર્કેપીને હમેશાં નજરે પડતા ખનિજ પદાર્થનું વિશિષ્ટ ગુરૂત્વ નીચેની યાદીમાં આપવામાં આવ્યું છે.

નામ	વિ. ગુરૂત્વ.	ધાતુ	વિ. ગુરૂત્વ.
પાણી—(નદીનું)	૧-૦૦	હીરા.....	૩-૫
ખનિજ કોલસા	૧-૨૦-૧-૫	અગ્રેરી.....	૪-૦૦
ચીકણી માટી	૧-૮૦-૨-૭	એથુમિનમ.....	૨-૬૮
ગંધક	૧-૯૮	જસત.....	૬-૬૫
સિંધવ	૨-૨૫	લોખંડ	૭-૭૮
માનાઇટ	૨-૬૦	ત્રાંબુ.....	૮-૮૭
ચુનોના પથર	૨-૨૫	રૂપું.....	૧૦-૪૭
કાચ	૨-૪૮	સિંદુ.....	૧૧-૩૫
આક	૨-૫૦	પારો.....	૧૩-૬૦
સ્વેદનો પથર	૨-૭૫	સોનું.....	૧૯-૩૬
ચક્રમકનો પથર	૨-૭૦	પ્લાટિના.....	૨૨-૦૭
આરસ પહોણ	૨-૮૩		

કોઈ પણ પદાર્થનું વિશિષ્ટ ગુણન કહાડવું હોય તો તાજવાથી પહેલાં તેનું વજન કરવું ત્યાર પછી તે પદાર્થને ઝીણી દોરીથી બાંધીને તેને તાગવાના પત્તા સાથે બાંધવો અને તે પત્તાની નીચેથી પાણીનું ભરેલું વાસણ ચૂકીને તે પાણીમાં પેલા પત્તા વાળા પદાર્થને ઘુસાડવો. પાણીનો આધાર મળવાથી તે વજનમાં ઓછો થશે. એટલું વજન ઓછું થશે તે પેલા પદાર્થના આકાર એટલા પાણીનું વજન ધરો. એટલે પદાર્થના મૂળ વજનને લાગવાથી વિ. ગુ. નીકળશે.

એક ધનકુટ પાણીનું વજન ૧૦૦૦ ઓંકસા એટલે ૨૫૦૦ તોલો અથવા રૂપિયા ભાર હોય છે. એટલે હિપરના કોઈ પણ પદાર્થનું વજનને ૧૦૦૦ અથવા ૨૫૦૦ થી ગુણવાથી ઓંસ અથવા તોલા તેના એક ધનકુટનું વજન થાય છે. જેનું વિ. ગુ. ગુરુત્વ પાંચ કરતાં વધારે ઘણું થાય છે. તે ઘણું કરીને અશોષિત ધાતુજ હોય છે. ધારતે પાંચ કરતાં જેનું વિ. ગુ. ઓછું હોય તે ચુનો અથવા માટીનો પદાર્થ છે એમ સમજવું.

આકાર—ઘણા ખરા ખનિજ પદાર્થ નિમિત્ત આકાર ધારણ કરનાર હોય છે તેને સ્ફટિક કહે છે. અને એ રૂપ ધારણ કરનાર પદાર્થને સ્ફટિક રૂપ કહે છે. સફેદ સુરમો આરસ પદાર્થ, કાચમણી, એ સ્ફટિક રૂપ માંલમ પડે છે. માટી, આક ઇત્યાદિ જેને વિશેષ સ્ફટિક રૂપ નથી હોતું તે નિષ્કૃતિ કહેવાય છે. સવળા ખનિજ પદાર્થની પછી તે સ્ફટિક રૂપ ધારી હોય કે નિરાકૃત હોય તેની અંતર્ય રચના એવી હોય છે કે તેને ફાડીએ તો વિશેષ દિશામાં તેની કુટ વધારે હોય છે. મીઠું અથવા સિંધવ અને શિસાની અશોષિત ધાતુને ફાડીએ તો તેના ભરેલા આરસ આકારના કટકા પડે છે. ધા માટીને ખનિજ પદાર્થને ફાડીએ તો કુટરે ઢંકણે પણ કંઈ વિશેષ પ્રકાર નજરે પડે છે. કેટલાએકમાં સ્થેટ જેવાં પડો નથી હોય છે. ને કેટલાએકને કુટરો ઢંકણોને યૃદ્ધ લાગ જોળ દેખાય છે, ચક્રમંડીઆ પથરું એવું દેખાય છે. કેટલાએકની આક અને માટીની પેઠે અનિયમિત કુટ હોય છે અને કેટલાએકની સિંધવ સરખી નિયમિત હોય છે.

પારદર્શકતા—કેટલાએક ખનિજ પદાર્થનો ટેંક આગળના માત્ર પ્રકારભેદ હોય છે. ચક્રમંડીઆ પથરની ધાર એવાળ પ્રકારની હોય છે. ચંદ્રકાંત અથવા ફેસપાર સરખા કેટલાએક પદાર્થ સર્વત્ર પ્રકાર ભેદ હોય છે. પણ તેની આરપાર દેખાતું નથી અશુદ્ધ કાચમણીની કેટલાએક પદાર્થ અર્ધવટ પારદર્શક હોય છે. અને કેટલાએક શુદ્ધ કાચમણી જેવા પૂર્ણ પારદર્શક હોય છે અને કેટલાક અપારદર્શક હોય છે.

વાસ, સ્વાદ ઇત્યાદિ કેટલાએક ઓછા મહત્વનાં લક્ષણોથી પણ ખનિજ પદાર્થ ઓળખી શકાય છે. ગંધકની, ચીકણી માટીની, અને શિલાજીત ઇત્યાદિ ખનિજોની વાસ હોય છે ને ખનિજ પદાર્થ પાણીમાં ઓગળી શકે છે. તેમાં ખારો, કડવો ઇત્યાદિ સ્વાદ હોય છે. તેમજ કાચમણી જેવા કેટલાએકને યોગવાથી અથવા ઘસવાથી પ્રકાર પડે છે.

હવે મુખ્ય મુખ્ય ખનિજ પદાર્થનું વર્ણન કરીએ છીએ. એ દ્રવીકતની સવડ સાદા ખનિજ પદાર્થના મુખ્ય છ વર્ગ પાડ્યા છે. (૧) ચુનકટ એટલે જેમાં ચુનો હોય એવા ખનિજ પદાર્થ, (૨) રેતાળ એટલે રેતીવાળા પદાર્થ, (૩) જેમાં માટી ભજોલ હોય

એવા ખનિજ, એમાંજ સુલ્યવાન રત્નોતું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. (૪.) જવાલામાઢી (સળગી ઉઠે એવા) ખનિજ, (૫) ખારટ એટલે ક્ષારવાળા પદાર્થ અને (૬) ધાતુ.

ધાતુના (૧) કિમતી ધાતુ, (૨) સાધારણ ધાતુ અને (૩) મિશ્ર ધાતુ એવા ત્રણ પેટા વિભાગ કરેલા છે. પ્રત્યેક પદાર્થના વર્ણન પછી તેમાંથી બનનારા ઉપયોગી પદાર્થો અને તેની કૃતિતું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. જેમકે ચક્રમકની પછી કાચતું, ચીકણી માટીની પછી તેના વાસણોતું અને શોખંડની-પછી સોય, ચપ્પુ, કાતર, ખીસા, ટાંક છત્તાદિતું વર્ણન કરેલું છે.

સુનાવાળા ખનિજ પદાર્થ.

સુનાવાળા જે ખનિજ પદાર્થ નજરે પડે છે. તેમાં મુખ્ય પાંચ છે:—૧ ચાક, ૨ સુનાના પથરા, ૩ આરસ પહાણ, ૪ નિષ્કમ એટલે ચીરોડી અથવા શિરગોળા, ૫ ગોંદત.

તેમાંના પેહેલા ત્રણ કાર્બોનિક આસિડ વાયુ સાથે સંયોગ પામીને બનેલા છે. તેના ઉપર એકાદા જલદ તેમજ નાંખાએ તે ખદખદાને તેમાંથી એ વાયુ બહાર નીકળે છે. જેમકે વિનીગર (સરકા), સલ્ફ્યુરિક આસિડ (ગંધકનો તેમજ) અથવા નેટ્રિક આસિડ (સુ-રાખારનો તેમજ) અથવા મ્યુરેટિક આસિડ (ચંખવા) એમના એક કોષ સુનાવાળા પદાર્થ ઉપર નાંખવાથી ઉપર કલા પ્રમાણે કાર્બોનિક ગ્લાસ બહાર પડે છે. તે ક્ષત હવા થી હોતી તે સહેલથી દેખાડી શકાય છે. જે વાસણમાં ચાક અથવા સુનાનો પથર મુખીને

ઉપર તેમજ નાંખે હશે તેમાં તેના ખદખદાથી ઉપલી બાજુમાં જે હવા એકઠી થાય છે, તેમાં જે બળતી બત્તી ધાલીએ તો તે તરત એવાલ જશે. એ જણે પદાર્થતું નામ રસાયન શાસ્ત્રમાં સુનાનો કાર્બોનિક આયુ છે. એ કાર્બોનિકમાંથી કાર્બોનિક આસિડ ગ્લાસ તરત કઠોડવો હોય તો એક પહેળા મોઢાના ખિસોડી કાસના વાસણમાં સ્કેત આરસપહાણ અથવા ચાકના કંટકા મૂકવા અને હુબ્બી જાય એટલું તેમાં પાણી નાંખતું ને તેના ઉપર મ્યુરેટિક અથવા હેડા ક્લોરિક આસિડ થોડો રોક રોક નાંખવો તેમાં પાણી નાંખતું ને તેના ઉપર મ્યુરેટિક અથવા હેડા ક્લોરિક આસિડ થોડાએક નાંખવો એટલે કંઠોડાએક મિનિટ સુનો કે ચાક ખદખદાને જોરથી કાર્બોનિક આસિડ ગ્લાસ નીકળશે. થોડાએક વખત ગયા પછી તે વાસ

ઉપર કાસનો હેડા મારસો તો એક બે મિનિટમાં આયુ વાસણ કાર્બોનિક આસિડ બરાધ જશે. વળી એ મહેલા પદાર્થને તપાવીને લાલચોળ કરશે તોપણ તેમાંથી આસિડ ગ્લાસ નીકળી જશે. પાછળ માત્ર સુનો રહેશે.

સુનો.

સુનો તૈયાર કરવાની સાધારણ રીત એવી હોય છે કે સુનાના પથર અને બળતણ પથર એક ઉપર એક સીંચીને બહુ તૈયાર કરીને તેને તળીએથી સળગાવે છે; અને તે પથરો સળગી ગયા એટલે તેમાંથી કાર્બોનિક આસિડ ગ્લાસ અને પાણીની વરાળ નીકળી જાય છે. બહુમાં એટલે પાકેલો સુનો રહે છે; તેને ઘેચમાં કિચક લાકમ કહે છે.

એવા તૈયાર થએલા સુનામાં ત્રણ ગુણ હોય છે:—તેને પાણી સાથે રસાયન પ્રીનિયણી

હોય છે. તેના ઉપર પાણી નોંખીએ તો કેટલુંક પાણી તરત સોસાઈ જાય છે, અને થોડીજ વારમાં તે ડળી ટુટી જઈને ધણો ગરમ યથ લોટ જેવો બૂકો યથ જાય છે, અને કાળેસો સુનો કહે છે.

જે પાણી સુનાની સાથે મળી જતું નથી તે રસાયન સંયોગથી ઉત્પન્ન થએલી ગરમી વડે વ્યક્ત થઈને ઉડી જાય છે. સુના સાથે પાણી મળવાથી એટલી ગરમી ઉત્પન્ન થાય છે કે તે ગરમીથી ખીચડી સેપી શકાય છે. ઇંગ્લેંડ જેના ધંડ દેશમાં મજૂર લોકો એ ઉચ્ચતા વડે પોતાના લૂગડાં ગરમ કરે છે અને તાપે છે. એ ગરમી વડે લાકડાં બળે છે અને કોષ કોષ વાર આગ પથ્થુ લાગે છે; વળી સુનાથી ભરેલા ગાડાં જતાં હોય તેના ઉપર ઓગીતો વરસાદ પડે તો તે ગાડું જળમી ઉડે છે. તેમજ વહાણ કે મહાવામાં એવા સુનાના પથરા ભપાં હોય અને તેમાંના એકાદ કાણમાંથી પાણી પેલા મહા કે વહાણમાં દાખલ થવાથી પણ એવા અકસ્માત બનેલા છે. એવા પદાર્થો સુનાને રસાયન શાસ્ત્રની બાપમાં કયાસ્તિયમ હેડ્ડ કહે છે. કારણ કે સુનો કંઈ એટલી પદાર્થ નથી, પણ કયાસ્તિયમ નામના ધાતુ સાથે મળેલો પદાર્થ છે.

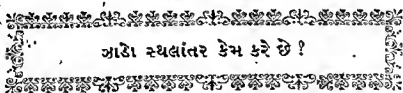
પાકેસો સુનો પાણીમાં યોડા ઝોમળે છે. અને જે પાણીમાં સુનો પીગલેલો હોય તે પાણીને સુનાની નિમળા કહે છે. તેના સ્વાદ લગાર તીખાસ પડતો હોય છે. તે આશ્લેષમાં થઈ વપરાય છે. નાના છોકરાને દુધ પચતું ન હોય ત્યારે તેમાં આ નીમળા મેળાને પાવાથી તે પચે છે. કેમકે એ નિમળામાં પાચન શક્તિ વધારવાનો ગુણ છે. વળી એવા પદાર્થો સુનાની સાથે તેલ શીથળીને દાગેલા શરીર ઉપર ઓપવાથી તેને આરામ થાય છે. પદાર્થો સુનો અથવા સુનાની નિમળા જે હવામાં ઉપાડી રહે તો હવા માંદેલો કાર્બોનિક આસિડ વાયુ હળવે હળવે શોષણ કરીને મૂળના કાર્બોનેટની સ્થિતિમાં આવે છે. સુનાની નિમળા હવામાં ઉપાડી રહે તો એ વાયુ શોષણ કરવાને લીધે જે કાર્બોનેટ બને છે તેની તર નિમળા ઉપર જળીને મજાદની પેટ પોપડો બાગે છે. નિમળામાં એ વાયુ દાખલ થવાથી જે કાર્બોનેટ બને છે તે પાણીમાં ઝોમળતો ન હોવાથી નિમળા દુધ જેવી ધોળા થાય છે. એ જે તરત જોડું હોય તો એ જીલ્લી કાચની તળી અથવા પાતળા બરતી ભૂંગળી વડે તે નિમળામાં કેટલીક વાર સૂધી ડુંકે ચાડવી. એટલે સ્વાસ્થ્યની સાથે જે કાર્બોનિક આસિડ વાયુ તેમાં દાખલ થાય છે, તે સુના સાથે મળીને તેના અવિદ્યવ્ય કાર્બોનેટ તળીએ બેસી જાય છે તેને લીધે નીમળા સહેદ દુધ જેવી જણાય છે. એસિડમાં વાપરવા સાર સુનાની નિમળી તૈયાર કરવી હોય તો એક ઘીસીમાં યોડુંએક પાણી લઈને તેમાં યોડાએક પદાર્થો સુનો નાંખવો અને પછી તે રીસીને ખૂબ દલાવવી; ને પછી કેટલીક વાર સૂધી તે રીસી મૂકી ધાંડવી. એટલે સુનો તળીએ દરિ જેવો અને ઉપર નીનપું પાણી રહેશે તે કઠાડી લેવું. વળી પાણું યોડુંક પાણી નાખીને દલાવાને મૂક્યા પછી યોડી વારે તૈયાર થએલ નિમળી નીનારી લેવી. સુનામાં અને નિમળામાં આલુક્વીન ધર્મ હોવાથી કેટલીએક વનસ્પતિના કાગા રસનો લીલો રંગ થાય છે અને હળવે રંગ રંગ થાય છે.

સુનો શુદ્ધ સ્થિતિમાં અથવા પદાર્થો હોય ત્યારે તે પ્રાણીક પદાર્થનો નાશ કરે છે. બીજ

ઉપર કે બીજી કોઈ જગાએ ચુનો ધોળવાથી અથવા ચુનાના પાણીમાં કપડાં ધોવાથી અથવા બોળી રાખવાથી તે મહિત્તા ઝીણા જંતુઓ નાશ પામે છે. અને ચામડી ઉપર કેટલીકવાર ચુનો લામવાથી તે ચામડી બળી નાશ છે અને બૂઝથી જે તે આંખમાં આવે તો તે મુજબ આવે છે. અને કોઈ કોઈ વાર તો સદાને માટે આંખ પણ જતી રહે છે. ચુનામાં જલદ આસિડ સાથે લગી જવાની અને તેના વિશેષ શુભ્રનો નાશ કરવાની શક્તિ છે. કાર્બોનિક આસિડ વાંધુ સાથે ચુનો મળીને ચાક, આરસપદાર્થ, વગેરે બને છે. એ બધા ચુનાના કાર્બોનેટ છે. તેમજ સલ્ફ્યુરિક આસિડ સાથે મળીને ચુનાનો સલ્ફેટ બેટલે. નિષ્ક્રમ થાય છે. વળી ફોસ્ફોરિક આસિડ સાથે મળવાથી ચુનાનો ફોસ્ફેટ (હાડકાના મુખ્ય ઘટક) બને છે. અને ક્લોરિન વાયુ સાથે સંયોગ પામવાથી ચુનાનો ક્લોરાઇડ બને છે.

ઉપયોગ.

વ્યવહારમાં ચુનો ઘણા કામમાં આવે છે. હંભારન બાંધવામાં દામ દામ ચુનાનું કામ પડે છે તેમજ સર્વ પ્રકારની રસાયણિક કલામાં તે અત્યંત ઉપયોગી પડે છે. સોડર બનાવતાં તેમાંના આસિડનો અંશ દુર કરવાને ચુનાનો ઉપયોગ કરે છે. ચામડી ઉપરના વાળ કઠાકવાં સાર અને તે ઉપરની ચરબી વગેરે ચીકણા પદાર્થને કઠાડી નાંખવા સાર ચમાર લોક ચુનો વાપરે છે. વળી જમીનને રળટુષ બનાવવા સાર પણ ચુનો ઉપયોગી છે. તેમજ કોલોષાણીઆ જમીન ઉપર જે લીલ કે ક્ષીલોતરી ઉગી હોય તેનું પચકભવન ચુનાથી થાય છે. અને ઘટ બધાપલ ચીકણી માટીની જે જમીન હોય છે. તેમાં ચુનો નાંખવાથી તે ભગરી બનીને વનસ્પતિના તંતુઓ રાખજ થવા લાગેલી બને છે. વળી તેના જે અને સંયુક્ત પદાર્થ બને છે તેનું તે તે પદાર્થના વર્ણનમાં ખ્યાન કરવામાં આવેલું છે. છીપો, પરવાળાં કોડીઓ, પક્ષીનાં ઇડાંના કવચ એ ચુનાનીજ મેલવણીના પદાર્થ હોય છે. (અપૂર્ણ).

જાડો સ્થલાંતર કેમ કરે છે ?

(અનુવાદક-પ્રાણકવિ-જામનગર)

ઉપરોક્ત શિષ્યેક વાંચીને કેટલાક વાચકોને આશ્ચર્ય લાગશે, કેમકે અન્ય પ્રાણીઓ પ્રમાણે જાડોને ચલન શક્તિ ન હોવાથી તે એક સ્થળેથી બીજે સ્થળે જઈ, એ માણસની મદદ વિના ખનવું અશક્ય છે. એમ પ્રથમ દર્શનિક રીતે જણાય એ સ્વાભાવિક છે. પરંતુ જાડનું બીજા માણસ બીજી જગાએ લઈ જઈ ત્યાં વાંચે છે, એ એકજ જાડોના વિસ્તારનું ખરું કારણ છે એ માનવું જૂલ ભરેલું છે. સંધીની ઉપવપાયજ સ્થાપનારા સંધીકર્તાનું કૌશલ્ય વનસ્પતિ-શાસ્ત્રના અન્ય નિયમોમાં જેમ જણાઈ આવે છે, તેમ આ બાબતમાં પણ તે અવર્ણનીય છે. તે નીચેની હદીસત ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવશે.

ને એક જાતીનું જાડ એકજ સ્થલે બી પકવ થતાં સુધી આપણે વધવા દઇશું, અને તે બીજા બીજે સ્થળે ન લઇ જવાની ખબરદારી રાખીશું, તો 'પણ સૃષ્ટિ' નિયમ પ્રમાણે આ જાડનું બી જાડના થયેલી ફેરવેએ દૂર ગએલ માનુષ પાસે 'કોઇ કૃપીકારે પોતાની જમીન ખોદીને, ખેડીને વધારે મહેનત લઇ ઘાસ વિનાની જમણી પછી તેમાં ખાતર ભેરતી વખત અગર અનાજનું બી વાવતી વખત, ઘાસનું બી ખેતરના કોઇ પણ ભાગમાં ન પડવા દેવાની તેણે ધણી ધાનજી રાખી હોય, તો પણ તેમાં કંટલાક દિવસે ઘાસ ઉમેરું નજરે પડે છે. તેનું કારણ અશિક્ષિતો એ એક દેવી આપદા છે, એમ સમજશે. પણ તેનું ખરું કારણ પવન છે. ઘાસનું બી હલકું હોવાથી તે એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ પવનના સપાટાથી સહેજે ઉડી જઇ શકે છે. અને વાયુ સર્વવ્યાપી હોવાથી ઘાસનું બી ગમે ત્યાં હોય, તો પણ ત્યાંથી ઉડાવી બીજી તરફ દે'વામાં આડરણુ આવતી નથી.

જોડે એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ લઇ જવામાં ફેરતી કયા નિયમનું પાલન થાય છે ? એ વિશે આપણે થોડા વિચાર કરીએ. કોઇ જાડ પોતાનું બી પોતા નીચેજ પડવા દઇ, બે નવાં જાડો થવા દે તો તે મૂળ જાડને અથવા નવા પેઢી ધણા ખરાં નાશ થઇ પડે. કારણ survival of the fittest (જનનમાં સર્વમાં લાયક એવીજ વસ્તુ તીબી રહે છે.) ના નિયમ પ્રમાણે વધારે જોગદાર જાડો ફુલગા જાડને જમીનમાંના પોષક દ્રવ્યો શોષવા નહિ દઇને મારી નાંખશે. મનુષ્ય પ્રાણીને પણ આ કારણથીજ વસતિસ્થાન બદલવું જરૂરનું છે અને આપણે જુદા જુદા રાષ્ટ્રની વસાહત, સ્થાપના જોઇએ છીએ તેનું કારણ કણે ભાગે આ નિયમજ છે. કંટલાક સૈકાઓ પછી મનુષ્ય જાતીને તેની વધનારી સંતતીને લઇ આ સમજી પૂઠી પણ રહેવાને ખસ થશે નહિ. અને તેના રસ્તા કંટલાક સાલ્મો મંગળ દિવર માણસોની વસતી થવી શક્ય છે એમ કહે છે. તેના મુદો એજ છે કે મનુષ્યો પ્રમાણે જાડોમાં અથવા અન્ય સૃષ્ટિમાં પણ આ નિયમના પાલનની આવશ્યકતા દેખાઇ આવે એ કોઇ જાડના વધારે એકજ સ્થલે અમુક મર્યાદા બહાર થવો, એ સૃષ્ટિ નિયમથી વિરુદ્ધ છે. આ મર્યાદા તે જમીનમાંનાં પોષક દ્રવ્યો મળે એજ છે. જો કે પૃથ્વીદેવીમાં આ દ્રવ્યો વિપુલ છે, તો પણ ગમે તેટલી વનસ્પતિને તે પુરાં પાડવાં એ તેણીને શક્ય નથી. અને જાડોની સંખ્યા પૃથ્વીની પોષણ શક્તિ બહાર જવાથી 'જળીયાના જે ભાગ' એ કહેવાત પ્રમાણે જળવાન જાડો અશક્ત જાડોના નાશ થતાં ખિન્ન કરી રહેશે નહિ.

જાડોનું બી અને તેથી જાડોની થતાં સંખ્યાજદી પૃથ્વીના જુદા જુદા ભાગપર પ્રસરવા માટે સૃષ્ટિકર્તાએ ધણા ઉપાયો યોજ્યા છે તેમાંના સવળાઓના જળવામાં આવેલ જાણ માનુસ જતી છે. અને બીજે ભાગે તે ઉપરકત વાયુ છે.

ક્રીપ્ટોગામ્સ (Crypto-gams) આ જાતીમાં જાણતા થતાં ધણા ખરાં સમજાં જાડો પોતાનો વધારો પોતાના મૂળે દૂર સુધી પ્રસારીને કરે છે. આ જાતીના જાડનાં મુળમાં નવાં જાડ ઉત્પન્ન કરવાની શક્તિ હોવાથી, એ જાડો પોતાનાં મૂળ પુષ્કળ દૂર સુધી પ્રસારીને પોતાની પ્રજા પોતાથી ધણે દૂર અંતરે ઉત્પન્ન કરે છે. આજ જાતીમાંના કંટલાક બીજાં જાડોનું બી બહુજ હલકું હોવાથી, તે પવનના ઝીલ્યા મરખા પ્રવાદથી પણ ઉડી જાય છે,

અને તેથી આ ઝાડોના પ્રસાર વધે છે. આવી રીતે પવનના વેગથી બી કેટલે દૂર અંતરે હડી જઈ શકે છે ? એની કલ્પના કરવી એ ઘણું અસંભવ સરખું છે. નવીન ઝાડો ઉત્પન્ન કરવા માટે જોઈતી જીવન શક્તિ (Embryo) જ્યાં સુધી ખીમાં રહી શકે છે, ત્યાં સુધી તેને પવન હડાવી જઈ ઉગવા માટે યોગ્ય એવી જગ્યામાં નાખે તો બસ છે. પછી તે સ્વયં રીતે ત્યાં ઉગે છે.

કેટલાંક ઝાડો પોતાની ડાળો દૂર સુધી પ્રસારીતે પછી ભૂમી પર લટકતી મુકે છે. ત્યાં તેને મુજો ફૂટીને નવાં ઝાડ ઉત્પન્ન થાય છે. તે થોડક અંતે ઘણી ખરી વેલીઓ જોવાથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. આવીજ રીતે અજવીની જેમ પણ કેટલાંક ઝાડો પોતાની ડાળોએ (મુળોવાં) જમીનમાં કેટલેક અંતરે પ્રસારીતે ત્યાં નવાં ઝાડોને ઉત્પન્ન કરે છે. વીંકો નામના વિશાળતી ઝાડ પૈકી કેટલાક ઝાડોની ડાળખીઓ તેનાથી નુટીતે પવનથી દૂર હડી જઈ ઘણું છેટે ઉગે છે. આ નિયમ થોડે ઘણું અસંભવ જોવામાં પણ દૃષ્ટિગોચર થાય છે.

ઘણા ખરા ઝાડોમાં તેના કુળોની વિશિષ્ટ સ્વભાવથી પોતાના પ્રસાર કરવાની શક્તિ હોય છે. તેનો એક પ્રકાર—એરડીની જેમ કેટલાક ઝાડોના કુળો સુકાવા પછી ટુટે છે. અને તેથી અંદરના ખીના દાણા ઘણું દૂર દૂર હડી પડે છે. એરડીના શ્વેત કુટતી વખતે ધનો સ્પષ્ટ ઘણાઓએ સાંભળ્યો પણ હશે.

પ્રથમ જણાવ્યું છે કે પવન હલકા ખીને બીજી તરફ હડાવી લઈ જઈ નાખે છે. પરંતુ પવનની શક્તિ વળનદાર ખીને એ લઈ જવા માટે ઉપયોગી થાય, એ હેતુથી સ્પષ્ટ કર્તાએ કેટલાક ઝાડોના બારે ખીને પંખ લગાડ્યા છે. તે પંખને લઈ પવન એ ખીને સહેજે હલાવી લઈ જઈ શકે છે. અમારા વાંચકોએ બચપણમાં પતંગો ઉડાવ્યા હશે, કદાચ પોતે નહિં હડાવ્યા હોય, તો ખીતનએ ચડાવતાં જોયા તો હશેજ. પતંગને પુછડી એવું નામ આપેલ બાગ—જેમાં કાંકરે બાંધેલે ચીથડું લટકાવેલ હોય છે—તે જો આપણે હવામાં અમરનીજ ફેંકી હોય તો અતીશય વેગવાળો પવન નહિતાં ઉંચે જવી અસંભવ હોય છે. પણ તેજ ઉંચે જવા સાર યોગ્ય એવા પતંગને બાંધી હોય, તો તે પતંગ સાથે ધીમા પવનમાં ઉંચે જઈ શકે છે. તેવું કારણ કોઈ પણ વસ્તુ હડાવી લઈ જવાની પવનની શક્તિ, તેના પોતાના વેગ ઉપર, તે વસ્તુના હલકાપણ ઉપર, અને તેના પવનને ઘીક દેનારા ભાગ ઉપર (Exposed surface) અવલંબી હોય છે. ચીથડું પતંગને બાંધવાથી પવનનું જોર એકલા ચીથડા પર ન હોઈને હલકા તથા વધારે સ્થેરજનવાળા પતંગ પર હોય છે. અને તેથી, છી, વેગવાળા પવનથી પણ એ ચીથડું હડી જઈ શકે છે. એ નિયમને અનુકૂળિત વિશાળતી સિકેમર (Sycamore) અથવા આપણા તરફના લીંકો તથા વિગેરે ઝાડોનું વળનદાર પણ પંખવાળું બી જુદા જુદા ઢેકાણે હડી જાય છે. કેટલાક ઝાડોના ખીને કીણા કીણા ફેસર હોય છે, અને હોડીના સડા થમાણે એ ખીને બીજા ઢેકાણે હડી જવામાં મદદગાર બને છે. બસ ખસના કીડવામાં એક જુલિજ કલ્પના હોવાનું જણાઈ આવે છે, જેમ જેમ તેના પડની અંદરનું બી પકવ થતું જાય છે, તેમ તે કીડવાના કીડમંથી બહાર પડતું જાય છે. કીડવામાંનું સવળું બી એકદમ પકવ થતું નથી. અને મલેક વખતે ખીની મર્યાદીત સંખ્યાના કીડમંથી બહાર પડે છે.

૧. બી એક સ્વયંથી બીજી જગ્યાએ લઈ જનારી પ્રયત્ન શક્તિ તે પાણી છે. તેના મન-
 યુત દાખલો શીદળનું બી એ છે. શીદળના બીએ એટલે શીદળે સંમુદ્રના પાણીપર તરતા
 બાંધને હમરો માધ્ય છે તે પોતાની વસાહત કરી છે. (આડં સરખી નિર્જીવ દેખાનારી
 વસ્તુએ આવા પ્રકારના જલ પર્યટન કરવામાં અવ્યક્તી નથી. પરંતુ હિંદુસ્તાનમાંના સંજ્ઞ,
 વિવેક શક્તિથી યુક્ત એવા લોકો ગાંધી ભરેલી અડચણો આગળ ધરીને પોતાની પ્રગ્નને
 પરદેશ જતાં અટકાવે છે એ કેટલું બધું આશ્ચર્ય છે?) કેટલાક આડના બી વળનદાર
 હોવાથી તે પાણીમાં ડુબી ન જાય તે સાર, જે પ્રમાણે માણસ તરવા શીખતી વખત
 તુંગદાનો ઉપયોગ કરે છે તે પ્રમાણે એ બીજને એક પોકળ પરપોટો કુદરતથીજ નેડાએલ
 હોય છે. ઉપર પાંખની કહેલી યુક્તી પ્રમાણેજ આ પણ આશ્ચર્યજનક છે.

આથી પણ વધારે આશ્ચર્ય ઉપજવનારી અને વિંધાતાના અગમ્ય કૌશલ્યની સાક્ષી
 આપનારી-બી પ્રસરવાની જે અનંત યુક્તિઓ છે તે વિશે હવે વિચાર કરીએ.

શીયાળામાં કોઈ દિવસ જંગલમાં ફરવા જવું, એટલે જ્યાં ત્યાં યુક્તિએ ધાસ, અને
 તેમાંથી પ્રસાર થતાં કપડે ચોંટી પડનારા (જેને કુતરાં કહે છે) અને પગને કાંટાની માથક
 બુટી જનારા (જેને ડાબોળીયા કહે છે) તે નજરે પડશે. તે ઉત્પન્ન કરવામાં ઇશ્વરની
 નરજી મનુષ્યને દુઃખ દેવાની ન હોઈને તે ધાસનો પ્રસાર કરવાની છે. તે માણસના કપડે
 ચોટવાથી તેના એક છેડે રહેલું બીજ દુર સુધી કપડા સાથે જાય છે. અને એ રીતે તેના
 વિસ્તાર વધે છે. આ ઉપરથી માણસને નિસર્ગશોભા જોવાની ભાવસા ઉત્પન્ન કરવાનો
 ઇશ્વરનો એક હેતુ પોતાની સુધીનો સર્વ પ્રસાર થવો એ હોય એમ જણાય છે, મનુષ્ય
 પ્રાણી કરતાં જાનવરો આવીજ રીતનું બી તેમની ઉપજીવિદ્યા ધાસ ઉપરજ હોવાથી દુર લઈ
 જાય છે. કારણ કેટલાક આડાનું બી એટલું બધું ચોંટાડું હોય છે કે તે ચોંટાડું હોય તોયો
 તે જાનવરનો વાળ સાથે લીધા વિના ઉખડતુંજ નથી. તેનો દાખલો અમેરીકામાંના જોસ્ટનના
 બર્જન સાહેબે બતાવ્યો છે. તેમણે સઘળા સરીરે એક જાતના ધાસનું બી ચોટાલી એક
 ભેંસને અર્ચિપિલાગેમાના ટર્નેટ બેટમાં ગોઠવી. ત્યાં તે ભેંસના અંગપરનું બી જમીનમાં
 પડીને, કોઈ દિવસ નહિ નજરે પડેલ ધાસનો ત્યાં પ્રમળ રીતે પ્રસાર થયો.

બીની બીજી એક વિચિત્ર રચના એટલે તેની ફરતો એક સ્વાલિષ્ટ પદાર્થ હોય છે તે
 છે. તેના દાખલો માણસ અને અન્ય પ્રાણીઓના આવાનો ઉપયોગમાં આવતાં રજો એ છે.
 ખારેક-કેરી પડેને જાતનાં રજો (જેના અંદરનાં બી માણસ ખાઈ શકે છે એવાં રજો ખાઈ
 કરીને) માણસ જુદા જુદા દેશમાંથી ખાવા માટે લઈ આવે છે. અને તે રજો સાથે અંદર
 નું બી પણ પ્રવાસ કરીને પોતાનો વિસ્તાર વધારે છે. ઇશ્વરે છીડીઓની પણ આ કામ
 માટે પદાર્થો રચી દીધાં કરી છે અને છીડીની શક્તિના પ્રમાણમાં કે શું કોણ જાણે ! પરમાત્માએ
 ૭. પોતાનો વધારો મ આકારનાં બતાવ્યાં છે. આવીજ જાતનો બીજો પણ દાખલો રજોમાં
 નવાં આડ ઉત્પન્ન કરવાની રીતીમાં વિદ્યાતા જિવારાં પ્રાણીઓને ચોખી રીતે ફસાવે છે. ખિસકોથી
 પોતાની પ્રજા પોતાથી ઘણે દૂર ભક્ષકને માટે કેટલાંક બી છુપાવી રાખે છે. અને ઘણે પ્રસંગે તે
 આડનું બી બહુજ દલકું હોઈ તોજ ગ બીએએજ પછી હોય છે.

જળ કાચું નહિ 'તોડવા માટે પ્રયુક્ત કરેલી ચોંકવણુ પશુ ચિત્તાકરક છે. ખાવાને ચોખ્ખું એવાં ઘણાં જળો (લીંધુ-કેરી-ગમરજળ વીગેરે) કાપાં હોય ત્યારે ખાડાં અથવા કડવાં હોય છે. પણ તેજ જળ પકવ થાય એટલે મીઠાં થાય છે. જેથી પછી તેના પર માણસ વા જનાવરે સહેજે તરણ મારે છે. કેટલાક જળો પકવ થતાં જ્યાં તેમ તેમ મોટાં ઘટાં જતાં હોવાથી તે માણસની કાંઈપણ વસ્તુ વધારે મેળવવાની કુદરતી ઇચ્છાને પ્રગળ કરે છે. અને તે સાથે પોતાના બીને પકવ કરવાનું કામ બગ્ગવે છે.

બાવળના પરડા ખાતી વખત બકરાં તેમાંનાં બી યુંદી કાટે છે. આ યુંદી કાટેલાં બી, માણસે પરડા ફોલીને કાટેલા બી કરતાં વધારે બળથી ઉગે છે. કેટલાક ઝાડનાં જળ જનવર બી સાથે પેટમાં ચાવી ઉતરી દે છે. પણ અંદરનો સુકમ છવ (Embryo) પચાવવાની તેનામાં શક્તિ ન હોવાથી, તે બીનો છવ જલ્દી જનવરના શરીરથી કાળના જડ-બામથી તેમના છાણ સાથે બહાર પડે છે.

હવે એ એક પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે કે—જ્યારે ઝાડને પ્રસાર કરવા માટે આટલી વિધિ વિધિ કલ્પનાની વિધાતાએ ચોંજના કરી છે, તો સધળી પૃથ્વીપર જ્યાં ત્યાં બંધી જતના ઝાડોનો કેમ વધારો થતો નથી ? તેના ઉત્તર એવો છે કે કોઈપણ જાતનું બી ગમે ત્યાં જાય, તો પણ તે ઉગેજ એવો કાંઈ સંધિ નિયમ નથી. જે પ્રમાણે કોઈ માણસને સધળા દેશની હવા સરખી રીતે મારક આવેજ એમ બનતું નથી, તેમ પ્રત્યેક ઝાડનું બી સધળા જાતની જમીન અને સધળા જાતની હવામાં ઉગેજ એમ નથી. એકાદી જાતનું બી મુલાએ સારી જગા પર જઈ પડે, તો ત્યાં તેનો પ્રચંડ વૃક્ષ બને છે. પણ તેજ જાતનું, બીજું બી કુમબાજે કોઈ ટેકડી ઉપર જઈ પડતાં ત્યાં કીડી વીગેરે પ્રાણી નેને ખાઈ જાય છે. એટલે પછી રૂંદી આ સંધિમાં ઝાડકે ધવાની તેની શક્તિ ત્યાંજ અટકી જાય છે.

કેટલીક જાતના ઝાડો જન્મજૂમી શિયાવ અન્ય જગાએ પણ ઉગીને મોટા થાય છે, પણ તેને અનુકુળ હવા નહિ મળવાથી ત્યાં તેને બી પ્રાપ્ત થતું નથી. અને તેથી પ્રત્યેક વખતે તે પાવવા માટે તેનું બી તેના મૂળ દેશમાંથીજ આણવું પડે છે. જેમકે કાખી-નોલ-કોલ, વીગેરે આ ઝાડને આ દેશમાં બી આવતાંજ નથી, અને તેથી તે દરવરસે બીજી જગોએથી આણવું પડે છે.

ઝાડોનો વિસ્તાર અટકાવવાનો બીજો રસ્તો એટલે તેને યતા જુદા જુદા રોગો એ છે. તેમાંએ વિધાતા પોતાની સંધિનીજ ફિકર રાખતા હોય છે. કારણ જનનમાંના બધા રોગો કોઈના કોઈ નહાનાં અગર મોટા જંતુથીજ ઉત્પન્ન થાય છે, અને તે જંતુની પણ વિધાતાની સંધિમાંજ ગંધુનાં હોય છે. એક છવ અથાપવાને વિધાનાને બીજી સંધિને નાશવત કરવી પડે છે.

આ બનાવ બની આવવાનો ચીએ રસ્તો એટલે ઝાડથીએ સક્રિયમાન એવા બીજાં પ્રાણી માણસ પોતાની સોઈ માટે, અથવા તો જનવરો પોતાના છવન માટે કેટલાક ઝાડોનો સમુલો નાશ કરે છે. બેસી ગાયો વગેરે જ્યારે એક તરફથી બી પ્રસારવા માટે મદદપ છે,

ત્યારે બીજા બાલુ તેજ પ્રાણી પોતાના જીવના અથાત માટે તે આડેના નાશ કરવામાં લગ્ય છે. પ્રત્યેક જનવર સહજ રહે જતાં જતાં કેટલાક નહાના નહાના આડેને ધુંદી નાખે છે. માલુસની જંગલમાં શરવાની અને પોતાના બીજા વ્યવહાર કરવાની ઇચ્છા ધણા આડેનો અને પ્રાણીઓનો સંહાર કરે છે. એકજ ઇચ્છા પરંપર વિરોધી એવાં બને કામો કરે છે. અને એ ઇચ્છા ઉપન કરનારો એક-વિધાતાજ છે.*

બાલ વાર્તા.

લેખક શ. હીરાલાલ મગનલાલ દેસાઈ.

(૧)

નસીબની ચકતી પંડતી.

ધરાન દેશમાં એક સુસજ્જમાન રાજા હતો. સ્વભાવે દમાળ, પરાપકારી, અને ઉદ્ધમી હતો. રાયત પર સ્નેહ રાખતો, રાજ્યમાં કોઇને અન્યાય નહીં થાય તેની ખસુસ કાળજી લેતો. આશરે પચ્ચિસ વર્ષ રાજ્ય કર્યું-એટલે એક બીજો રાજા તે દેશ પર ચઢી આવ્યો. ચઢી આવનાર રાજાનું કૈન્ય મોડું હતું અને ધણું બળવાન હતું. છતાં હીમત રાખી આ દયાળુ રાજા તે રાજા સાથે લડ્યો. બંને પક્ષ ઉર્મગ અને હાથ રાખી લડ્યા. પરંતુ આખરે નસીબે તે દયાળુ રાજાને ચારી આપી નહીં. અને દેસેના બચાવ કરતાં પોતે પકડાયો. પેલા કૂર રાજાના સીધાઇએ દયાળુ રાજાને પકડી પોતાના રાજા પાસે લઇ ગયા. પછી પેલા જુદમી રાજાએ હુકમ આપ્યો કે “ઇસ નામાક કા દુકાન કરકે કુરે કુ ડાલ દો.” આ સાંભળી સર્વ કોઇ ધ્રુજ્યા લાગ્યા. વજીર-મધાન-સેનાપતિ સર્વેને કપારી છૂટવા લાગી. સર્વ કોઇએ તે જુદમી અને બેહયા રાજાને બહુ સમજાવ્યો. આખરે રાક્ષસના હાથમાં દયા-ઉપશ. કુખી પુરુષની અલંકાર દુઃખમય સ્થિતિ જોઈને વજીર હાથના પુરુષો પણ પીગળી ગયા છે. આતે છોડી મુકવાતો. હુકમ. દુઃખાવે. ત્યારબાદ તે, રાક્ષસની, નસીબ, માલ, મીલકત, જુદી, રેલ, મીલકત એને હુકમ કરેલાવ્યો. ગરીબ નિર્દોષ બીચારી પ્રજાના જન માનની પરવા ન કરતાં સર્વ કેજની ખાનાખરાથી પગવારમાં કરી નાંખી. કુર હાથના વિજયી રાક્ષસો સર્વ રચળે આવા ઘોર, અધમ, અને અમાનુષી કૃત્ય કરતાં પાછાં હાથ નથી. છતાંપણ ગરીબ રાંકડી પ્રજાને અનેક વજીર હાથના રાક્ષસોના રાજ્ય લોભને લીધે બહુ ખમતું પડે છે. કહેવાય છે કે હાલમાં યુરોપી મુદ્રમાં પણ જરમનેએ ગરીબ બીચારા બેલજીવનોને ધુંદી નાંખ્યા છે. અનેક સી

* નવ યુગ * જુલાઈ ૧૯૧૪ ના અંકમાંથી પ્રીણત મગનલાલ મોપાલ મોખલે બી. એ. બી. એસ સી, ના મરાઠી લેખ ઉપરથી.

પુરુષો નિરૂપી થઈ ગયાં છે. ધરખાર વિનાના રંકે પશુ સમાન ફરે-છે, અને ખાવા ખાક નથી રહી. હાથસોસ' કરતાં છવ બચાવવા આમથી તેમ દોડે છે. રાજ્ય તૃષ્ણાથી ઉપજતી લગાઇને લીધે કેવાં બચકેર પરિણામ નિપજે છે ? જરૂરની તો સંસ્કૃતિના શિખરે ચઢેલું કહેવાય છે-છતાં રીમસ જેવા દેવળને તોપગોળે ઉડાવી દેતાં-કુવેન જેવા મુન્દર શહેરને ધૂંકી મુકતાં અગકાતું નથી, એ સત્ય હોય તો અફસોસની વાત છે.

અંતે પેલા ફૂર રાજ્યે પોતાના એક અનલધરને છતાયલું રાજ્ય સોંપી દીધું અને પોતાના વતનમાં પાછો ફર્યો. હવે પેલો દયાળુ રાજા ધરખાર વિનાનો થઈ સર્વ સ્થળે રખડ્યાં કરતો હતો. કોઈ ખાવાને ટૂંકડો રોટલો આપે તો ખાઈ દીવસ ગુજરતો હતો. દેવને દોષ દેતો કે હાથ ! મેં શાં એવા કૃત્ય કર્યાં છે કે મને આટલું સોસલું પડે છે? પરંતુ ગરીબની દાદ કોણુ સાંભળે છે ? તવગરની બહારે દળરો માથુસો દોડી આવે છે અને હાથ-હાથ-કરતાં અગકાતા નથી. એક દિવસે ફરતાં ફરતાં તે યુદ્ધની રાજના સહેરમાં જઈ ચડ્યો. તે સહેરના વજીરની દ્રષ્ટિ ઓગાંતી તે રાજા પર પડી. અને તેની કંગાલ સ્થિતિ જોતાં દયા ઉપજી. મનુષ્યના નસીબમાં કેવાં દુઃખદાયક પરિવર્તનો નિર્મામાં હોય છે તે પ્રભે ધડીભર વિચાર કરવા લાગ્યો. પછી રાજાને પાસે બોલાવી સવાલ કર્યો “ હે ! મુશ્કેલીસ હાલમાં આવી પડેલા રાજા, તું ક્યાં ફરે છે ? ” રંકે રાજાએ ક્રુજતે સ્વરે-ડચકાયા ખાતાં-પાયરના હૃદય પશુ પીગળાવે એવા કશ્ચામય સ્વરથી રૂદ્ધ કરતાં જવાબ આપ્યો:—

“ એ ગુપ્ત હાલે ખુદ બાતુ મું મીઠાનમ કે મીઠાની
કે હમ નાગોરતલ મીઠાની વહમન-નવેસ્તલ મીઠાની. ”

“ અરે ! ભલા ! પરાપકારી વજીર ! મહારા જેવા હતબાગી, કંગાલની સ્થિતિ જાણવાથી તને શો લાભ છે ? મારી સ્થિતિથી તું સંપૂર્ણ રીતે વાકેફ છે. તો વિશેષ શું કહું ? મહારા ક્યાં વિના તું સમજી શકે એવો ચતુર છે-અને હાજ્યા વિના તું વાંધી શકે એવો વિદ્વાન છે ! ” વજીરનું હૃદય પીગળી ગયું. અને રંકે રાજાને આશાસન આપી પોતાને ઘેર તેડી ગયો. બીજો દિવસે તેને પોતાની સાથે રાજ્ય દરખારમાં તેડી ગયો. પેલા ફૂર હૃદયના રાજાએ તેને જોતાં વાર સવાલ કર્યો “ આવા કંગાલ વેસમાં તું શા મરે મારા દરખારમાં આવ્યો છે ? ” ભલા રાજાએ જવાબ આપ્યો “ અરે, જહાંપનાહ ! દોષ તારો નથી, મહારા દેવને દોષ છે. દેવ ચાહે તો રંકનો રાય અને રામનો રંક કરે છે. સુખના વખતમાં મગર ચપું અને દુઃખના વખતમાં મહાં કલ્પાન્ત કરવો એ ધીર પુરુષનું લક્ષણુ નથી. આજ મને વીતે છે, કાલ ત્હને પણ આથી વિશેષ વીતશે. ” “ મુજ વીતી, તુજ વીતશે-ધીરી બાપુડીયા. ” મહારી રાંકડી પ્રજાને વિના પ્રયોજન છુદી નાંખવામાં ત્હને શો લાભ હતો ? સોનાની મહારની કાથળાઓ મરતી વખત છાતી પર મુકાવનાર પેલો મહમદગીઝનવી હાથ પીટાપીટ કરતો ફાંતી જગત તણ ખાલી હાથે ગયો-તેમ તું અને હું-ઉભય જન્મશું. તો ત્યાં બદનામી શા સાફ કરે છે ? સુદૃઢ કરશે તો હતિહાસના પૃષ્ઠ પર ત્હાઈ નામ અમર રહેશે. મહારા જેવા ગરીબની આંતરડી કકલાવવાથી પાક પરવરદોગાર જરૂર તને શેઝે કમામત વખતે પુછશે, તે વેળા જવાબ

આપતાં ત્હને બારી પડશે. હૃદય અને અસ્તના ચક્ર સદા - ફર્યાં કરે છે તે શું-તું જાણ્યો નથી ? “ ઇતિહાસની આરસી સાહી-એ જોયું-માંહી-સ્થિર ” રચાવર દીકું ન કંઈ-સાં ફરતી છે છાંઈ ” એ જૂની કહેવત તું નથી જાણ્યો ? હજી પણ તું વિચાર કરે. હજી પણ હું તારા તાબામાં છું. મહારી ગરબ કપાવવા ત્હારી મચ્છા-હોય તો લે મહારું સર તૈયાર છે. અને જો ફરીથી આ સરને તાજથી વિબુષિત કરવા મચ્છા હોય તો પણ તું સ્વતંત્ર છે. આજ તો તું જહાનનો જીતનાર છે-પણ બાવિષ્યનો વિચાર કરજે. ”

બલા રાજના આવા કશ્ચામય શબ્દ સુણી ફર હૃદયનો રાજ પીગળી ગયો. તેના નયનમાંથી આવણુ બાદરેણી વરપવા લાગ્યા. હૃદયમાં વચ્છાત થયો. ‘ પોતાના કુટુંબ તરફ તિરસ્કારની દ્રષ્ટિથી જોવા લાગ્યો. રાજ્યતુષ્ણ શાન્ત થઈ ગઈ. બંને રાજ પરસ્પર મિત્ર થઈ ગયા અને ઇશ્વરનું બજન કરી દીવસ પીતાડવા લાગ્યા. ”

(૨)

માળી અને પક્ષી.

એક સુંદર બાગ હતો, તે બાગમાં શુભાજી-મોગરા-કેતકી-ચંપો-બકુલ વિગેરે અનેક પ્રકારના રમણીય ફલ સુવાસ ફેરતાં. મોટાં વૃક્ષના ઝૂંડ પણ સુંદર લાગતાં. દતાં લીલીંછમ જેવી ભૂમિ હૃદયમાં આનંદ સ્ફુરતી આંખાના વૃક્ષની ડાળે કોયલ શુભલુચ્છ ગીત ગાતાં. તે બાગનો માળી શરીરે કઢાવર અને બળવાન હતો. વૃક્ષ ઉછેરવા અત્યંત કળીજી લેતો. ઝાડ પાતળે નિત્ય પાણી પાતો અને શન શનાદિ ખાઈ દિવસ સુખમાં નિર્ગમન કરતો.

એક દિવસે એક ઝાડ ઉપર એક ન્હાતું સરખું પક્ષી બેઠું હતું. અને આનંદ કહોડાઈ કરી ઝાડની ડાળે ઝૂલતું હતું. અને પાકાં ફળ તોડી-તોડી રહેજ-આખી ફેંકી-દેતું હતું. એ પ્રમાણે અનેક પાકાં મિષ્ટ શન તોડી જમીન પર ફેંકી દેતું બેઠું હતું. આ જોઈ માળીનો રોષ ઉપજ્યો કે આ પ્રમાણે મિષ્ટ શનનો બગાડ કરે છે માટે એ પક્ષીને શિક્ષા કરવી જોઈએ. આથી બીજવાપસે માળી પક્ષી પકડવાની બાજ લાગ્યો, અને બાગમાં બાધરી, વૃક્ષની બાજુમાં લપાઈ ગયો અને ત્યાંથી લલચાવવા સીસોડી પાડવા લાગ્યો. આથી બોળું બીચાઈ પંખીડું હડતું બળ પાસે આંખ્યું—કે તુરત કઢાવર અને રોષે બરાબલા-માળીએ ત્હને પકડી લીધું. અને જોરથી એક બે ફટકા માર્યા. નિર્દોષ બીચાઈ પંખીડું કરગરવા લાગ્યું કે મ્હને, ત્યા શાઈ સંતાપે છે ? મહારો જનન બચાવશે તો ત્હને ત્રણ અમુલ્ય બોધ, આપ્તિશ, અને જો મ્હને મારી નાખશે તો ત્રણ અમુલ્ય બોધને મહારી સાથે વિનાશ થશે ? માળીએ અબધવચન આપ્યું. પેલું પક્ષી કહેવા લાગ્યું કે સંજન “ પહેલી વાત એ છે કે કોઈ પણ કામ કરતાં પહેલાં વિચાર કરજે અને કરવા માંડ્યા પછી ભેદ પણ કરતો નહોં. અસંબધિત જોયું હુનિ-વામાં કાંઈ ઉંજ નહોં. ઉલ્ટ પ્રેમના બળે કરીને પર્વતમાંથી પણ મહેન બનાવી શકવા ફરકદ વિજયી નીવડયો હતો. માટે “ અસમ્ય ” અને “ અસંબધિત ” શબ્દોને શબ્દકોષમાંથી તિલાંજલિ આપી દેજે. બીજી વાત એ છે કે હાથમાંથી જતી રહેલી મીઠકત માટે ત્યા શોક કરતો

નહીં. લક્ષ્મી ચંચળ છે, ધરધર પુથ્થલી પેરે ભટકે છે તો હાથમાંથી જતી રહેલી કોઈ પણ વસ્તુ માટે વિના પ્રયોજન કહ્યાનત કરવો નહીં, ત્રીજી વાત એ છે કે અપ્રાપ્ય વસ્તુ મેળવવા પુઠે ત્હારી કીર્તિ શુભાવતો નહીં એ કે અસંભવિત જોયું કાંઈજ નથી પરંતુ કાર્ય કરતાં પૂર્વે વિચાર કરવો એજ સજ્જનનું લક્ષણ છે. ”

પેલું પક્ષી આટલી સલાહ આપી કે તુરત જોરથી ચાંચ ફફડાવી માળીના હાથમાંથી છટકી મળું અને પુનઃ જાડની ડાળે બેસી બુલવા લાગ્યું અને પાછું જાડ પર બેસી માળીને સંબોધી કહેવા લાગ્યું “ અરે ! મૂર્ખ ! તું આટલો અકલ્પ વિનાનો હશે એવી મને સ્થાને પણ આશા ન હતી. હવે તો મહેં તને ત્રણ સલાહ આપી છે તે મુજબ વર્તજે. મને છોડી મુકવામાં તો નેં અદગ્ગ ધન શુભાખ્યું છે. મહારા પેટમાં મોહું સોનાતું છું છે તે જો તને મળતે તો નિશ્ચે તું તવગર ચલે અને ત્હારી છાંદગીભરતી મુશ્કેલી શીટને. પરંતુ તારા નસીબમાં ધન નહતું માટે મહારી ખીજ સલાહ અનુસાર તું શોક કરતો નહીં. હાથમાંથી જતી રહેલી લક્ષ્મી વિશે શોક કરતો નહીં. જ્યારે માળીએ આ રાખ્દ સાંભળ્યા ત્યારે હાથ થમ લીઝવા લાગ્યો, કે અલગત ! મહારી મૂર્ખતાએ મોહી પુંજ શુભાવી મુકી છે. છતાં પણ જ્યારે જ્યારે તે પક્ષીને જાડ પર બેઠું જોતો ત્યારે ત્યારે કરગરી વિનનિ કરતો કે તું મહારી પાસે આવ, હું તને અભય વચન આપું છું. હું તને રોજ મિષ્ટ મેવા આપીશ અને હરેક પ્રકારનું સુખ આપીશ. જ્યારે પેલું ચાલાક પંખીડું આમ માળીને જોલતાં સાંભળતું ત્યારે કહેતું, “ અરે ! મૂર્ખ ! હવે શોક શા માટે કરે છે. હજી પણ તું સમજતો નથી. છોડા જેટલું તો મહારું પેટ છે, તો છું કયી રીતે પેટમાં સમાઈ શકે ? આવી અસંભવિત વાત માનતાં તને રહેજ વિચાર નથી હવજતો ? ખાર હાથનું ચીમડું અને તેર હાથનું ખી-તેના જેવી અસંભનીય વાતો માનતાં રહેજ વિચાર કર. અને ધાર કદાપી એ સત્ય હોય તો તું નિશ્ચે અને છું લેવાને મારી નાખે-માટે જ્યાં મને પકડવા શોક કર નહીં અને ગમેલી લક્ષ્મી માટે પ્રજ્ઞાતાપ ન કર. મેં ત્રણ સલાહ આપી છે તે તું ભૂલી ગયો હોય એમ લાગે છે-માટે પુનઃ યાદ કરજે-અને તે મુજબ વર્તવા પ્રયત્ન કરજે.

અકલ્પ વિનાનો બોજો માળી આ સાંભળી કાંઈ સાવધ થયો, અને વિચારવા લાગ્યો, અલગત સોનાતું મોહું છું આટલા નાના પેટમાં તે શી રીતે હોય ? એ તો અપ્રાપ્ય વસ્તુ છે-માટે ત્રીજી સલાહ અનુસાર જ્યાં પ્રયત્ન કરવો નહીં. પક્ષી પક્ષી પકડવાનો વિચાર મુકી દઈ પોતાના ધધે લાગી ગયો.

(૩)

સતોષ.

થોડા વર્ષ પૂર્વે એક સાધુ હતો તે ગામની સીમ બહાર ન્હાની પર્વતકડીમાં રહેતો અને ફળફળાદિ ખાદ્ય ધરતરું ભજન કરતો. એ સાધુની પાસે એક પુત્ર આગ્યો અને યશ્ન પુજ્યો “ સુર ! મહારાજ ! સુખ ક્યાં મળે છે ? ” સાધુએ મેનાની પાસે બેસાડી પ્રતુત્તર આપ્યો “ અસલના વખતમાં એક પવિત્ર જમિ હતી ત્યાં ધરરના વડામાં પુરો વસતાં હતાં. અને અવિચળ આનન્દ-અમર સુખ ભોગવતાં હતાં. તેઓના હાથમાં એવી શક્તિ હતી કે કોઈપણ-પીત્તળ વિગેરે હથેલી ધાતુઓને પોતાના સ્પર્શથી સુવર્ણમય બનાવી દેતાં હતાં. એવા

પુરૂષ જ્યાં વસતા હશે ત્યાંજ સદા સુખ છે. જો ત્હને સુખ મેળવવાની ઇચ્છા હોય તો તું પણ તેવા પુરૂષ જેવો બનવા પ્રયત્ન કરજે. “આ સાંભળી પેલો પુરૂષ આશ્ચર્યચકિત થઇ ગયો કે અહો ! આવી દૈવી શક્તિ તેઓની ખાસ હતી ! અવશ્ય તેઓ દિવ્યાંશી પુરૂષ હશે. મહારાજ ! એવા પુરૂષ સમાન હું કેમ બની શકું ? ” સાધુએ પુનઃ પ્રત્યુત્તર આપ્યો “ હા ! તું પણ તેવાજ પુરૂષ સમાન થઇ શકશે. હજી મારા કેવાનો ભાવાર્થ તું સમજ્યો નથી. લોખંડ કે પીત્તળ કાંઇ તેઓના હાથને અડકતાં સોતું બની જતાં નહોતાં. પરંતુ તેઓને મન પીત્તળ અને સુવર્ણ સમાન હતાં. તેઓ સંતુષ્ટ હતાં. અને સતોષ એજ તેઓના સુખનું મૂળ હતું. જગત્પત્ની લક્ષ્મીની પુટે તેઓ દોડતાં નહોતાં; “ શુદ્ધ પારસમણીને જે જે અડે; તે તે કંચન થઇ નિવડે ” એ વચન તું સદા ધ્યાનમાં રાખજે. ખરું જોતાં હલકી ધાતુ કાંઇ હોયી ધાતુ થતી નથી-પરંતુ સતોષ રૂપી પારસમણીને અડકતાં અવશ્ય સર્વ હલકી ધાતુ સુવર્ણ બને છે. સંતુષ્ટવૃત્તિ રાખવાથી સદા સુખ મળે છે. જ્યારે હલકીમાંથી અસંતુષ્ટવૃત્તિ અદશ્ય થઇ જાય છે ત્યારે જ તે તવંશર કે રજીર સુવર્ણ કે પીત્તળ સર્વે સમાન ભાસે છે. એક કારસી શાયર કહી ગયો છે કે “ તું રાજી શુદ્ધી સીમેા સંગી યજીસ્ત, ” તે મુજબ વર્તન રાખવાથી-સંતુષ્ટવૃત્તિ ધરવાથી-સીમ-અને-સંગ અટકે શુ અને પત્યર ઉભય સરખા છે. ” પછી તે પુરૂષ સાધુનું વચન લક્ષમાં રાખી સતોષ માની-સુખે દિવસ વિતાડવા લાગ્યો.

દગાખોર નકલીઓ

સજ્જનવાદમાં “ વખણાતી બાદશાહી યાકુતી અનંગ વિલાસ ” એ શબ્દો સરકારમાં ૨૯૭૨ થયેલા છે અને તેના ટ્રેડમાર્ક ૨૯૭૨ નંબર ૨૩૧ છે. નકલીઓની દગા ભરેલી જાહેરખબરથી સંભાળજો.

અમારી બનાવેલી યાકુતિ માત્ર રાજકોટમાં અમારા ઔપધાલયમાંજ મળે છે.

બાદશાહી યાકુતિ.

અમે તે કારણથી અમારેલી તાકાત પાછી લાવે છે. પુરૂષાતન કાયમ રાખે છે. દેશી એને યુનાની દવામાં હોઆમાં હોયી દવા જોઇએ તો આ બાદશાહી યાકુતી છે. આ રાજવંશી યાકુતિ પીઠ પિકારના તમામ વ્યાધી મટાડે છે. ખરી ખરદાઇ આપનાર અને નખખા માણસને પણ જીવવાનની મારક જોરાવર બનાવનાર આ દવાને લાભ લેવા અમારી ખાસ લલામણ છે. આ દવા વાપરવામાં કોઇપણ જાતની પરેજી નહર નથી. ૪૦ ગોળાની ડબી એકના રૂ.૧૦

બાદશાહી યુનાની લેપ.

અમીર ઉમરાવોમાં વખણાતી ઉમદા દવાઓમાંથી આ લેપ બનાવેલ છે. નખખી પડી ગયેલ નસોને પુરતું જોર આપી ખરૂં પુરૂષાતન લાવવા મરે આ લેપ ફતિમનંદ છલાજ છે. આજેસ એકની ડબીના ૩૫૫ આઠ. તમામ દવાઓનું પોષ્ટ અર્થ જુઠું.

ડૉક્ટર કાલીદાસ મોતીરામ—રાજકોટ, કાઠીયાવાંડે.

ધી બોમ્બે મર્ચન્ટસ બેન્ક લી.

હૅડ ઓફીસ, એપોલો સ્ટ્રીટ

ફ્રાન્ચીઝ-મંમાદેવી (મુંબઈ), અમદાવાદ,

હીપોઝીટ બાર મહીને ૫ ટકા

સેર્વીસ બેંક ૪ ટકા

ચાલુ ખાતાની રેજની

બાકી ઉપર ૩ ટકા (મુંબઈ ખાતે.)

ટૂંકો મુદતનો હાંપોઝીટ, તથા ધીરવા તથા બીજાં બેંકીંગ બીઝનેસ માટેની બબર બેંકમાં તપાસ કરવાથી મળશે.

જયનારાયણ હિંદુ મલ દાની.

મેનેજિંગ ડાયરેક્ટર.

નાનાં છોકરાંઓ માટે

ડોંગરેનું

ખાલામૃત

આ લેતી વખતે તે ડોંગરેનું જ છે, એ વિષે બરાબર ખાત્રી કરી ખરીદવું.

શીશી ૧ની કો. ૧૨ આ. ૧૧. ૮. ખ. ૪ આ
કે. ટી. ડોંગરેની ક., ગીરગામ—મુંબઈ.

થોડીક તાલ પહોરની રંગ બેરંગી વાતો.

હું ડાકટરમાં પાસ થયો છું ૧૩-૧૪ ડેકાણે દવાખાનાં ક્યાં પણ ને લતામાં જઈ ત્યાં જતાં સાથેજ, મારી ડિસ્પેન્સરીનાં દવાની ગંધથીજ એ લતામાં રોગનાં જંતુ માત્ર ઠાંત થઈને પામી જતાં કે શું, તેથી ત્યાં જાણે રોગજનું નામ નહીં ને આરોગ્ય શીવાય બીજું કશું ન હોય તેમ મારે ત્યાં કોઈ દરદીજ નહીં આવે. આથી હું દવાખાનામાં જંગોજ આપા કરતો, જે પરથી મારું નામ ડેકાટર પંખાખાઉ પડ્યું. મને લાગ્યું કે આમ હવા ખાધે રોગી કે સાપનું પેટ ભરાતું હશે, પણ હું બેમાંથી એક નથી. આટલુંજ નવો ઉપમ શોધી કાઢવો જોઈએ. તેથી મેં નીચે પ્રમાણે જાહેરખબર આપી. "હીંદુસ્તાનના રસ્તામાં ધૂળ જાય છે, અને લોકો શું કે ઘણે ગરીબો કચેરા રસ્તામાં નાખે છે. આ રસ્તામાં તાપ જાય પડે છે, અને જવન પણ ખુલ્લું વાય છે (જે કે મારે પવન સાથે જંગો દરદમેશ દામે નાંખવો પડતો હતો). દરેક ઝેરી, ચોપી, ઉડતા રોગનાં જંતુ ધૂળમાં હોય છે જે તાપ પડતાં સુકાઈને જવનમાં ઉડે છે ને ઉંચે ઉડતાં ઉડતાં માણસોનાં નરકોમાં પેસી જાય છે. નાકમાંથી ફૂસમાંથી, ફૂસમાંથી પેટમાં, પેટમાંથી આંતરડામાં અને આંતરડામાંથી લોહીમાં દાખલ થઈ જાય છે જેથી લોકો રોગી થઈને અગ્નિ મરણને પામે છે. જ્યાં સુધી હીંદુસ્તાનની હવા અથવા મ્યુનીસિપેલીટીને કારણેજ, બેમાંથી એક નહીં પાસવા ત્યાં મુખી, ધુળની ખીડા જડી અને જોખમ રહેવાનુંજ. તેમાંથી ઉગરવતો એકજ ઉપાય છે, અને તે એ કે માલુસે રસ્તામાં એટલા ઉંચા ચાલવું કે, જેથી ધૂળ તેમના નાકમાં ન પેસે. હાલની ધૂળની ઉંચામાં ઉંચી સપાટીથી પણ માલુસે ઉંચા રહેવું એજ ઉપાય છે. નાક બંધ કરવાનો બીજો ઉપાય છે. પણ તેથી મરી જવાની બીક રહે છે. આટલુંજ ચાલવુંજ વધારે સલામત છે. અહર ચાલવાનું કે છાપરપર વાંદરા જેટલું કંઠ વાળું કે એવું અગમ્ય, કે કશું હમે કહેતા નથી. મેં ઉંચે ચાલવા આટલું થી ૨૦ થી ૨૫ ફુટ ઉંચી એક જાતની પાવડી શોધી કાઢી છે. તેનાં સો ચાલક ઘણેથી તેમનાં નામ નોંધાવવામાં આવેથી ને તેની કીમત રૂ. ૧૧ મારી જવાયદી, તેનું પેટનું લેવામાં આવશે. આ સમ્પત્તિમાં એવી ખુબી કરી છે કે, તેથી જમીનનું દોડતાં કરતાં પણ ઝડપથી ચલાશે. બીજી કસમત એ છે કે, તે પરથી પડી જતાં વાગશે નહીં અને વાગશે તો વાગશે નહીં. એણે વાગવા તો ધીમેધીમેજ લાગશે. વાગવાની ટેવ પડવી-પાડવી જોઈશે. પછી તો મુશ્કેલી નહીં વાગે. ત્રીજી કીમત એમાં એ કરી છે કે, લોકો પહેલા માગપર શું કરે છે તે તમને રસ્તે ચાલતાં દેખાશે. ચોથી તરફીજ એ કરી છે કે, તમારે લોકોને ઘેર જતાં પારણું ઉપાડી દારૂ પર ચડવું નહીં પડે, ૧ લા માળની બારીમાંથીજ દાખલ થઈ શકશે. પોલીસ તમને ચોર ન કારવે તે સાથે, તમે નામ નોંધાવાવાની સાથે તમારા મુશ્કરક નામની ટીપ પોલીસ કમીસનરની મેંવામાં મોકલવામાં આવશે. તેના ચાર્જ ઉપલી કીમતમાં આવી જાય છે. વળી

કોઈએ પણ એ બીતિ ન રાખવી કે આટલું બધું ઉચે કેમ ચલાય ? પ્રેક્ટીસથી બહુ યંધ શકે છે ! શું નથી થતું ? ખાસકાંને ધતિહાસ બેતાં જણાય છે કે જ્યારે સર-આતમાં ખાસકાં તેના મંદાન અને અમર સોષક તરફથી સોધી કાઢવામાં આવ્યાં ત્યારે લોકો કહેતા કે એ યંત્ર પહેરીને તે કેમ જમીનથી ઉચે ને જમીનથી જુદા, ને જમીનથી અદ્ધર ચલાય ? પણ હવે બધા જોડા પહેરીને ચાલે છે, ફેટલાક તો સુએ છે તે પણ જોડા પહેરીને, તે પછી લેડીઓની ઉંચી એડી-હીલ નીકળી. તેથી પણ બાનુઓ દેવાઈ ગઈ. ને બે-સીકલ નીકળી ત્યારે તો તોબા થઈ. બાનુની એડી તો ૨-૩ ઇંચ ઉંચી પણ આતો બે ત્રણ ફુટ, ઉંચી. પણ હવે તેના દાંડને બાઝીને, અર્ધા ઉભા, અર્ધા ખેડા, ખેડક ક્યાંની ક્યાં સંતાડી દીધે શું અપાઠ બંધ દ્રેનથી પણ ઝડપથી દોડે છે ! તો પછી એડીથી બાઈસીકલ ૧૦-૧૨ ગણું ઉંચું છે પણ બાઈસીકલથી મેં શોધેલી અનેક ખુબીઓવાળી પાવડી એટલા બધા ગણી ઉંચી નથી. મારી પાવડી વાપરનાર મરજોજ નહીં એમ તો હું કહી શકતો નથી, પણ ધૂળના જંતુના એપથી નહીં મરે તેની ગેરંડી આપવામાં આવે છે. તેમનામાં મરજીનું પ્રમાણ જરૂર જોઈએ યથા આવરણ જરૂર એકંદર વધશે. આ કારણથી પાવડી વાપરવાનારાઓ પાસેથી, વીમા કંપનીઓને, નહીં પાવડી વાપરનારાઓથી ખાસ જોઈએ દર લેવાને સલામતવામાં ફોટોમંદ ધવાતી અને સંપૂર્ણ આરા છે. તે છતાં ઉમેરણું જોઈએ કે, પાવડી પહેરવાની સરખાત કરતાં સાથે વીમો જરૂર ઉતરાવવો, બધેકે કોટમાં ઉતરાવી આવ્યા પછી જ પાવડી પહેરવાની તાલીમ લેવી સર કરવી એ બહુ સલામત છે. પાવડી પહેરી ચાલતાં મક્ક શીખવવામાં આવશે. પ્રેક્ટીસ કરતાં કોઈ વખતે પડી જાય તો તેને ઉમેર કરવાને તેમજ પાવડી પર અડાવવાને કાંઈ જૂદો ચાર્જ લેવામાં આવશે નહીં. "

હું જાત્રાએ નીકળ્યો. તે જવાના દીવસ હતો તેથી દ્રેનમાં સેંકડો જાત્રાજીઓનો ભેટો થયો. તેથી આનંદ થયો. દ્રેનમંત્રિ દ્રેનમાં રાત પડી ત્યાં સુધી તો આનંદ રહ્યો પણ પછી સુવાતું મન ચતાં આનંદ રોડમાં પડ્યાઈ ગયો ! એકેક દાર પર દસ દસ જણુ. બારણા પર છાપેલું કે " દસ માણુસ બેસે " તે બે દાર મળીને હશે એમ હું અત્યાર સુધી ધારતો હતો તે મારી ભૂલ થયેલી એમ હું માનવા લાગ્યો. પલાંડી વાળતાં પણ લડાઈ યાય જીવા બધા સેંકડાઈને બેઠા હતા. દસમાં બે જોડા હતા તેમનો ખાસ ત્રાસ હતો. તે ખીચારા બે પોતાના મંત્રિને સાથ આપવાનો જય જમતા હતા. તેમને પોતાને પોતાની કદંગ સ્થિતિ જણાઈ. બે આ પ્રમાણે બધાને રેલ્વેમાં સીંચે તો હોંદુસ્તાનના ત્રીસ કરોડ માણુસ દ્રેનમાં માઈ જાય એમ લાગતું. બે આખા હોંદુસ્તાનમાં સામટી આગ લાગે તો ત્રીસ ત્રીસ કરોડને સલામતી સાર દિમાલય કે હોંદુકુશ તરફના દર્બારીસ પર સામટા લઈ જઈ શકાય કે નહીં તેનો અખતરો કરવાજ જાણે હમને બધાં હોંધને તેમ કાણે કાણે લાગતું.

અહુરામાં પુરં બધાને ઉધ આપવા લાગી. નિંદ્રા દેવીએ હમને હેરાન કરવામાં રેલ્વે કંપનીને મદદ કરી. દરેક માણુસ પર હસ્થો કરી તેણીએ અદ્રસ્ય ધેરા લાગ્યો. તેની તોપના નહીં સંજગાતા ધડાકાથી ધણુના હાથ પગ માણુ આદિ અવયવો ક્યાંના ક્યાં છુટી

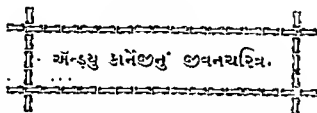
પડવા લાગ્યા. જે કાઠને પડવાની જગ્યા હતે તો નિદ્રાએ પેસી-જરો રૂપી કીલ્લા ક્યારના તારાજ કરી નાખ્યા હતે. દ્રેન કહે બેસો અને નિદ્રા કહે સુઓ ! મેં વિચાર કીધો કે, ઉપાય શું ! અનેક સુકિત મગજમાં રમાડવા માંડી. માતાના હિદમાં જાળકે અદુકાંડ બેસીને, બે હાથેથી અદુકાંડ પગ વીંટી લીધા હોય છે તેમ ઘણા બેઠેલા. મને વિચાર થયો કે માતાના પેટમાં તો આટલા સકણા રહેતા નહોતા. પેટમાં માતાને લતા પ્રહાર કરતા અને છેક હવે હાડાણુ આબુ તે શું અર્થનું ? પણ વળી ધાયું કે જત્રાએ જતા હોવાથી આવતા જન-મનું સ્મરણ થયું હશે, જેથી તે માટે નવા જન-મનમાં સહેલું પડે તે સારૂ રીદસલ-પ્રેક્ટીસ-પૂર્વ-પ્રયોગ કરતા હશે. કદાચ એમે હોય કે દ્રેન માતા પેડે પુત્રને ઉંચકી લઇ જવા રૂપ સેવા કરે છે તેથી દ્રેનને ક્ષણભર સાક્ષાત પ્રતિનિધિ માતા સમજીને એમ ગર્ભાવસ્થા પેઠે બેઠા હશે !

ઉપર પ્રમાણે અદુકા બેઠા ઉંઘતા હતાં. તે બેઠા મને વિસ્મય થયો કે ઘેર તો મણુ મણુ ફની દેર પર પોઢવા છતાં અને જળે આવ મસૂરીયાનાં ટેકણે છતાં ઉંઘ આવતી નથી, ઉંઘ આવતી નથી એમ કહી બાપડીને સતાવે ગભરાવે છે, અને અહીં પાલીસ વગરના પાટીયા પર બેઠા બેઠા એની મેજે કેમ ઉંઘ આવી જાય છે. ? ઘેર ઉંઘવું હોય છે ત્યારે નથી ઉંઘાવું ને ગાડીમાં ઉંઘવું નથી હોવું તોએ ઉંઘાય છે ! બહારની નિદ્રા બેઠી બહેન દેખું ? - હજી-મની જાત અને વહેવાઈવાળી વાતની પેડે, એ જાનેની બેઠી. બોલાવવા જાય ત્યારે બાકું જોય ! હવે મારે તો લાંબા યધને સુવુંજ હતું. બધા બેઠા બેઠા કોઠકા ખાતા હતા. મારી હારમાં હતા, તેમનાં નરે માયાં ખાસ્સા આઠ કામડાંની પાટલી જેવા બની રહ્યાં હતા. તેથી ને પર સુઈ જવાનો વિચાર થયો, પણ બધાને માથે અડવું કેમ ને સુવું કેમ ? સાંમે બેઠેલાને મેં મદદ કરવા કહ્યું ને તેઓએ ખુશીથી સહાયતા કરવા રવીકાયું અને ટાંગાટાળી કરી આઠે જળુતા માયા પર સુવાડયો. સુતા સાયજ મર્તિકંપ થયો. બધાએ માયાં પર શું અમણું બગડું આબુ તે જેવા જળકી ઉડ્યા. કોણ ઉચું યધ ગયું, કોણ વાંકું વળી ગયું ને કોણ સરી ગયું. આ હીલચાલોથી ગુસ્તાકર્ષણ દેવીનો હું બકરો યધ પડ્યો અને બે બે કરતો બેઠેની બીજી તરફની પાટલી પર બેઠેલાના માથાં પર સરી ગયો. તેઓને પણ કોણ જાણે શાથી બધાને એક સાથેજ અને માથેજ ખંજવાળ આવી. ખંજવાળવા જતાં મારા પગ આદિ ગાત્રો તેમના હાથમાં આવ્યા. તે લોકો ચુટકીઓ જાણે એકસંપ કરીને ભરી કે બંદા તો ચીસજ પાડી ઉડ્યા. વળી સામે માયાં હલાવ્યાં ને એ ડીલ થતાંજ ગુસ્તાકર્ષણ દેવીનો. બાકેડો, હું બળ્યો, ને, જેવું હતો, પીઠમાં, અણેસ. આજુકા પર પદમ દેસા કે પડેયો. આથી તેની ઉંઘ પણ ઉડી ગઈ, ને તે આજસ મરડીને તરત ટટાર યધ ગયો ! મેં પણ ઉડીને બાપણ કહ્યું, “ તમે બેઠાબેઠીની પાટલી પર બેઠા બેઠા ઉંઘતા હતા. એકદર ૧૯ માયા પર હું સુતો હતો તેથી મારો ભાર વહેંચાઈ ગયો હતો, અને સરેરાસ ભાર પાંચ રો રથી વધારે કોઢતા માયાં પર ન હતો. તેથી ખરે તો તમારી નીચે ચુકેલી પાલડીઓ છે. એમજ સમજવું હતું કે હકી કુલ જેવી પાલડીજ પહેરી છે ? તો શું નહીં ચાલતે ? તમે માયું ધુણવવાથી તમારી અચિરતા, અપ્રહનશીલતા, દુર્બલતા, ધત્યાદિ દુર્ગુણો તમારામાં વાસ હોવાનું સિદ્ધ થયું છે અને એ દુર્ગુણો પ્રત્યક્ષ બેઠને, નિદ્રા દેવી પણ કોઈ

‘ કરીને તમને તરછોડી ગઈ છે. જતાં જતાં તે મને નાકમાં (એ દેવી કાનમાં કહેવાને બદલે નાકમાં કહે છે, જે વાત ઉંચતી વખતે નરકોસંગ ધમધ પેડે બોલે છે તે પરથી સિદ્ધ થાય છે.) કહી ગઈ છે કે, તમને ઉનારુએ માથે સુવા દેશે તો જ તે પછી હું તેમને સ્વીકારીશ. ઉપર સુવા દેવામાં બાધા હોય તો બલે નીચે સુવા દો, ને મારા ઉપર બાર ન લાગે માટે જરા બહાર બેસજો ! ” પછી કાંઈ ? એટલામાં જવાનું સ્ટેશન આવ્યું એટલે હમે બધા ઉતરી પડ્યા.

લી. પંચ (ચાર્વજનિક સેવક.)

(લેખક—શ. ગિરધરલાલ ડુંગરશી શેઠ—વ્યારા)

આ મહાન અમેરિકન કોટપધીશનું નામ સુધરેલી દુનીયામાં સર્વત્ર જાણીતું છે. એની બાંહેધારી સંખ્યાવતોને લઇને અમેરિકાની જગેર લાખભેરીઓમાં એટલી પ્રગતિ અને ઉન્નતિ થઇ છે કે ‘ કાર્નેશન ’ અને ‘ પુસ્તકાલયોની પ્રગતિ ’ એ બન્ને શિરકાળ થયાં તે દેશમાં સર્માર્નાર્થિક ગણુવામાં આવે છે. અમેરિકાની ઉપરોક્ત લાઇબ્રેરીઓના દોષ પણ અ. બિયાસકેને ‘ કાર્નેશન ’ સંબંધે વિચાર આવતાં પૂજ્ય ભુદિ ન ઉપજે એ તદ્દન અશક્ય છે. વસ્તુસ્થિતિ આવી હોય ને આ મહાન પુરુષ કરોડો રૂપીઆ કેમ કમાયો અને એ અડગ કોલતનો લાંબા સમય થયાં તે કેવી રીતે સહ્યય કરે છે એ જિના અરેખર મનોરંજક છે એટલું જ નહિ પણ વિષ્ણુભક્તિને મહાન કાર્યો કરવા પ્રેરણામાન કરે છે.

આશરે ૧૮૦ વર્ષ ઉપર કાર્નેશનો જન્મ સ્કોટલેન્ડનાં ડમ્ફ્રીસ નામે શહેરમાં થયો હતો. તેના બાપ સાધારણ વણકરનું કામ કરતો હતો. બાલ્યાવસ્થાનું ધણું ખરું શિક્ષણ તેને તેની મા. અને કાકાએ આપ્યું એમ કહેવાય છે. તેનું ચરિત્ર ઉચ્ચ પ્રતિનું બનાવવા તેની માએ અસાધારણ પ્રયત્ન પ્રયત્નથીજ સેવ્યો અને પોતાના મહાન પુત્રનું દરેક રીતે બહુ કરવાને આ મહાન સ્ત્રીએ ૫૦ વર્ષ સુધી અતિશય માનુષ્યમં બળવ્યો એમ કહીએ તો તેમાં જરા ખેળુ ખોલું નથી. રાજ્ય તંત્રના ચિકટ પ્રતો અને અનિદાસિક વિષયોનું જ્ઞાન એન્ડ્રુને તેના કાકાએ આપ્યું. આ કાકા લોકશાસન મનનો હતો એથી દર વર્ષની ઉમર સુધી તો એન્ડ્રુ એજ મતનો (રીપબ્લીકન મન) રહ્યો.

એન્ડ્રુનું ૧૧ વર્ષનો થયો ત્યારે સ્કોટલેન્ડનાં પ્રથમ રાખલ થનાં તેના બા. પનો વંશજેનો ધણો બાગી પડ્યો. અને ગરીબાદનાં અસહ્ય દુઃખથી કંટાળી જઈ દેસ છોડી

સ્વજનો સહિત અમેરિકા ગયો. અને ત્યાં પીટસબર્ગ (યુ. સ્ટે.) માં જઈ વસ્યો. ૧૨ વર્ષની નાની ઉંમરમાં શીરડી બનાવનાર છોકરા તરીકે એક કારખાનામાં જગ્યા મળી. અંહી તેને દર અઠવાડિયે ૧૬ ડોલર એટલે લગભગ ૩૫૫ રૂપિયા મળતા હતા. (ડોલર=૩ રૂપિયા.) એટલે કે પ્રતિમાસ લગભગ ૧૫ રૂપિયા તેને મળતા હતા. આ સમય પછી આજ સુધીમાં તેના હાથમાંથી કરોડો રૂપિયા—ડોલરો પસાર થઈ ગયા છે પણ સખત અમથી મેળવેલા આ ડોલર એને મન બધા ડોલરો કરતાં ચડી જાય છે. એ વખતે નોકરીને અંગે જે સખત કામ એન્ડ્ર્યુને કરવું પડતું હતું તેને માટે ' ગુલામગીરી ' એ શબ્દ ભારે ગજાણ નહિ. પણ માખાપને મદદ કરવાનાં ઉમદા આશયથી આવું સખત કામ તેને ગુલામગીરી ૩૫ ઠી પણ જણાયું નહિ.

એક વર્ષ આ પ્રમાણે સખત નોકરી કર્યા પછી એન્ડ્ર્યુ બીજાં કારખાનામાં દાખલ થયો. અહિં તેને એક બાંધવર અને એક નાનાં સ્ટીમ એન્જીનના કાપરમેન્ટું કામ કરવાનું હતું. આ કામ બહુ સખત અને લાંબો વખત કરવાનું છતાં તેથી એન્ડ્ર્યુને કોઈ દિવસ અસતોષ કે દુઃખ થયેલ હોય એમ કોઈની જાણમાં નથી. ગરીબાઈ કે દુઃખથી તે બચીત થયો હોય કે સુંઝાણો હોય એવું કદિ પણ બન્યું નથી. આ વખતે માટે બોલતાં તે કહે છે કે, " ગરીબ ભોંકોની સહી કુપડીઓમાં શ્રીમતોના મહેલો કરતાં વધારે સુખ, વધારે સંતોષ અને સ્વચ્છતા રહેલાં છે. " અતઃ સ્વયે એટલું જણાવવાની બહુ અગત્ય છે કે આ શબ્દો કદાપિ ગરીબાઈનું દુઃખ નહિ અનુભવેલ એવા કોઈ તત્ત્વજ્ઞાનીના નથી, પણ એ શબ્દો જેણે ગરીબી અને શ્રીમતાઈનાં અંતિમ બિંદુએ જોયેલ છે એવા એક મહા પુરુષના છે. કાપરમેન્ટું એક વર્ષ કામ કર્યા પછી સ્ટેશો લઈ જનાર છોકરા તરીકે એન્ડ્ર્યુને ઝાંઝીઓની તાર ઓપ્રીસમાં જગ્યા મળી. અહિં તે પુરસદતા વખતમાં તારનું કામ શીખતો. એન્ડ્ર્યુના સદ્ભાગ્યે થોડા વખતમાં તેને પેન્સિલવેનીઆની રેલ્વે સાડકનાં પ્રવર્તક તરીકે ૭૫ રૂ. ના માસિક પમારની નોકરી મળી. આ વખતે તેની ઉંમર બહુ નાની હતી અને તેથી આ નોકરી તેને જીવનની પ્રત્યેક આવશ્યક અનુકૂળતાઓના આદર્શરૂપ લાગી.

આ વખતે બાપનું ઘર ગોરા અફી મેળવેલ પૈસાના આડમ્સએક્સપ્રેસ કંપનીના ફસ શેર લઈ પહેલીજ વખત વેપારી લાઇનમાં પૈસા રોક્યા. તેની શક્તિની કદર દિનપ્રતિદિન થતી. તેને પીટસબર્ગ વિભાગનો સુપરિન્ટેન્ડેન્ડ બનાવવામાં આવ્યો. યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમાં અંદર અંદર મહાન લડાઈ સાર થઈ ત્યાં સુધી તેણે આ કામ બહુ ઉમદા જરી રીતે બજાવ્યું. જ્યારે લડાઈનો સમય સમીપ આવી પહોંચ્યો ત્યારે કાર્નેગી વૉશિંગ્ટન ગયો. અહિં તેને લડાઈક રેલ્વે રસ્તાઓ અને સરકારી તારોનો કબજો સોંપવામાં આવ્યો. લડાઈનો આ સમયમાં તેને પ્રત્યક્ અનુભવ થયો. તે વખતની તે આજ સુધી હંમેશ લડાઈ વિગ્રહ તરફ તે તિરસ્કાર યુક્ત દૃષ્ટિથી જુએ છે એટલુંજ નહિ પણ આ વૃત્તિ તેનામાં પ્રધાન હોય એમ લાગે છે. વૉશિંગ્ટનમાંથી પાછા આવ્યા પછી થોડા વખતમાં કાર્નેગીને સ્વીટ્ઝર્લેન્ડના રોધક મી. વુડ્ઝ સાથે ઓળખાણ થઈ. મી. વુડ્ઝે દુકં વખતની વાતચિતમાં એ ધંધામાં કાર્નેગીનું મન વાળ્યું અને મોતાના પૈસા એ ધંધામાં રોકવા સલાહ આપી. કાર્નેગીએ એ માગણીનો સ્વીકાર કર્યો

અને એક સરાફ પાસેથી હાજીના પૈસા લઈ વુડ્સ સ્ટીપીંગકાર કંપનીમાં ભાગીદાર થયો. આ પછી થોડા વખતમાં પેન્સિલવેનીઆની રેલ્વે સંકલ્પ કામ મળતાં તેની આવક આડમ એક્સપ્રેસ કંપનીના શેરાની આવક કરતાં ઘણી વધી.

પેન્સિલવેનીઆમાં ઇ. સ. ૧૮૬૧ માં તેલની શોધ થતાં લગભગ ૧૧ લાખ રૂપિયા તેણે એક તેલનું ખેતર ખરીદવામાં રોક્યું. આ રકમ તેની આજ સુધીની બચત રકમ હતી. આ વખતે તેની ઉંમર માત્ર ૨૬ વર્ષની હતી. સદ્ભાગ્યે તેના આ પ્રથમ મહાન પ્રયત્ન બહુજ ફળદાયી અને યશસ્વી નીવડ્યો.

એ પછી કાર્નેઝએ આયર્ન સીડી ફોર્જ કંપની અને કીસ્ટોન બ્રીજ કંપનીમાં પણ પોતાના પૈસા મૂક્યા. ૧૮૬૮ માં બેરૂમર સ્ટીલ પ્રોસેસની શોધ ઇન્કાઉન્ડમાં કરી અને અમેરિકા આખા પછી પોલાદના પાટા બનાવવાને માટે સુતીઅન મિલ્સ સ્થાપિત કરી. એ પછી રેલ્વે રેસ્તાઓ બાંધવામાં તેને બહુ લાભ થયો. અને એકૂગર થોમ્સન સ્ટીલ વર્કસ બધાવવામાં તે રોકાયો. આમ કરવાનું કારણ એ હતું કે જે સીલે પોતાનાં કારખાનાંઓમાં બનાવવાની હતી તે ઉત્પન્ન કરતી દરેક સીલ પોતાના હસ્તક રાખવી જોવી વિચાર તેને આજ્યો હતો. આ કામ તેણે બહુ ઉત્તમ રીતે પાર પાડ્યું. ૧૮૮૩ માં હોમસ્ટેડ સ્ટીલ વર્કસનો તેણે કંબલો લીધો. આ બધી કંપનીઓ ભેગી કરીને કાર્નેઝ સ્ટીલ કંપની લીમીટેડ નામની એક મહાનું કંપની સ્થાપી. એમાં આશરે ૭-૮ દરોડ રૂપિયાની ધોંપણ હતી. ૧૮૯૨ માં એક મોટી કોફ કંપનીનો આ વીર પુરે કંબલો લીધો. આ બધા કારખાનાંનું કામ એવી તો સરસ રીતે ચાલ્યું કે આ વિવિધ કારખાનાંઓનાં મહાન સમૂહનો ભડોળ ૧૯૦૦ માં ચાર પાંચ ધણી વધી ગયો. ૬૨ વર્ષની ઉંમરે યુનાઇટેડ સ્ટીલ કોર્પોરેશન નામની મહાન કંપની જેમાં તે રાત દહાડો રચ્યો પચ્યો રહેતો હતો તેના કામ ધંધામાંથી કાર્નેઝ ફારેગ થયો. આ વખતે તેનું ઉત્પન્ન ૭૫ અબજ રૂપિયાનું હતું. કાર્નેઝની આ મહાન ફતેહનું કારણ એ હતું કે તે પોતે અથાગ શ્રમ લઈ પોતાના નોકરોનો પોતાનાં ધંધામાં રસ ઉત્પન્ન કરતો. તેની ફતેહનું બીજું કારણ એ હતું કે જ્યારે જ્યારે કોઈ પ્રતિભાશાળી પુરૂષ કે નોકરની કોઈ બહારના પણ અગત ધંધામાં અસાધારણ શક્તિ કે ચાતુર્ય વિશે ને સાંભળતો ત્યારે તેને પોતાનાં કારખાનાંઓમાં કામ કરવાને અમે તે પ્રવર્તે બોલાવી લેવામાં આવતો અને થોડો ધણો ભાગ આપી તેને ધંધાર્થ ઉત્તેજન આપવામાં આવતું. ઘણા કોઈ ભાગીદારનું તરણ ચામ કે તરતજ તેના પૈસા વિગેરેના ચૂકાદો એક મહિનામાં થતો અને ત્યાર પછી તેના વંચવારસેને કંપનીના કોઈ કાર્યમાં જરાપણ ભાગ લેવાનો હક બંધ થતો. તંદુરસ્તીમાં બીમાર કે ભાગીદારોના આગ્રહને લઈને કેંઈ કાર્નેઝ ધંધાથી દુરાગ થયો નહોતો; એમ કરવાનું કારણ એ હતું કે જે અદાલત દ્રવ્ય તેણે ગ્રાહ ક્યું હતું તેના સર્વોત્કૃષ્ટ સદ્વ્યય કરવામાં તેનું અવશેષ જીવન ગાગના—વ્યતીત કરવા તેને વિચાર થયો હતો. કાર્નેઝના મત પ્રમાણે પૈસા કમાવા એ કરતાં પૈસાનો દાનાથે ઉપયોગ કરવાનું કામ વધારે અગત છે. જે માણસ ધનવંત અવસ્થામાં મરી નય છે તેને શ્વાનત્વ હજી ! એ સૂત્રનો એ કર્તા છે. આ સ્થળે જણાવવું જોઈએ કે સમાવતોની સામાન્ય રીતથી આ મહાન પુરૂષ તરફ વિરુદ્ધ છે.

ઈ. સ. ૧૮૮૧ના નોંધ અમેરીકન રીયુમાં તેણે એક લેખ આપ્યો હતો તેમાં તેણે નીચે પ્રમાણે સંખ્યાવતોનાં મહાન ક્ષેત્રો જણાવ્યાં હતાં—

કોઇ વિશ્વવિદ્યાલયની સ્થાપના કરવી. અગર તો તેમાં શ્રદ્ધિ કરવી.

જાહેર (મક્ત) પુસ્તકાલયો.

દવાખાનાઓ.

પ્રયોગ શાળાઓ.

જાહેર વિહાર વાટીકાઓ.

નવા અને તરતાં શીખવાનાં લાભક સ્થળો.

પુસ્તકાલયોને સંગે સંખ્યાવતો કરવાને માટે કાર્નેજીયું નામ જગ પ્રસિદ્ધ છે. આથી લાઇબ્રેરીના કામો તરફ તેનું લક્ષ દેવી રીતે દેરાયું અને એ સંખ્યાવતને તે કયું સ્થાન આપે છે તે એવું બહુ જરૂરું અને લાભદાયક છે. નાની ઉમરથીજ પીટસબર્ગની એક નાની સરખી લાઇબ્રેરીમાં અઠવાડીઆમાં એક વખત કદિપણ વાંચવા જવાનું સુકતો નહિ. એક વખત એટલા માટે કે આ લાઇબ્રેરી છોકરાઓને માટે અઠવાડીઆમાં એકજ વખત ઉઘાડી રહેતી. આ પુસ્તકાલયમાં આશરે ૪૦૦ પુસ્તકો હતાં અને તેમાંના લઘુ ખરા એન્ડ્રયુ બાળપણમાં વાંચી ગયો હતો. આ પ્રમાણે પુસ્તકોમાં મસ્ત રહેતાં એન્ડ્રયુને એવો ખ્યાલ આવ્યો કે - ‘ ભવિષ્યમાં કોઇ વખત શ્રીમંત યાજ્ઞ તો મારા પૈસાનો પુસ્તકાલયો સ્થાપવામાં વ્યય કરવો જોઈ મને જેમ પુસ્તકો વાંચવાની ઉમદા તક મળી છે તેવી તક બીજા છોકરાઓને પણ મળે ’. આવા ઉમદા વિચારો તેના મનમાં બાળપણથીજ ધોળાના હતા. એક મહાન રદ્દ કોલ રચયીશ—અબ્રહમ લિંકોલન તરીકે હાલ પણ તેના જોવાજ વિચારો આવે છે. તે કહે છે કે કોઇ પણ પ્રજાને સર્વોદ્ધૃષ્ટ લાભ દેવાને માટે ઉમદામાં ઉમદા રીત એ છે કે પુસ્તકાલયોની સ્થાપના કરવી. પુસ્તકાલયોને જાહેર શાળાઓ પ્રમાણે લોક વર્ગે જાહેરની મીલકત તરીકે સ્વીકાર કરી તેને એક જાહેર સંસ્થા તરીકે નિભાવવું જોઈએ. પુસ્તકાલય એ અન્ય જાહેર સંસ્થાઓની એક સહાયક સંસ્થા છે.

પુસ્તકાલયો વિશે પોતાના મત જણાવતાં તેણે એક વખત જણાવ્યું હતું કે—લોક વર્ગને સુધારવાને જાહેર પુસ્તકાલયો ઉત્તમ સાધન રૂપ ગણાવવાનું કારણ એ છે કે તે વડે સુસ્વસ્થી થન્ય મળે છે. લાઇબ્રેરીઓ તો જોઓ ‘ આપ સમાન બળ નહિ ’ એમ મંણી પોતેજ મહેનત કરે છે તેનેજ મદદ કરે છે. તેઓ કદી નિર્ધનનાવસ્થામાં આવતી નથી. તેઓ મારા મહત્વાકાંક્ષી જનોને માટે ખુલ્લી છે. એવા માણસો સમક્ષ પુસ્તકોમાં ભરેલો ફનીઆનો ખજાનો તેઓ ખુલ્લો કરે છે. વાંચનના રસથી અધમ જાતની મનો લાગણીઓ નષ્ટ થાય છે. આ ઉપરાંત સારી જાતની નવલકથાઓથી ગરીબ લોકોની એકસરખી હાંગીને બહુ લાભદાયક વિશ્રામ મળે છે. આ અને એવા બીજા કારણોને લઈને હું પુસ્તકાલયોને લોક સુખકારી અને સુધારણાનાં ઉત્તમ નહિ તો એક મુખ્ય સાધન રૂપ ગણું છું.

ઈંગ્લેન્ડની લાઇબ્રેરી એસોસિએશન તરફથી કાર્નેજીને તા. ૨ જુન ૧૯૧૩ ના રોજ એક ખાણું આપવામાં આવ્યું હતું. તેના ઉપરમાં તેણે જણાવ્યું હતું કે “ કાર્નેજીને

કહ્યું છે કે પુસ્તકોનો સમુદાય સામાન્ય લોકોનું વિશ્વવિદ્યાલય છે. પુસ્તકાલયો ધણા અમલ્ય લાડારના રક્ષકો છે અને તેઓએ તેનું જાળવર રક્ષણ કરવું જોઈએ. મને ઘણીવાર પૂછવામાં આવે છે કે શાથી હું પુસ્તકાલયો તરફ આ આકર્ષાયેલો છું? મને આ પ્રેમ વંશપરંપરાથી મળેલો છે. મારા પિતા તથા કેટલાક સાથેના વલુકરોએ પોતાના પરંપરા લાભને માટે પ્રથમ પુસ્તકો ખરીદ્યાં હતાં અને હું મગર છું કે મારા પુસ્તકાલય બાળતની સંખ્યાવત મારા પોતાના ગામનાં પુસ્તકાલયથી જ શરૂ કરી હતી. આ પુસ્તકાલય સ્થાપ્યા પછી અંગ્રેજ બ્રાહ્મણ પ્રજામાં ૨૫૦૦ પુસ્તકાલયો સ્થાપ્યાં છે અને તે વધીને ૫૦૦૦ થાય એ જોવાની હું આશા રાખું છું. આ સઘળાં પુસ્તકાલયો સાર્વજનિક કરવી ચત્રાવવામાં આવે છે અને તેથી દરેક શહેરી, પુસ્તકાલયનો અંશમાં ભાલેક બને છે તેથી હું ઘણા ખુશી થાઉં છું. અમેરિકામાં આવક ઉપરનો કર દાખલ થયો છે અને આવકવત વેરા નવો નવો કર આપવાને માટે મારે તમને જાણાવી આપવી જોઈએ. ૩૦ પાઉંડની નીચે આવકને કર લાગુ પડતો નથી પણ મારા મત પ્રમાણે એનાથી ઓછી રકમને છૂટ આપવી જોઈએ, આ કર લેવામાં આવે છે તેથી હું ઘણા રાજી છું, કારણ કે મારા માનવા પ્રમાણે શહેરીઓને તેઓની શક્તિ પ્રમાણે પૈસા આપવાની જરૂર પાડવી જોઈએ. પૈસાની વહેંચણી ઘણીજ અસમાન છે. અતિશય પૈસા જન સમાજને હિતકર્તા નથી. કોટવાધિપતિએ જાણવું જોઈએ છીએ કે તે પોતાના પૈસાનો એક અથવા બીજા રૂપમા જનસ્થાનના હિતને માટે વ્યવસ્થાપક છે.”

“ ઇ. સ. ૧૮૬૧ માં પીટરહેડ લાઇબ્રેરી ઉઘાડવાના શુભ પ્રસંગે ‘ પુસ્તકાલય ’ એ વિષય ઉપર મી. કાર્નિશને પહેલ વહેંચું બાજુ કહ્યું. તેમાં તેણે જણાવ્યું કે “ કોઇ અર્ધ-દમ્બ જાતવાળાં ગામને સુધારવાનો જે માણસને ઉત્સાહ થાય તેને માટે સૌથી સરસ ઉપાય એ છે કે ૩૦૦-૪૦૦ રૂપીઆનો વાર્ષિક ખર્ચ થાય એવી લાઇબ્રેરી ઉપસ્થિત કરવી અને તે નિભાવવી. પણ આથી કંઈ વાતનો છેડો આવતો નથી. નિશાળમાંના વડા છોકરા છોકરીઓ મોટાં વાંચકો હોય છે. અને તેમના અર્થે પાંચ પાઉંડ નેટલી નજીવી કિંમતનાં પુસ્તકો ખરીદવાથી ઘણા લાભ થાય છે. ૪૪ ઉત્તમ પુસ્તકો જેના પાંચ પાઉંડ બેસે છે તેની જેવી તેની લાઇબ્રેરી ન થાય. દરેક લોટ વંચાયા પછી બીજી નીશાળમાં મોકલવાની પૃથા રાખવી અને તેને બદલે ત્યાંથી નવોજ લોટ મંગાવવો. આવાં પુસ્તકાલયો (૪૨તાં) ખરેખર રૂતા મહાન ઉપદેશકોની ગરજ સારે છે અને જીવન માણસોને ઉત્તમ શિક્ષણ આપી શકે છે. લેગનના લાઇબ્રેરીઅનની ઉત્તમ વ્યવસ્થાથી નાનાં મોટાં પુસ્તકો જે વાંચકોને પૂરાં પાડવામાં આવે છે તેમાં કોઇ પુસ્તક ગેરલાભ કર્તા હોય એમ મને ભાસતું નથી. એ પરગણાની ત્રણે નિશાળો વચ્ચે એવો ઉચ્ચ સંબંધ છે કે એ મૈત્રી મુરોપનાં મિત્ર રાજ્યોની મૈત્રી કરતાં જાણે કે વધારે સરસ કામ કરતી હોય. એ ત્રણે નિશાળો એક બીજાનાં પુસ્તકો વારાફરતી અદલબદલ કરે છે. આટલી થોડી ચોપડીઓનો આવો ઉત્તમ ઉપયોગ યદ તેનું પરિણામ આવું ઉત્તમ અને સારસ્થાથી નીવડે એવો અનુભવ આ મને પહેલીજ વાર થયો છે. મને ધારવાને કારણે મળે છે કે આમ કરવું તે દરેક શ્રીમંતના હાથમાં છે કારણ કે તેથી થોડા પૈસા વડે લોકસમૂહની ઉમદા સેવા બજાવી શકાય છે.”

તારપછી ધનના ઉપયોગ સંબંધે કાર્નિશ જણાવે છે કે દરેક ધનિકે સમજવું જોઈએ કે

પોતાનું ધન તેણે લોકહિતનાં કાર્યમાં વાપરવું જ જોઈએ. કેટલાંક કાર્યો એવાં છે કે જેમાં મહાન ધનાઢ્ય પુરુષોનાં ભાગ લઈ શકે. લાઇબ્રેરીનું કામ એવા પ્રકારનું છે કે જેમાં થોડામાં થોડા પૈસા વાવે પણ થોડા પૈસા આપી પોતાના પૈસાનું સાર્થક કરી શકે. જ્યાં પૈસા વાપરવાથી જે ફળ મળે છે તે ખીજના પ્રમાણમાં સૌ ઘણું છે. એથી લાગે કે કરોડો રૂપિયાના કામ ધધાથી માણસ જે ગંભીર પ્રજા આજો દિવસ કરવા તત્પર થાય છે તેટલી અથવા તેથી વધારે ગંભીર ફરજ દિનરાત બજાવવા તેથી સૌ ઘણું ઓછી દોલતથી તત્પર થાય છે. આથી એના માલીકને ખાસ લાભ એ થાય છે કે જે પૈસા ખર્ચે છે તેનો વ્યય કેવી રીતે થાય છે તે તરફ તે પોતેજ ધ્યાન આપે છે. આથી મોટી રકમોની સખાવત જોના ઉપર કોઈ જાતની માલીકની દૃષ્ટિએ જોવાની નથી, તેનાં કરતાં વધારે ફાવેલા થાય છે. જ્યારે કોઈ માણસ પોતાનું ધન અને પોતાની જાત લોક સેવામાં રજુ કરે ત્યારેજ તે ખરેખર ઉપકારી મનુષ્ય કહી શકાય, નહિંતર નહિં. માત્ર એકલા પૈસા આપવા તેમાં સ્વાભાવિક કે મહેનત ન હોવાથી તે ફરતું નથી. માટે જે માણસો એક રૂપિયા આપે અને પોતાની જાતના જોગવાઈ કાર્ય પણ કરે; તે જે રૂપિયાની સખાવત કરે છે. જે માણસ પૈસા આપે છે અને પોતાની જાતનો પણ ભોગ આપે છે તેજ લોકસમૂહની ઉત્કૃષ્ટ સેવા બજાવે છે.

આ બાબતનો દરેક દરેક શબ્દ વિચાર કરવા લાયક છે. ખાસ કરીને જે જાગમાં કાર્નેલ થોડા પૈસાવાળો પણ લાઇબ્રેરીના કામમાં સારીરીતે મદદ કરી શકે. છે એવો ઉપદેશ આપે છે તે ભાગ બહુજ વિચારવા લાયક છે. કાર્નેલની જૂદીજૂદી સખાવતો નીચે પ્રમાણે છે.

કાર્નેલ ઇન્સ્ટીટ્યુશન ઓફ વૉશિંગ્ટન- (૧૯૦૨) શોધખોળના ઉત્તેજન તથા મનુષ્ય જાતની સુધારણા માટે જ્ઞાનના ઉપયોગ વાસ્તે રૂ. ૬૬૦૦૦૦૦ નું આ ફંડ છે. કાર્નેલ શાઉન્ડેશન ફૉર ધી એન્થ્રોપોલોજીકલ ઈન્વેસ્ટિગેશન (૧૯૦૫) ઉત્તર અમેરિકામાં ઉચ્ચ શિક્ષણના શિક્ષકો તથા અમલદારો જે મેન્શન ઉપર જાય તેમના તથા તેમની વિધવાઓના પેન્શનને માટે રૂ. ૪૫૦૦૦૦૦ રૂ. નું ફંડ છે.

કાર્નેલ હીરોફાન્સ- સ્ટે. અને કેનેડા (૧૯૦૪) મનુષ્યની જીવંતીનાં રક્ષણના વીરત ભરેલા પ્રયત્નો માટે; ઇનામ માટે. તેના પ્રયત્નોમાં ધામલ યથેલાઓનાં મરણ માટે; આવા પ્રયત્નોમાં મૃત્યુ વસાયેલાના આશ્રિતો માટે; મહાન સંકટથી પીડાતા મનુષ્યોની મદદને માટે; રૂ. ૧૫૦૦૦૦૦ નું ફંડ છે.

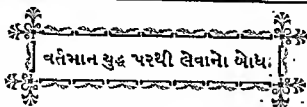
કાર્નેલ હીરો ફંડ-મેટ થોટન (૧૯૦૬) રૂ. ૩૭૫૦૦૦૦

—ક્રાન્સ (૧૯૦૯) રૂ. ૩૦૦૦૦૦૦

—જર્મની (૧૯૧૦) રૂ. ૭૫૦૦૦૦૦

કાર્નેલ પીસ ફંડ (૧૯૧૦) જૂદા જૂદા દેશો વચ્ચે શાંતિ ફેલાવવા માટે રૂ. ૩ કરોડ; કાર્નેલ કૉર્પોરેશન (૧૯૧૧) રૂ. ૭૫ કરોડ. કલાબવનો, ઉચ્ચ શિક્ષણની સંસ્થાઓ, પુસ્તકાલયો, શોધખોળ, ઉપયોગી પુસ્તકો વિ. ની પ્રસિદ્ધિ વિગેરે; સ્ટે. માં કાર્નેલ લાઇબ્રેરી કૉર્પોરેશન, યુનાઇટેડ કીંગડમ (૧૯૧૩) પુસ્તકાલયો તથા દેવજોના ઓર્ગન માટે રૂ. ૩ કરોડ.

આ સર્વેની એકત્ર રકમ ૩૦ કરોડ થવું જાય છે.

યુદ્ધ જેવાં ઘોર, પાપી, અપ્રકૃત્યમયી તે શો સદ્બોધ નીકળી શકે? પરંતુ, સંઘિની યોજનામાં; તેનીએ ઉચ્ચતા બાજુ છે. મનુષ્યના હૃદયમાં જે કેટલીક શુભ ભાવનાઓ અને વાસનાઓ, સામાન્ય રીતે અને શાંતિને ધોળે દિને, શુભ અને તેના માલિકને પોતાને પશુ લગભગ અગાત હોય છે તે યુદ્ધકાળની ઘોર અંધારી રાતમાં પ્રગટી નીકળે છે. અસ્વદેશવત્સલતાના પ્રવાહ, રોજના સામાન્ય વ્યવહારમાં બહુ ઉચ્ચતાથી કે વેગથી વહેતો નથી. પરંતુ તે ઝરો, કે જે નદી તો-વારંવાર સૂકાયશે રહે છે તે આ કાલમાં રેલઢેલ કરી મૂકતી વેગવતી નદીનું રૂપ ધારણ કરે છે. ઇંગ્લેંડમાં લશ્કરી નોકરી શરૂઆત નથી. તેથી સ્વાર્થપરાયણ પ્રજાએવા રોજ પગરના ધંધામાં જોડાવાની દરકાર ના કરતી. ધોર ઓશીસ બહુએ જાહેરખબરો ફેલાવતી, ખેડે સહિત સરખસો દાઢતી, તેના કાવલ સમગળવારી યાદીઓ પ્રગટ કરતી, સીનામેટોગ્રાફ કંપની પાસે, લડાયક નોકરીની ખૂબી અને જ્વહોજલામી આમેદુખ જતાવનારી શીઓ પડાવીને તે પ્રજાને દેખાડાવતી, લશ્કરી તાલીમ ન લેવાથી માયે. જે રાજદારી બપ લઈ છે તે દર્શાવનારાં નાટકો, પશુ-લખાણ અને બજવાતાં-પરંતુ ટેરીટોરિયલ આર્મીમાં-બહુજ ઝોડા ખાણુએ જોડાતા । વયોવૃદ્ધ શીશ-માર્સલ લોર્ડ રૉબર્ટસ ફરજિયાત લશ્કરી કાયદા વિના દેશની સલામતી જોખમારો એમ તેણે સ્થાપેલા ખાસ લીગ, ખાસ પુસ્તકો તથા લેખો અને બાપ્લોહાદાર જાહેર કરતાં અટકતો નહોતો-પશુ પ્રજા જહેરી હતી । લીખરલો એવી પાત સાંભળવાજ ના પાડતા, અને કન્સર્વેટીવો પશુ પ્રજાનો વિરોધ હોવાથી એની ચોખ્ખી હિમાયત કરવા હીમ્મત કરતા નહોતો । કેસરના રજુસિંગડાથી આ સપળી અટપટ પતી ગઇ છે. જ્યારે લડાઈ પૂર્વે રોજ સો રેક્યુટ પશુ મળવા કફિન હતા ત્યારે આજે રોજ હજારો, ધર ખેડા દર દરથી સૈાથી પાસેની રેક્યુટીંગ ઓશીસોમાં આધ્યા આવે છે । જ્યારે લોર્ડ કીચનરે ૫ લાખ માણસોની અપીલ કરી અને આમની સમામાં તેને માટે લડાઈ ખાતામાં જગ્યા ખાલી કરનાર મી. એસ્કવીથે તેને ટેકા આપ્યો ત્યારે તે જાનને અને રાજદારીએને વિશ્વાસ નહોતો એવરી મોટી સંખ્યા કદાપિ જોડાય । પરંતુ શો ચમત્કાર કે બે માસમાં તે સંખ્યા વધ ગઇ અને હવે બીજી પાંચ લાખનું લશ્કર ઉભું થાય છે જે પશુ અર્ધ થઇ ગયું છે. જેઓ શાંતિના સમયમાં દેશના કામમાં પાલિક આપતાં અવકાશ-તેઓ યુદ્ધ કામમાં શરીર આપી દેવા તૈયાર થયા છે । યુદ્ધથી એકંદર હાનિ છે, અને લાભના પ્રમાણમાં હાનિ બહુજ વિશેષ છે, છતાં કેટલાક સંગીન લાભ પશુ છે એ આ પછી કોણ ના કહી શકશે? ન્યાય સારું યુદ્ધમાં જય પડે તો જયુ એવી ઇંગ્લેંડની રાજનીતિ આ કાલમાં સ્વીકારવા વિના બીજો માર્ગ નથી.

જે દેશ, સ્વદેશ રક્ષણ અને ન્યાય લેવા કે અપાવવા યુદ્ધ ચડે છે તે દેશ યુધ્ધના યત્નમાં, સુવર્ણની પેઠે, ખજાના જેવાને બદલે શુદ્ધ અને પ્રવિત્ત જાહેર આવે છે. તેના મલોગ અને યત્નમાં ભરખીભૂત થાય છે. સફેદોટ તકરાર, હોમરફ સલામ, ઇત્યાદિ ખાખતોનો કડચો યુદ્ધ પછી ઘણું કરીને એવા યશ કે તેટલો સમાધાનભર્યો અને સંતોષકારક તે યુદ્ધ પૂર્વે આપવાનો સંભવ નહોતો.

૦

સમસ્ત પ્રગળ નહિ પણ પ્રગળી વ્યક્તિના આત્માને પણ યુદ્ધના પ્રસંગથી કંઈને કંઈ લાભ થાય છે. પોતે કેટલું સ્વાર્થી જીવન ગાળે છે, દેશના રક્ષણ માટે તે કેટલો નિરુદ્ધી છે, તે કેટલો ભીરુ છે અને કેટલા બહાદુર થવાની જરૂર છે તેની પ્રેરણા તેને યુદ્ધને પ્રસંગે થાય છે. વિશ્વ ભોગ, સ્વાર્થસિદ્ધિ, અને એશઆરામ છોડીને તે દેશને પોતાના તન મન અને ધનથી કેવી રીતે મદદ કરી શકે તેનો ગંભીર વિચાર, જીવનમાં પ્રથમજ વાર કરે છે. અનેક વહેલા છોડ-રાઓ જેમના ભવિષ્ય માટે તેમના માતાપિતાને ભય અને નિરાશાજ હતી તેઓનાં જીવન આ યુધ્ધથી પલટાઇ ગયાં છે અને પોતાની કુટુંબોને છોડીને લડવા મરવા ચાલ્યા ગયા છે. કાળા પણ લડાઈના રંગથી ગેરા થાય તો ગેરા તો પારદર્શક થાય ! માતાઓએ પોતાના સકલ પુત્રોને લડાઈમાં જવા દીધા છે. પ્રખ્યાત વાનપ્રસ્થ એકેશો-છંડીયન - સીવીલીયન તથા ઇતિહાસકાર સર રોપર લેથબ્રીજ માટે ખજા આવી છે કે તેનું સમસ્ત કુટુંબ યુદ્ધમાં મર્યું છે—પુરૂષો લડવા ગયા છે, અને સ્ત્રીઓએ લડતાં ધવાપધાની સેવા કરવા નર્સનું શ્વેત ઉપવસ્ત્ર ધારણ કર્યું છે ! ડયુકથી માંડી મજુર પર્વત, સઘળા એક અને એકેકેકેકેકેકેકે રાજા અને કીમ્બર હશે તે કરતા એક પગે ખડા થયા છે. એક સંપત્તિ છે અને તેનો પ્રભાવ શું છે તેનું સ્વયંપ્રકાશ જ્ઞાન પૃથ્વીને યથું છે.

મોજશોખ કરતાં કરતાં જુદા યત્નાર સ્ત્રી પુરૂષોનો પણ મદ આ યુધ્ધથી છતરી ગયો છે. લાવનાં લાવનાં સહજ પણ કંઈ બોગળ થતાં ખજા કરનારી ફ્રેંચ ફેસનમલ બાબુને લડાઈની આફત શી છે તેનું જ્ઞાન થયું છે. નિરપવાદ અને નિરંતર-સુખથી મર્યાદા અને હવે કંઈ તથા શરીર પોચા બનેલા ઉચ્ચતર ફ્રેંચ વર્ગોને તેમજ કેંગોમાં મુલામોના હાથ પગ કાપીને રૂબર મેજવી થીમંત યત્નાર બેશ્ચયન વેશ્યોને, તેમના જ્ઞાનમાં જે સૌથી મોટી મુદ્દિ હતી તે—પરપીડાનું જ્ઞાન—સ્વાતુભવથી પૂરાઈ છે.

સ્વાભાવિક રીતે પ્રથમ યશ કે જીતીને લડાઈથી શો લાભ ? તેમને મોઝ ત્રિશા યશ અને મોઝ શિક્ષણ મળશે એ કંઈ એવો લાભ નથી. પૃથ્વીને કંપાવતી અને રહેણી મૂકતી આ લડાઈનું મૂલ કારણ મદારાજ કેસર છે. તેનાજ ઉન્માદથી આ લડાઈ સંભવિત થઈ છે. એક રાજાને સંપૂર્ણ સત્તા આપવાથી, અથવા નબળાઈથી તેનું

હાથમાં તે 'રહેવા' દેવાથી શું બચી શકે? પરિણામ આવે છે તેનું જ્ઞાન જર્મન પ્રજાને થયું. યવા લાગુ પડે. પણ જર્મની જીતશે તો એ ધોડા નહીં મળે ! એવી 'શંકા' ઉપરિધત કરવામાં આવશે. જેઓ જર્મની જીતશે એ બહુ સંભવિત માને છે તેમને પ્રમાણુનું ગાન (sense of proportion) બહુ ઓછું હોયું જોઈએ. તેમ થયું તો તો યુરોપ અને પછી સમસ્ત પૃથ્વી જર્મનીની યતાં વાર નહીં લાગે ! પણ એ આકાશ બે મિલ્કસથી વધારે દૂર છે. બેશક એ સંભવિત છે કે કદાચ મિત્ર રાજ્યો જર્મનીને પણ નહીં જીતી શકે. અને બન્ને પક્ષોને પોતાપોતાને ઘેર બેસવાનો વારો આવશે. પરંતુ તે પહેલા જર્મની કમમાંકમ, હારવા જેટલું જ નિર્જીવ તો જરૂર થશે અને ઓછામાં ઓછા પચાસ સો વર્ષ સુધી આવે બીજી દુનિયા તો કરવાની તેની ઇચ્છા હશે તો પણ શક્તિ કે હિમ્મત તો નહીં જ આવે ! તાત્પર્ય કે તે હારે કે ન હારે તો પણ ધોડા તો તેને મળી ચુક્યો છે. આસ્ટ્રીયા-હિપર જે પ્રહારો રશીયા તરફથી થયા છે તે અત્યારથી જ પૂરતા છે. સર્વીયાને બીજી ઓસનીયા બનાવવા જતાં આસ્ટ્રીયાનું ટ્રીએસ્ટનું બંદર અને ટાઇરિસનો પ્રાંત છડી કને ઉડી જવા પામી ચૂકાવે છે ! અન્યાય, આપણુદી, વગેરે અનીતિઓ તેની બાહ્યાવસ્થામાં તો સુખરૂપ લાગે છે. પરંતુ તેને સ્થાન આપવાથી અને તેના વધવાથી, અતે તે તેના દાસ ધનાશ્રીઓને કંટાળી હશે રસાતલમાં પહોંચાડે છે તેના ખ્યાલ આ લડાઈના સંભવિત પરિણામથી આવે છે. જર્મની ૧૮૭૦ માં ઓસ્ટ્રો-હોરેન લાઈને હવે ૧૯૧૪ માં ક્રાન્સના સંસ્થાનો લેવાનું લેખી થયું. ઉરડાં તેના સંસ્થાનો ગયાં છે અને ઓસ્ટ્રો-હોરેન પણ વખત કરવું પડશે, એ પૂર્ણ સંભવિત છે. વૈરહેવી સદૈવ જાગૃત છે !

લાખો નિર્દોષ મનુષ્યો મરણ પામશે, અને લાખો નહીં પણ કરોડો, તેનાથીજ નિર્દોષ એવા તેના સ્ત્રીપુત્રાદિ કુટુંબીઓ નિરાધાર થઈ જશે ! સદીઓની કરકસરથી ભેગી કરેલી દોલત લડાઈના એક આયકામાં ધસાઈ જશે ! લડાઈથી સોજે પંચાણું માણસની રોજ એકદમ ઓછી અથવા નષ્ટ થઈ જશે. અને લડાઈ બાદ પણ ઘણા માસ કે વરસ, પૂર્વે જેવી કમાઈ થવાને જોઈશે. એનો બદલો વળે એટલો લાભ કદાપિ થઈ શકે એ શું સંભવિત છે ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, એનો લાભ લેતાં આવડે તો બદલો વળી શકે. આવી લડાઈ થીજ, લડાઈ ભવિષ્યમાં થવી અચક્રમ નીવડવાનો સંભવ છે ! પ્રજાઓ જે પોતાનાં રાજતંત્રો ચોખ્ખી રીતે સુધારે તો લડાઈ અસંભવિત થાય ! દેશ પરદેશ વચ્ચે જે પણ વાંધા ઉઠે તેનો હેગ ટ્રાઇબ્યુનલ જેવી સંસ્થા દ્વારા નિર્ણય કરવો એવો કરાવ કરવામાં સર્વે મોટાં રાજ્યો એકમત થવાનો સંભવ આવી લડાઈના તાજા અનુભવ પછીજ છે. જે પૂર્વે જર્મની વિરુદ્ધ નહીં પડ્યું હતે તો એવો કરાવ ઘણું કરીને થયો ખરું હતે ! જે પણ રાજ્ય એવી સંસ્થાનો ચુકાદો માન્ય ન કરે તેની સામા સઘળા અન્ય રાજ્યોએ થવું એવો નિશ્ચય થાય તો ખસ છે. બીજાં રાજ્યોએ તેની સાથે લડાઈમાં પણ ઉતરવાની જરૂર નથી. અરે, વધારે તો શું પણ તે રાજ્યનો ટપાલ અટકાવવામાં સઘળા એકમત થાય તો તે, એ તેનું બલિષ્ઠ હોય તો પણ ઠેકાણે આવી ગય ! બહુ તો તેની સાથે સમસ્ત વ્યવહાર-બ્યાપાર સર્વે રાજ્યોએ.

બધ કરવો અને તેને ત્યાં એક માસમાં ફરજીય પડશે. જગતનાં મોટાં રાજ્યોમાં ટ્રાઈબ્યુનલને આવી આવૃત્તિમાં લગાડ તરીકે નીમવા ના પાડનારાં ૨-૩ રાજ્યોજ છે અને તે સંખ્યા આ લગાધ પછી એાછી યદ્ય જવાનીજ અને કદાચ બિલકુલ નષ્ટ થવાનોજ સંભવ છે. પણ જે આ અનુભવનો લાભ નહોં સેવામાં આવે તો પછી આથીએ મોટી લગાધ તેમની હઠ લાવેલમાં માંગશે.

ભારતવર્ષની પ્રજાને તો આ મુદ્દતું સાહિત્ય વાંચીને હાલમાં માત્ર વિચાર શુદ્ધિજ કરવાની છે. તે માત્ર academic interest જ લઈ શકશે, કારણ કે તેનો લગાધમાં સીધો હિસ્સો અર્થ છે. આ દેશના અનેક શૂરવીર શીખ રજપુત આદિ પુત્રો તેમાં ભાગ લેવા ઉપડી ગયા છે એ ખરું છે, પરંતુ શીખો અને રજપુતોની કોમો સામાન્ય પ્રજાથી એટલી નીચાણી છે કે તેમનાં પરાક્રમની પ્રશંસા કરવા ઉપરાંત હોદી પ્રજા ખીન્ને લાભ બહુ મેળવી શકશે નહોં. જલ્દી લગાધમાં ભાગ લેવાથી જે લાભ યાય છે તે ઉદ્દેશીને હમે કહીએ છીએ. જે સમસ્ત હોદી પ્રજાને વોલંટીયર થવા આમંત્રણ કર્યું હતે, અને જે પણ યોગ્ય જણાય તેને સ્વીકારવાની વ્યવસ્થા કાઢી હતે તો હોદી પ્રજા પ્રુદ્ધિલિત થતે, અને લગાધમાં પરાક્રમ કરીને જેઓ પાછા આવતે તેમની વાર્તા કલ્પોપદ્ધત્ સાંભળવાથી તથા વાંચવાથી હોદી પ્રજામાં નવીન ચેતન રેડાત. કમનસીબે વોલંટીયરોને યોગ્ય તાલીમ આપવાની વ્યવસ્થા કરવી શક્ય નથી. તે સારૂ બહુ કાળ લેઈએ. તેમજ તૈયાર લશ્કર હોય ત્યાં એવી ખટપટમાં પડવાનું સરકાર પસંદ કરે નહોં એ દેખીતું છે પરંતુ સરકારના ચતુરો સામે ભવિષ્યમાં લડવા માટે હોદી પ્રજાની સર્વે કોમોની વ્યક્તિઓને લશ્કરી તાલીમ મુલેહના સમયમાં આપવાની આવશ્યકતા સરકારને આ લગાધના અનુભવથી પ્રતીત થયા વિના રહેશે નહોં. હોદી પ્રજાની વધાઈથી વિશે સરકારને શક હોતોજ નહોં અને આ લગાધના પ્રસંગથી જે અગ્રેજોને ચુપ રીતે કાંઈક હશે તે પણ નીકળી ગયે છે. તે જોતાં લગાધ બાદ, જે તેને પરિણામે હોદી યુવાનોને વોલંટીયર તરીકે જોડાવાની તથા લશ્કરી તાલીમ આપવાનો વ્યવસ્થા હોદી સરકાર કરશે તો આપણે આશ્ચર્ય પામીશું નહોં. હમે ઉપર કહ્યું છે તેમ લગાધને લીધે, સ્વાર્થી જતિઓ લીન યદ્યને પારમાર્થિક જતિઓ પ્રુદ્ધિલિત થાય-છે, ઉચ્ચતા નીચતાની અહંતા દબાઈને ભ્રાતૃભાવની જલ્દિ યાય છે. ઉત્તરતાને ચડતા કરવાની ઉદારતા એજ પ્રસંગે વિશેષ પ્રગટ યાય છે. તે કારણથી, લગાધ બાદ, હોદીઓને વધુ હકો આપવામાં આવશે એ લગભગ નિશ્ચય છે. જ્યારે ‘ઈંગ્લીશમેન’ જેવું પત્ર પણ હોદીઓને સ્વરાજ્યના કેટલાક હકો આપવાની દિશાવત કરતું યાય ત્યાં ખીજની ભંચામણની જરૂર રહેતી નથી. સંસ્થાનોમાં વસવાના હકો સંબંધી આપણી લડતને અંત પણ સંસ્થાનવાસીઓના હૃદયમાં ભ્રાતૃભાવની હાલમાં સ્પષ્ટ પ્રગટેલી દેખાતી જ્યોતિને પરિણામે ઉભયને માનપ્રદ તથા સંતોષકારક રીતે. આવવાની આશા રહે છે. હાલ તો લગાધને લીધે ધંધાધોળો એસી જવાનુંજ દુઃખ છે. પરંતુ લગાધના ખરા દુઃખની તે જાણ માત્ર છે. સરકારના પ્રતાપથી ખરા દુઃખની તો લોહિત-જાંખી પણ થતી નથી એ સારજ તેઓએ ધન્યવાદ માનવાનો છે. અને હાલના

ઝાઝી કમાઈના આજી દુખનો ખરો પુણ્ય અવસર મળશે. દુખનું 'પરિણામ સુખ યાવ છે. લગાઈથી વાતાવરણ શુદ્ધ થાય છે. હાલની લગાઈથી વિશેરે કરીને તેમ થશે. આ યુદ્ધમાં ન્યાયનો પણ છતવાનોજ સંભવ છે. તેથી ન્યાયના સિદ્ધાંતની જગતમાં દરતા થશે. લોક-સ્તાનને પણ યોગ્ય ખરો મળશેજ. બ્યારે લોક કર્જન જેવાંએ પણ ઇંગ્લેંડ મધ્યેના પોતાના એક છેલ્લા ભાણુમાં હીદીએના નીતિના, સત્યના તથા ન્યાયના સિદ્ધાંતો આપણા જેવા જ છે એમ સ્વીકારીને, પોતાના ક્ષણે જાતેનું વિરૂધ્ધ વચન ખેંચી લીધું છે, બ્યારે તેઓ પણ ક્યારનામાનો ભંગ ન થયો બેઠ્યો અને તેને કામગીરી દુકડા કહેનાર પર ફિરકાર કરે ત્યારે હાદીએને માણુથી મહારાણીના હંદેશનો વચનો હવે સંપૂર્ણ જમ-જમાં મેસારો એમ આજ્ઞા રાખવાને દરેક કારણ મળે છે. તે માટેની નૈયાયીઓ તો ક્યારના યાવતીજ હતી પણ તેને હવે વેગ અને બલ મળશે એટલેજ દેર પડશે. અતે તો હાદીની ઉન્નતિ સરકારના હાથમાં નહીં પણ પ્રજાના હાથમાંજ છે. એ જો કે ખરું છે તો પણ સરકારની મદદથીજ જતે ઉન્નતિ કરવાની સરલતા પ્રાપ્ત થાય છે એ પણ તેટલુંજ સત્ય છે.

સાયન્સ (વિજ્ઞાન) વિવાદ. સંબંધી નવીન શોધો તથા વિચારો (સદીક).

હાંસ તથા ચાંચડનું જીવન-આયુષ્ય—આ વિષય સંબંધી અખતારો અમેરીકાનાં દો. વીલીયમ મેચોસે કર્યા છે. હંદેશ વાળમાં બરાબરને જે હાંસ (જેને માખ પણ કહે છે) તેનું શિદી ચુસ્તી ખાય છે તેનાજ ઉપર મરજીમાં નંતુઓ (Bacilli) પ્રથમ પોતનું જીવનન મરજી છે ! અને ઈસો મરી જતાં, પછી હંદર પર એ નંતુઓ તુટી પડે છે અને હંદર જતાં મરજીના પર પણ તુટી પડે છે. જુદા જુદા પ્રાણીઓની આખરોને ખાજોને નીચેતે તેમનું શિદી સુખનારા ઈસોનું. આયુષ્ય જુદા જુદા સંજોગો વચ્ચે જુદું જુદું આશર પડ્યું છે. હંદેશના હંદેશ પર સ્વાર થતાં ઈસોનું જીવન ત્રણ અડ-વાડીયો છે. તેટલામાં તેઓ રૂદ્ધ પઈ મરણ પામે છે. જે તેમને માણુસનું શિદી પીવા મળે તો આ સફરો નેડું દિવસ નેટથી લાંબી સુલ સુધી જાય છે. વળા બીજ વિચિત્ર રીતે એ થઈ છે કે જે અંધા-રામાં, પુણિ જામીમાં કે લીનાસમાં એ ઈસોને રહેણું થાય તો તો દસજ દહાડામાં રૂદ્ધ થઈને તેઓ નાશ પામે છે. પણ તેમને કંઈક જનુ વંદાવી અને અગુણ છે. તેઓને આઈસવાળા એક ઘોરરામાં પૂરી રાખતાં, વિના ભોળને તેઓએ ૪૧ દહાડા સુધી રહીવળતું પુણ પ્રાપ્ત ક્યું હતું ! આથી વેત્તા-નિષ્ઠ જગત ચિંતિ થયું એમ કહે છે ! અમરતાં પણ તેઓ એકાદ અંધવાડીયું નહોતા અપાવાસે ખેંચી બાદી થો છે. હંદા સુલકમાં ઈસોનું આયુષ્ય હજુ કરતાં વિશેષ લાંબું છે, જે કે અવિશય સુધી તેમજ અવિશય લીની હવા તેમની કાયાને પ્રતિદ્ધ છે. ખરું સૈથી બવાનક શોધ આ વિષયમાં એ છે કે જે ઈસોનો હંડો એમને એમ ક્યારા, ખૂસ, અનાજ, કપડાં વગેરેમાં રહે છે ને અગુણ સંજોગ આવતાં તેઓથી તેઓ જીવતાં સત્તામત નીચળીને જીવનનું, કાર્યક્રમ સમાપ્ત કરે છે !

સોની ઓવરી કંઠાડી નાંખ્યા પછી તેમાં કેવા ફેરફારો થાય છે?—સોની ઓવરી (સંતાન બીજ સ્થાન) ને કાપી કઢાવથી સોની હૃદયત્વમાં મોટા ફેરફારો થઈ જાય છે. એ ઓવરી વિના સોને ધણીકવાર (૧) દસ્તાન બંધ એકદમ બંધ પડે છે. (૨) સોનું સીપલું બંધ રહે છે. (૩) સો વાંચણી બને છે. (૪) એ ઉપરાંત રફતે રફતે એવી સી.મરદના વેરામાં આવતી જાય છે. (૫) દેખાવમાં તે એક મરદના જેવી દેખાવા માંડે છે. (૬) તેણીના કામજા અવાજ બદલાઈ મરદના જેવો બોલો થઈ જાય છે, અને બીજો વખત (૭) એવી સોને મૂંઝ અને ફાંસીના બાંધ પણ ઉઘવા માંડે છે. એટલું જ નહિ પણ એવિંદી કાપી કઢાવ્યા પછી. (૮) સોનાં સ્તન ધણીકવાર ચીમજાઈ જવા માંડે છે, અને કેટલીક વખત (૯) એવી સોએ જાંઘે જાંઘી થતી જાય છે. ઓવરી કંઠાડી નાંખ્યા પછી (૧૦) ગર્ભસ્થાન, જનન માર્ગ, તેમજ 'યોનિ' થીમે થીમે ચોંટાડું આગડું સ્વરૂપ બદલી એટ્રોફી (Atrophy) થાને ચીમજાઈ જાય છે. (૧૧) સોની કામચાસના બીજાં કાંઈ જાતો રહે છે. સામાન્ય રીતે જોતાં એવી સોનું સીપલું તમામ બંધ રહે છે.

અને એવી સોએ એક નુકસાન બદતના રંગ રસ વિનાના આદમીના અવતારમાં બદલાઈ જાય છે. ખરું જોતાં જેમ મરદને ખસી કરવામાં આવે છે, તેમ આ પ્રયોગથી સોને પણ ખસી કરવામાં આવી દોષ એમ લાગે છે. આણું એક નંબુજ સ્વરૂપ ઓવરી વિના સો કામજા કરે છે, સોની સ્વરૂપમાંથી ફેરવાઈ જઈ મરદના સ્વરૂપમાં બદલાઈ જવાનો આ એક વેટક પ્રયોગ છે. પણ એ એક પદ્ધતિમાં માન્ય છે. સોની 'ઓવરી' અનેક દરદોને ધણી વાર બેભાન થઈ પડે છે, અને અમુક સંસ્તેષ વચે સરજાને એ 'ઓવરીને' કાપી કઢાવવી પડે છે.

સોની ઓવરી કંઠાડી નાંખ્યાથી થતા મજદૂર ફેરફારો જનવંદોમાં પણ થાય છે, એમ અખતાર કરી તબીબોએ સાબિત કીધું છે. એક વખત એક મુસ્લી (dog) ના સંતરીમાંથી ઓવરી કાપી કઢાવ્યા પછી તેણીના શરીર ઉપર મરદાના જેવાં પીંછાં અને મોટા નખ ઉભી નીકળ્યા હતા. એટલું જ નહિ પણ તે મુસ્લી, મરદાના જેવા મોટા અવાજે બુમ પાડતી થઈ હતી. કેનેડાના મુસ્લીમાં આવે પણ ખિંડોનો નાની ઉમરની વાહરડીએ ઉપર એવાં 'ઓવરેસ્ટ' કરાવે છે. એ ઓવરેસ્ટથી તેમના શરીરમાં બળદના જેવા ફેરફારો થાય છે, જેથી ખિંડોનો બળદ તરીકે, જેનીના કામમાં તેમનો ઉપયોગ કરે છે. એ ઓવરેસ્ટને 'સ્પેઇંગ' (Spaying) કહે છે. 'સ્પેઇંગ' નો અર્થ પણ 'ખસી કરવું' થાય છે.

સમસ્ત પુરુષીનું વજન—પ્રોફેસર પોર્ટ-ડીયાની ગણતરીએ પુરુષીનું વજન ૧૨૫૦૦,૦૦૦, ૦૦૦,૦૦૦,૦૦૦,૦૦૦,૦૦૦,૦૦૦, પાંડ થાય છે. દરતાં ફરતાં પ્રાણીઓનું કે નાની મેદી મીનિનું આપ કે વજન થાય પણ પુરુષીનું વજન કેવો રીતિ કરી શકાય એમ ધણીને વિચાર આવે એ સદજ સમજ શકાય તેવી બાબત છે. વળી પુરુષીનું આટલું બધું વજન કેમ-દોષ અથવાં તેો આવી ગણતરી કેમ થઈ શકે એનો સદજ વિચાર દરદોને ઉપરના આંકડાએ ઉપરથી જ આવે તેમ છે. નાનાં મોટાં પ્રાણી પર્વાતીનું વજન, પુરુષીનું વજન બાજુમાં જે મુદ્દેલી પડે છે તેના પ્રમાણમાં બહુ સહેલાઈથી નજી શકાય છે. પુરુષીનું વજન બાજુમાં ભૂસ્તર સાક્ષ, ખગોળ સાક્ષ અણિત વિગેરેના જ્ઞાનની બુદ્ધિ વડે પડે છે. મો. પોર્ટ-ડીયાએ ૧૬૬૬ પુરુષીનું વજન સત્ય છે એમ નીચેના ફક્ત ઉપરથી સમજ શકાય એવી આશા છે:—

પુરુષીનો વ્યાસ લગભગ ૮૦૦૦ માઇલનો છે. કાંઈ પણ મેઝાફાનિનો વિસ્તાર તેના વ્યાસના ધનને ટુ વડે ગુણી આવેલી રકમને ૬ વડે બાજુથી નીકળે છે. આ નિયમનુસાર પુરુષીનો વિસ્તાર $૮૦૦૦ \times ૮૦૦૦ \times ૮૦૦૦ \times ૬ = ૧૬૨૮૦ \times ૮૦૦૦ \times ૮૦૦૦ \times ૮૦૦૦ \times ૬ = ૬૫૪૮૦ \times ૧૬૨૮૦ \times ૧૬૨૮૦$ ધન ફીટ થાય (કારણ કે એક ધનમાઈલના $૧૬૨૮૦ \times ૧૬૨૮૦ \times ૧૬૨૮૦$ ધનફીટ થાય) આપણી પુરુષીની સપોટીના ત્રણ બાજુમાં પાંચી અને એક બાજુમાં જમીન છે છતાં બીજાં કે પુરુષી પાંચીની

અને સરિતાસમ સ્થેનાં 'કાવ્યો-આનંદસ્ય કવિઓનાં સફળતા સફળા કૃષ્ટી નીચેના હોવા છતાં-અર્થ પ્રભને તેનાં 'કમનસેનિ, વાંચવા મળતાં નથી. અને કેટલીક સુદર જાણિયા નીચે ઉતારીયે બીજે.

સતરમા સર્જનો ' મહોદધિનું સંતા પ્રતિ વચન ' નો. પ્રસંગ છે, જેમાં મહોદધિ રાવણની પત્નીસાથ કહે છે,

આ વખતે રાવણની સિધ્ધિ કેવી પરાધીન થઈ ગઈ તે નીચલી છે. સુદર અને જાણીતા લોકોએ પાંચી રપદ વધે. તેમજ કાવ્યને જન સમાજના સ્વભાવનું કેટલું જાણ છે તે પણ એવી રૂપક વધે. મહોદધિ એજ સર્જનો સીતાને કહે છે—

જગતમાં પ્રમદાનન આનન, પતિ કંઈ ન કહે નિલ પોશન,

તરપિ અત અને નુપ મોડે, પણ પરાધીનતા અઈ કેટલે !

વિધવાઓની સિધ્ધિનો આધુનિક ચિતાર કરાવે આ મુળ્ય બુદ્ધિ છે—

મહોદધિ:—રામ ભાતિ ત્વજ વિધવા લણી, કુમતિ દૃષ્ટિ કંઈ વ્યભિચારી,

વિજનમાં ઉપદાસ ધણાં કરે, વચન આગ્ય કહી પંચ આતરન

વચર કારણ આજ સિદે અદે, કરમ શુદ્ધ છતાં દલથી પદે,

બહુ મળે હપમ દલકે મિત્રે, સવશું તે અવશું વિધવા વિત્રે,

સાન કોઈ બુદ્ધિ ન અને કરી, શુભ સમાજમમાં કરતા પરી,

સાન થોડ અને સુદર કહે, વચન ના જનમંડળમાં રહે.

કૃતિ શુભામ સમાન કાવતાં, સ્વભાવ તોપણ રમેદ ન ધારતાં,

દશિત લેખન પણ ન આપતાં, કનડતાં, ઉપવાસ કાવતાં,

લશીર પુષ્ટ દિવે થઈ બાપરી વાસરો અપવાદ લખી જરી,

વદન રમેરે જતા નવરે થડે, સાદ જાંબર વર્મ-રીસે થડે.

જપુ વિરે રણધાર ન ધારવા, સિદ્ધિજા પણ કંઈ ઉતારવા,

નહિ મુવાસિત લેખ દગાડવા, જસન દરણુ રાખતું પેરવા.

અસદ્ કંઈ વિરે મુજ માણુપું, વિજનમાં સદ્ ઇવિત તાણુકું,

જણવતી અતિ ધીર વિરપતા, સદ્ કૃતુજ તણી વિધવા મતા,

મસુરના ધાનાં ન ગણે આણુ, પિપરામાં પણ બાભી વડે થણું,

પર શહે જાળની રણુના ધીરે, સગવળની રાધી પિતુને સિદે,

કરી સખી ગણમાં વિધવા અને દરજની કંઈ વાત વિરે બળે,

જન કહે વકરી મરતાં પતિ, " રૂર " કહી સદ્ નાત વચેવતી.

મધુર જાન જવાય નહિ જતા, નવજ જોજનમાં ધાવો જતા,

રમત નિર્મલ તોય રમાય ના, પશુ સમાન ત્રિયા પતિના વિના.

કુબલ ધાય પ્રતિજ્ઞા કેટલી, યુવતિ વર્મ સંધ વિધવા ટળી,

દલમાં બડમ બહુ ધાય છે, દલ સતી યુવતીજન ધાય છે.

સરાં ઝનુ વસંત મદ્ર અરિ કનડતા પ્રતિ વર્મ કરી થરી,

x મદ્રાસમાં પશુ વિધવાઓની સિધ્ધિ કંઈ આવી ન જણી છે. અર્થે વર્મ, ૧૧૦, ૧૨, માં લખ્યું છે કે ઝનુસમામિરે મૂર્તી પ્રાર્થયન્તિ યથા રચનાપ્રાર્થયન્તિ જનાઃ સર્વે પતિહીના તથા ત્રિયમ્ ॥ અર્થે જનને પર નાખેલા આમિર પર જેમ પશુ કંઈ મારે છે તેમ પતિહીન વધેલી શ્રીપા સર્વની નવર દેવ છે !

જ્યેષ્ઠ પરી લવ ચૈવનજાન ના, પતિવિના ક્ષણ તે બચવાય ના
અવરતાં મુખ સારથસમાં નટે, કષ્ટ ગુણ દિવા સ્મરથી પટે,
વિકલતા અતિસાર કરાવતી, સારમને વિધવા, બધ ત્યાગતી.
હનન બ્રહ્મ તણું કરતી ફરે, ગરુડ નાગચુરથી વિકૂરી ઝરે,
વિષય છંદ યજ્ઞી નહિ બોસરે. તમસ અંધ વિરે વિધવા રહે,
કૃતિ વિભાસણ આ વિધવા તણી મન લઈ જગના જન અગ્રણી
પુનર્જન સરાસર ગણે સદા મહત દુર થવા જમદાપદા.
પતિત નર અને પતિવાન્ધવ મૃત થઈ પતિ છે નરુસક,
અવરને પશુની સંધવા બની, મુલતિ છે બનતી ઉપયોગિની.

* અમારી સમજ મુજબ હજારો વર્ષ પૂર્વેની સ્થિતિ હાલની સ્થિતિ કરતાં નવી હોવાથી એ પ્રસંગને આ લીધેલા બંધબેસતી આવતી હોય એમ લાગતું નથી જો કે તે બહુ સુંદર છે ખરી.

જીંદગીનાની બુલથી નીપજતું મોટું પરિણામ જીંદગી

લખનાર:—B. R. BALM.

કદરતે માણસોને જે અકલ આપી છે તે જ્ઞાને માટે કે પોતાના ઉપર આવતાં સંકટો હર કરી રહે, પણ હાલના જમાનામાં બેપરવાઈનું જનર વધી પડેલું હોવાથી મહાજ મોઝાકે તે માટે વિચારતા હશે.

જોખલા તરીકે જે આપણને શરદી લાગુ પડે હોય અને તેની દરકાર ન કરીએ તો વધારે સીકનેસ થવા સંભવ છે. આવે વખતે જે વખતસર ધીકશન રૂમેટીઝમ બામ વાપરું હોય તો તરત શરદી દુર કરે છે, એટલુંજ નહિ પણ હાય પગમાં કળતર થતી હોય માથાનો આગુ દુખાવો રહેતો હોય, ગરદન લયકાઈ જાય, બરડાની નસ ખેંચાઈ હોય, કમરનું દુખાવો થતો હોય, હાય પગ જલાઈ ગયા હોય તેવા દુખો ઉપર ચમત્કારીક અસર કરે આરામ આપવામાં થીકસન રૂમેટીઝમ બામ અચુક પુરવાર થયું છે.

મણાં માણસો ખાંસી; દમ, હૃદયથી પુરતાં હેરાન થાય છે, તેને વખતે જે ધીકશન રૂમેટીઝમ બામનો ઉપયોગ કરે તો જરૂર જોઈતો શાપો મેલવી શકે એ વગરે શંકાએ મહિ જણ કહ્યું કરે છે.

તમે જણો છો કે આખો દીવસ કામ કરનારા માણસોને સાંજે માથાનો જીજી દુખાવો રહે છે. તેને, તેમજ આખી રાત ધીજનામાં જેમ તેમ કાઢી સહવારે દુખતી કમરે ઉઠતા માણસો માટે તેનો મદદગાર ધીકશન રૂમેટીઝમ બામ તરત જ્ઞાન્તી આપશે.

ઉપલી બાટલી તમેને મેજવવાને લકવીર ન પડે તે માટે જણાવવાને જરૂરતું થઈ પડશે કે મેસર્સ ધીકસનની : કુલ જનર ગ્રેટ-ગ્રેટ-ગ્રેટમાં મોટી બાટલી ૧) એક શાયએ અને નાની બાટલી દસ આને વેગે છે.

“ સત્ય ” દ્વારા

સત્ય માર્ગ

તે

આ સત્ય સ્વદેશી કો-ઓ- પરેટિવ સ્ટોર્સ કં. લિ.

જ્યાં જાઓ ત્યાં એકજ સત્ય રીત;

૧. ટાઇમ્સ બિલ્ડિંગ, ઢાટ, સત્ય સ્વદેશી સ્ટોર્સ.

૨. પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, સત્ય સ્વદેશી સ્ટોર્સ.

૩. માધવ બાગ, સત્ય સ્વદેશી સ્ટોર્સ.

૪. હાકોરદ્વાર, સત્ય સ્વદેશી સ્ટોર્સ.

મુખ્ય સરખા માહોલા શહેરમાં

અનેક સત્ય સ્વદેશી વસ્તુઓની સત્ય સ્વરૂપે એકજ

સ્થાનમાં સગવડ અને એકજ સત્ય ભાવ.

સત્યમેવ જયતે.

નારીઓનું નિત્ય વાંચન

(ત્રીજી આવૃત્તિ)

બાળા-યુવતી પ્રૌઢ-વિધવા સર્વને સરખું ઉપયોગી-નામીયાં અગ્રણ્ય, ગુજરાતી
પત્રોએ તથા વિદ્વાન સ્ત્રી પુરુષોએ અતિ વખાણેલું પુસ્તક.

સ્ત્રીઓની સાંસારિક, માનસિક, નૈતિક, ધાર્મિક અને શારીરિક ઉન્નતિ કંઈવાળે
આ ક્ષુદ્ર પુસ્તકનો મહાન હેતુ છે. ઘેર ઘેર સુલક્ષણી સુતાઓ, બાવચુક્ત ભગિનીઓ, પવિત્ર
અને પ્રેમાળ પત્નીઓ, વિવેકી વધુઓ, શુભવાન શુદ્ધિષ્ઠીઓ અને સુશીલ સ્ત્રીઓ યવા સાથે
તેઓમાં સારા વિચાર-ઉત્તમ શુદ્ધિનો વિકાસ કરે એવી દબર્યા આ લઘુ પુસ્તક લખાયું છે.
જેઓ ધરતી દરેક વચની સ્ત્રીઓને નીતિ, ધર્મ તથા શુદ્ધ અને સંસારબંધવહારનું જ્ઞાન આપવા
ધ્યેયતા હોય તેવા દરેક સબળને સ્ત્રીઓના નિત્યનાં વાંચન તરીકે આ પુસ્તકને ધરમાં રાખવાનો
આવશ્યકતા છે. કિ. આના બે. ટ. ખ. જુલો.

(કર્તા)—નટવરલાલ કનૈયાલાલ વૈષ્ણવ ટાઇપિસ્ટ.

રાજકોટ (કાઠીયાવાડ).

તૈયાર છે !!

માનવ ધર્મશાસ્ત્ર.

મંગાવી લો !!

મહાત્મા મનુજ કૃત મનુસ્મૃતિનું સંસ્કૃત ઉપરથી ગુજરાતીમાં સરત્ર વિવેચન મુખ્ય
ખ્યાનાનાં મુખ્ય ઉપદેશક જે. શા. સં. શાસ્ત્રી મહિપાત્રજીએ કરેલું છે.

મનુસ્મૃતિમાંનો એક મંત્ર સોનાના મુકનો છે. અને જેણે આ આખા પુસ્તકનો
અભ્યાસ કર્યો તેણે 'દન્યામરુત' જ્ઞાન મેળવેલું બાળુ.

આપું એક ખરેખર જ્ઞાનને મુલ્ય પુસ્તક દરેક કુટુંબ અને દરેક ઘરમાં રહેવું
જોઈએ. દરેક સ્ત્રી પુરુષ તરફ અભ્યાસ કરવા બેઠે.

મુંદર છપાઈ, પાકી બાંધણી અને કૃતિની દેશી ઉમી આકર્ષેલ ૪૫૦ પાનાના આ
દમદાર પુસ્તકના ઉપયોગીપણામાં વધારો કરે છે. આ પુસ્તક ખરેખર એક ટેબલનો રાજગાર
તથા જ્ઞાનનો ભંડાર છે.

સર્વના ઉત્તમ અભિપ્રાયો મળેલા છે. આ પુસ્તકની કીમત રૂ. ૧૧ પોસ્ટેજ જુદું.

અમીમાય.

આપને જો કૃપા કરકે શંકર સંગીતાવલિ મેળી--ઉસકા મહુતસા માગ મૈને પદા-
પુસ્તક ईश्वरभक्ति, देशभक्ति, राज्यभक्ति और धर्मभक्ति कैलाने का उच्च साधन है ।
इसके भजन मनोहर तथा सुकिर्ण है ।

આત્મારામ.

एज्यु. इन्स्पेक्टर. डि. की. मडोदा राज्य. घडोदा.

કવિ મહારાણીશંકર કૃત.

શંકર સંગીતાવલિ ૦-૧૦-૦

સતી સંગીતાવલી ૦-૧૨-૦

આ બંને કૃતિઓ જનસમુદાયમાં માનીતી થઈ પડી છે. જળ અને કથળ હીંદ તેમજ
આપકાં આદિ ધર્મ દેશોમાં પ્રસિદ્ધિને પામ્યાં છે. મંગાવી ખાત્રી કરવા બિનતી છે.

રામપ્રસાદ નારાયણ.

શાહપોર, હુદારપોલ-મુરત.

સંસારનું કલ્પવૃક્ષ.

મનુષ્યોના મનોરથો કલ્પવૃક્ષ પુરા કરે છે. તેમ શેઠી લોકોના
નીરોગી થવાના મનોરથો અમારી

આતંકનિગ્રહ ગોળીઓ

થી પુરા થાય છે

આ વાત આજ ૩૪ વર્ષ પૂર્વે પુરવાર થઈ ચુકી છે. વીર્ય
વિકાર, લોહી વિકાર અને અશક્તિને મટાડવામાં આ દવા
અડસીર છે. કિં. ૧ હબીનો રૂ. ૧.

વધારે જાણવા માટે અમારું ગ્રાહ્યસલિષ્ઠ મંગાવી લો !

લખો એટલે વગર પોસ્ટ ખર્ચે મળશે.

મુંબઈ ખાતે

કાલજારીવી શેઠ

વેદશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવિંદજી

જામનગર-કાઠીયાવાડ.

RAMJI BHAGWAN & BROS.

GOLDSMITHS, SILVERSMITHS, JEWELLERS

AND

FINE ART MANUFACTURERS.

Be to call the attention of the public to their large, varied and highest assortment of Gold Ornaments of latest Patterns, Carved and Plain Silverware, Presentation articles of every description and an unique selection of Indian and English mounted Jewellery.

209 Shaik Memon Street, Bombay, Telephone No. 674

रामजी बगवान् जेन्ड अधर्स

सोना, चांदी तथा लवेलतना खाळ जमानाने भरता सुंदर

हागी.॥ तथा खरे देवा लावकनी-मनडूर वस्तुजो

अनावनार-तथा वेथेनार

रुद्र, शेण मेभमग्रीट मु'भय,

देवीक्षान ने'भर रुद्र.

हो गदरभायना जोड देपर पुगु भान आर्यायां आन छे

અમીચંદ ગોવીંદજીની

અ.ખા હીંદુસ્તાનમાં સરવેશી જુના અને પ્રવ્રતા લાગે વીંધાસવાળી ઉની મીઠાકની
મોટી દુકાન હેન્-બહારકોટ, મેખ મેમણ સીટ. જુમામસીદની સામે, મુંબઈ
લંડનવાળા વેલ્ડેર્ન શીઝલ કુતબ તરફથી અમો જણાવીએ છીએ કે મુખ્યત્વે
મીઠાક બનાવનારાં મુખડીયા અમીચંદ ગોવીંદજીને ૧૮૬૮ માં ભરાયેલાં વેલ્ડેર્ન એકઝી-
મીએન ટેબિસમાં સામે મળ્ય બનાવના માટેની લખકાતની સર્ટીફિકેટ આપવામાં આવી છે.
વેલ્ડેર્ન ફોર્મ મુતીબન. ઉપરથી હીંદુ સરનાન,
૧૬, ફેરીકાડન સીટ, ધેન્ રી. હેરી દીલીપસ શેકેટરી.

આ જાણીતી મીઠાકની દુકાનમાં ઉગી માવાથી બરેલી તરેલવારે જાતની મીઠાકથી -
મનવ જાતના દલકા, અવરણીના કાડા, જમળી, સુનારેણી વગેરે તાજ રાજ મળશે
ઉપગત જેઓને લગનસરી તથા બીજાં શુભ દીવસો ઉપર જેવી ક્રમત મીઠાકો
જેની દો તેને એક દીવસ આગમયથી આડેર આપવાથી બનાવી આપવામાં આવશે.
અમારે ત્યાં આમારા ધરોહરે કદી પણ કમાવાની ધારતી રાખવી નહીં ધરામય
દુનના માર્ગમાં પામે પણ વરદી મોક્ષવાથી એકજ લાગે ઉગી માવ પુરો પાડીશું.
મહેરજાની કદી ધરોહરે અમારા નામનું પાડીશું વાંચતું તથા માલ ઉપર દીકાકે
તપાસીને લેવી. અદાર આમ માટે માલ ની. પી થી મોક્ષનીશું નહીં.

નિરાશ થવાની જરૂર નથી.

પરંતુ જે અન્ય વીશીઓમાં, ભોજન ગૃહોમાં કે ભપકાદાર
હોજીમાં, અને ખુદ પોતાને ઘેર પણ, અહીંના જેવી સ્વાદિષ્ટ
યાને ટેસ્ટ કૃત રસોઇ જમવાની આશા રાખશે તે
નિરાશ થવું પડશે.

એક વખત પધારો અને જાની કરો.

ધી સાંબરકાંડા બોહીંગ હાઉસ

દે. મુમ્બાદેવી પોસ્ટની પાછળ
મુંબઈ નં.

24. 9. 12

पञ्चमः—सिद्धिपुत्रादिभिः बुद्ध्याभिव्यक्तिमन्त्रिणैः प्रेष्यते विदुषाणां आशासकम् एवम्
 अथैव तेषां दशके तल. प-१२-१६१४ न्य तेषां प्रसिद्धं द्युः.

જાનેવારીથી આહકે થનારાઓને આવતો અંક છ માસનું લવાજમ વસુલ કરવા ૩. ૧-૨-૦નાં વી. પી. થી મોકલવામાં આવશે.

આ માસિકનું વર્ષ જુલાઈથી શરૂ થાય છે, અને જુલાઈ અથવા જાનેવારીથી આહકે તરીકે નામ નોંધવામાં આવે છે. પરંતુ જો જુલે વખતે લવાજમ વસુલ કરવામાં પશુ આડચણ પડવાનો તેમજ જૂલ જાણુ થવાનો અનુભવ હોય તો તેથી આ વર્ષ જાનેવારીથી આહકે થનારાઓ પાસેથી આખા વર્ષનું લવાજમ વસુલ ન કરનાર ફક્ત આવતા છ માસ એટલે કે જૂન સુધીનું લવાજમ વસુલ કરવાનો હક છે. કોઈ જે તે વસુલ કરવાને આવતો જાનેવારીનો અંક ૩. ૧-૨-૦ (વી. પી. ખર્ચ મળાને) નો વી. પી. થી મોકલવામાં આવશે, જે સ્વીકારી લેવા તેઓએ રૂપા કરેલી પોસ્ટકાર્ડથી જૂદા ખર્ચ આપવામાં આવનાર નથી પરંતુ જેમને આખા વર્ષનું જ લવાજમ આપવાનો આશય હોય તેમની પાસેથી અપવાદ તરીકે તે સ્વીકારવામાં આવશે, જે આંગમચી ખર્ચ નહીં આપવામાં આવે તો ૩. ૧-૨-૦નું વી. પી. કરવામાં આવશે. જેમને આહકે રહેવાની દરમિયાન નહિ હોય તેમને વેળાસર ખર્ચ આપવા વિનંતિ છે કે જેથી હમને નાહક વી. પી. તથા પોસ્ટકાર્ડનો ખર્ચ હટાવવા પડે નહીં.

સાર્વજનિક, મિત્ર મંડળ તથા સફ્ટુલેટીંગ લાઇબ્રેરીઓનાં મેમ્બર્સશિપને વિનંતિ.

વડોદરા રેલ્વેના આશ્રયથી આવતી સાર્વજનિક મિત્ર મંડળ તથા સફ્ટુલેટીંગ લાઇબ્રેરીઓ યાજુ ખર્ચ જાનેવારીથી આહકે છે તેમને પંચ ૩. ૧-૨-૦નું વી. પી. કરવામાં આવશે પણ જો તેમને તેથી આવતા જુલાઈથી પાણું લવાજમ આપતાં આડચણ ધાવ તેમ હોય તો એક વર્ષનું લવાજમ મોકલી આપવું. વખતસર મત્રીઓરડરથી મોકલવામાં આવશે તો ઉપકાર થશે.

આફ્રિકાના આહકો.

આફ્રિકાના આહકો જેઓ જાનેવારીથી આહકે થયા હોય તેમને પણ છ માસના લવાજમના ૩. ૧-૨-૦ સત્તર મ. ઓ. અથવા પોસ્ટલ એકથી મોકલી આપવા વિનંતિ છે. જે જાનેવારી સુધીમાં તેઓ તરફથી લવાજમ નહીં અથવા તેઓ આહકે રહેવા પુછી નથી એમ અનુમાન કરીને, તેમનાં નામ આફ્રિકાની ટીપમાંથી કોઈ કરવામાં આવશે.

સુબહના આહકો વી. પી. થી આપવાને જાહેર જાહેર અથવા માણસથી મોકલવા ચલાના હોય તો તેમણે લવાજમનો રકમ આવતો તો ૩૫મી ડિસેમ્બર પહેલાં મોકલનારે એક કાષ્ઠપત્ર રથને લેવા અને તેની પહેલાં એવી.

ધર-નં. ૮૨ કોતાવાડી (તંબાકુવાળાનો નવો માર્ગ). સુબાઇ.

આફ્રિકા—રોમ કોઝ કોર્ટની સામે લેખીંગન રોડ કોઝ કોર્ટની કોર્ટની પાસે સર મેસમીસ કોર્ટની સામે મેસમીસ સુબાઇ.

માત્રીલાલ તિ. દલાલ તંબા અને વ્યવસાયક, "સત્ય"

સુવિજ્ઞાનં વિકિતુષે જનાય સઘાસથ વચસો પસ્પૃધાતે ।

તથોયંતસાથં યતરદ્વિજીવસ્તદિત્સોમોઽગ્રતિ દન્યસત્ ॥ ધ્રુવેદ, ૭-૧૦૪-૧

અર્થ:—(વિકિતુષે) ઝાલી (જનાય) બળને માટે, એ (સુવિજ્ઞાનમ) બહુવા ભેગ છે, (સવ+ચ, મત્વ+ચ) સત્ અને અસત (વચસો) વચનો (પસ્પૃધાતે) પરંપર એક બીજાને ટપા-વવાની રૂપરેખા કરે છે; પરંતુ, (તથો:) તે એમાંથી, (દત્+સત્યમ) જે સત્ય છે, (યતરત્) એ એમાં જે (દ્વિજીવ:) મધ્ય અકુટિલ છે (તદન્યત્) તેનું બીજું (સોમઃ) પરમાત્મા (ભવતિ) રક્ષણ કરે છે, તથા (મત્વ+મા+દશ્વિત) જે અસત્ય છે. તેનું દાન કરે છે.

પુસ્તક ૪ પૃ.]

શ્રીગેમ્બર, સન ૧૯૧૪.

[પાંદે ૩ કુલ]

શરદના ઉદ્ગાર.

(શાદ્દલ.)

અગ્ને શિષ્ટ તણાં ન ચિદ્ નરીએ, ખાલી દિસે વાળી,
 ચંદ્રાએ નવમાં ધરી પટકો સાડી તણ સ્વામળી.
 હવાને કસોમો ખીલ્યાં વિરિધ ને બુગો ભમે બદાલમાં
 મુંછ રમ્ય રમે કુને મધુર કો તરો તણી રાગમાં.
 સિન્ધુ સાંત યયો અને સમિધમાં નામે હવે નાવડી.
 ભમિએ ભરતી ભિમે કરી કરે ચંદ્ર સહે ગોડી
 આલિહી રસ વેલડી વિરપ મું સાચી પ્રીતિ મેરને
 કોને ત્યાગી વિશાદ ભેદ નરો આલો અંતિ દેરને.
 “ આહા ! સુન્દર આ મધુર સરદ છે કિન્તુ ન બદાલી મ્હને
 “ આધુ:સ્પન્ધ ન હોત. એ મનુષ્ય તો તે ખરી સોમતે
 સૌંદર્ય જીવંત ને હૃદયને વ્યવહારને ના મને
 હનુ ટીકે ઇવિત ને કરી મળે સતીય યાએ મ્હને

ધરી કરતી શરીરી રહેં લીધી ઉત્તાદ ! ઝો... સાધુ !
 મુસાફર ! ઇસ્કના તહાફે ' જહાં ખાફે યંહ વૃક્ષુ '
 મીરાં મજનુ અને લલલા શીરી, ફરહોદ ને મનસુર
 સહુની રાહદારી રહેં લીધી બહાલા ! વિધોગી સુર !
 શરાબો પી, પીવાડયા રહેં, શીશા મોંઘા અરે ! સાકી !
 સીના ચીરી શીખાવ્યું કેં અજળ જાદુ સખે ! ખાકી !
 પ્રણય વેદી વિધે પ્રેમિ ! જિગરની આદુતિ આપી,
 શરાબોમાં મજા માની, ખુદની ખોજ રહેં છાધી.
 સદા પ્રીતિ જગતની રહેં અરે ! સુતચુલ ! જુડી જાણી.
 શુભેના ખારમાં ખાકી ! અજળ ખુશકી સદા માની...
 જહાંની રહેં હણી પરવા જિગરી ઇસ્કની લીધી.
 વળી ફરકસ ! ખુશીમાં ખુશીની મજા લીધી.
 સહી જહેમત કરી ચારી, બીરી શહેમત દિને બારી.
 ' ખુની ઉત્સવ ' જગ્યાલા રહેં સખે ! શીખવી વફાદારી.
 સખે ! મગર મસ્તાના ! અજળ મસ્તી વધારીને.
 બતાવ્યો ' રાહન્યારો ' રહેં ગઝલ મીરી ઉચારીને.
 ફિત્તરી રહેં હણી બહાલા ! વહાવી આંસુની ધારા...
 ફફીરીમાં અમીરી રહેં ગણી મુશ્કિદ ! સદા બહારા.
 મખે ! રનેકે ! નિકટ પંથે નિઃશ યહ ભેખ તેં લીધો.
 કબર પર શુભ મહદાવાનો, અનલ મહખૂળ રહેં દીધો.
 અહિં ઇસ્કે રીખાવાનું, સતમ શુદ્ધે છૂપાવાનું
 જિગર દેં પીગવાનું શુરો ! શીખવ્યું ચડાવાનું
 ખૂબી માની અખમ ખાદ, પીધું રહેં મોતનું પ્યાલું
 મુરી ! ખાધુ ! શીખાવ્યું એ હણે જે જે, રહેને બહાલું.
 ફિરરતા ! ઇસ્કના તહારી, ખુદના વસ્ત્રમાં ચારી.
 મુજારક ! એ મજેદારી મુલક કેડા મહેને પ્યારી.
 અહિં શુન્સત શુન્સારે, કલામો રહેં ઉચારી જે
 અમી ઝરણું હલ્લ પડતે, કલામી ! આજ રેલે છે.

(ધન્યાશ્રી)

મૂર્ખ મન રજ પશુ ના સરમાય !
 લોભ, લાલસા, લલુતામાં છું, લંપટ શું સરમાયે ? —મૂર્ખ૦
 મહિન મહિકા પેરે મીઠું, વિઘ્ન વિઘ્નની ખાય,
 વૃથાની તારુછત્વ થતિ તો, તરબંદ પશુ ન ત્યંજાય. —મૂર્ખ૦
 કાલ કૃષિક્ષી કામિની સંગે મોહ મધુ પીવાય,
 બુદ્ધિ, તેજ, બળ નશ્ત થાય પશુ કુષ્ટ સ્વભાવ ન જાય. —મૂર્ખ૦
 રાગદ્વેષ મદ લોભ મોહનો માર સદાયે ખાય;
 કામ, ક્રોધ, રિપુ પૂઠ પડતાં, આધિ ઉર ઉભરાય. —મૂર્ખ૦
 મગમારીની ચેલી જેવી, મૂલ બુદ્ધી કાપ;
 પાપ કરે મગર જની, છું શું દેખી ફરાય ! —મૂર્ખ૦
 માલ, તાલ, મેલ, દાર, જંબુની માવામાં લપટાય;
 “ મહારાં મહારાં ” માને મનથી ‘અમથી’ શું ભરમાય ? —મૂર્ખ૦
 અંત સમય તો નિજ જન હાથે વસો પશુ લૂટાય;
 કરે પધારી બીની બોં પર, સત્વા પશુ ન અપાય. —મૂર્ખ૦
 યમદૂતો ગદ ચેરે તારે, ક્રોધ યાવ નહિ સાલ્ય;
 જે ત્રણ દિવસો રહે સ્વાર્થને, છેવટ જૂરી જાય, —મૂર્ખ૦
 શિક્ષાથી નહિ ક્રોધ મચાવે, ક્રોધ ત તારૂં થાય;
 એક ધર્મ વિહુ બન તરવાનો, અન્ય નથી ઉપાય. —મૂર્ખ૦
 રાય, રંક, નિર્જળ, જાગિયાની એજ ગનિ દેખાય;
 દેખે પેપે તણાય મોહજલ-પ્રભરીમાં અટવાય. —મૂર્ખ૦
 ચેત સચેળા મૂર્ખ શિરોમણી ! વસંત વીની જાય;
 ગુરુપદ નાવ સરણુ મહા વીરા ! તરવા કર સડપાય. —મૂર્ખ૦

વસન્ત.

કર્તવ્યની કિંમત.

(ભૈરવી ગઝલ).

હારે શું કિંમત હસ્યા ? ચલથી સદુ થાય છે;
 હારતાં, કિંમત નકામી, હુંદગીની જાય છે.
 જ્યાં પડે પાછો લયજો, પાય ત્યાં ટટાર થઈ;
 દમ ધરીને ભરકદગ તું, ગમ ગુરની ગાય છે.
 એક શ્વાસે આકરાં કામો કદિ ધાતાં નથી;
 ફળ પ્રયજ એ પ્રેમ ને પુરુષાર્થથીજ પમાય છે.
 લેખાં જ્યાં આ હુંદગીનાં ભૂલતાં ફરીથી ગણા;
 ફોડે અને ભૂલે જ્યાં, એ કામદાજ જણાય છે.
 નાકયાં નિશાની લક્ષથી તે ચોટમાં ચોટી રહે;
 ધાર્યાં જોડાને પાગતાં, નરવિધમાં વખણાય છે.
 શરતીર નરે હારે કદિ, જણુ જુજતા સંભાષમાં;
 કાલિ તણુ કિલ્લા અચળ તેના અદ્વિજ મણાય છે.
 જે ખીજ વાવ્યાં જાંત ને ઉત્સાહથી ભૂમિ વિષે;
 વાવ્યાં થયા કાળે ફળે ત્યારેજ એજ લણાય છે.
 છે કર્મમાં અધિકાર તારો, ત્યાં ઉચ્ચારો નાં ધરે;
 કટિબદ્ધ થઈને જોડ કરવી, એજ ધર્મ મનાય છે.
 સીધાં હશે જો ભાગ્યને વર્ષાદ જો સીધા થશે;
 નદિ તેા કરેલા ચલનમાં કર્તવ્યથી છૂટાય છે.
 માટે ધરીને હોંસ અચેસર ખની કર્તવ્ય કર;
 યા નિડર આજ વસંત અદિ કર્તવ્ય વાયુ વાય છે.

સસન્દ.

સોળમી સદીનો ગુજરાતી સમાજ—“વિમલપ્રબંધ” થી તે પર પડતો પ્રકાશ.*

રા. રા. મણિલાલ બકોરભાઈ વ્યાસે, સંવત ૧૫૬૮ માં પાટણના જૈન મુનિ દાસવલ્લભ-સમંથ ગણિએ જૂની ગુજરાતીના પદમાં રચેલો ‘વિમલપ્રબંધ’ તેમાં સંગ્રાપન કરીને, ગદ્ય બાળોતર તથા દીપ્તજ્ઞ સહિત પ્રગટ કરવા માટે દરે તેમને દાર્શિક મન્યવાદ, આપીએ છીએ. તેમ કરીને તેમણે ગુજરાતી સાહિત્યની એક અત્યુપમ સેવા કરી છે. રા. દેરાસરીએ બે વર્ષ ઉપર “કાનૂનદે પ્રબંધ” પ્રગટ કર્યો તે પછી પ્રાચીન ગુજરાતી ભાષાના નમૂનાનું આ બીજું પુસ્તક છે. પ્રાચીન ગુજરાતી સાહિત્ય તરફ હાલમાં ગુજરાતી વિદ્વાનોની દ્રષ્ટિ વળી છે એ બા-નંદની વાત છે. પરંતુ તેનું પ્રયોજન તે તે કાળના પુસ્તકોની ભાષા તથા શબ્દોનો પ્રયોગ હાલની ભાષા તથા શબ્દોના પ્રયોગ સાથે સરખાવીને. ને બેમાં શું કાનૂન કરે પડશે તે બનાવવાનો વિશેષ હોય છે. દ્વયારા નવ મત પ્રમાણે એ ઉદ્દેશ મેળવી હોતો જોઈએ. તે કાળના રાજદારી તથા સામાજિક ઇતિહાસનાં સંશોધનના ક્ષેત્રથી પ્રાચીન ઇસ્તિખ્સિત પ્રયોગનું નીરિ-ક્ષણ થવું વધારે જરૂરી છે. દરે મુદ્દા વ્યૂથના દિશાથી નથી. તેમાં જે અવધવા તથા હાકાંચી મનુષ્યોને ઉપયોગી હોય તે કાળી સેવા પૂરતોજ તેના અપ છે. તે કાળની રાજદારી તથા સામાજિક સ્થિતિનું જે જ્ઞાન તેમાંથી જડે તે એવું કરીને સતોષ માનવો જોઈએ. હમે આ રૂપેણ દાસવલ્લભ મુનિના સમયની અર્થાત્ સોળમી સદીમાં ગુજરાતની સામાજિક અને રાષ્ટ્રીય સ્થિતિ પર એમના અંધથી ફેટલો પ્રકાશ પડે છે તે સંબંધીજ મુખ્ય કરીને અવ-લોકન કરીશું.

સંશોધકે ‘પ્રસ્તાવના’ માં ‘વિમલ પ્રબંધ’ નો સાર આપ્યો છે. તે એવી મુદ્દર રીતે જખાયો છે કે તેમાં સુધારો કરવો સમ્ય નથી. તેથી ઇતલાક ખાગો છોડી દહને કતાનાજ શબ્દો દેહી ઉતારીએ છીએ:—

વિમળ અને અંખાજી ખાતા.

વિમળ નાણિયે દત્તો, દયાધર્મ પાળનારો ભાવક હતો. મજ્જ હાલના નાણિયા કે શ્રાવકો કંપના પજ્જ ન કરો રાકે એવા પુરુષજ નણે દત્તો. ગુજરાતના સેનાપતિ તરીકે એણે મોટી મોટી જીતો મેળવી હતી. એનું ચરિત્ર પૂરેપૂરું આખળા હાથમાં આવે તો તે મજ્જ શિક્ષણીય મધે પડે હુબોએ સુસં-ગત ચરિત્ર આપણને મળે એવું નથી. બીજા બધા પુરુષોની ચરિત્રો કોઇ દેવદેવીના ચમત્કાર સાથે મેળવી દેવામાં છે તેમ વિમળનું ચરિત્ર મજ્જ અંખાજીના ચમત્કાર સાથે મેળવી દેવાયું છે. વિમળ નિર્ધનાવસ્થામાંથી એકાએક કેટલેકિત અને રાજમાન્ય મદાપુરુષ થયો, એ બનાવ અંખાજી ઉપખાવે

* વિમલપ્રબંધ—સંસ્કૃત તથા પ્રકાશક રા. રા. મણિલાલ બકોરભાઈ વ્યાસ—નામર કૃષિયા-સુત્ર. પૃ. ઉપોદ્ધાતના ૧૦૨ તથા સંજ્ઞા બીજા ૩૮૮ (સુપરરોષ ૧૬ પેજ)—બાઈડીંગ કપડાનાં પૃષ્ઠ—મુદ્ર ૭. ૧૧.

તેવા છે, અને અચળા લિપત્તે તેડું હોય તે કહી પણ દેવ દેવીની મદદ વગર બનેલ નહિ એવી એ કાલના લોકોની દ્રઢ માન્યતા હતી. વિમળ અંબાજીનો આસપાસ હોતો એટલે અંબાજીના પ્રતાપથી એ બધું પામ્યો એવી માન્યતા બંધાયેલો સ્થાનાત્મિક હતું. અહીં તેમ હોય, પણ વિમળ એકા ધનવાન અને પરાક્રમી પુરુષ થયો એ નિર્વિવાદ છે. એના ચરિત્ર દ્વિતો આ પ્રબંધ કપરથી અને બીજાં પુસ્તકો લખી આપણે જે જાણી શકીએ એવું છે તે આ પ્રમાણે છે,

વિમળના પુર્વજો.

પ્રગંથ કર્તા કવિ કહે છે કે આઠમા સૈયાની આખરે વિમળના પૂર્વજ નીનમંત્રી નિર્મનતાને લીધે શ્રીમાળનગર છોડીને ગાંધુમાં રહેવા આવ્યા. વનરાજ ચારંગે એ વખતે દેશપરદેશના વદેપારીઓ તેડાવીને અણુદિલ્હી પાછા વસાવેલો હતો. નીનમંત્રીને ખચર ધરતાં તે પાટણમાં વસવા ગયા. એમને પુત્ર લલિત પ્રતાપવંતો જાણાયાથી વનરાજે તેને દંડનાયક (સેનાપતિ) બતાવ્યો. વનરાજ પંછીનાં ચાર રાજ્યો સુધી લલિત (ચંદ) દંડ નાયક રહ્યો. લલિતમંત્રીનો પુત્ર ચીર (ચંદ) થયો. અને ચીર (ચંદ) નો પુત્ર વિમળ થયો. વિમળ બીમદેવ (પહેલા) ના વખતમાં થયો અને લલિતમંત્રી વનરાજના વખતમાં થયો. વનરાજથી બીમદેવ સુધીનાં ૨૫૦ વર્ષમાં વિમળના પૂર્વજોમાં લલિત અને ચીર, ચીરાય બીજાં કોઈ ન હોય, એ માની શકાય એવું નથી. કવિએ આપેલી વંશાવળી, ખૂરી લાગે તેવી નથી.

દશા કે વિશા ચોરવાડ?

વિમળ ચોરવાડ કળીપક હતો. દશા ચોરવાડ એ પ્રશ્ન વિમળને મદિ નકાશે છે. દશા થી શાનાં કોઈ વિમળના પછી લગભગ બેસે વર્ષે આજ્ઞતા થયા છે.

પ્રગંથકર્તાના કહેવા પ્રમાણે વિમળના પિતાએ વિમળને નાનો મુકીને દીક્ષા લઈ લીધી હતી. દશમનોથી દુર રહેવાને ગટિ વિમળની માતા વિમળને લઈને પોતાનાં પિતામાં વસવા મહાપરખાર પાટણમાં રહ્યું અને છે નિર્ધનાવરમામાં માદીકસએ મોસાજમાં દંડાએ કાંડવા માંડ્યા. વિમળ કમર લાયક થતાં પાટણના એક ધનવાને પોતાની કન્યા 'ચીરેચીતુ' વિમળ સાથે સગવળ કર્યું. વિમળ વનડ થયેલા આમમાં દોર ચારતો હતો એવામાં તેને દરિદ્ર ધન મળી આવ્યું. પાંચવા પછી વિમળ પાટણ રહેવા ગયો અને ચોરાજ વખતમાં રાજનો માનવિતો દંડનાયક થયો. 'ભુદ્ધિ પ્રકાશ' પુસ્તક ૧૪ માં કહેલાં એક કપરથી 'ભોજકયા' આપવામાં આવી છે, તેમાં ભોજ સાથેની લગ્નમાં વિમળે છત્ર મેળવ્યાની હકીકત આ પ્રમાણે છે:—

" વિમળ સેનાપતિ સહુ સેના સજ કરીને જીમ રાજની સાથે ગાવ્યો... જીમ અને વિમળ સેના પતિ મળીને ભોજ સાથે થયા. ભોજ દેવતાને તેમણે ભોજ સેનાનો ચૂરો કર્યો. કેટલાએક કાળની શેઠ નાચી ધૂમ્યા. ભોજની સેના પાછી મરણ... ભોજ છત્રમાં પાત્ર વગાડતો પાટણમાં પેદા. "

દહાડે દહાડે વિમળનું માન અને ધન વધતાં ગયાં. કવિ કહે છે કે:— " ધન ધન ધરિ વાપડ આપણુક, વિમળ ન કહિનઈ માનઈ ગણુક. "

(જેમ જેમ ધરમાં પન વધતું ગયું તેમ તેમ વિમળ કાળને લોખમાં ગણવા ન લાગ્યો.)

અતિ અસિમાનનું પરિણામ.

વિમળ અસ્તિત્વમાં લખે છે કે વિમળ સ્વભાવથી અતિમાની હતો.

" રાજમાન અને ધનમાંથી કાઢીને " વિમળ સેનાપતિ આગ્રહ સ્વતંત્રતાને વજ્રપુરુષ મુકીને હતો એક દિવસે પુરોહિતે તેને વિનય ગુણુ ધારણ કરવા સિખામણ દીધી. વિમળે તેને કહ્યું કે હું " પ્રહિત મૂર્ખ " છે. માંદામાં પરાક્રમ છે તોજ મને રાજદિક સડે ગાંઠે છે. પુરોહિતને ટોકોરી કરીને મૂર્ખ કહ્યો

પાછળ 'આટલી મોટી રકમ' ખર્ચાઈ હોય અથવા આવી અદ્વિત્ય કારીગરી યદ હોય એવા કોઈ એતિહાસિક પુરાવા મળતો નથી. વિમળના દર્શનથી આવકામાં ભથ્થું દેહરાં બંધાવવાની હોંશ વહેરાઈ. વસ્તુપાળ તેજપાળના પ્રબંધમાં રૂપદ્વ જણાવ્યું છે કે દેહરાંવડે 'વિમળજી' નામ અમર થયેલાં જોધને વસ્તુપાળે પોતાના મરનાર બાઈ હુણિય અને પોતાની પત્ની અનુપમદેવીના નામમાં 'દેહરાં બંધાવ્યાં. વિમળને દેહરાં બંધાવવાની પ્રેરણા કરનાર " ગરુડાધિપતિ ધર્મધાય " સુદિ' હતો. આજુ નેડું રમણીય સ્થાન બ્રાહ્મણોના તીર્થ તરીકે પંચાય અને નેતોતું ત્યાં કંઈ પણ નહિ, એ જોધને એમને બહુ ખેદ થયો. ચંદ્રાવતીમાં એમણે ચોમાસું કહ્યું ત્યારે આપતો દરરોજનો લપહેરા સાંભળીને વિમળને લાગ્યું કે હવેયો તરીકે મેં બહુ પાપ કર્યું છે, કંઈકના દંડ લીધા છે, કંઈકને ત્રાસ આપ્યો છે, કંઈકને નગર ઉત્તર્યાં છે અને અસંખ્ય જીવોનાં પાત કર્યો છે. આ ઘેર પાપથી છૂટવાને સદ્ગુણે શરૂ થયા વિના બીજો રસ્તો નથી. મને તેમ કરીને મને પાપમાંથી છોડાવો, એવી તેણે શરને વિનંતિ કરી. ગુરુએ કહ્યું કે તારા જેવા પાપીને આજોપણ આપવાને કોઈ ઉપાય નથી. માત્ર એક મર્જ છે ને તે એ કે જ્યાં ' મિત્યાત્વી ' લોકોનું તીર્થ હોય ત્યાં જૈનતીર્થ રચાયે તો તું આરાધક થઈ શકે. આજુ મિત્યાત્વીઓનું મોટું તીર્થ છે અને તું સર્વ રીતે સંપન્ન છે માટે આજુ ઉપર જૈનતીર્થ રચાવન દર. ગુરુની પ્રેરણાથી મહત્તા-કાંક્ષી વિમળ દેહરાં બંધાવા પ્રેરાયો. ' જૈનસંપ્રદાય સિદ્ધાંતમાં લખે છે કે પહેલાં તો વિમળે સત્તાને બળે જમીન લીધી; પણ પછી પોતાની ઉદારતા બતાવવા પાન પણ આપ્યું. કંઈક કહે છે કે જોડેથી જમીન જોડેલી હતી તેથી જમીન ઉપર ' સુવર્ણ દંડા ' પાથરીને તેણે જમીન વેચાડી લીધી.

બહુ બહોળું દ્રવ્ય ખર્ચીને વિમળે દેહરાં બંધાવ્યાં. અને સંવત્ ૧૦૮૮ માં નામેદ્ર, ચંદ્ર, નિરુત્તિ અને વિદ્યાધર (જૈન મ્હેતાવરમતના મુખ્ય સંપ્રદાય) પ્રમુખ ગચ્છના આચાર્ય અને ચતુર્વિધિ સંધની સમક્ષ ધર્મધાય ગુરુને હાથે આરીશ્વર ભગવાનની આંદાર બાંસી પીઠજમથી પ્રતિમા પ્રતિષ્ઠિત કરાવી. ' પ્રબંધદોરા ' વિમળ ચરિત્ર ' અને બીજાં પણ ગ્રંથોમાં લખે છે કે બાઠ આરાજુ વગેરે યાચ. કોને દાન આપીને તેણે જોડલા પુરા કર્યા કે બાઠ લોકો હજી પણ આરીશ્વર આપતાં ચિમ્મટ શ્રી 'સુપ્રમાર્ત' (વિમળ અને તેની પત્ની શ્રીદેવીને જેવો સુખકારક દિવસ થયો તેવો તમને સુખકારક દિવસ હો.) એમ કહે છે.

વિમળનું દેહરાં ક્યારે તોડવામાં આવ્યું તે કોઈ પણ ઇતિહાસ કર્તાઓના જાણવામાં આવ્યું નથી. " વિમળ ચરિત્ર " ઉપરથી એ હકીકત મળે છે.

સંવત્ ૧૨૯૮ ના વૈશાખમાં કાન્દહદે મરણ્યો અને ઝાલોર પડ્યું તે પછી તરત અથવા ચોમાસું 'પુરું' થતાં મેચ્છોએ અર્ચુદાયવનાં તીર્થોના વિનાશ કર્યો હોવાનું અનુમાન છે. અને એ નાશથી કરોડો રૂપિયાનો કરોડો ખર્ચ નકામો ગયો એટલુંજ નહીં પણ જૈન ધર્મ, જૈન તીર્થંકરો અને હીંદુ દેવી એ સધળાનું મુસલમાનોને હાથે અપમાન થયું. ધર્મની બ્રહ્મતા, તેની રચનામાં ગમે તેવા દુષ્ટને હાથે પણ અપમાન તો થઈ શકેજ નહીં, એવો તે હોવામાં છે. ધર્મમાં પ્રત્યક્ષ ખંડન થઈ શકે એવી બાલ સામગ્રીઓ અને ઉપાધિઓ હોવી એ ધર્મની દ્રઢતા કે બલ નથી પણ તે તેનાં છિદ્રો તેની દુર્બલતાઓ, તેને તોડવા માટેનો ખુટતા હાથાંશ છે. પરંતુ બાલ મુદરતા સાથે ધર્મનો જ્યારથી યોગ થયો ત્યારથી એ બાહ્યોપાધિઓ થતી અને વધતી અટકાવવી અસાધ્ય હતી. શક્તિ અને જનુનથી બળતા મુસલમાનોને તેથી ઉંડા આનંદ આનંદ થઈ ગયો. ધર્મ આંતરિક હોવો જોઈએ. તે ચિંતામાં જ હોવો જોઈએ. જોડેથી મનની ખદાર વિશેષ તેમ મનની અંદર એકાએક એ નિયમ સંવાદો સસ નહીં હોય તોપણ અધિકાંશે

રંભ સંસ્કાર) હાલ જેની ધામધુમથી થતો ને નિશાળે વરધોડો ઉતરતો કલિયુગના કાંત-
કની વાત લાવણ્યને બહુ સાંભરે છે. તેનાં લક્ષણ આ પ્રમાણે કહે છે:—

સાઢ વરસાં ઢોસા ચેહ, તરળી કન્યા પરણે તેહ.

૩૦૦ વર્ષ થયાં કલિયુગનું જોર બહુ વધ્યું નથી ! ૩૦૦ પૂર્વે હાલ જેવાંજ વૃદ્ધ લગનાદિ
થતાં જોજ દિવાસાની વાત છે ! “ ગાય વાહરડીને ધાવે ” એ પણ, કલિના લક્ષણનું
તે એક કાંતક કહે છે. સાંપત અને સોળમી સદીના હાંફ સમાજની રીતિનીતિ સંબંધી આવા
આવા ધણાંક તુલના કરતાં મઝા પડે એવા દાખલા આ ગ્રંથમાં ઠેર ઠેર જોવામાં આવે છે.
જે સમય અને અવકાશ હશે તો હવે પછી વિશેષ દ્રષ્ટાંતો આપીશું.

આ પરથી જણાશે કે મૂલ ગ્રંથ ધણો વાંચવા જેવો છે. ગુજરાતની ૧૧ મીને નામે
૧૬ મી સદીનાં અધિકારને પ્રકાશિત કરતો આ હીપક છે. જેનાં માટે ધર્મબુદ્ધિની દ્રષ્ટિએ
પણ આ ગ્રંથ વિશેષ આવકારદાયક થઈ પડવો જોઈએ, અને તેઓ તેમજ અન્ય ગુજરાતીઓ,
આ સરતા મૂલ્યનો ગ્રંથ ખરીદીને તેના વિદ્વાન્ સંશોધક અને પ્રકાશકનો અસાધારણ પરિ-
શ્રમની કદર કરશે એવી હમે અંતઃકરણથી આશા રાખીએ છીએ.

નાસિક-પંચવટીની યાત્રા.

(ગતાંકથી અનુસંધાન).

તથોવન.

આ ધણું સુંદર સ્થળ છે. પંચવટીની પૂર્વે ૧ માઇલ દૂર આ સ્થળ આવીયું છે.
અહીં ગોદાવરી ને કપિલાનો સંગમ ધાય છે. સંગમને સ્થળે ભેટલામાં કુદરતી ખડકો છે તે
માત્ર ૧૨ થી ૩૦ ફીટ ઉચી છે. ૨૦૦-૩૦૦ વાર જેટલી ઘોળા છે. તેના દેખાવ ધણેજ
સ્થૂળ છે, જેમ ખડક જેવી મળે. અને તે લગભગ સપાટ મેદાનના પર પડી પડે. દરમિયાન
કરાય છે. તે નદીમાં બેઠ જવી લાગે છે અને ચોમાસા શિંવાય ત્યાં પાણી નદી જેવું હોય
છે. વચમાં ખાડી માત્રમાં પાણી રહે છે. આ ખડકમાં ચાર ઊંડા આશરે ૪-૫ ફુટ ધોળાં
છે. તેમાં બે ઊંડા એવાં છે જેની અંદર વચમાં છિદ્ર હોવાથી એક બીજામાં અંદરથી જવાય
છે. આને પાપ પુણ્યની કાઠી કહે છે ને જે માણસ એકમાં ઉતરી બીજામાં ન જઈ શકે તે
પાપી તરીકે પરખાઈ આવે છે. અંદરનું છિદ્ર નાતું છે તેથી ધણાજ પાપી દરાવનો લય છે.
આ ચાર નાની કાઠીનાં જુદાં જુદાં મોઝાં નામો છે, જેની પૂજા કરીને આજણ દક્ષિણા સિદ્ધિ
કરે છે. ઉંકત જે નોડામાં છિદ્ર નાકના નરકારાં જેવાં હોવાથી તે શૂર્ણજાતા રામની સ્થનાથી કાપી
નાંખેલું નાક છે, એમ પણ કહે છે ! એ નાક ગમે તેવું પણ સામગ્રી હતું તે પર્યંત કેમ થયું,

ખડકમાં એકરસ કેની રીતે થયું, તે બધું, આવડું, ગોઠું શું? એ પ્રશ્નો શંકાકીલને ઉદ્ભવશે. એક ભાટીયાની ઉદારતાથી ગોતમની ૧૫ પુટ લાંબી ખતરની મૂર્તિ ૧૫-૨૦ વર્ષ યમાં અડી ઉભી કરવામાં આવી છે જેની પશુ પૂજ કરીને પૂજારી દીક કમાય છે. પ્રાચીન ઋષિઓ આ વનમાં તપ કરતા, જેથી તેનું નામ તપોવન પડ્યું છે. અહીં તે કાળનાં વટરક્ષો તથા આમલીનાં ઝાડો હોવાનું કહેવાય છે, અને વન અવશ્ય ઘણું રમણીય છે. લક્ષમણ પોતાના બધું રામ સાથે ફળ આણતા તે આજ સ્થળેથી એવી માન્યતા છે. અહીં રામની પ્રખ્યાત મૂર્તિ તથા મંદિર પશું છે. થોડે દૂર લક્ષમણ ભોગડા નામના ૧૧ ભોંયરાં ખડકમાં કોતર્યા છે. તેને દરવાજા પશું છે. પરંતુ તેમાં મૂર્તિ જેવું કંઈ નથી તેમજ કરીગીરીનો લેશ નથી, તેમ કોઈ લેખ પશું નથી, તેથી તે ક્યારે અને કાણે કીધાં તેના કશો ખ્યાલ આવી શકતો નથી.

ગોવર્દન-ગંગાધુર-પાણીના ધોધવા.

નાસિકની પશ્ચિમે છ માઇલ દૂર આ બે સંયુક્ત ગામો આવ્યાં છે. ગોદાવરીના તટ ઉપર તે છે. નાસિકની પાંડુ ગુફાના પાંચ લેખોમાં બાર વાર આ ગોવર્દનનું નામ આવ્યું છે. એ કાળમાં એટલે ઇસવી સનના પ્રારંભકાળના પૂર્વ તથા તે પછીના થોડા સિકાઓમાં તે આ જિલ્લાનું રાજનગર હતું, અને આંધ્રપ્રદેશ રાજ્યોના દંડાધિકારી (વાઇસરોય) નું વડું મથક હતું. નદીનો તટ વિશાલ છે અને અનેક દેવજાનાં ખડીયેરા ત્યાં છે. દેવગિરિના રાજ પાંચમા રામચંદ્રના અમાત્ય હેમાદપતે ૧૨ મી સદીમાં બંધાવેલાં આ દેવાલયો છે. ઘાટ પશું ઘણો મોટો છે-૧૦૦ વાર લાંબો છે. ગોવર્દનેશ્વર તો હોવાજ નેહએ એ સ્પષ્ટ છે. દરેક ગામના, અથવા શિવાલય બંધાવનારના નામને ધ્વજ પ્રત્યય ઉમેરીને તે નામના ચિન્હનું ચિંત્ર સ્થાપવાની પ્રાચીન પરિપાટી અત્યાર પર્વત પ્રવર્તે છે. કેટલાક પ્રાચીન મુદ્ર રીતે કોતરેલા સ્થંભો પશું છે. આ સ્થળે નદીની મધ્યમાં એક ખડક છે, જેના પર નિરંતર જલ વહે છે. અને પછી ખડક એકદમ નીચાણમાં આવી જાય છે તેથી નદીનું પાણી બે બાગમાં વહેંચાઈ જઈને ૮ પુટ ઉચેથી તેના બે ધોધવા નીચે પડે છે. તેથી પાણી સફેદ દુધ જેવું યંધ જાય છે. તેથી તે કુધારચલી કહેવાય છે. અહીં ઘાટ તેમજ બે ધર્મશાળા બાંધી છે. બંધાવનાર જ્યાં પેશ્વા માધવરાવ (૧૭૬૧-૭૨) ની માતા ગોપિકાબાઈ હતી. ધર્મશાળા પાછળ જ મકાન છે તેમાં ગોપિકાબાઈ પોતે નિવાસ કરતાં તે મકાનનો નીચેનો ભાગ પથ્થરનો તથા ઉપરનો ઇંટનો છે. આ સ્થળ અસાધારણ રમણીય છે, ને જોવા લાયક છે. આ સ્થળ જો દૂર નહીં હોતે તો મુરકવ માટે સર્વત્ર યોગ્ય હતું.

નાસિકનાં આહારત્રયનાં કારણો.

આયર્વતનો પાંચ મુખ્ય મહાતીર્થોમાં નાસિક એક છે. ખીજાં ત્રણ તે પ્રયાગ (અલ્હાબાદ), ગયા (કાશીથી ૧૩૦ માઇલ) પુષ્કર સરોવર (અજમેરથી ૧૦ માઇલ) તથા નૈમિષ (કાનપુરમાં રીઠુર પાસે) છે. મુખ્યતાની માન્યતાનું એક મુખ્ય કારણ એ છે કે, પુરાણોમાં લખ્યું છે કે, જ્યાં ગંગા ઉતરે, મૃતના પશ્ચિમે, પયોસ્ની પૂર્વે તથા ગોદાવરી દક્ષિણે વહે તે, તીર્થો અતિ પવિત્ર છે, અને નાસિકમાં ગોદાવરી દક્ષિણમાં ફરવટ લે છે. આ આગળ

ધર્મ-દાન-આ-સકલ જોવું છે, કેમકે પ્રવાહની દિશા મરથી નહીં. પરંતુ તીર્થોન્નિ પ્રસિદ્ધિ. પરથી એ દિશા નિશ્ચિત કરવામાં આવી છે. સિદ્ધ કરવાનો પણ સિદ્ધ માત્રી લખને નિયમ આપવામાં આવ્યો છે.

રામકુંડમાં આહજો.

હવે પછી નાસિકની વસ્તી તરફ આપણે દ્રષ્ટિ કરીશું. આ નગરમાં ઉચ્ચાંગ કાંઈ નથી. જહાર ગામથી આવતાં યાત્રાળુઓ નગરની કમાઈનું સાધન છે. આહજો યજ્ઞમાતોને પોતાને ત્યાં રાખી સધળી ક્રિયા કરાવે છે, ને તેમને ખાસ કરીને સિંદરથનાં વર્ષમાં, સારી પ્રાપ્તિ થાય છે. તેમની સંખ્યા બે ત્રણ લગભરની હશે. દરેક શ્રેણ ઉપાધ્યાય પાસે હોદ્દાતાનમાંથી નાસિક આવેલા તેમના તથા પૂર્વજોના સમયમાં આવેલા યજ્ઞમાતોના નામના ચોપડા હોય છે. જેના ચોપડામાંથી યાત્રાળુનું કે તેના પૂર્વજનું નામ નીચે તેને ત્યાં તેને જવું પડે અને પછી ખીજે આહજો તેને છેડે નહીં. આથી રીતે જૂના આહજો પાસે ૧૦ થી ૫૦. હગર નામે છે. આ. ચોપડાના નામે તેમને જહુ સારી પેઠે માફ છે, અને તેઓ પાસે શાસિવાર અનુક્રમશઃકે તૈયાર હોયજ છે ને તમારા પૂર્વજનું નામ ઝપાટામાં કાઢી આપે છે. નાસિકના આહજો પાસે જે સૌથી જૂનાં નામે છે. તે ૩૦૦ વર્ષથી પણ અધિકનાં છે. છેક ઇ. સ. ૧૫૭૨ થી. એ દિશા કરાવનારા આહજો મુખ્ય કરીને રામકુંડ પર ભેરી રહે છે તેથી તેઓ રામકુંડમાં પણ કહેવાય છે. રામકુંડ સૌથી પવિત્ર છે તેમજ ઉત્તર હોદ્દાના ભાવિક લોકોમાં એવી માન્યતા છે કે પિતૃશ્રાદ્ધ જેવી ઉત્તમ રીતે મ્યામાં તેમ માતૃશ્રાદ્ધ રામકુંડ પ્રજન, યજ્ઞ શકે છે. તેથી તેઓને ત્યાંજ જમાવ હોય છે. સિંદરથમાં તો ત્યાં માવાની પણ મોરામોરી, કેમકે આંખા વર્ષમાં સહેજે આશરે માર લાખ યાત્રાળુઓ આવે છે, જ્યારે આડે વર્ષે દોઢ લાખ દીકરી પણ નાસિક માટે લેવાતી નથી. સિંદરથમાં સૌથી વધારે ઝીઠી માર્ચ માસમાં રામનવમીના રામમંદિરના રથયાત્રા પ્રસંગે થાય છે. જ્યારે રેલ્વે નહોતી ત્યારે લોકો સંધ્યે રૂપે, આહજોનાં વડપણ હેઠળ આવતા. હવે ત્રિરાગીઓ શિવાય બધાજ રેલ્વેથી આવે છે. એવી માન્યતા છે કે યાત્રાળુઓએ ત્રણથી ઓછી રાત (એટલે દિવસ આવીજ ગયા) પંચવટીમાં રહેવું નહીં. આતું પ્રયોજન એ લાગે છે કે, આહજોને વધારે દિવસ રહેવાનું કરવાનું યવાથી જરૂર વિશેષ દાન મળે. આહજોમાં ધણીખરા મજુરોદી કે માધ્યાન્દિન છે, એવે મજુરોદી અથવા વાજસનેથી સંદિતાના અનુયાયી છે. તેઓ મૂળ ગુજરાતથી આવેલા. તે અનુમાનનું એક કારણ એ છે કે દક્ષિણમાં તેઓ અન્યજા છેજ નહીં, અને તેથીએ પ્રબળ બીલું કારણ એ છે કે, જ્યારે દક્ષિણમાંના માતાના ગોત્રમાં લગ્ન થઈ શકે છે. અને તેઓ નથી કરી શકતા, અને ગુજરાતમાંજ તેમ થઈ શકતું નથી. તેઓ ગુજરાતમાંથી અહારે કમમાં કમ ૫૦૦ વર્ષ થયા આવેલા હોવાથી તેઓ હવે દેશરથ આહજો જેવાજ થઈ ગયા છે, ને ગુજરાતી તદ્દન બૂલી ગયા છે. એ નાસિક આહજો સામાન્ય રીતે પેસે ટકે ધણી યુષી છે. કેટલાક તો લક્ષ્યાધિપતિ છે ને. સંરીરની ગોળમટાળ આકૃતિ તથા મેલાં કપડાંમાં પણ ચકચકતી કાંતિ પરથીજ તેમની અંદરની સ્થિતિ વર્તણૂક આવે છે. તેમાંનાં ઘણું કુટુંબો, પારાસરે. પ્રભુ તથા પંચમદ્ર તો સૌથી પ્રસિદ્ધ છે. પારાસરે કુટુંબના ૩૦ રાજપુત રાજાઓ યજ્ઞમાન છે. પંચમદ્ર તથા સીંગણે કુટુંબના પંચમદ્રા શિખો

માત્ર યજ્ઞમાન છે. ગાયધણી કુટુંબને મુખ્યદાના બાદીયા હુદાણા મંગેસા જે દેશી, રાત્રીએ તરફથી તેમનામના ધણી સાળીયાણા ઘેર બેઠાં મળે છે ! ગાયધણીએની ખીજામાં સરકાર તરફથી પશુ, બ્યારથી ચંદુલાલ દિવાન-પેસાદર ચવા ત્યારથી વર્ણસન મળે છે. આશ્રમદાતાની મંગેસાતા ધનના સ્વીકારમાં આધાર્ય નહીં થવા દેવાની તેમની ધાર્મિક કિદારતા પ્રસંગે પાત્ર છે. પ્રથમ ત્યાંના દેશસ્થ કોકણસ્થ વગેરે જૂદી જૂદી કામના બ્રાહ્મણો વચ્ચે એટલું વેર, વૈમનસ્થ તથા દ્વિપ હતો કે એક પંક્તિએ બોજન કરવા તો શું પણ સરાવવા પણ સાથે બેસના નહીં ! કમીઠું બીજું સાધમ એ છે કે, ચાંદી વગેરેનાં પાત્રો તેઓ પોતાના યજ્ઞમાંનો વગેરેને બેસવાનો ધંધો પણ કરે છે, ને તેઓ એ પાત્રો બનાવવાને પાંચાશેને નિયમિત રીતે નોકર રાખે છે. કેટલાક તો હવે આજા પૈસા ચંવાથી માત્ર વ્યાજવંદુ તથા દુકાનદારી કરે છે. બિખતો કોઈને માંગવી પડતીજ નથી.

ચિત્તપાવન અથવા કોકણસ્થ બ્રાહ્મણો તેઓ હમેશાં ગૌર વર્ણના, તથા નાનુક બાંધાના હોય છે તેમની સંખ્યા નાસિક પેશ્વાઓનું થવા પડી ચક્ર છે. પેશ્વા રહુનાધંશવનો નિવાસ (રાણોબા) નાસિકમાં (૧૭૭૨-૩) હોવા કિપરાંત, તેનો બગિચો નારાયણરાય પેશ્વા પણ ત્યાંજ રહેતા. અને મરાઠા સદાશ તથા મોટા માણસો પણ એ કાળમાં ત્યાં નિવાસ કરતા. રાણોબાની પત્ની પણ ત્યાં રહી હતી ને પાસેના ગ્રામને આનંદવેલ નામિ આપી ત્યાં સુધી નાસિક. લંબાવવાને તેણે અનેક પ્રયત્ન કર્યા હતા. ૪ થા પેશ્વા માધવશંકરની મળા ઓપિકા બાંધેતાં નિવાસ ત્યાં હતો ને તેણે નાસિકને અનેક કુટો, મંદિરો તથા આશ્રમોથી વિશુદ્ધિ કર્યા હતા. પેશ્વાના આ જહોજ્જાલીના સમયમાં ચિત્તપાવનો નાસિકમાં વધી ગયાં હતાં. હવે તેઓમાંના થોડાજે બિશ્વાદત્તિ કરે છે. તેઓ ધન એકત્ર કરવાના બહુ શોખીન છે.

નાસિકની વેરયાઓ-તેમનાં બે વિચિત્ર સરકારો-ક્રિયાઓ તથા ધર્મ.

આ વિચિત્ર નાતિની ત્રીંધ લેવા વિના નાસિકનું વર્ણન અપૂર્ણ ગણાયો. તેઓની સંખ્યા તો ન્હાતી, સો, બસોનીજ છે. પણ તેઓ આ તરફ પ્રખ્યાત છે. તેઓની, બાપા હોડ-સ્તાની છે. તેમની બે ક્રિયાઓ વિચિત્ર છે. એ નાસિકિયો પ્રથમ, પોતાના રજસ્ત્રલા થવાના ૩ દિન વીતતાં ધંધામાં પ્રવ્રત થાય છે. આજ તેમનું લગ્ન છે. એની ધામધુમ ૧૬ દિવસ ચાલે છે. નાસિકિયો આ પ્રસંગે લગ્ન કરનારને ત્યાં આવે છે ને નાચે છે ને, બદલામાં જમે છે. વધારે વિચિત્ર ક્રિયા તે મરિસદીની ક્રિયા છે. આ ક્રિયા તેને મર્ચ તેને સેઠ આપવા તૈયાર હોય તોજ કરવામાં આવે છે, કેમકે તેનો મર્ચ મોટો છે. મીસાનો અર્થ દાંત રંચવાનો છે. તે વખતે જમાતને રોજ બોજન મળે છે ને મુજરા હટે છે. એક દિવસે એ કોઠરીને કુસાની વાડીથી નખથી ચોટલા સુધી શણગારવામાં આવે છે અને મુસલમાન કન્યા તો લગ્નનો વિધિ થાય છે. આ વેરયાઓ મૂળ હોડિ હોષ પતિત યદ્ય મુસલમાન ધર્મ પામે છે. નાસિકના પીરઝાદાની પ્રખ્યાત કબરમાં દર્શાવેલા સેવદ મદમદ પીરની નેઓ ખામ બકા-મીએ છે ને તેના વખતને દિને તેની કબરની આસપાસ મરત નાચે છે. તેઓમાં પણ નાતિ-પંચારણ, બીજાં હોડ નાતિનાં રીપજ્જીકો જેવુંજ છે. કોઈ નવીને જમાતમાં લાખસ યતાં

જાનિજોગન આપવું પડે છે. જમાતનો વ્યવસાય કરનારને દંડ આપવો પડે છે અથવા જાનિ જહાર મેંતાય છે !

નાસિકના સાંકુ મહાંતમાઓ.

આ અભ્યાસ કરવા લાયક ગ્રામ્યોની સંખ્યા નાસિકમાં બહુ ઓછી છે. તેમની ત્યાં મુક્ય સાત જાત છે. સન્યાસી, વૈરાગી, જોસાઈ, માનખાવ, કોનફટા, નાનકસાદી, તથા ચાર-ભંગી. આ સાધુમંત્રા કેટલાક રામકુંડપર ખેરી રહે છે. કેટલાક ઉદ્યાગામાં મધ્યાન્દમાં પંચાગિ તપ તપે છે, એટલે કે ચોતરફ અગ્નિ સળગાવીને પાંચમા સૂર્યનો અગ્નિ તેનો તાપ ૧-૨ કલાક સહન કરીને તેથી સુક્તિ થતી માને છે ! સિંહરથ વર્ષમાં જગરોનાં ઝુડા આવીને રામકુંડપર સમખડું સત્યાનાથ વાળે છે. ૧૮૭૨ ના સિંહરથમાં તેઓ ભાંગ પીને ગોદાવરીપર મેદા હતા. તેવામાં એકએક રેલ આવી ચડવાથી આશરે ૧૫૦ બસડાઈ ગયા હતા, ને નરનજ મોક્ષપદને પ્રાપ્ત થયા હતા.

સહેરનાં નરકમાંથી નદો !

નાસિકની આ સૌથી જલુવાળેજ વાન કહીને આં માયા કરતાં લાંબો ધંધ મંચસો વખ સંભાપ્ત કરીશું. નગરથી એક મોંઘજ દૂર યાંકથી રસ્તા ઉપર આશરે પાંચ એકર જમીન મ્યુનીસીપેલીટીએ વેચાતી લીધી છે. તેમાં ત્રણ મોટા પહોળાં ખોડાં કર્યાં છે. તેમાં થોડી રાખ પાથરી હોય છે ને તે પર સહેરનું મેલું નાંખવામાં આવે છે. બંગીઓ રાખ તંબા મેલાવું પાવડેથી રાજ સવારે મિત્રણુ કરી દે છે. તે પછી એ મિત્રણુ પાથરીને કે દહાણ સુકાવા દેવામાં આવે છે. આ સુકવેલાં મિત્રણુનો દગસો એક કોરે એકો કરવામાં આવે છે. દર વખતે નવી રાખ લેઈતી નથી. ઉક્ત મુકવેલું મિત્રણુ રાખને બદલે તે દહાણે અંતેકચંદ કામ આવે છે. માત્ર વરસાદમાં સુકવવાની બવરથી અસરકારક હોવાથી દરરોજ નવી રાખ લેઈએ છે. સુકી ઝાવડાં એ પ્રમાણે મેળવેલું નરક ખાતર તરીકે બહુ કામ આવે છે, એ કે વરસાદનાં વર્ષાનંદાં મિત્રણુની કીમ્મત ઓછી આવે છે. આથી ખંચ બહુજ ઓછું પડે છે. બીજે લાભ એ થાય છે કે, મેલું ગંધાવા મારે તે પહેલાં દહેસાં સુકાઈ જવાથી સહેરમાં તેનાં દુર્ગંધ કંઈપિ આવતો નથી. હોંદમાં આ પદ્ધતિ સૌથી કમ ગણાય છે. બીજું મ્યુનીસીપેલીટીએ મારે આ અર્ખનરો અંતુરણ કરવા લાયક છે. આવતા અંકમાં અંખંકનું વર્ણન આપીશું.

(સમાપ્ત)

ખતીજ પદાર્થ

અને

તેનાથી બનેલી ઉપયોગી બેસ્ટુઓ.

(લેખક-રા. સુનીલાંબ બાંપુલ, 'ત્રેપોલીન' ખોનાપાટું,
'પીટર ધી ગ્રેટ' બેંગેલુરુ કર્ણાટક-સુરત).

(૨)

ચાક (મથેતો).

ચૂનાના કાબોનેટની અનેક જાતો છે. તે માટેના ચાક ધણો જરૂરિયાત મળી આવે છે. ઉચ્ચાં દેશમાં એ ધણો મળી આવે છે. કાંઈ કાંઈ દેશો તો છેક જમીનના પૃથ્થ ભાગ સુધી ઉપર આવેલા ધણા વિસ્તારમાં પથરાયેલા હોય છે. ને તેના ઉપર ટુંકું ધારા હોય છે. તે પેટાં ચરી ખાય છે, અને ફેટલાએક ભાગમાં જમીનને તળીએ ધણે ઉટે સુધી હોય છે. ને તેના ઉપર ચીકણી માટી, રેતી, પથરા છલ્લાડિના યર સો સો ઝુટતી ઉંડાં ધણે આવેલા હોય છે. ફેટલીક વાર ટેકરીના મચાળા ઉપર પણ એ નજરે પડે છે. વળી માકવાળા ભાગમાં ચક્રમકના પથરાતા યર પણ માલમ પડે છે. ચાક એ કે મુરોપમાં ધણે ઉંડાણે મળી આવે છે તો પગુ, એ પદાર્થ પૃથ્થ ઉપર બનેજ દેશો મળી આવતો નથી. ફેટલાએક ભાગમાં તો તે બીજકુચ હોતો નથી. જેમ કે ઉત્તર અમેરિકામાં તે લગભર મળી આવતો નથી. ચાકની ઉપલબ્ધિ સમુદ્ર માંહેલાં પ્રાણીથી થયેલ છે. ધણીએક છીપે, ફેટલાએક જળચર પ્રાણીના હાંત અને બીજન પદાર્થ પડીને દુધાદ રહેવાથી ચાકની ઉત્પત્તિ થઈ દરો. સને ૧૬૦૦ માં મુંબાઈમાં ચાપા-દીથી ગાંધે દેવી જવાનો નેરો રસ્તો નીકળ્યો ત્યારે ત્યાં ખાણથી ગરના ખાણમાંથી છ સાંત ઝુટતી ઉંડાં ધણે એવો જ બુકો નજરે પડતો હતો. તેકાએ કરીને ચાકનું તળીયું થઈ જવાનો સંભવ છે. કચ્છના રણ છત્તાડિ પુરત જ્યેલા દરિયાના તળીઆમાં તે ધણો મળી આવવાનો સંભવ છે. દિલ્હીનામાં તે ધણે ઉંડાણે મળી આવે તેમ છે તથાપિ તે ક્ષાડવાની ખટપટ હજી કાંઈ ઉંડાણે થઈ હોય એમ જણાતું નથી. આ દેશમાં વપરાતો ચાક પરંપરા-થીજ આવે છે.

ચાક રંગે ધોળો, અને અપારદર્શક અને જરડ ખતીજ પદાર્થ છે. તેના ઉપર હાય-દ્રેવતાં તે લીસા લાગે છે. તેને દેવતામાં ગરમ કરીએ તો તેનો રંગ યતો નથી. પણ તેનું રણાંવર થઈને સુનો થાય છે. પણ તેનું વજન જિપ્સમથી અડધું થાય છે. કેમકે તેમણાં કાર્બોનિક આસિડવાસ ઉડી નાંખે છે. એનું બિચીટ મુક્ત રંગ હોય છે.

ઉપયોગ—ચાક અનેક કામોમાં ઉપયોગી પડે છે. તે છત્તારતના કામમાં આવે છે અને ખેતીના કામમાં આપનારા સહેલ જાતના ચાકને પકડીને સુનો બનાવે છે. અને ધણા કાણુ જાતના ચાકના દેશને ધર બાંધવામાં વપરાતી જગ્યાએ વાપરે છે. ચાક રંગે સફેદ અને જરડ હોય છે. તેથી નિસાળામાં પાટીયા ઉપર ધખાતો ચાક પોથી જાતના સહેલો વપરાય.

છે. વળી તેને પાટીને પાણી ભેગવીને અક્ષર લખવામાં. પણ આ દેશની નિસાલોમાં ઉપ-
યોગ થાય છે.

વળી ચાકનો ભૂંડો કરીને પાણીમાં પલાળે છે. ને તેને ઠરવા દીધે તેમાંની કાંદરીઓ તળીએ બેસી જાય ત્યાં મુઠી કર્યાં દીધે ઉપરનું પાણી નીતારી લે છે. તેમાં પણ તેના ઝીણા કણ પસરેલા હોય છે. તેને પણ ઠરવા દીધે પાણી કઢાડી નાંખે છે. એવી રીતે તૈયાર થએલા પર-
સી રંગનાં બુઝને ધાતુ અને કાચ સાફ કરવાને વાપરે છે. વળી એવીજ ભૂંડીને મુંદર ભેગાને ભોતો ધોળવામાં પણ વાપરે છે.

ચાકમાં આસિડ સાથે સંયોગ પામવાની શક્તિ હોય છે. વારંતે માલુમના કાકામાં અ-
પચર થઈને આસિડ ઉત્પન્ન થવાથી ખટા ઓરડાર આવવા લાગે છે, ત્યારે એનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. ઊંચે વગેરેને ચાકના કાકા પાણીમાં નાંખીને તેને ચાકવા આપે છે. એ
ધર્મને લીધે આસિડના ઝેર ઉપર તેના ઉતાર રૂપે ઉપયોગ થાય છે. આકસેલિક આસિડ, સમશ્વ-
રિક આસિડ, નેટ્રિક આસિડ, સ્પિરિટ ઓફ સાંટ, ક્લોરિડ આસિડથી ઝેર લાગ્યું હોય તો
તરત ચાક પાટીને પાછ દીધાથી તે ઉતરી જાય છે. ખીત ઉપરની સફેદી સોડાંરી લઈને તે
પાછ દીધી હોય તો તેથી પણ કાચડો થાય છે.

ઉત્તમ ક્ષુદ્ર જમીનમાં સ્વાભાવિક રીતે કેટલોક ચાક હોય છે. ખૂંદી ખૂંદી જાતની જમી-
નમાં તે વધના ઓછા પ્રમાણમાં હોય છે. પણ સારી જાતની જમીનમાં લગારે દોતોં નથી એમ કહી
જનનું નથી. જે જમીનમાં ચાક ઓછો હોય તે જમીનને ક્ષુદ્ર કરવા સાફ એક એકર ૪૦૦ ટન પ્રમાણે
ચાકનું ખાતર કાંઈ કાંઈ વાર નાંખવામાં આવે છે. ચૂનાના ખાતર કરતાં તેનાથી બે શાયદ
વધારે થાય છે. એકતો એક ચૂના કરતાં તેની અસર લાંબા વખત મુઠી રહે છે. વળી ખીચું
તેનાથી માટી દમટી થાય છે. જે જમીનમાં ચાક સેકડે પાંચથી વધારે હોય છે તે
જમીન પછી ચીકણી અને પાકવાળી હોય છે, અને તે જમીનમાં સેકડે ૨૦ ટકા ચાક હોય
તે એના કરતાં પણ ક્ષુદ્ર હોય છે. વળી ગાંઠી ઝીણી લોટ જેવી ભુકી કરીને તેની સાથે
અપરિનું તેજ ભેળી છુટો તૈયાર કરે છે. તે વડે બારીના ચારણમાં કાચ બેસાડવામાં
આવે છે એ બુઝાને પડી કહેવાય છે.

ચૂનાના પથરા.

ચૂનાના પથરાની બે મનો જણાય છે. (૧) ચૂનાના ગોળ પથરા જે કળીચૂનાના
પથરા કહેવાય છે તે (૨) ચૂનાની સિંચા એ બને ચાક કરતાં કાણુ અને મિશ્ર હોય છે.
ચૂનાના ગોળ પથરા કાળી જમીનમાં અને કાંપવાળ જમીન ઉપર પસરેલા હોય છે. તેને
એકા કરીને લાંબામાં પકવે છે એટલે કળી ચૂનો તૈયાર થાય છે. ચાટ એટલે સજાદી પર્વ-
તની તળેટીમાં અને તેને મધાને જ્યાં રાત્રી માટી હોય છે ત્યાં એવા મોડવા જડતા નથી. ખમ
કાળી જમીનવાળા પ્રદેશમાં એ દામ દામ મગી આવે છે. મુજરાતમાં કળીચૂનો મુરત
છડામાંજ એ કાંચણી બનાવે છે. ચરોતર અને અમદાવાદ છડામાં એનો અભાવ છે.
અને એવા ગોળવાર્ધક કાળી જમીનમાં ક્ષુદ્રપતા આવે છે.

ચૂનાની સિંચાએ ખાણમાંથી કઢાડવામાં આવે છે. અને તેના ઉપયોગ હમારત

બાંધવામાં થાય છે. આપણા દેશમાં એ પુષ્કળ ટેકાણું મળી આવે છે તે ખીજા દેશોમાં એ મળે છે. મુંબાઈ ઇલાકામાં સિંધ, કચ્છ, કાઠિયાવાડ, ગુજરાત, અને દક્ષિણનાં કેટલાંએક ટેકાણાં, નિમ્નમના રાજ્યમાં સાહ્યાદ્રીની આસપાસ તેજ પ્રમાણે ઉત્તર અને દક્ષિણ દિગ્ગતનામાં પણ ઘણે ટેકાણે સુનાના પથરાની આણી છે. સાહ્યાદ્ર તરફ અને કાઠિયાવાડમાં તો - સુનાના પથરાને જ - ઇમારતના કામમાં સર્વત્ર ઉપયોગ કરે છે, અને કાઠિયાવાડ માહેલા પોરબંદરના પથરા, આ દેશના ઘણા ભાગમાં ઇમારતને માટે નવ્ય છે તે પથરા પોરબંદરથી દક્ષિણ તરફ રાણાવાવ કરીને કર્મી છે, ત્યાં આગળ ગીરનો ડુંગર છે ત્યાં એ પથરાની માતમર ખાણ છે, તેમાંથી કઢાડે છે, અને તે ખાણ સુધી રેલવેનો ફાટો લીધો છે તેથી એ બહાર ગામ ચૂનાવણ સહેલું પડે છે.

સુનાના પથરા પણ અનેક જાતના થાય છે, પોરબંદરના પથરા જેવા કેટલાંએક સફેદ અને મોટા દાણાના હોય છે. સાહ્યાદ્રના પથરા કાળા, લીલા, ઘટ અને ઝોણા દાણાના હોય છે. ખીજા કાળા પથરા કરતાં તેના ઉપર સહેલથી કામ થઈ શકે છે, એ પથરા સાધારણ રીતે જો કે નરમ હોય છે તથાપિ ખુસી હવામાં રહેવાથી તેનામાં ઘટપણું આવે છે. પણ હવા અને પાણીની અસરથી તેને ક્ષીણતા આવે છે વાસ્તે જૂદા જૂદા પથરાની જાતનું ટકાવપણું જૂદું જૂદું હોય છે. કાઠિયાવાડ માહેલા એકલા પથરા ઘણા નરમ હોય છે, તેમાં રાજકોટની પાસેની લાલપરીની ખાણના પથરા તો આપણી ઇંટ કરતાં એ પોચા હોય છે. તેથી તે ઝટ ધસાઈ નવ્ય છે તેના ઉપયોગ ઇંટ પ્રમાણે કરે છે. પણ પોરબંદર અને સહ્યાદ્રના પથરા ૧૦૦૦ વરસ ટકી શકે છે.

જેવા પથરાનો ઇમારતના કામમાં ઘણો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. કારણ કે તે પથરાને પોલાણી કરવત વડે પાણી રેડીને કાપી શકાય છે. અને દક્ષિણથી તેને તાસી પણ શકાય છે. ગ્રેટબ્રિટનમાં પણ જેવા પથરા ઘણા મળી આવે છે. અને મોડી મોડી જાહેર ઇમારતો એથીજ બાંધવામાં આવે છે. એડીનબરોમાં શહેરના મોટા ભાગની ઇમારતો એવાજ પથરાથી બાંધેલી છે અને લંડનનું પાર્લામેન્ટ સભા ભરવાનું મકાન તથા સેન્ટ્રાલનું દેવળ એવાજ પથરાનું બાંધેલું છે. એ પથરા ચુરને પકવીને ખરચી ચુનો (છો) બનાવે છે. અને લીસી જાતના એવાજ પથરાની જાતને છાપવાની સિસા બનાવવામાં આવે છે.

આરસ પહાણના પથરા.

આરસ પહાણના પથરા પણ સુનાનેજ કારણેનું છે. અને ઉપર જે સુનાના પથરા કહેવામાં આવ્યા તેના કરતાં એ ઉંચી જાતના હોય છે. જે સુનાના પથરાની ઘટના સ્થિતિ રૂપ કણદાર સાંદ્ર હોઈને રેતી અથવા ખીજા કોઈ ભુકી વડે ધરીને જેના ઉપર સરાહકાર ચળકાટ આવી શકે છે, તેને આરસપહાણ અથવા સંજમરમર નામ આપવામાં આવે છે. આરસપહાણ ઉપર ખીજા જાતનાં પથરા કરતાં ઓછો જોઈ હોય છે, અને તેનાં પાનનાં પતરાં તો અરધા પારદર્શક પણ હોય છે. એ પથરા ઘણા રંગના હોય છે. તેમાં કેટલાંએક કાળા અને કેટલાંએક સફેદ રૂપ જેવા હોય છે. અને કેટલાંએક રતુમડા, પીગચવા, લીલા કે બદામી રંગના હોય છે. અને કેટલાંએક ઉપર જૂદા જૂદા રંગના ડાઘા અથવા રેખા હોય છે. ખીજા જાતના પથરાની જોખથી તેને એ રંગ મળેલો હોય છે. દિગ્ગતનામાં એ પથરા ઘણી જગ્યાએથી મળી,

આવે છે. જોધપુર સંસ્થાનમાં મંદરાણાંની ખાણનો પથર સફાઈદાર અને સફેદ હોવાથી તેના ઉપર નકશી કામ સાફ થાય છે. પાલણપુરના રાજ્યમાં રજપુતાના, માગવા વેલવેનું રોસાન રોહિયી પૂર્વના પ્રદેશમાં એવો પથર મળી આવે છે. અને અંબાજીની પાસેના પ્રદેશમાંથી પણ ઘણી જગાએથી મળી આવે છે. વળી રાણીના રોસાનથી પૂર્વમાં એક સોનારાની ખાણ છે. તેમાંથી આરસ મોટા દાણાનો છે. તે પથરા વડે લેનોનું ત્રીજૂરન દીપના નામે પ્રચલિત દેશ સંવત્ ૧૪૯૬ માં કુલા રાણાના અમલમાં બંધાયું છે. અને તે લેનોનું મોડું ધાગ છે. એ ઇમારતમાં ૧૪૪૪ એ જાતના આરસપદાણના રથબો છે. અને રજપૂતાનામાં એવા આરસથી બાંધેલા દેરાં હામ હામ છે કેમકે ત્યાંથી એવા પથર ઘણા મળી આવે છે. ક્રીસનગઢની પાસેથી પીળો આરસ મળી આવે છે. અને જગલપુરની પાસે નર્મદા નદીને બંને કિનારે આ સફેદ પથરાના ખડક છે. તેમજ ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાંથી એ જાતના પથરા મળી આવે છે. તેનો તાજાંમેહેજ જેવી સુંદર ઇમારત બાંધવામાં ઉપયોગ કરેલો છે, એવાજ પથરાની જગલપુરની મુર્તિઓ તો પ્રસિદ્ધ છેજ.

અત્રવર સંસ્થાનમાં જરી ગામ પાસે ધોળો આરસપદાણ મળી આવે છે, તેમજ લાંબી પૂર્વમાં છ મૈલ ઉપર દાદિકર ગામ આગળથી પણ મળે છે. ત્યાંથી ૧૬ મૈલ ઉપર રામખર્જની પાસે આવેલા મંડલામાં કાળો આરસપદાણ મળે છે. અને જયપુર સંસ્થાનમાં રંજાવામાં શુભાળી તથા કરડા રંગનો આરસ જડે છે.

ઉપયોગ:—સફેદ આરસની મુર્તિઓ, અને પુતળા કરવામાં ઘણાં વપરાય છે. એ કામને સાફ છટાસી દેશમાંથી તેની આવક ઘણી થાય છે. અને જમીન ઉપર પ્રસરણથી કરવામાં તથા કપર ઉપરના શ્રેષ્ઠ કાતરવા સાફ તખતિઓ તેમજ શોભાયમાન ઇમારતો અને દેરાંઓમાં નકશી કામ કરવામાં તે ઘણો વપરાય છે. હિંદુસ્તાનમાં દાણમાં ઇંદોલીથી એવા પથરા ઘણા આવે છે, અને જાહેર જાવલોમાં ધણાખરા યુરોપથીજ આવે છે. તથાપિ આપણા દેશમાં એ કામ કરનારા નાખીયા સજાતો છે કે જેણે દુનિયામાં પ્રસિદ્ધિ પામેલાં આપણે ઉપરના દેરાં બાંધ્યા છે. તેવા કારીગરો છે. અને આરસ પણ હામકામ જડે છે, તો ચુડાવાળાઓએ આ ઉદ્યોગ તરફ ધ્યાન દોડાવવાની જરૂર છે. અને સરકારે તેને ઉત્તેજન આપવું જોઈએ.

કાંચાવેસો ચુનો એટલે કોલ.

મકાન બાંધવામાં પથરા તથા છટાને એક બીજા સાથે મેસાડવા સાફ પોસેલા ચુનોનો ઉપયોગ કરે છે. તાજા પકવેલા ચુનો તથા ઝીણી રેતી અને પાણી એકઠું કરીને ચક્રીમાં નાંખીને પીસીને તેનો કોલ બનાવે છે. જે જાતની હો જાણ અને કામ વાસ્તે કોલ વાપરવાનો હોય તેના પ્રમાણમાં રેતી અને છોતું પ્રમાણ જૂદું જૂદું હોય છે; તથાપિ સાધારણ રીતે એક જાગ હો અને ત્રણ જાગ રેતી મેળવવામાં આવે છે. પથરા કે છટાની વચ્ચે કોલ પાથરીને તેને એક બીજા ઉપર એસાડે છે. તે ચુનો દવા મહિસા કાર્બોનિક આસિડ ગ્રાસ ને શોષણ કરીને કંઠણ થાય છે. તે તે વડે બંને પકડી રાખે છે. ચુનો મહિસું પાણી ચુકાઈને વરાળ રૂપે ઉઠી જાય છે. અને ચુનોએ દવા મહિસો કાર્બોનિક આસિડ ગ્રાસ શોષણ કર્યાથી તે પાણીથી એકાગ્રતા નથી. ને તેને લીધે પાણી અથવા સરદીથી પણ તે પોતો થતો નથી.

સુનામાં ઝીણી રેતી તથા ચિકણી માટી અને ખીલ કાંઈ અનિજ પદાર્થ હોય તેો તેનો કોઈ સારો અને છે. અને તે પાણીમાં ઘટ અને કકળુ યદિતે અગાસી કે ટાંક નેવો પાણીને લગતાં કામો ધણાં મજબૂત અને છે. તેમજ એવો બનાવેલો કોણ નદી ઉપરનો પૂલનો પાયા બાંધવા તથા સમુદ્ર અને નદીઓના કંબંધા પુસ્તા બાંધવા વગેરે, મજબૂત બનાવવા કામમાં વપરાય છે. એકલી છાંધી પાણીના કામ વાસ્તે મજબૂત બાંધકામ યદ્ય સક્તાં નથી. તેમાં રેતી અને માટીની જરૂર છે.

સિમેન્ટ.

સિમેન્ટ બનાવવામાં પથરા પથ્ર કેટલીક જાતોએથી મળી આવે છે. તે કોઈ અનિજ વસ્તુ સાથે મળેલા સુનાના પથરા હોય છે. તથાપિ સિમેન્ટ સુખ્યત્વે કરીને પાણીના બાંધકામ કરવા સાડ બનાવવામાં આવે છે. અજરમાં હાલમાં રોમન સિમેન્ટ અને પોર્ટલાંડ સિમેન્ટ એ નામની બે જાતની સિમેન્ટ રેવાવા માડ આવે છે. તેનું કુકું વર્ણન આ પ્રમાણે કરીએ છીએ:—

પથારીના સુનાની જૂદી અને પુરોણાના નામના નરમ અને સછીદ પથરાની જૂદીને મરંખા પ્રમાણમાં એળીને રોમન સિમેન્ટ તૈયાર કરવામાં આવે છે. તેપસંતા ઉપસાગરના કિનારા ઉપર પુરોણી ગામની પાસે એવા પથરાની અનેલી રેતી મળે છે. તે ઉપરથી એ નામ પડેલું છે. અને રોમન, લોકોએજ, એનો શોધ કરીને પાણીના કામમાં ઉપયોગ કીધી તે ઉપરથી તે રોમન સિમેન્ટ કહેવાય છે. પુરોણા રેતીમાં સેકેડ ૪૫ ટકા રેતી અને દસ ટકા લોદાનો કાટ એટલે આકસાઈડ હોય છે. આક અને ચીકણી માટીને લોજમાં નાંખીને તેમાં પાણી રડી કુટે છે. ને ત્યાર પછી તે કુટેલા ગારાને ખીલ લોજમાં મૂકીને કેટલાએક દિવસ રાખી મુકે છે. ને પહેલા લોજમાં જે તળાએ રહે છે તેને લોદાના તાવકામાં સુકાવીને ગરમ કરે છે. ને પછી એક બે દિવસે ટાકું પડ્યા પછી બહીમાં મુકીને પકવે છે. ને પછી ખાણીયામાં ઘુટીને છુકો કરે છે. એટલે પોર્ટલાંડસિમેન્ટ તૈયાર થાય છે. તેનો ઉપયોગ કરતી વેલાએ તેમાં થોડી એક રેતી ભેળે છે, જે કામને વાસ્તે સિમેન્ટ વાપરવી હોય તે કામના પ્રમાણમાં રેતીના ભેળનું પ્રમાણ જુદું જુદું હોય છે. હમારતના કામમાં એક ભાગ સિમેન્ટ અને ત્રણ ભાગ રેતી નાંખે છે. અને કકત ઉપર નાંખીને કુચો કરવાનો હોય તો એક ભાગ સિમેન્ટ અને ત્રણ ભાગ રેતી ભેળવે છે. અને એ એકલા યએલા મિશ્રણનો એક વૃતિયાંસ પાણી ભેળે છે. હિંદુસ્તાનમાં કલકત્તામાં એ બને જાતની સિમેન્ટ બનાવવાના મોટા કારખાનાં છે. તેમજ મેસર્સ ટાટા કંપનીએ હાલમાં પોરબંદરમાં સિમેન્ટ બનાવવાનું એક કારખાનું ખોલ્યું છે.

જાંસમ અને પ્લાસ્ટર ઓફ પારીસ.

તેજ આપણા દેશના મિરોળી અથવા શીરમોળા. જિંમ્સમના પથરા હિંદુસ્તાનમાં કેટલેક ઠેકાણે મળી આવે છે. શુજશનતા કાદિયાવાડ પ્રાંતમાં ચોંજળના રાજ્યમાં એ જયાબંધ મળી આવે છે. તેમજ મારવાડના કોમલમેરના કિલાની પશ્ચિમ તરફ રાણકપુરના જંગલમાં મકકરપારાના આકારનાં ચોસકાં જેવાં મળી આવે છે. એ બંને ઠેકાણાના નમુના મારી પાસે છે. મારવાડવાળા ચોસકાં પારલર્સ છે. તેને ઉજેજમાં મેલેનાઈ કહે છે. વળી કોલાપુર

સરેયાન માહેલા જીવનમાંની પાસેથી ખસી જોવા પડ્યા મળે છે. અને તે વિલાપની પ્રમાણે જ ઉપયોગમાં આવે છે. કોઈકાંડમાં પણ આર પાંચ ઠેકાણે જોની પાણી છે. અને કાન્સમાં રાજવાની પારિસ શહેરની પાસેજ તેની પાણી છે.

જિંસમ એ નરમ સફેદ અનિજ પદાર્થ છે, અને તે નરમ હોવાથી નખ વડે જોલી શકાય છે. અને એને ચળકાટ પણ છે. એ લગભરેક પારદર્શક અંધવા પ્રકારે બેધ હોય છે. આનીજ એક બીજી જાત છે તેને આસાખ્માસ્ટર કહે છે. તેનો ઉપયોગ નક્કીદાર વાસણો અનાવવામાં કરે છે. તે અતિ ધોળો હોવાથી તે વાસણો તેવું કામ સરાજી ઉપર પણ થઈ શકે છે. તેનાં પવાલાં, પુતળાં, પેટીઓ વગેરે બનાવે છે. એનાથી ઉતરતી જાતના પથરાને પકવીને બૂટી કરે છે. હાથમ સલકયુરિક આસિડ સાથે યુનો બળીને તૈયાર થએલો પદાર્થ છે. તેથી એને યુનાનો સંકેત કહે છે. અને એમાં કુદરતી રીતેજ કેટલોક પાણીનો અંશ રહેલો છે.

જિંસમના પથરા બહીમાં પાછીને ટુટવાથી એવું ચુર્ણ ઝટ યાય છે. તેનેજ પ્રાર્થર એક પારિસ કહે છે. એ ચુર્ણ પહેલ વહેલું પારિસ શહેરની પાસેજ કરવામાં આવ્યું હતું, તે ઉપરથી એવું નામ પડેલું છે. એ બહો પાણીમાં પલાળવાથી તેની હુમલી બને છે. ને સુકાઈ પછી ફોલની પેઠે સખ યાય છે. તેથી એનો છોની પેઠે ઉપયોગ યાય છે. હમારો માહેલી મકલીદાર છત, યાંબલા, મેદરાવ ઉપરના વેલચુદા, ટુનો વગેરે બનાવે છે. અને આરસપદાર્થના સાંધા બેસાડવા સારૂ ઉપયોગમાં લે છે. તેજ પ્રમાણે પદક, પુતળાં, ટીંગલીઓ તથા તેનાં બીજાં અનાવનામાં તમા રીરીઓ ટાઇપ એટલે કાપમ છાપવાના અક્ષરોના બીજાં બનાવવા માટે પણ એ વપરાય છે. આખણી ચુન્નરાતી હોવાંચનમાળા આ પ્રમાણે તૈયાર કરેલા રસાથી છપાતી હતી. વળી એના બનાવેલા બીજાં (મોલ્ડ) માં ધાણનો કે કાચનો રસ રેડવાથી આખેડુળ તેની નકલ યાય છે. અને છોલાણું કરવા સારૂ બપારે તે ઉપયોગમાં લે છે ત્યારે એ ત્રાપાણુની બરાબર માહે રેતી બેળીને કામમાં લે છે. પણ બીજાં તૈયાર કરવામાં તે એકલુંજ વાપરે છે. આખણુ દેશી વેદો પણ તેના આસડના કામમાં ઉપયોગ કરે છે.

અપૂર્ણ.

મારી આભડછેટ.

(લેખક-શ. અમૃતલાલ મુંદરજી પટ્ટીવાર)

ખુદાઓ ! પ્રથમ મને આભડછેટ પાળવામાં બહુ મજ પડતી. કારણ કે હું જેમ સમજતો કે આભડછેટ પાળવાથી બહુ પવિત્રતા રહી શકે છે, આભડછેટ, પાળવાથી મને અંકુશમાં રાખવાતું થીખાય છે, આભડછેટ પાળવાથી કેટલીક જાતની અમરોઈ લોભતા લેનાં આવડે છે, આભડછેટ પાળવાથી કેટલીક જાતની તિતિલા સહન કરી શકાય છે, આભડછેટ પાળવાથી મનમાં કેટલીક જાતનું બળ આવી જાય છે, અને આભડછેટ પાળવાથી ધર્મનાં કેટલાંક નિયમો જેની મેળે પાળી શકાય છે. માટે આભડછેટ પાળવામાં મને બહુ મજ પડતી હતી. પણ અરસોસ કે એ કાંઈ એટલામાંજ અટકી રહેતી નહોતી. પણ જેમ જેમ આભડછેટ વધતી જતી હતી, તેમ તેમ મારું અભિમાન પણ વધતું જતું હતું. તેથી મને જેમ લાગતું કે, અમેજ સાથી હયા છીએ અને ખીજ સા આમારાથી નીચા છે. એટલુંજ નહિ પણ આવી લાગણી દ્રઢ થઈ જવાથી આતુભાવની ધૃષ્ટી સંગ્રાહમાંથી નુકા ખમતો જતો હતો. અને છેડા વગરના અમેદના રસ્તામાં જવાને બદલે હું હુંકા 'સરકા'માં પડી ગયો હતો. તેમાંથી બચારી લેવા માટે મારા વિચારમાં આવતી એક દિવસ મારા બદલાએ મને કહ્યું કે બેટા ? મોક્ષ ક્યાં છે ? મોટાપના અભિમાનમાં કે નમ્રતામાં ? સાને નીચા ગણવામાં કે સાને હાંમે ચડવવામાં ? ખીજઓને તિરસ્કાર કરવામાં કે ખીજઓને મદદ કરવામાં ? બાહ્યથી વધારવામાં કે બાહ્યથી તોડવામાં ? જિનનભાવ રાખવામાં કે સમાનતા રાખવામાં ? નાનકડા કુડાળામાં કે છેડા વગરના અનંતપણામાં ? બનાવટી બંધનોમાં કે કુદરતી છૂટાપણામાં ? અને તને મળતી તારા નજવા સ્વાર્થની કરપતા પ્રમાણે રચ્યા કરવામાં કે પ્રભુનાં હુકમો પાળવામાં ? બોલ, મોક્ષ ક્યાં છે ? જે સાંભળીને હું સરમાઇ ગયો અને શું જવાબ દેવો તેનાં વિચારમાં પડી ગયો. એટલામાં મારા બદલાએ કહ્યું કે બેટા ! હવે તારે આભડછેટની જાળમાંથી છૂટવું જોઈએ. અને હવે તારે જમતમાં આતુભાવની ધૃષ્ટી સંગ્રાહ વધારવી જોઈએ. એ સાંભળીને, મેં પૂછ્યું કે " તારે શું આભડછેટ પાળવા એ ખરાબ છે ? શું એથી ચમ્પી જાતનાં પ્રાપોથી નથી બચાતું ? શું એથી મન નથી રોકાતું ? અને શું એથી ધર્મ પાળવામાં એક જાતનું બળ નથી આવતું ? " જે સાંભળીને મારા બદલાએ કહ્યું કે, " બેટાક, શરૂઆતના વખતમાં સાધકને આભડછેટની કેટલીએક જાળો પાળવાની જરૂર છે, એ વાન સાચી. પણ આભડછેટના અભિમાનમાં કાંઈ મારા છવોને દલદા ગણાય નહિ. આભડછેટના ખુમારીમાં કાંઈ આતુભાવની ધૃષ્ટી રેનેહની સાંકળને તોડી નંખાય નહિ. આભડછેટનાં બદા-રનાં બનાવટી બંધનો સાથે કરીને કાંઈ ધર્મીક આત્મિક સક્રિયોને રાણી નંખાય નહિ. અને એકકસ સંજોગોને લીધે પોતાના મનને મળી મએલી આભડછેટ પાળવા સાથે કરીને કાંઈ મારા હુકમો તોડાય નહિ. માટે તારે હવે આભડછેટની જાળમાંથી છૂટવું જોઈએ, કારણકે

આપદાશની રીતિ પ્રમાણે અમે સૌથી હંચા છીએ એમ સમજા કરવું અને એ ખુમારીમાં ખીજાઓનો તિરસ્કાર કરીને મનમાં કુલાયા કરવું એમાં કાંઈ ગોરી વાત નથી. પણ બ્ય-દારિક દ્રષ્ટિએ પોતે હંચા છતાં પણ પોતાના સ્વાર્થનો ભોગ આપીને પોતે નીચે ઉતરવું અને ખીજા નીચે રહેતાઓને ઉચે ચડાવવા એજ ખૂબીની વાત છે, એજ માણે બહાણું કામ છે. અને જે મારા કૃપાંવાદ હોય તેનેજ એ કામ હું સોંપું છું. મારે જે તારે મારા રસ્તામાં આગળ વધવું હોય તો હું નીચે ઉતર અને નીચે રહી ગએલા તારા બંધુઓને ઉપર ચઢાવું એમ કર્યો વિના તારે આરો આવવાનો નથી ”.

બંધુઓ ! મને મારા બહાણાનો આવો હુકમ થયો છે. મારે હું તમને કહું છું કે જે તમે પણ આમર્ત્ય કાંઈ પાળી શકો તો ધ્યાનમાં રાખજો, જે કે હું પોતે તો હજી સુધી એ હુકમ જેવો પાળવો જોઈએ તેવી રીતે પાળી શકતો નથી અને પોતે સમયોર્થમાં પડશે ભડકે છું ! પ્રભુ ! દયા કરો. દયા કરો. દયા કરો. આ તમારી કૃપાનો લાભ નહિ લેનાર ઉપર દયા કરો.

સાહિત્ય સમાલોચન.

દ્વિછત્ર વધ—કર્તા શ. દોલતરામ કૃપરામ પંડ્યા, નડીયાદ. પ્રકાશક શ. નથનસુખલાલ દરિલાલ પંડ્યા, એમ. એ; એજએલ બી. સેલીસીટર-મુબઇ દાદોશી, ૩૧, હમમ રસ્તો, કોલ, મુંબઈ. બીજી આરતિ, પાનાં ૧૫૦. કાગળ અને પૂઠું ઉત્તમ, છપાઈ “ નિર્મલસાગરની ”.

(ગતાંકમાં ઉક્ત ગ્રંથનું અવલોકન રચનાભાષી અપૂર્ણ આવેલું હોવાથી બાકીનો આગ નીચે આપવામાં આવે છે. તૃતીય સત્ય)

સીતા પણ આનો ઉત્તર આપતાં આદર્શ શું છે. તે કેટલાં જાણે છે, અને કહે, છે કે તેને આદર્શ જે પાળી ન શકાશે હોય તો પુનર્જન્મ ભલે થાય—

મતલબ એકાદ એક જાણીએ, મનુષ્યોનાં, મનુષ્ય નહીં, મનુષ્યોનાં,

વિષયથી પણ જે પડતું ચરે પુનર્જન્મ ભલે કરવાં ફરે.

મૃતવણી વિસરી નહીં સુંદરી, ધરમયાગ કરી મદની બરી.

વિજ્ઞાનમાં વ્યભિચાર ધણી કરે, પુનર્જન્મ બંધે કરતી ફરે.

યુવક વાકપટુ સુંદર ને બળી, નિરખતાં વિષયે થઈ પુલકી,

કુટિલ કર્મ અદોનિશ આદરે, પુનર્જન્મ ભલે કરતી ફરે.

અમલ અંતરમાં મને ચાલતાં, હૃદયવદનમળી છવિ ધારતાં,

ન શાખતાં રમણી રમણી ફરે, પુનર્જન્મ ભલે કરતી ફરે.

મન સચવત તો પણ જે પતિ, હૃદયથી સમજે પ્રમદા પતિ,

મન વિહાર પછી સજી ના ફરે, પતિવ્રતા છાશે પતિને ઠરે.

— રાવણ અનાતિથી સીતાનું દરજી કરી લાગ્યો હશે, તેથી પુત્ર. — અગતી રાવણપુત્ર — ઉદ્ધતને રાજાગણમાં જવું પડ્યું. તેની સ્ત્રી સુલોચના એ પ્રસન્ન કહે છે:—

નય ને યરા આજ લની કરતાઃ અજળા જનના બધ સંહરતા;
અતિ પ્રીતિ ધરે જવ હોય સતી, કથમ છેક અહ અદલાઈ મતિ !
નયમ આપ તાની ત્યમ અન્ય-પ્રિયા, કથમ તે પ્રતિ યાય અયોગ્ય દિયા !
કુળ ધર્મ યજી પતિ ! તાત ખરયા ! ધિક ! કેમ થઈ વિપરીત દશા !
કદિ સારસ-જેડ જુદી કરતાં, રવળી મરશે વધુને ધસતાં;
કડળી ઉડનાં મસ આંતરડી, કરશે વિનુ આંખ ઘણી કરડી.
રવિવંશજ સાથ પ્રપંચ કરી, અજળા-જન સાહ-વિહીન હરી;
રાડ જિનુકે શ્રી અધિરાજ યથા, ઉપકાર છતાં ન અણાર્થ દયા.
ન પટે, ન પટે, મુજ પ્રાણપતિ, દરવી વિવધાર્થ પવિત્ર સતી:
કુળ-દીપક કાળજ કેમ અરે ? રવળે ન સુધા વિથ દોષ ધરે.

વીરવપુર્ણ વાળી અને મુંદર અવંકારવાળી આ લીડીઓ બોલ્યા પછી સુલોચના કંપકેરી છે.—

રાશિદીલુ ભવાન્વિત છે રાજી, પતિનીલુ જાણાય મુકી સજી;
નયમ પુત્રવિના મર ગાણુસડું, ત્યમ નીતિવિના અતિ શરપજી.
ધન ખીર જનો કદી મેળવશે, ખજુ ધર્મ વિના ન મહી રાકશે;
નય ન્યાય વિવેક મુખર્મ ધરે, મુખ સાંતિ મુધારસ પાન કરે.
ગજશૂકર સિંહ બંધિત ધણા, પણ સર્વ અશીન મનુષ્ય લણા;
પળ નીતિ સમીપ ન રૌર્ષ છે, જગચક્ર મુનીતિવિના અટકે.
સાદ કે,—

(રોહડ)

કૈાચ વાગીને હોંસથી કેળાં લણવા અપ,
મૂરખ તેને માનવે, હોય રંકે કે રાય.
રાવણના વ્યભિચારનો, કરી મુરારિ પસ,
અછત નામ ધરાવતો, થયો કાળનો બસ.
મઠિ ત્યજીને કુદૃષ્ટિ, અટી મુકતિનો સંગ,
સિદ્ધ કરી પુરુષાર્થને પ્રકટ જુવે શીરંગ.

કાન્ય જાનુ મુંદર છે, અને હાથમાં આન્યા પછી પૂર્ણ કર્યા વિના ઊડવાનું મન થતું નથી, આજકાલે તો આવી કાન્યોનાં રવળનાં યથાં છે ! અમારી બતાવણ છે કે આ કાન્ય રસિકે કાન્ય જરૂર પાંચતું ધરે છે. રા. નયન પંડ્યાએ આવા મુંદર કાન્યનો રસ અમને અપાડવા માટે અમે તેમના અનુમદીન છીએ.

રવર્ગની સરક—પાડું પૂડું. પાનાં ૪૦૦ ઉપરાંત. કાચગ એન્ટ્રીક, કિંમત ર. ૧] હાથી બી. હડીંગ, કાલબાદેવી રોડ, મુંબઈ. કર્તા પાસેથી પ્રાપ્ત.

પુસ્તકનાં નામની પછી અમે 'દમયંત્ર' લેખકનું નામ લખીએ છીએ. પણ આ પુસ્તકમાં અમે તેમ જણી જોઈને કંઈ નથી. કારણ રખડ છે. 'રવર્ગ' નું નામ આજકાલે તેના લેખક હોવાનો એકલો પક્ષ રાખનાર રા. અમૃતલાલ મુંદરજી પટ્ટીયારજી નામ તરફ ચાલે આવે છે. આ પુસ્તક રા. પટ્ટીયારની 'રવર્ગસીરીઝ' માં દરમિયાન આવે છે, અને પ્રસ્તાવનામાં પોતાના આજકાં પુસ્તકને જોડે એ પુસ્તકને બેડ બતાવનાં કર્તા લખે છે કે: " આ પુસ્તકનું નામ 'રવર્ગની સરક' રાડવાનું કારણ એ છે કે એમાં જે જે બાબતો આવેલી છે તે દરેક રવર્ગને સીધે રસ્તે બતાવનારી છે." પોતાના પુસ્તકોમાંના પુનરક્ષિત હોવાનો

ખયાલ કરતાં લેખક લખે છે કે:—“ ભક્તિ માર્ગનાં પુસ્તકોમાં, તેના નવા નવા રૂપમાં, અને જુદાં જુદાં પ્રકારોથી વારંવાર એની એ વાતો કહેવામાં આવે છે. કાશ્મીર કે ત્યાં સુધી એની એ વાતો વારંવાર લોકોને કાને પડે નહિ ત્યાં સુધી સાંસ્કારિક હોંકારીને તેને પડી શકતા નથી. ” અમે કહીશું કે ત્યાં સુધી એમનાં પુસ્તકોનાં નામ રચર્ચ સંબંધી હશે ત્યાં સુધી તેમાં પુનરુક્તિ હોય આવેલાં સર્વથા સ્વાભાવિક છે.

પ્રસ્તુત પુસ્તકમાં ૧૬૬ દાખલા આપવામાં આવ્યા છે, એને તે જગ્યાએની માફક, ‘સૂચક પાત્ર’ કહેવા નીચરે, એવો ગૂણ સંબંધ છે.

જગવિખ્યાત પુરૂષો (ભાગ ૨ નો)—અનુવાદક રા. રત્નસિંહ, દીપસિંહ, પદમાર તથા મંગલકાંત બદવણ કચ્છર પ્રકાશક. “ સરતુ ” સાદિલ. “ માર્ગ ૩૦૦. પાત્ર પૂરું, ક્રીમિત ગ્રામ (પિરિટા, માફ).

ચરિત્રમાળા, પુસ્તક ૩૫-૩૬ ના આમણકોમાં કલ્પિત, જનસન, અને ઈસ્ટલો એ બધા પાત્રો મદા પુરૂષોનાં ચરિત્રો આપવામાં આવેલાં છે. જનસનના ચરિત્રમાં આ માસિકમાં પ્રકટ થયેલા ચરિત્રનો પણ આધાર લેવામાં આવ્યો હોત તો વધારે સારું થાત, એવો અમરોદો નક્કર મત છે, એ જણે મદાપુર માતા ફાટાની પણ યાદી અગત્ય જણાવી નથી.

પણ આપાંતરવિષે કંઈક જણવું અમે અમને બહારી જણાય છે, કાશ્મીર કે આ પુસ્તકના આપાંતર કારણ અત્યાર પૂર્વે અનેક આપાંતરો કર્યો છે અને કરશે, અને તેથી જ તેમને વિશેષ પ્રયત્ન શિવાય સુધારી શકાય તેવી બહોળા બતાવી દેવામાં આવે તો સારું. પણ તેથી કાંઈએ એમ ન ધારવું કે એ બહોળાઈ રસમાં ફાટી થાય છે, એ બહોળાઈ ચરિત્રના લેખની ઉત્તમતામાં વધી આવતો નથી, આપા સજ છે, અને આ ચરિત્રો પણ સારાં લખાવાલાં જણાય છે.

અનુવાદકોએ અમરોદો નીચલી રચનાઓ ‘વાન આપવાનું’ છે:— ‘ દમણ ’ ને બદલે ‘ અધુના ’, ‘ પાતાના ’ ને બદલે ‘ રવતના ’, ‘ ધરમ ’ ને બદલે ‘ શુદ્ધમ ’, ‘ જો ’ ને બદલે ‘ ચંદ્રકાશિન ’, ‘ તંત્રજ્ઞાનીમાં ’ ને બદલે ‘ તંત્રજ્ઞાનીની અંદર ’, ‘ જગેર પ્રયોગો જેમ કહ્યું-કહોર હાથે છે તેમજ ’ કામ ’ ને બદલે ‘ કામગીરી ’, ‘ બનાવ ’ ને બદલે ‘ પ્રકાર ’, ‘ સભા ’ ને બદલે ‘ મંડળી ’, ‘ તંત્રજ્ઞાનકાર ’ ને બદલે ‘ કાંઠગરીકાર ’, ‘ સ્વાભાવિક રીતે ’ ને બદલે ‘ સાદરક રીતે ’, ‘ જેવા માણી પ્રયોગો પણ સારા લખાયા નથી. આ અપરિચિત મરાઠી શબ્દોને લાંબાં એક ટેકાણું (પાત્ર ૨૭) કાલ મુકુન્દીદે માતાની અક્ષરોને ઉપયોગ કરી ‘ સાદરક રીતે ’ ને ટેકાણું ‘ સાદરક રીતે ’ કરી નાંખ્યું છે. વળી મરાઠી ઉચ્ચારો મુજબ લખાતા ઇંગ્લિશ શબ્દોને પણ તેમજ મૂળ સ્વરૂપ આપવું ઘટે છે. મરાઠીઓ સાદા ‘ વ ’ ને બદલે ‘ વ્ડ ’ લખવાતા, કેટલાક અધુનિક સાયદોનાં માફક, બહુ રોજનીન જણાય છે, તેમજ તેમના ખીલ કેટલાક ઉચ્ચારો પણ વિચિત્ર હોય છે. દાખલા તરીકે આજ પુસ્તકને ૧૪૬ મે પાને ફરોન ‘ ટમ ’ મદાકાંત મીઠાનના Paradise Lost નો ઉલ્લેખ છે. બૂધ મરાઠીમાં તે “ યારા ટેસ લોરટ ” લખાયું હોવું જોઈએ જે પરથી અનુવાદકે પણ તેમજ રાખ્યું છે, જે ઉચિત નથી. મુરબાનીઓ જણ, સારે નસીબે, ‘ પેરદાઈસ લોરટ ’ નો જોયે છે તેથી મીઠાનના ઉચ્ચ પ્રખ્યાત કાવ્યનું નામ પાત્ર નેણે સાંભળ્યું હોય તેવો અનુવાદક કદી પણ મરાઠી ઉચ્ચાર રાખવું નહિ. અમે આશા રાખીએ છીએ કે અનુવાદકો અમરોદો આ રચના પર લક્ષ આપશે.

અહિરજન-કાવ્યકલાપ—સચિત્રક અને પ્રકાશક રા. દયારાજે બાંધરાજે શુક્લ, આસિ. મારતર, ‘સાવજનિક દ્વાર્મ રક્ત, મુરત. મુદ્ર સંખ્યા ૨૨૫. ક્રીમિત હરા આના, કાપું પૂરું.

અહિરજન કહેતાં પ્રયોગો નામર જાણીતા પ્રાચીન અને અર્વાચીન કવિઓનાં કાવ્યોમાંથી ચૂંટી કાઢેલાં કામ કાવ્યોનાં આ સહીક સંચદ છે, અને રા. મળીસંકર રત્નજી બટ તથા રા. કેસવલાલ હરિ-રામ બટ જેવા પ્રખ્યાત લેખકોનાં કાવ્યોનો રસ એ સંચદમાંથી પીવા અપતો હોવાથી તે જ્ઞાતિ-અભિ-માણી પ્રયોગોમાં તેમજ અન્યોને પણ ઉપયોગી થઈ પડવાને ખૂબી સંભવ છે.

સરતાં સાહિત્યનું : સાંતિપર્વ—પાનં ૮૫૦ એકાદનાં, મુદ્ર ૩. ૨૧ 'સોનેરી પાડ' પૃષ્ઠ ૧૨૭૧ દીનાળી સુધી ચાર આનાં એકા. કાળ ૬'૩૦-એન્ડ્રીઝ.

બૃહદ્વન્યમાળાના બૃહદ્ સાહસનો આ સાતમો મણકો છે, અને તે સંશોધન કરાવી દરેક શ્રેણીની સંખ્યાસાથે, તેમજ દરેક અધ્યાયની વિસ્તૃત અનુક્રમણિકા સંકિત, પ્રકિર્ણવિશિષ્ટને બૃહદ્ પાઠવાળી માધ્યાદૈશમાં પડયા સિવાય, પ્રકટ કરવામાં આવ્યા છે. "સુબલાદી" પ્રેરો મહાભારતનું આપું આપાંતર ૩. ૩૦, ની કીમતે બ્યારે બ્યારે પાડવા માયું છે, ત્યારે આ સંસ્થાએ તે ૩. ૧૨) માં, અને પહેલાંથી અગાઉથી નાણાં આપી આદક થાય તેને ૩. ૨૫) માં ત્યારે આ સંસ્થાએ માન ૩. ૧) રીપે-જીટ મેક્લી-આદક થનારને ૩. ૧૦) માં, તે આપવાની ચેબા કરી છે : મહાભારત, કે જે પાંચમા વેદ સમાન ગણાય છે, તેનો આવી સસ્તી કિમતે પ્રચાર : કાલા સાદ પ્રકટર્ષા સંસ્થાનો નનસમાનપર ખચિત બૃહદ્ ઉપકાર થશે, મહાભારતના અદારે પર્વમાં સાંતિપર્વ નિરશક સાધી મુદ્દર તથા સર્વોત્તમ : ધર્મ પ્રતિપાદક પર્વ છે, તે પ્રથમ પ્રકટ કરવામાં ઉત્તમતાનો ક્રમ સચવાયો છે. કિમત માધ્યમકારક રીતે આપ છે.

હાંસરતાના મહાન પુરેષો (બાળ ૨ એ) પ્રકાશક "સરતું સાહિત્ય," અમદાવાદ. પૃષ્ઠ સંખ્યા ૩૦૦. મુદ્દર પાડ પૃષ્ઠ. વતમ કાળ, મુદ્ર ૨. ૧)

ચરિત્રમાળાના ૩૨-૩૪ મા મણકા વરીકે પ્રસ્તુત પુરતક પ્રકટ થયું છે. જેમાં મહાત્મા વ્રજારામ અને રાનડેનાં ચરિત્રો આપવામાં આવેલાં છે. પ્રથમ ચરિત્ર બીજા નિવસી રા. મગનલાલ દક્ષિણ મહેતાએ આપી થયેલી અનુવાદિત કયું છે અને બીજું મુખજ નિવસી રા. મગનલાલ મણેકલાલ જ્વેરીએ આપી રાનડે સિખિત ચરિત્રને મુખ્ય આધારે, પણ પુકળ બીજા ચરિત્રોનો આધાર લઈ, લખેલું છે. પાઠકો લેખકે રાનડેના સંસ્કૃત કુપારાના વિચારોનો અવધાસ કરી સંસાર મુખધારપર એક બૃહદ્ વાંચવા યોગ્ય પ્રકારનું પણ લખ્યું છે. એક મહાત્માએ એટલા બધા બહુતા છે કે તેમના ચરિત્રોની ઉત્તમતાં વિષે જે મુન છે નહિ અને તેથી નિરોધ કહેવાની રસા નરર રહેની નથી.

નરરીય ફેરવવાની કુચી—લેખક રા. અમૃતલાલ મુદ્દર પડીયાદ. પ્રકાશક મકંત્રાજી મ. શ્રીનંદ વ્યવસ્થાપક અને માલિક—"આર્થ" સુધારક. "જોડરા. પાનાં ૮૫૦ એક પેડ ૧૩૨, કાળ ૬'૩૦, સારાં કિંમત માન ચાર આના.

રા. અમૃતલાલે પોતાની સ્વર્ગની સોજ એન્ડ્રીઝીયે એવ ને કાંઈ બેચાર થીએનો વ્યાપાર હયાં છે તેમાંની આ એક છે, અને તે વાદરો માવના વસ્ય સિદ્ધિર્ભવતિ તાદરો ના સિદ્ધાંતપર સ્વ-નામાં આવેલી જણાય છે. દરેક ચીજ નરરીયથીજ વાય છે એવી ભૂતબહેલી સાધારણ નનસમાજની મા-ન્યતા દૂર કરવાનોજ લેખકનો પ્રયત્ન હોવાથી તેમણે આ પુસ્તકને નરરીય ફેરવવાની 'કુચી' નામ આપ્યું જણાય છે. લેખક પુસ્તકની સમર્પિતમાં કહે છે : "શુભેચ્છા એ આપણું. દોષાયન છે...મરિ શુભેચ્છા દોષાયન (કે એને મરિ તેવા તોફાનમાં પણ જવાસીએ બગડવા રેતા નથી) પછી રાજ્યા એટલી હીરેહીરે, આગળ થયેલા...બચી જતોના આનંદ મેજવલો હોય અને ઉન્નતિના રસ્તામાં આગળ થયેલા મરિ મહાન ગતિ મેજવલી હોય તો શુભેચ્છાથી વિચળીપર કાણ મેજવતાં રાજ્યા...શુભેચ્છાથી સોમરસ પીતાં રાજ્યા નરમાંથી નરાયણ થઈ હોય તો શુભેચ્છા રાજ્યાં રાજ્યા (કાણ કે) મહાત્મા-ઓની એજ રાજ્યામણ છે, રાજ્યાનો એજ દુઃખ છે, ઈશ્વરી એજ છત્ત છે. " આદ્યધર્મ, આર્થ સુધા-રક ના પ્રથમ વર્ણની એક હાખર તેના આદકોને આપાયેલું. આ પુસ્તક સાધારણ પ્રાંત એ જાસ વાંચવા યોગ્ય છે, અને ચાર આના કિંમત પણ જુદું જુદું છે. . .

ઈન્દ્રિય—(એક સમાયોજક નવલકથા) કર્તા શ. વિષ્ણુ ઘોડદેવ કેવે. અનુવંદક શ્રીમતી સૌ. પ્રિયમતી શુક્લ. પાકું પૂકું, પાવાં ૨૮૦, કિમત રૂ. ૧ કામળ છપાઈ સાધારણ.

શ્રીમતી સૌ. પ્રિયમતી શુક્લ, કે જેઓ આમારી સમજા સુખ આનંદન સુધી એકલાં સી લેખક છે, કે જે મરાઠી બ્રાહ્મણોની શુભરાત્રી અનુવાદો કરી રાક્યાં હોય, તેમનાથી અમારા વાંચકો સુખ સિંચિત છે, તેઓ એક લેખક પિતાનાં લેખક પુત્રી છે. તેમના એક પુસ્તક “ જ્યારે સૂર્યોદય થશે ” ની સમાલોચના આગવતા ‘ સાય ’ થાં કરવામાં આવ્યા પછી તેમના તરફથી અમને આ બીજી લેખક થઈ છે, એટલે મધ વખતે પ્રિયમતી અનુવાદશક્તિની પ્રશંસા કરતાં દુઃખદ હૃદયે જણાવ્યું હતું કે એ પહેલે લેખ કરતાં લેખક પર વધુ વિશ્વાસ રાખવાથી હંતમ પુસ્તકની સુઠણી કરવામાં નિષ્ફલ નીવડ્યાં છે. પણ પ્રસ્તુત પુસ્તકમાં તેમના જણાવવા સુખ “ જે પાત્રો લાવવામાં આવ્યાં છે તે વ્યવહારમાં વારંવાર નજરે પડનારાં છે. વ્યભિચાર અને મહિરાદિ દુર્વ્યસનોમાં ફસાઈ પડવાથી મનુષ્ય પોતાપણું વિસરી જાય છે, અને ધૌણિક ડોકરી બાંધ, પછી કેવા કેમણે આવે છે એ આ પુસ્તકમાં વિસ્તાર પૂર્વક દર્શાવવામાં આવ્યું છે. પુનર્વિવાહની આવશ્યકતા છે; પરંતુ તે કરવામાં જે વિચાર કરવાની જરૂર છે તે ન કર્યોથી પાછળથી કેવી ફેરોતી થાય છે એ જાણસાહેબના હાલદરજીપરથી ચોક્કસ માલમ પડે છે. જુદાજુદામાં જન કરી દુનિયામાં ચોતાની હાંસી કરાવનારા યજ્ઞ યોગે આપણા સમાજમાં દ્રષ્ટિગોચર થાય છે, તેઓને શાશ્વત્વ હાલદરજી વિચારવા જોય મધ પડ્યા શિવાય રહેશે નહિ. સજ્જારામજી જેવા પૈસાને માટે ગમે તે કરનારાં ઇસમો પ્રજા હમણે હમણે નજરે પડે છે. જેમની સ્થિતિ આપરે દુઃખી થાય છે, અને કોઈકા જેવી કે રથાઓ, કોઈ કોઈ વખત મિત્રવાર્ધક કિંવા મહેતી બની સાસા ખાનદાન કુટુંબોમાં પગપેસારી કરતી દ્રષ્ટિએ પડે છે, તેવાઓના કેવાવખર ન જૂલતાં તેવાઓને દુરજ રાખ્યાં એ નૈતિક દ્રષ્ટિથી જોતાં હિતકારક છે. એક બીજીની પ્રસંગીયી યજ્ઞોનાં જન કેવાં સુખપ્રપ અને આનંદકર નીવડે છે તે જણાવવા અને ઇન્દ્રિયના જનપરથી રૂપ જોઈ રાકાય છે. નતિસેદના બંધન તોફાની નાંખવાથી ફક્કરાવને, જેમ જુદી જુદી ભંડળી બે સજ્જણી સ્ત્રીઓના લાભ થયો તેવા લાભ થવાનો સંભવ છે. નતિસેદથી સમાજની દાડમારી થાય છે, એ ફક્કરાવનું કહેવું મનન કરવા યોગ્ય છે. સતસંચ, સમાજ, રૂઢિ, અને આજુ જમાતાની સુધારણા સંબંધી સમયાનુસાર વિચાર કરી સામગ્રી સમયમાં આજ અને અગાઉ શું તે, તેમજ જુદરથાત્રમમાં સુખકર અને દુઃખકર માર્ગ કયાં છતાંદિ અનેક પ્રકારના પ્રસંગનાં વિવેચના યથારાશિત આત્રિપનાના આં પુસ્તકમાં પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યા છે. ” તે કે જેલોપિમાં, બાપામાં, વયા અનુવાદપદ્ધતિમાં સુધારાની દૃષ્ટિ ધણી આવશ્યકતા છે, અને મરાઠી નામોને જાહેરે શુભરાત્રી નામો મેક્યાં હતાં તો વધારે સારાં થીત, છતાં એક ‘ અખતા ’ ને હાથે યથેસા આ સ્તુત્ય પ્રયત્ન વધારી લેવા યોગ્યજ જણાવે જોઈએ. કારણ કે અર્થનો અનર્થ કરનારા કેટલાક પ્રુથ અનુવાદો કરતાં એમનો અનુવાદ થયો હરન્તે જરૂરિયાતો છે. વંધ-વ્યતો તોને કારી મા સહન કરવામાં એ પહેલની સાહિયપ્રવૃત્તિ મંદક-કરે, અને એ દિશામાં એમનો હતાહ વધે, એવું અમે ઇચ્છીએ છીએ.

શુદ્ધ સનાતન ધર્મ કેવો જોઈએ?—(અર્થોત્ “ આત્મારામ અનુભવ, પુસ્તક ૧ હા. નો હતારાઈ)—કર્તા અને પ્રકાશક ડોક્ટર આત્મારામ કેરવજી દ્વિવેદી, રિરેપેન્સરી, કચ્છ-અંબાર. પાનાં ૬૮, મોટાં ૩૬નાં કિં. ૪ આના (પણ કોઈ જુદરથ પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક, લખી મોકલે કે તેની ખારી પૂર્વોક્ત છે, અને તે તેણે બહાપૂર્વક વાંચ્યો છે, તો માત્ર બે આનાની ટીકીટ બીટવાથી મફત.)

ડોક્ટર આત્મારામજીના “ આત્મારામ-અનુભવ ” ની લાંબી સમાલોચના અમે ગઈ વર્ષે એક અરજના “ સાય ” માં કરી હતી. (એ આખી સમાલોચના પ્રેરણા પુસ્તકને અંતે ઉતારી લેવામાં આવી છે.) પૂર્વોક્તની પ્રતાવનામાં ડોક્ટર સાહેબે લખ્યું હતું કે “ જે દૃષ્ટિ અવનહારી લંબાઈ અને હંસાહ છે તેવા કામચ રહ્યા તો બીજા બાળો સાદિય, શંકયકરેણું અને વેધક વગેરેની નોંધના છે તે

પ્રગટ કરવા વિચાર છે. " પરંતુ કનો જાણે છે કે તેમના " ધૃત્યુત્ક્રિય પ્રતિભા ' સંવર્ધી પ્રકારે કંઈક અપુરું રહી ગયું હોય તેમ સૂચનાઓ કરી, " જે આ પુસ્તક રૂપે પરિણમી છે. "

પ્રસ્તાવનામાં જ્યોતિર્વિદે પહિલ કર્તા તિર્કને કટાક્ષ આપ્યા મોટી સનાતન ધર્મ વિષે કતાને પોતાને " એક તરફ તરીકે એક સનાતની મિત્ર સાથે જે સવાલ જવાબ થયા છે " તે આપ્યા છે; જેમાં તીર્થોનો પોતાનો અનુભવ તથા ત્યાં આલવી ધર્મતા પર સારો પ્રકાર નાંખ્યો છે અને હૃદય સનાતન ધર્મ તે વૈદિક ધર્મના છે, એમ વિશ્વ કહ્યું છે. કતાને આત્મ સનાતની પંડિત-કે જે, કંઈ નહિ તે ખાતરીમાં પણ, સત્યનો આદરો બધા સ્વીકાર કરવા હૃદય થાય-મળ્યો એ સદુભાગ્યજ ! આજના પુસ્તકની સમાલોચનાથી અમે કતાની લેખનપદ્ધતિ વિશેરો સારો પરિચય કરાવી આપેલો દોષથી આ પુસ્તકની ઉપયોગિતા વિશે કહ્યું કહેવાનું રહેતું નથી.

ભાગ્ય—વિમાસિક. કનકનો અંક.

રા. કનેચલાલ આલોકલાલ ગુપ્તા, એડિટર, આ વિમાસિકના તંત્રી છે. કમાલના બેગા લગભગ ૧૭૦ પાનાંના આ અંકમાં પાંચ સુંદર ચિત્રો પણ આપવામાં આવ્યાં છે, અને તે રીવાજોને પ્રસંગે પ્રગટ થયો છે, તેથી તેને રીવાજોનો ખાસ અંક ગણવામાં વાંધો નથી. અંક સુંદર છે અને લખાણે પણ જાનવાં થાય છે.

ઉદ્દિવ્ય જીવન—મત્સિક. રીવાજોનો ખાસ અંક. પાનાં ૧૨૦. કિંમત આઠ આના.

વિદ્યાર્થી દરિયારંકર કોષલજીવન તંત્રીજીના નીચે ઉદ્દિવ્ય જાતિના દ્વિતીય પ્રગટ થતું આ નવીન માસિક બનિયતની સારી આશા આપે છે. રાજઆતમાં " ઉદ્દિવ્યજીવન, આદિત્યજીવનથી સુખપ્રસન્નદક્ષ પરિવારનાંકાયે પ્રદાયુક્તિ દયાનંદ સરસ્વતી " નો અને " આરત્યર્થ ઉદ્દિવ્ય જીવનનાંકાયે પ્રમુખ મહાત્મા શ્રી નરુપામ રામી " નો-નિમ બે ફોટો અલેલા છે. કેરસાં જીવિતા વિદ્યોનોના " સારા લેખો આ અંકમાં આવેલા હોવાથી તે વાંચવા થાય છે:

અખખાદે-સોદામરનો રીવાજોનો ખાસ અંક. કિંમત ચાર આના.—સૌથી પ્રથમ લેખકનાં વંધારોનો પ્રગટ કરી જાણતી વાંચકોનું શ્રિવ થયેલું " અખખાદે સોદામર " એક પારસી પદ્ય મંત્રી જ્યોત્સી એકનું એક જીવનથી હિંદુ દેનિક થયું છે ત્યારથી તેમાં અનેક મુદ્દાઓ થતાં અને તેમાં છે. આ ખાસ અંકમાં ધણું સુંદર ચિત્રો આપવામાં આવ્યાં છે, અને જે કે દલકા કાગળ તથા નવાં શાપિથી એ અંક ઉપાયથી છે છતાં તેમાંના સારા લેખો તથા કવિતાઓ એ ઉદિ તરફ આંખોમાં ચામણ કરવા વર્ષિકને લગ્યાં છે. રા. રા. નુસિંદરાવ વિજાડર બેરિસ્ટરે લખેલો બાલિ સોયોવિષેના લેખ જેવો એક લેખ, 'ભાગ્ય' ના અંકમાં, 'વીરાંગના' ની સહીથી, 'ફીલીજન કલ્ચર' નામના અમેરિકન માસિકમાંના " જોગેલ જાવસ્ " નામના લેખના વસ્તુમાં તરીકે પ્રગટ થયો છે " એ જુની રો. રતનલાલ આખારામ શાહ જેવા લેખકો અને અનુભવી તંત્રીના હાથમાં એ પણ આવેલું હોવાથી જીવનની જીવંતિ પામે તો નવજાન નથી.

ધી જીલ્લેશ્વર કી નાઈટ રુલને નોન્ન વાર્ષિક રીપોર્ટ—સારા સારા ગુદરથોની દેખરેખ નીચે ચાલતી આ સંસ્થા બહુ ઉપયોગી કામ જાનવે છે, એમ રીપોર્ટ જોતાં જાણાય છે.

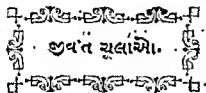
નૂતન વર્ષાગિન-દન—એસર્સ જેવલ હીસ્ટરી કાં., પાયોની, અંગ્રાં, તરફથી અમને નવા વર્ષનાં ફેસ્ટીવલ તથા પચાસ અંગ્રાં છે, જે બે વર્ષમાં અપેક્ષા રાઈ બટલ સુંદર છે, એટલું જ નહિ પણ વિશ્વમાં પણ ગોંધાં નથી.

પાંચાલ ઉત્પત્તિ મંડળનો નોન્ન વાર્ષિક રીપોર્ટ—રીપોર્ટ જોતાં મલમ પડે છે, કે આ મંડળ પોતાની જાતિના દિતાર્થે જીવનનો બહુ કમી રૂઝું છે. કનક પામે.

નડીયાદ હિંદુ અનુસંધાનમ ચિત્રાવળી—જ્યાં સુંદર ચિત્રો તથા તે સારા દાનની સ્પષ્ટ કરનારાં લખાણો સાથેની આ ચિત્રાવળી છે, જે આજનાંકાયે રિપોર્ટનાં અંકમાં આપે છે. બનિયત

પોતાનો હાથ આંવા ખોલાવે તરફ લંબાવે છે. આશ્રમના બાહ્યો સમગ્રી-વર્ગીય ગોઠવણ તમારી તથા અન્યોને આશ્રમની ઉન્નતિ સારૂ પાઠવવા છે.

M. M. J.

પ્રાચીન ઉપનિષદોનાં ઉપદેશન દ્વારાનાં ઔક્ષીજન તેમજ આપણે લીધેલા ગોઠવણ વાર પ્રાપ્ત થતા કાર્યનના સંયોગીકરણ દ્વારા થાય છે. આ કાર્યન જેને આપણે ગોઠવણના મૂખ્ય અંશરૂપે મુખ્યવાટે શરીરમાં સ્થાન આપીએ છીએ. તેના વ્યય સ્થૂલ શરીરની ખીજવણી અર્થે થાય છે, એટલે જે પદાર્થનો આપણે દેહ સ્થાપે છે તેમાં તે નિરંતર ઉમેરાતો રહે છે. માત્ર આ એક જ ક્રિયા જે નીરંતર આદ્ય કરતી હોય તો તે શરીર એક Homop of lamps એટલે કોથાઓના સમૂહરૂપે થઈ રહે, પરંતુ પ્રતિક્રિયા પશુ તેની જ રીતે નીરંતર ચાલુ જ હોય છે. હૃદય, ફેફસાં, તેમજ સંગ્રહ શરીરના અવયવોના રૂપાંતરોને સ્વેદન પશુ ગતિ મળતાં, કાર્યનના સૂક્ષ્મ પરમાણુઓનું પૃથક્કરણ થઈ શરીરની અતિસૂક્ષ્મ રક્તવાહિનીઓ (Capillaries) વાટે તેઓ નકામાં બની છૂટા પડે છે. શારીરિક તેમજ માનસિક કોઈ પણ ક્રિયા ચાલતી હોય છે ત્યારે ઔક્ષીજન તેમજ કાર્યનના સંયોગીકરણ દ્વારા ઉત્પન્ન થતો અગ્નિ પોતાના સ્વભાવાનુસાર પોતાનું પરમાણુ પૃથક્કરણનું કાર્ય કરી રહ્યો હોય છે. આ પ્રમાણે જેટલા પ્રમાણમાં આપણે શારીરિક તેમજ માનસિક મહેનત કરીએ છીએ તેટલા જ પ્રમાણમાં આપણા શારીરિક કાર્યનનો વ્યય થાય છે. જેટલા પ્રમાણમાં વ્યય ઓછો તેટલા પ્રમાણમાં સ્થૂલ પરમાણુઓનો સંચય થાય છે, તેમજ તેટલા પ્રમાણમાં થઈ છે. આ રીતે પગની ખોટ પુરવાને બિચારી કુદરતને ખીજ માગો ચોખવા પડે છે, છતાં પણ લાંબે સમયે દેહની અંતિમ સ્થિતિ એ મૃત્યુ છે, એમ આ પરથી સિદ્ધ થાય છે. જેટલી જડપથી આપણે શરીર વ્યય કરીએ છીએ તેટલી જ દ્વંદ્વથી આપણે તેનો અંત આણીએ છીએ—આપણો શારીરિક કાર્યન, શારીરિક અગ્નિ દ્વારા બરબીજૂત થાય છે. ઉક્ત ક્રિયા સંબંધે કંઈક સિદ્ધિ તદ્દાવવા એ આ લેખનો આશય છે.

હવે મારે સ્પષ્ટવક્તા બનવું જોઈએ. વિજ્ઞાનના વિષય સંબંધે ઝીંજીમાં ઝીંજી આજ તોનું સંકટન કરી પાંચકોના મન ઉપર નિરર્થક દબાણ કરવું મને પાલવે તેમ નથી. વિજ્ઞાન પ્રિય મહાત્માઓ—આપણા માનવંત લાડુબંડોને મારી પાત ક્યારે કે નહિ તે વિષે કંઈ સંકાશીલ નહીં. પરંતુ મારે કહાર થઈને નિચલા સિદ્ધાંતનું પ્રતિપાદન કરવું પડશે જે—આપણે સૌ જીવતા જાગતા સૂક્ષ્મો છીએ—દાલતી ચાલતી સગીઓ છીએ—મોસી આગાહિન થયેલી બહીઓ છીએ.

ખીડોનો વ્યસની એમ માને કે શરીરશી સમગ્રીયું હું સોગાર સગાવી મારી મંજા

તેને કરીશ. તો તેણે નાસીપાસ થયું. રસોઈ બટારે પણ મારે દિશગીરી સાથે જણાવતું બેઠાં છે એ શરીરથી સુલા તે બેટું સરખું પણ બારી સકશે નહિ. એટલું નહિ પરંતુ એક દીવાસળી પણ સળગાવવું. તેને અન્યત્ર આશ્રય લેવો પડશે. છતાં પણ હું બાર દેહને કદીય કે આંખે-ચલાઓ-સમડીઓ-કે બડીઓ દીએ કારણ આપણે જીવનનો અગ્નિ ઉત્પાદન માટે બનાવેલાં સાદિત્રીને આપેલ છે. શું આપણા શરીરમાંના અગ્નિ, ઉપર લ્લાં સાધનોના અગ્નિની માફક, આકસીજન અને કાર્બનના સંયોગ દ્વારા ઉત્પન્ન થવો નથી ? અને એ સંયોગ શું રક્તવાહિનીઓના અગ્નિ સ્તંભ હિડામાં નથી થતો ?

આપણા શરીર ખરેખરા જીવંત સુલા છે. એમ માન્યા બાદ વાંચકને આપણે એ સુલા માટે હવેન કયે સ્થળથી મેળવીએ છીએ એ જાણવા હવેના થાય એ સ્વાભાવિક છે. મન-એ આપણા શારીરિક સુલાઓનું જનનબુ-કોશસા અને લાકડાં-મદુર આનંદજનક કયે સ્થાનમાં છે. રૂંક મનુષ્યની સમજ તે જાસ રાહજાનાં કપમાં તેમજ શીમતોની સમજ ખાત બાતની વાનીઓનાં કપમાં શરીર રૂંક સુલામાં જોડવા માટે, આંખને અગ્નિય એવા કદાઓ તેમજ શાંતિને બહાર આકર્ષક પાત્રેની અંદર ગોઠવાઈ પીરસવામાં આવે છે.

ખેંડે જોતાં તમે જ્યારે તમારાં રોહી સંબંધીઓને જાળનાથે તમારે ત્યાં આમત્રી છો ત્યારે વાસ્તવિક રીતે તમે તેમને તેમના શરીર રૂંક સુલાઓમાં હવેન જોડવા માટેનાં મોંઘાંવે છો અને જ્યારે તે અનેક તરેહની મિષ્ટ વાનિઓને પુકિતપૂર્વક સુખચરે હોજરીમાં જોડવા છો ત્યારે તેઓ આપણા માનવત પાકશાસ્ત્રીઓની માફક સુલામાંના અગ્નિને સળી-સાંધતી જોડાયે છે. એમ ખુલાશી કરી શકારો. કાર્બન, આકસીજન, થોડાં હાઈડ્રોજન અને સંદર્ભનાં સંયોગીકરણનું જે પરિણામ આવે છે તેજ પરિણામ એ આપણા જીવંત દેહરૂંક સુલામાં જોડેલાં હવેનની અતિમ રચાણ છે. નીચેનાં પદાર્થો એ આપણા દેહ સુલામાં જોડવા માટેનું અનુકૂળ હવેન છે.

૧. કાર્બન વાળા પદાર્થો.

૨. બેન્ઝ (starch) વાળા પદાર્થો.

૩. મેકેર મિશ્રિત પદાર્થો.

૪. તંબાકોના બીયાં તેમજ રંગરંગાદિ.

આજે કાલ ઘેરઘેર પ્રસારેલાં એ જિવા ઉત્તેજક પીણાં, માંદક દ્રવ્યો તેમજ મરીમસા-લામાં ખરેખરી ગંદકી આપવાનું સાંમર્થ્ય દુરો જોડતું નહિ પરંતુ કાર્બનનાં અણુઓને પૃથક કદવામાં કુદરતનાં વિનોદક કાર્યને આદાર આપવાનો દોષ રહેલો છે. દસ ભાગ ચર-બીતું હવેન-શરીરમાં જોડેલાં વખત ગંદકી આપશે તેટલી ગંદકી મોટે પંચીસ ભાગ ખજાણા તેમજ સાકર મિશ્રિત પદાર્થોની જરૂર પડશે.

માણસ જનત આંતરિક પ્રેરણા વડે દયા પદાર્થો પોતાનું જીવન રક્ષાવવાને પુરતી ગંદકી પુરી પાડશે તેનો ખ્યાલ દેહરૂંક સુલા સંબંધે પુરતું જ્ઞાન ન હોવા છતાં અનુકૂળ હવેન નહિ છે એ બીના આશ્ચર્યજનક છે. લખણ તરીકે રીંગ કેટિંગથેના રોંગાસીઓ ચરબીવાળા પદાર્થોના બહુજ પક્ષપાતી છે. ધ્રુવ પ્રદેશના એમીનોએ પ્રાણિજ ઉપજાના સિદ્ધાંત સંબંધે

કદી વિચાર નહિ કર્યો હતાં, સીધાં અથવા રીંછની ચરખીજ પોતા-મોટે અનુકૂળ ધોરણે છે એ નક્કી છે. તેને મકાઈ કે બટાટા પર રાખવાની કૃપા તે દેહાંતરક કૃત્યન લેખારો.

એટલે એકામોની ખોરાક સંબંધી પચાઈની બીજકુલ વાસ્તવિક છે. બરફમાં રહેલાં જીવંત વિકાસ શીત આકાશ તેમજ આસપાસનું પ્રાણીક વાતાવરણ તે વિચારની પ્રાણીજ ઉજ્જ્વળતા હરફણે દરી સેતા હોય છે. આથી તેને ચરખીવાળા પદાર્થોની ખાસ આવશ્યકતા છે. કારણ કે તેથી તેના શરીરમાં વધુમાં વધુ ઉજ્જ્વળતા ઉત્પન્ન થાય. એવીજ રીતે ઉજ્જ્વળ પ્રદેશનો માનવી પ્રાણીજ રસાયનના યાતા નહિ હોવા છતાં, અનાજ વનસ્પતિ વગેરે શીત પદાર્થો પર વધુ આધાર રાખે છે. આ પરથી સિદ્ધ થાય છે કે ઉજ્જ્વળ પ્રદેશવાસીઓને મોટે માંસ, મસાલા, ચાદક દ્રવ્યો, તેમજ અતિરાય સ્તબ્ધ પદાર્થો કુદરતી રીતે ખાસ આવશ્યક નથી.

આથી જાણીએ કે એક મજબૂત માંસલ મનુષ્ય, ખોરાક વગર, નખજા કૃષ્ણ શરીર વાળાં મનુષ્ય કરતાં વધુ વખત શારીરિક ઉજ્જ્વળતા ટકાવી શકશે. શારીરિક ચરખી ખોરાકની ગેરહાજરીમાં શારીરિક સુધામાં મુખ વાટે. ઝોરાઈ મરખી આપનાર ધન્યનું સ્થાન લે છે, એટલે તે શરીર રૂપી સુસાનું ધન્યન બને છે. જેમ સારા સમયમાં સંમહેલું અનાજ, કાકાળ વખતે મદદગાર થાય છે તેમ સમયોચિત સંમહેલો ચરખીનો સંયમ નિરાહાર સ્થિતિમાં મદદગાર થાય છે. નખજા, રૂધિર રહિત ઢાડપિંજરો, અપવાસ, એકટાણાં દ્વારા પોતાના શરીરનો કટલી ઝડપથી અંત આણે છે તે આથી સ્પષ્ટ થશે. નખજા શરીરવાળાંઓ મોટે મને બહુજ દિલગીરી થવા છતાં, સુદૃઢ, ચરખીવાળા અનુષ્ઠો મોટે અદેખાઈ આવે છે; છતાં સુખારકમાંથી આપ્યા સિવાય ચાલે તેમ નથી. કારણ કે સૈલ સાયના વિમદમાં વિજ્ય નિઃસંદેહ તેમને છે.

આજ કારણસર, દર અથવા બજોળમાં અનિશ્ચિત સમય સુધી ચુસ્તપણે પડી રહેતાં, પ્રાણીઓ, આરામમાં પડવા પહેલાં, સારી રીતે પુષ્ટ થાય છે, અને સંમહેલ ચરખી ઉપર ઉંધેના બધી વખત ટકી રહે છે. જે વખતે સ્વસ્તન ધીમું ચાલે છે, નાડીના ધબકારાનું પ્રમાણ દર મિનિટે અત્યુક્ત ધબકારાના પ્રમાણમાં ઘટે છે, અને હવામાંનું સૈલ પ્રવાહી પદાર્થો જામી જાય એટલું (Freezing Point) હોય છે. જેથી આ રૂઠું ખંધાસ થાય છે કે તરતજ તેઓ પોતાની જાંઘ છોડી ખવાઈ ગયેલી ચરખીવાળાં નખજાં શરીરો સહ બહાર આવે છે, અને ચરખી પૂરે ભગતા પારધીઓને પોતાનાં ચરખીરહિત શરીરો જોઈ નિરાશ થતા દેખી હર્ષભ્રમ થાય છે.

આપણા શરીરના ઉજ્જ્વળતા ઉત્પાદક સંચાની સૌથી પુખ્તી બરેલી બીના એ છે કે તે સ્વચ્છિત્તદારા નિયમનમાં રહે છે. આપણા ધરમત સુલાઓમાં વખતે અગ્નિ પુષ્કાઈ જાય છે કે વખતે વધે છે. વખતે તેમાં અગ્નિનું જોર એટલું બધું વધી પડે છે કે માનવત પાક-સાચી કદાચ મૂર્છા ખાઈ પડે. હંડીના વખતમાં વખતે વખત અગ્નિ ચેતાવવાને હુંફવાતો મળુસ સાથે આપતો આપતો કુકા કુકાને મરી જાય છે, છતાં આપણું જીવન ટકાવનારો અગ્નિ એની રેજેન નિયમમાં રહે છે.

જો આ પ્રમાણે અનિયમિતતા આપણા દેહ સુલામાં દાખલ થાય તો આપણી રૂબી હુંફેશો થાય છે. કિલેજક લોજન લીધા બાદ, અપવા અતિરાય શારીરિક શ્રમે બાદ આપણા

શરીરમાં સંપૂર્ણ તોપનાં જેવી ગરમી આવે છે. આ સૌથી અટકે છે ! ફેટલાક, ખંતાપંદી સુલાઓમાં બેહારની હવાનાં પ્રવાહને અંકુશમાં રાખવાને આસપાસ નાની ઝાળીઓ ગોઠવેલી હોય છે, તેમજ ભૂકીમાં અમિતું જોરે નરમ કરવાને તેમાં. બાષ્પની નળી (dampor), બાષ્પયન સાથે જોડી હોય છે. શારીરિક સુનાની ગરમી ઓછી કરવાને કાંઈ એવાં સાધનો નથી. ઇન્ધનની જરૂરીયાત સળખ જો ગરમી વધી જાય તો બૂખ ઇન્ધન લેવાની પ્રેરણા તેવું સૂચન કરે છે. બૂખ રૂપી ધટ્ટી ઇન્ધનની જરૂરીયાત જણાવે છે. જો તેના અનાદર કરવામાં આવે તો સંચિત ગરમી તે સ્વાભાવિક સુનાનું સતત ઉષ્ણતા આપવાનું કાર્ય ચાલુ રાખવા માટે ઇન્ધનનું સ્થાન લે છે.

ખીજું શારીરિક ઉષ્ણતાનું પ્રમાણ હદ ઉપરથી વધી પડે છે ત્યારે તે ઘટાડવાને એક આશ્ચર્યજનક કાર્ય કુદરત કરે છે. જો કોઈ પણ વસ્તુ અતિશય ગરમ થઈ જાય તો તેને ઠંડી પાડવાને આપણે તેને પાણીમાં ઝબોળાવે છીએ. આપણી શારીરિક ઉષ્ણતા કમી કરવાને કુદરત કંઈક આયુજન કરે છે. જ્યારે જ્યારે શારીરિક ઉષ્ણતા હદ ઉપરથી વધી પડે છે ત્યારે પરસેવાની સૂક્ષ્મ નળીઓ, પોતાનાં સાક સિતેર લાખ જેટલાં સૂક્ષ્મ મુખો દ્વારા તે સ્થિતિ તરફ અતિશય તિરસ્કાર દર્શાવતી પાણીનો પ્રવાહ ખુદ્દા મુકી, આખા શરીરને પાણીથી રસ ઓળ કરી, ઉષ્ણતાના આરેગને ખારી હાથે છે. આ પ્રમાણે જ્યારે જ્યારે માણસમાં મજુરી, દોડધામ, કસરત, લડાઈ, વાદવિવાદ વગેરે વગેરે કારણોસર શારીરિક ઉષ્ણતા વધે છે, ત્યારે ત્યારે તેને ઠંડી પાડવાને કુદરત તેને પરસેવે નવરાવવાનું જનની સદસ્ય કૃત્ય કરે છે.

પ્રિય પાઠક ! આપણે ત્યારે શું કહીશું ? માત્ર માનવી દ્રષ્ટીથી જોતાં, ગંભીર પણે બોલતાં, કોમળ, સુવાણે મનુષ્ય દેહ જે સુખતને કરીને પ્રવાંસી પદાયોનો બનેલો છે-જેનું અતિશય ગરમી અથવા ઠંડીની અસર દ્વારા ખરાબ થઈ જવું ખાસ સંભવિત છે-તેની અંદર બળતણનું બળનું એથી વધુ અસંભવિત તમને કાંઈ પણ લાગે છે ? રક્તવાહિનીઓ સહ મસિલી દિવાલ તેમ ચર્મનાં દાંણુ વાળા સુલો સાંભળી તમને નવાઈ નથી લાગતી ?

આ એક એવી તરેહનું સચા કામ છે કે જે જાડની પેઠે નિયમિત ઉષ્ણતાનો પ્રવાહ કંટકે, કટકે નહિ પણ આરામ વગર, દિવસ અને રાત્રી, રિયાળો અને ઉનાળો, વરસોનાં વરસો સુધી ઉત્પન્ન કર્યે જાય છે.

આ જાડનું સંચાને દુનિયા પરના સૌથી ઠંડા પ્રદેશમાં લઈ જાઓ, અને એવે રથજો મૂકો કે જ્યાંનું વિનાશક વાતાવરણ તેને કચરી નાંખે-છતાં ત્યાં પણ તે પુરતા પ્રમાણમાં ચમત્કારિક ગરમીનો જથ્થો પુરો પાડશે. વળી આ સંચાકામ એવું છે કે જે કોઈની પણ સંભાળ કે મદદ વગર પોતાનું કામ નિરંતર કર્યે જાય છે. અને અંદર ઓરાતા ઇન્ધનનો ધણો ખરો બાગ સ્વકાર્ય માટે નકામો હોવા છતાં પણ ખાસ ઉપયોગના ભાગને પૃથક કરી જરા પણ બૂઝ વગરની કાળજીથી તેને ઉપયોગમાં લે છે.

તેના અગ્નિને અંકુશમાં રાખવા માટે કોઈ જાણકારની જરૂર નથી. એના અગ્નિમાં ધુમાડો થતો નથી તથાપી થતા નથી-સડકો થતો નથી. અંદર એટલી બધી દ્રામતતા

પૂર્વકે વ્યવસ્થા ચાલે છે કે જોથી સુદરમાં સુદર ત્વચાને અંદરના બગવા સળગી બગાડવાનો કે કાળી પડવાનો ભય નથી. હંડીનાં સમયમાં ચારીરિક ગરમી ટકાવવાનાં હેતુથી આપણને કંકડીને બૂખ લાગે છે. તેમજ ગરમીના સમયમાં ગરમીનું પ્રમાણ ઘટાડવા આપણે પ્રયત્નથી નાહી રહીએ છીએ. આ પ્રમાણે તાપના હુમલાને હાંકી કાઢવાને બધાં સુધી વિરોધ સક્રિય હોય ત્યાં સુધી ગરમી સાથે હંડીતો વિગ્રહ ચાલે છે. એજ પ્રમાણે હંડીના હુમલામાં સ્વરક્ષણાર્થે આ સુલો બહારનું તેમજ સમઘટિત ઇન્ધન ચાલતાં સુધી તેને બાળી અગ્નિ ઉત્પન્ન કરી તેને રજ પાણી કાવવા દેતો નથી.

આ પ્રમાણે રક્ષાએલા—સાધન સંપન્ન થયેલા આપણે એમ નહિ કહી શકીશું કે—અનેક અનુભવ ધર્મચરીય રચનાઓ સાથે આ શરીરનું ચૂલા રૂપી ધૈર્ય સરખાવી શકાય તેમ નથી ? કારણ કે ઉચ્ચ શાંત હોય કે ઉચ્ચ હોય સહરાના રણના જોવા બાળી નાખે એવા આગના બહોળા જોવા પવનના કપાટા કે ધ્રુવ પ્રદેશમાં ક્યારે નાખે તેવી હંડી વાળાં પવનના કપાટા ચાલી રહ્યા હોય, રતુની અંદર બન્ને હમેશાં પ્રતિકૂળ ફેરફારો થયાં કરતાં હોય તોપણ આપણાં સત્તુમંદિરની અંદર એક સરખોતર ઉનાળો ચોરસા કરે છે—એમ જાણી આપણને અવશ્યે આશ્ચર્ય લાગશે નહિ.

“વિદ્યારમણ ?”

લાવણ્યના લોગ

અથવા

કમ્ભાવતીની વીરતા.

(અનુવાદક-સ. વાલજી વિ. જીટા વિશ્રામ પર્મા. કેરળ-જી.)

પ્રથમ પરિચ્છેદ.

ગુજ્જરભુમિ પર પદાર્પણ.

“કરતમ ?”

“જનોબ”

“આ તે જ સ્થાન ?”

“જી હા, આ તે જ સ્થાન.”

“સુસતાને આપણને આ સ્થાને જ ઉતારવાને આદેશ કરેલો છે કે નહિ ?”

“જાણીને જે અનુમાન કરે છે તે મધાર્થ છે.”

“સમુદ્રના તરંગ ક્રમશઃ ભીષણ થતા જાય છે. નૌકા હવે રિયર રેલી ચંકતી નથી.”

“ હવે થોડેક દૂર જવાથી આપણે યથાસ્થાને પહોંચશું. મેં સુષુને પેશો જે ફક્ત વહી ધાપાં જેવો એક અંશ આપ જીવો છો તે જ ગુજર્દેશની તટબુમિ.”

“ શું તે જ ગુજર્દેશની તટબુમિ ? ”

“ જી હા. જનાબ—”

“ શું સમુદ્ર-મેખલાં ગુજર્દેશબુમિની બિરિક્કિરીયાની ? ”

“ હજુરાશિ જે ધારે છે તે સર્વથા વાસ્તવિક છે.”

“ જે દેશનો ધ્વંસ કરવાનો સંકલ્પ કરી, આપણે હમ વેશે આ બંદરે આગ્નિ છીએ. તે જ આ સુવર્ણનો દેશ ! ”

“ જી હા, જનાબાશિ, એ જ આ સુવર્ણનો મુદ્દ.”

“ આ દેશના પ્રહાર કેવા સુંદર છે ! મગન-નીલિમાને સ્પર્શ કરવાને તેઓ મર્વિત લાવે કેવા વિદ્યુત જણાય છે ! તણુ અને ગુલ્મથી આવ્યહાદિત યથેશ આ જંગલ મધ્યે તેઓ કેટલું બધું સૌન્દર્ય પ્રસારી રહ્યા છે ! આ દેશનાં ચન્દ્ર-ચંદ્રિમ કેવાં સુંદર છે ! ચન્દ્રની જ્યોતિઃ કેટલી બધી હેનવંચ ! કેટલી બધી રિન્ચે ! આ દેશનો અવધ પ્રવાહ કેવો સંસ્કૃત વની શક્તિમય છે ! આ દેશના દર્શનથી હમ્મેલાં ઝાકળથી આવ્યહાદિત રહેતો આશ્વાનિ-સ્થાન જાણે જાહેરમુન્તક-રેયાન હોય તેવો ભાસ થાય છે.”

નોકા ધીરે ધીરે બંદરના ધાટ પર આવવા લાગી. નોકાના ખજાસીઓ હિન્દુ જાતિના હતા. કિન્તુ આરોહિણી મુસલમાન હતા. ઉપર જણાવેલ તેમના વસ્ત્રે યથેશ વાતાવરણથી આરોહિણી કોણે હતા તે ખજાસી પ્રાંતક ગણતે કંઈક અંશે જણાવ્યું હશે. આ ઉપરાંત એ જણુ નોકાના બંદરના ભાગમાં હતા અને એ જણુ બીજા જેઓ માંદોમાંદો વતો કરવામાં મશગુલ યથેશ હતા તેઓ નોકાના બહારના ભાગ પર બેસી ખુલ્લી હવાનો આસ્વાદ લેતા હતા.

કિન્તુ તેમનો પોષાક મુસલમાન જેવો હતો નહિ. કાસ્તીરી હિન્દુના જેવો પોષાક તેમણે ધારણ કરેલો હતો. અંચ ઉપર કેશરીઆ રંગના ટીસો અંગરખો તેમણે પહેરેલો હતો. માથા પર સુંદર કુત્રક શોભતા હતા અને તેનાં પર સાચા જરીના બરતવાળી પાધરી પહેરી હતી. ગ્રહ અને દહાડીને મેંદી લગાવેલી હતી. અને કમ્બરમાં તીક્ષ્ણ ધારવાળી ચૂસિ. અને ધરપાદાની છરો ખોસેલાં હતાં.

નોકા ચલાવનારા ગુજર્દેશના ખજાસીઓ હતા. તેઓ નીચ એણીના દરિદ્ર હિન્દુ હતા. પોતાની નોકામાં બેસનાર મુસલમાન છે એ વાત જો તેઓ જાણતા હોત તો તેઓ તેમને ક્યારે પણ પાદ થવા આપત નહિ.

જાતિભેદગત કોષ વિદ્યેના કારણથી તેઓ આ પ્રમાણે કરતા ન હતા. સમુદ્રથી જેની હલ બધાયલી છે એવી શાન્તિમય ગુજર્દેશ બુમિમાં કોષ પણ મુસલમાન કોષ પ્રકારે પ્રવેશ કરી શકે નહિ તદ્દજન્ય ગુજર્દેશના અધિપતિએ તે સંબંધમાં કઠોર રાજદંડ પ્રચાર કરેલો હતો.

ગુજર્દેશ પતિના આદેશ હતો કે, “ જે કોષ ખજાસી જણતાં હતા કોષ મુસલમાનને ગુજર્દેશ બુમિમાં આણુરો તેને પ્રાણદંડ આપવામાં આવશે.” અને સ્થૂળપથથી કોષ

પણું મુંસલમાન ગુજર્ ર ભુમિમાં પ્રવેશ કરી જઈ તેવી સંભાવના હતી નહિ. કારણ કે આર. અયયો પાંચ નાના સમન્તરાજ ગુજર્ ર ભુમિની આરે બાજુએ વાસ કરી તેની રક્ષા કરી રહ્યા હતા.

જે સમયની કથા અમે વર્ણવીએ છીએ તે સમયે ગિરનાપતિ સુકતાન મહમદે ઉપર હુમલો કરીને કાશ્મીર પાસે આવતા વર્ષ પર આક્રમણ કરેલું હતું. ગુજર્ ર દેશની સોમનાથ નામની નગરીમાં સોમનાથનું મંદિર હતું. તે મંદિરના માલિક ગુજર્ રદેશાધિપતિને ગણવામાં આવતા હતા. બહુ દિન થયાં સુકતાન મહમદ ગુજર્ ર રાજ્ય પ્રતિ દ્વાર દાંડ કરતો હતો. દેશીક વાર તેણે સ્થલપથે, ગુજર્ ર ભુમિની અંદરની અવસ્થા ગણવાના હેતુથી ફત મોકલ્યા હતા. હિન્દુ કોઇ પણ ફત તેને સમાચાર આપવાને, પાછો ફરી લઈને ન હતો. મહમદના મતની ધારણા એવી હતી કે-ગુજર્ રાધિપતિના સતકે ગુપ્તચરોએ તેમની હત્યા કરેલી છે.

તેટલા માટે મહમદે આ રાજ્યે પોતાના બ્રાહ્મણ નમાજખાને અને ગુપ્ત સેનાપતિ રસ્તમખાને ઇસ્તુવેતો હિન્દુના પૌરાણિકો ગુજર્ ર ભુમિમાં મોકલ્યા હતા. નમાજખાં અને રસ્તમખાં કાશ્મીર હિન્દુ વ્યાપારીના વેરામાં સિન્દુ દેશ યદને નજમથે પ્રયાણ કરતા હતા. તેમણે એ દિવસ સમુદ્રપથે બીતાડ્યા હતા. ત્રીજે દિવસે તેઓએ ગુજર્ રની ખાડી મધ્યે પ્રવેશ કર્યો. આ ખાડીના ગુપ્તમાં તેઓ ગુજર્ રની નૌકામાં બેઠા. સન્ધ્યાન્તે તેઓ સમુદ્ર તીરસ્થ સોમનાથ ખન્દે આવી પહોંચ્યા.

રસ્તમખાં સુકતાન મહમદના પાશ્વેશર રૂપે ઉત્તર-પશ્ચિમ ભારતના અનેક રથાનમાં ફર્યો હતો. તે ધણી દેશની બાબતો શીખ્યો હતો. તેથી ગુજર્ ર ભુમિમાં ઉતરવા પ્રતી તે દેશની બાબત સમજવામાં તેને વિશેષ કંઈ પડ્યું નહિ.

રસ્તમે નમાજખાને અસ્તુદ રસ્તે કહ્યું, આંહી હવે કંઈ પણ વાતચીત કરવાની જરૂર નથી. આમે નીચે ઉતરી જઈએ."

તત્કાલ રસ્તમે હસારત કરવાથી તેમના સાથીઓ નૌકામાંથી બહાર આવ્યા. રસ્તમે ખતારાઓને એ સુવર્ણમુદ્રા બંધીસ આપી. ગુજર્ ર ભુમિની આ સુવર્ણમુદ્રા તેઓએ પ્રથમ પીળ સંગ્રહીત કરેલી હતી. ન્યારે તેઓ સળંગ નૌકામાંથી બહાર આવ્યા ત્યારે સન્ધ્યા સમય હતીલું થયો હતો.

તે દિવસે સન્ધ્યાનો અન્ધકાર જંબીર હતો નહિ કારણ કે પ્રણિમાનો ચન્દ્ર આકાશ મન્દલની અંગ ચોભા કરી હાસ્ય કરતો હતો. સુવિમલ ચન્દ્ર રશ્મિ ગુજર્ ર ભુમિમાં મધ્યસ્થ આવેલા સોમનાથના મંદિરના રત્નખચિત સુવર્ણમણ્ડિત હિમ્વ શિખર પર પડીને બહુ ગુન્દર દેખાતાં હતાં. અંદરે શબ્દાપમાન સમુદ્રના શુભ શીલુમય તરંગો ઉપર ચન્દ્ર રશ્મિની રેપેરીયા શતધારે વિસ્ફુરિત થઈને મનોહર દૃશ્ય વિગ્રહ કરતી હતી.

સોમનાથનું મંદિર નજીકમાંજ હતું. સન્ધ્યા સમયે મંદિર મધ્યે દેવતાની આરતી થતી હતી, નગારાના ધ્વનિ સાથે આરતીનો અવાજ મળી જવાથી મહાન ગંભીર નાદ હલન થતો હતો. તે ગંભીર નાદ વાસુપથે થઈ સમુદ્રની બીજી ગર્જના સાથે મળી જઈ બોમપથને વિગ્રસિત કરતો હતો.

શબ્દ અને ધ્વનિનો અવાજ નગારાના કંઠોર ધ્વનિ અને જનસંઘનો કાલાહન કમે

ક્રમે-સાંત્વિત થયો. તત્પરમાં જ સુમધુર નદીજળનો આરમ્ભ થયો. પ્રતિદિન આરતી ચલા પછી આ પ્રકારે નદીજળ વાગતી હતી. પ્રથમ પ્રકર હતી જુનાગઢી સાથે નગર હાર બાંધ કરવામાં આવતો હતો. આ પ્રમાણે જુનાગઢની વ્યવસ્થા હતી.

આ જ અપરિચિત પાન્ય, સમુદ્રતીરાવરિષ્ઠ એક સુમુદત પાણી પર ભેડી. દરેકી સંભળાતી વીણા ધ્વનિવત્ તે નદીજળ ધ્વનિએ તેમના ચિત્તને આતોષિત કરી મુક્યું. પપ્પા શ્રમતી તેમનો અવસન્ન થયેલા દેહ અને પ્રાણ બંને તે મધુર ધ્વનિથી સંજીવિત થયાં હોય તબત ભાન થયું. શ્રમ, કષાન્તિ, યાક સર્જે અસાધ યથ ગયાં. અને તેઓ સા માટે આવેલા છે ? અને આ આવેલા છે ? તે પણ તેઓ ભુલી ગયા.

રથાન બહુ નિર્મલ હતું. તે આ સદેરનો ગેય પ્રાન્ત હતો. સન્ધ્યા પછી લોકો ત્યાં વધારે એકઠા થયેલા દશિગોચર થતા નહિ હારણ કે રાત્રે સમુદ્ર તીરે સ્થવવાને કોઈને કંઈ પણ પ્રયોજન હતું નહિ.

રસ્તમખાંએ કહ્યું, “ હવે જતાબની લી ઇચ્છા છે ? આજો સદેર મધ્યે કોઈ મુસા-ફરખાનામાં પ્રવેશ કરીએ. એક આશ્રમ રથાન તો જોઈશો. આ હું અમારા માટે બોલતો નથી. આપને જે રીતે કંઈ પણ કંઈ ન પાયા તબત વર્તન કરવાનું અમને સુચનાનું હર-માન થયું છે. ”

આ સમ્રાટ સાંભળી જતાબખાં વિરમ્ભ ભાવે બોલ્યો. “ રસ્તમ ! સુખ સુખ ! ધીમે સ્વરે વાન કર. સુચનાનના નામનો ઉચ્ચાર કરવાનું કંઈ પણ પ્રયોજન નથી. જુનાગઢી પાનિ અતિ સતર્ક કહેવાય છે. કદાચ તેનો પ્રતિનિધિમણ આપણી નિકટમાં જ હશે. ”

રસ્તમ અધીન કર્મચારી હોવાથી તે મૌન રહ્યો. જતાબખાંએ બાણ્ય કે રસ્તમ તેના હિતને માટે કંઈ કહેવા ગયો તેટલા માટે તે તિરસ્કૃત થયો છે. તેથી તે અતિ પ્રસન્ન ભાવે બોલ્યો, “ રસ્તમ ! મહારા માટે ચિંતા કરીશ નહિ. ”

રસ્તમે જતાબખાંનું સુખ પ્રસન્ન જોવાથી તેને કંઈક સાહસ આવ્યું તેથી તે બોલ્યો, “ વિશ્રામ મેળવવાને કોઈ પણ રથાન તો જોઈશે. આપણે સમુદ્ર પથે બે વિરસ વીતામ્યા છે તે કંઈ અમે તો સહન કરી શકીએ પરન્તુ આપ—”

આ સાંભળવાથી જતાબખાં મુદ્દ હાર્ય કરીને બોલ્યો “ અને શું હું સિત્તક નથી ? તમે જે કટ્ટ સહન કરી શકો તે શું હું સહન કરી શકું નહિ ? આ સમુદ્રના તીર પર પડેલા પાણીને હું મહારી સખ્યા બનાવીશ. સાથે આહાર સામગ્રી વચેટ છે. તમે શ્રમ કરો. ”

“ જતાબખાંએ અન્યાયમય હુકમ કરે છે. ”

“ સુખ ! રસ્તમ ! હજુજુ જતાબખાંએ કહેવું છોડી દે. આ જો, નીલવર્ણ આકાશની નીચે કેટલા લીલા, પીળા, ઘોળા રમતા તારાઓ, પૂંજ યજ્ઞને પ્રકાશે છે ? આ દેશના તારાઓના રંગ પણ આટલા બધા વિચિત્ર ? ”

“ જતાબખાંએ આપની પ્રાન્તિ છે. તે સવળા જુનાગઢી દેશના પદાર્થ છે. તારાનો સમુદ્ર નથી. પ્રકાશ તારાને સમુદ્રવત્, શ્વેત રંગજ આપ્યો છે. આપ જે જુઓ છો તે તો સોમનાથનો મંદીરના શીખરમાં જોડેલા સુવર્ણના ત્રીશુળમાં જડેલા હજુજુ મહિનો સમુદ્ર છે તેની નીચે બત્તી પ્રકાશેલી હોવાથી તે આ પ્રકારે પ્રકાશ આપે છે. ”

“ સોમનાથનું આટલું બંધું ઐશ્વર્ય ! સોમનાથમાં હોરાં, મણિ, સુતા એટલાં બધાં છે કે તે મન્દિરના શિખરમાં જડવામાં આવેલાં છે ! ખજાર પડતી નથી કે ! મન્દિરના અંદરના ભાગમાં કેટલું જવાહિર હશે ! કિન્તુ, રસ્તમ, શું સાંદર્ભ ? હવે સુતીલબ્ધોમ માને ચન્દ્ર જ્યોતિઃ ! વંણી તે ચન્દ્ર જ્યોતિયો દેદાપ્રમાન થયેલ મન્દિરના શિખર પરના બહુ સુલ્પ રતની જ્યોતિઃ ! અને મણિ ખચિત સુવર્ણના ત્રિશુલ પર સુખ ચન્દ્ર પ્રકાશ ! શું સાંદર્ભ ! રસ્તમ ! શું સાંદર્ભ ! ”

રસ્તમખાં મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો, સાદગ્ગદાના મનની આ ઉલટી સ્થિતિ એ તેનો ચિત્ત વિકાર છે. આંહી આવવામાં તેના જે ઉદ્દેશ છે તેને તે અતુકુળ નથી. વાસ્તવિક રીતે શ્રેષ્ઠ-સમ્પત્ત પરિભાષિત સુશોભિત, નીલકંઠવારિષિ મેખલા તરંગ ભંગાનિહિસિત ગુજર્જર ભુમિની નૈસર્ગિક શૌભાએ તેના કવિત્વમય ચિત્તને વિમુગ્ધ કરેલું છે. તેથી તે ખીના અન્ય ભાવે ફેરવીને તે બોલ્યો. “ જનાબ સોમનાથનું ઐશ્વર્ય વિશ્વ-વિખ્યાત છે. એ સાંભળ્યું છે કે હિન્દુના આ દેવતાની મુતિ શુન્મર્ણ છે. તે પોકલ ભાગની એંદર અસખ્ય બહુ સુલ્પ રતનો સંતારેલાં છે. યુગે યુગે સંચિત થયેલાં તે રતનો મન્દિર મધ્યે, રક્ષિત રહેલાં છે. તે રતનો હસ્તગત કરવાને આજે આપના કાકા મહા બલવત્ ગિજ્જની સુલતાન બારત વિજયી મહમદે આપણને છાવ વેરો ગુજર્જર દેશની અપરધા બાણવાને વાસ્તે મોકલ્યા છે. ”

જનાબખાં પોતાની મેંદી સુશોભિત મુઠોમંચ દહાડીમાં અંગુલિનો પ્રવેશ કરાવીને મુઠ બાંધે બસતી ધસતી ચિન્તિત બોલે બોલ્યો—“ રસ્તમ—”

“ આઠા, જનાબાલિ. ”

આ સુન્દર દેશનો ધ્વંસ શું મ્હારે કરવો પડશે ? તેના બિનાસનું મ્હારે કારણુમૂળ થવું પડશે ? હૌસ્મયથી ધરાનો અમિદાદ કરી, તેને બારીબૂત કરી મ્હારે રમેશાન કરવું પડશે ? ખુલ્લુએ જે દેશને આટલી બધી શોભા સમ્પદ અર્પી સુશોભિત બનાવ્યો છે તે શાન્તિમય દેશને મ્હારે રક્તપી ખરડામયો કરવો પડશે ? ના-નો-દુ તેં કરી સપીય નહિ-મ્હારાંથી તે બૃષ્ણિત કાર્ય કદી પાશુ ધંધ સંકરો નહિ. ”

રસ્તમખાં થોર હિન્દુદેવી હતો. સુલતાન મહમદનાં ઉપયુક્ત અનુચર સાદગ્ગદાના આ શબ્દો સાંભળવાથી તે બહુ આવેશમાં આવી ગયાં કિન્તુ તેને કંઈ પણ સત્તા આપવામાં આવી નહતી. તે તો માત્ર આધીન કર્મચારી હતો. સુલતાન મહમદનો બાતુપુત્ર, વિશાલ ગિજ્જનીનો લલિખ્યનો અધીશ્વર, જેના ઉપર સુલતાનનો અપરિમેય રનેહ, અગ્રાધ વિશ્વાસ-તેણે કહેલા કથન વિશ્વ કંઈ કહેલું એટલું સાહસ તેનામાં હતું નહિ. હુટ, સુદ્ધ, સૈનાપતિ તરીકે નામના મેળવવી અને સુવિખ્યાત હિન્દુ રાજ્યનો ધ્વંસ કરવો એ તેના મનની તીવ્ર ઇચ્છા હતી. પરન્તુ તેનાથી શું બની શકે ? તે તો સાદગ્ગદાના હુકમનો તાબેદાર હતો. કેટલોક સમય શાન્ત રહી રસ્તમ બોલ્યો. “ હવે જનાબાલિની ચી ઇચ્છા છે ? ”

જનાબખાંએ કહ્યું. “ રસ્તમ, હું તો પૂર્વેજ બાંધી સુક્યો છું. મ્હારો સંકલ્પ પરિવર્તિત થવાનો નથી. આ ગુજર્જર ભુમિનાં દર્શનથી અને તેના પર બંદુ રનેહ પેટા થયો છે. તે રનેહમયી વગુનો ધ્વંસ હું કરી રીતે કરી શકું ? જે વિશ્વ-વાસનાએ મ્હારા કાકાને વિચ્છિત કર્યો છે, જેથી ઉત્તેજિત થઈ તેઓએ ભારતધર્મના હિન્દુ રાજ્યોનો ધ્વંસ કર્યો છે,

સુતાના શાન્તિમય રાજ્યમાં શોષિત ગ્રાહક વહેવારનો છે, ભારતના કુદિત અસ્પર્શી ગિજીતને સ્વર્ગતુલ્ય કરી મુકી છે તે કુવંસિના મ્હારા હૃદયમાં નધો. હું જાણું છું કે હું તેમનાં રાજ્યાસનનો અધિકારી છું-ફિન્ટુ અધ્યાનિસ્થાનને કહરત તરફથી જે સમૃદ્ધિ બક્ષીસ મળેલી છે તેમાં હું સંતોષ માનીશ. પહાડી જમીનના ખેતરોમાં ઉત્પન્ન થતા ગોધૂમ-ધાત્ર, ટેકરીવાળી જમીનમાં ઉત્પન્ન થતાં રસમય અને સ્વાદિષ્ટ અંશુર મ્હારાં જાણીશ-તે તંદુરોં રાજ્યભોગ લેખીસ. સુધ્ધ કરોજજવલ, ઝાઝળ આચ્છાદિત પર્વતોના ઉજ્જવલ સૌન્દર્યથીજ હું સંતુષ્ટ રહીશ; હું કોઈ પણ પ્રકારે આ રાજ્યના ધ્વંસના સાધનનું કારણ થઈ શકીશ નહિ. મ્હારાં વિવેક કર્તવ્ય જ્ઞાન મ્હને એજ સુચવે છે. ”

સ્તમભાષાએ આ વખતે નિરાશ થઈને સઘળી આશા છોડી દીધી. તેણે મનમાં વિચાર્યું કે, ક્યો તે કારણ હો પરંતુ અસ્પર્શી ઉન્મત્તતાએ સાહજગતા મસ્તિષ્કમાં આધિપત્ય વિસ્તાર્યું છે. તો પણ તે બોલ્યો “ત્યારે હવે શું કરવાની આપની ઇચ્છા છે ? ”

જામાજમાએ પ્રકુલ વદને કહ્યું- “સ્તમ ! હું જે કરવાને ચાહું છું તે હું હમણાં જ બોલ્યો છું. ”

સ્તમ આ સમયે રૂષ્ટ બારે બોલ્યો “સુવતાને વિદાય કરતી સમયે આપને જે ગૌરવસ્પર્શ તરવાર અર્પણ કરી છે અને જે તરવારનો સ્પર્શ કરી આપ શપથ લઈ આ દેશમાં આવ્યા છો તે તરવારની મર્યાદાની રક્ષા શું આપ આ પ્રકારે કરશો ? ”

જામાજમા વિવણ્ય મુખે વિરક્ત બાવે બોલ્યો “પરાધીન અસ્થાન ભુગિર્માં વળી, પરાધીન નરાધિપતિની સ્નેહમય કોડમાં જેમનાથી આ જન્મ પાલિત થયો છે એવા મેં મારો દેહ વિક્રય કરીએ ખરો-ફિન્ટુ હૃદય અંતઃકરણ વિક્રય કર્યું નથી. આ પ્રાણની ઉપર સુવતાનનું સંપૂર્ણ આધિપત્ય હોય, શકે, તેઓ હૃદય કરીને; આ પ્રાણ હાથ, શકે, મ્હારા મૃતદેહને ઊંઘવિઊંઘ કરીને કાચુલના મોટા, મોટા, કુત્રાએ સન્મુખ નાંખી શકે-ફિન્ટુ મ્હારા ચિત્તની સ્વાધીનતા ઉપર, વિવેકની સ્વાધીનતા ઉપર તેમનું લેશ પણ આધિપત્ય હોઈ શકે નહિ. સ્તમ ! સુવતાન મહમદે મ્હારા ગૌરવના ચિન્હ-સ્વરૂપ વિશ્વાસ-સ્વરૂપ-જે-પવિત્ર તરવાર મને આપેલી છે તે આ તું લે. તે ત્હેમના, ચરણમાં શખીને, મ્હારા નામથી કહેજે કે “હું હવે આધ્યાત્મિકતામાં પાછો ફરીશ નહીં. સુવતાનના ઉત્તરાધિકારી રૂપે હું હવે રાજ્યની આકાંક્ષા કરતો નથી; હું હવે મુક્ત અને સ્વાધીન છું. તેઓ મ્હારા પ્રાણની પૂર્વજી વાત્સલ્યતાથી મ્હારો આ અંપરામ અને અગાધ્યતા ક્ષમા કરશે. ”

પ્રાણના આવેગથી, ચિત્તના ઉત્તેજનથી સુવતાનનો પ્રાણમુગ્ધ સાહજગદો જાણણાં દંધી ઉઠ્યો. ચોકીવાર પછી અધુ, હુઝીને તે બોલ્યો “સ્તમ ! તુષ કેમ થઈ રહ્યો ? તને શું મનમાં કંઈ થયું ? તું પણ એક વીર છે, સ્વાધીનતાના બોળાપાં ઉઠરેશો. તેજ સ્ત્રી અધ્યાન છે. હાથ, સ્તમ ક્યાં ગયું ત્હારું તે વીરત્વ, તે ગૌરવ ! સ્તમ એક દિન ત્હારા આ અતિ માંસપેશી સુદૃઢ હસતી શક્તિથી તે એક આંખજૂની નાદ તોડી પાડીને તેનો વધ દર્શો હતો, એ ખીના ત્હારા રમરણમાં છે કે ? ત્હારી અસિમ સાંદ્રમિત્રતાથી તે સુવતાનના જીવનની રક્ષા કરી હતી એ ઘટના તને માંભરે છે કે કે જીવન રક્ષાથી કૃતજ્ઞતા વિમુગ્ધ થયેલ સુવતાને બમારે તને દ્રવ્ય બક્ષીસ કરવાની ઇચ્છા પ્રદર્શિત કરી ત્યારે તું બોલ્યો હતો “સુવતાનેશ્વર ! આ બન્દો, આપની પ્રજા છે, રાજ્યનું રક્ષણ કરતું એ પ્રજાનું કર્તવ્ય છે. બલ્યાનું કંઈ પણ પ્રયોજન નથી. ” સ્તમ ! ત્હારા પ્રાણનું એ સંપણ તેજ ક્યાં ગયું ? ”

હમણાં હું કરીને મેળવવાના તુરંત દ્રવ્યની આશાથી તું સુલતાનના એક મહા અન્યાયમય કાયે દરવાનું સમર્થન કરે છે. એક દિવસે દરિદ્ર રૂસ્તમે મંગરૂરીથી પ્રાણુનું જે મહત્વ દર્શાવ્યું હતું આજ તેજ રૂસ્તમે તે દર્શાવી ચકતો નથી. હામ ! રૂસ્તમ ! કેટલું બધું પરિવર્તન !”

રૂસ્તમે, સાદગ્નદાનાં આ તેજોગર્ભ, વાક્યોથી બહુ શિષિલ થઇ ગયો. સાદગ્નદાએ જે કહ્યું હતું તે પૂર્ણ સત્ય હતું : તિવ્રમાત્ર અતિશયોક્તિ બરેહું ન હતું. તેના વાક્યોથી રૂસ્તમના પ્રાણુક્ત સંદેહ હૃદય પર અતિ જોરથી આઘાત થયો. તે આઘાતથી તે અતિ હતાશ થઇ ગયો.

તે સમજ્યો કે વિચાર કરતાં વાસ્તવિક રીતે તે મહત્વ અને ન્યાયનિષ્ઠાથી અધઃપતન થયેલો છે કિન્તુ તેણે કરાનનો સ્પર્શ કરીને સુલતાનની સમક્ષ જે શપથ લીધો હતો તે તેને માદ આપ્યા. તેણે એક વખત મનમાં વિચાર્યું કે, સાદગ્નદા જે કહે છે તે સત્ય છે. તેથી એક વખત મનમાં સંકલ્પ કર્યો “ ના હવે હું અરધાનીરધાનમાં ખાજો : ફરીશ નહિ. સાદગ્નદાના સંજે જ રહીશ. કિન્તુ તેમ કરવાથી શું થશે ? વિશ્વાસઘાતકતા-પ્રભુ-દ્રોહિતા-અધર્માચરણ ! એટલું પાપ શું તે સહી શકશે ? સહસા તેના મનમાં વિચાર આવ્યો કે સુલતાનના પ્રાસાદ મધ્યે તેની પ્રિયતમા પ્રાણુલિક્ષિત વનિતા રૂપીઆ બીબી અને તેના પ્રાણુનો પ્રાણુ, હૃદયનો શોષિત એક માત્ર શિશુપુત્ર જિનનતઅંબિ તેના વિશ્વાસ-મય કર્તવ્યના પ્રતિનિધી રૂપે અવસ્થિતિ કરે છે. સુલતાન મહમદ ખુદાની સૃષ્ટિમાં અતિ ભવાનક પુરુષ છે. જો હું સાદગ્નદાના કપનાનુસાર તર્તીશ તો હામ ! હામ ! સુલતાનની શોષિત વૃત્તિ અસિધી તેનાં સ્ત્રી તથા પુત્ર નિહત થશે એ નિશ્ચય છે.

આ સમજી મરિતક વિશ્વવકારી ચિન્તાઓ રૂસ્તમના પ્રાણમાં એક મહા વિરોધ બાંધ હાપન થયો. તેણે અનિચ્છાથી પોતાના પ્રાણનું મહત્વ પ્રિય પત્ની અને પુત્રના હૃદય માટે શાંતપણે નિઃસર્જન કર્યું. બહુ વખત સુધી વિચાર : ક્યાં બાદ તે કંઠોર સ્વરે બોલ્યો “ સારે શું આપનો એવો અભિપ્રાય છે કે આપણે અનાહારે પયે, પયે બિદા માગીએ અથવા શુભર્તર પતિના ગુપ્ત પ્રતિનિધીના હાથમાં પડી આ અપરિચિત દેસમાં યાતકના હાથથી આપણો પ્રાણ ગુમાવીએ ?”

આ માંભળી જમાલખાંએ ગંભીર બાવે કહ્યું, “ પયે પયે બિદા શાં માટે માંગીએ ? આ શુભર્તર દેશના હિન્દુઓમાં શું દયા અને આતિથ્યતાનો એટલો બધો અભાવ છે ? રૂસ્તમ ! સત્ય માનને કે ધર્મે પયે ચાલવાથી અને શુભર્તર પતિની પાસે આપણી હકીકત અંકપરે વ્યક્ત કરવાથી તે ક્યારે પણ આપણું અનિષ્ઠ કરશે નહિ. મેં સાંભળ્યું છે કે હિન્દુ પીર નિઃસદાય અવસ્થામાં પડેલા સત્તુનો ક્યારે પણ વિનાશ કરતા નથી. રૂસ્તમ ! સારે આપણને કાનો બચ છે ?”

સમુદના મધ્યમાં પવનના તોફાનથી જોમ મોળાં આ હાંડળા નીકળે છે, તદ્વત રૂસ્તમનો મનમાં બહુવિધ ચિન્તા હૃદયની. તેને અનેક બાબતમાં વિચાર થયો. તેના પ્રાણની ચિન્તાએ આશ્વાન દેશના ગિઝની શહેરના પરચરમય પ્રાસાદ મધ્યે પ્રવેશ કર્યો. સુલતાને તેની વિશ્વાસ-ઘાતકતા અને ઉચ્છ્રાંબજનાના અખર સાંભળી દોષાન્ધ થઈને તેની જી અને શિશુપુત્રને કારા-શુદમાં કેદ કર્યાં છે એવો તેને ખાસ થયો. તેણે એક દશ્ય જોયું કે પોતાના પ્રાણુલિક્ષિત પુત્રને સુપિત દુગાઓના મૃગમાં આપી દેવાનો દુક્રમ થયો છે. રત્નેદમયી પતિને, પુત્રી દર કરી, સર્વ શુભિક્ષણ એક અન્ધકારમય ગુફામાં રાખવામાં આવી છે. તે ગુફામાં વાયુનો સેરા મામ્ પશુ સંચાર નથી. રૂસ્તમે આ દશ્ય જોઈને એકદમ બેબાકો થઈ ગયો. આ દેખાવ

તે વધુ વંખત સંહન કરી શક્યો નહિ. પોતાનાં દેહનું બાન આપવાથી તે કંઈપણનો અનિ હુમલ વાંછનાં સંહન કરી શક્યો નહિ. ઉન્માદની માફક જુકડી ચડાવી તે બોલ્યો, “ સાદ-ગદા ! મને માફ કરો. આપ વિશ્વાસઘાતક યદ્યપિ સદાઃ પરન્તુ હું યદ્યપિ શરીર નહિ.”

“ વિશ્વાસઘાતક ! ” અધીન સેનાપતિનાં મુખથી આ અપમાનકર વાક્ય ! મેંતે સુખનાનનો બાતુખુત છે. જેની મેખલા તરીકે પર્વતો શોભે છે એવા વિશાળ ગિરનારો બ-વિખનો અધિપતિ છે. હસ્તમની આ કૃષ્ણા પોતાનાથી સંહન નહિ યદ્યપિ સાદનાથી. સાદ જમાવે કંમરમાંથી તીક્ષ્ણ તરવાર ખેંચી કહાડી અને વ્યાધવત બીજાણુ મર્જના કરી તે બોલ્યો “ સપતાન ! નક્ષત્ર ! હારી આટલી બધી સ્પર્ધા : એક અન્યાયમય કાર્ય નહિ કંઈવાના કારણથી શું હું વિશ્વાસઘાતક ! ”

અતિ ઉન્માદયસ પરિસ્થિત ચન્દ્ર વ્યોતિમાં જમાવખાંએ કહાડેલી તરવાર મળે રીસા-મિની હોય તેવી ગમકવા લાગી. અદ્ય સમયમાંજ તે સ્પર્ધે શોષિત રેલાત. કિન્તુ દેવ પ્રેરિત એક અદ્ભુત કારણથી તે પ્રભાણે યદ્યપિ સંધ્યું નહિ.

ચન્દ્ર પ્રભાથી ફેરેરી યથેલી ધરણી પર શુભ્ર વસ્ત્રોથી પરિધાન યથેલી અનુક્રાંતિય દુષ-શાસિની એક મુપત્તીનાં પદચિહ્ન તે સમયે અંકિત થયાં. તેણે સહસા પાછળથી આનાંને જળ પુર્વકે સાદગમદાના હાથમાંની અસ્ત્ર પકડી રાખી. તેથી સહનદાનો દસ્ત ક્રિયાવીન યદ્યપિ પડ્યો. તે પોને વિરમય ક્ષિપ્ત થયો. હાથમાં પકડેલી તરવાર દગાણુથી ધરણી પર પડી ગઈ. આ સંધ્યું યંવાથી સાદ જમાવ કોપિત યદ્યપિ બોલ્યો, “મારા કાર્યથી અટકાવનાર તમે ‘જાણુ છો’”

દગાખોર નકલીઆ

રાજા રજવાડામાં. “ વખણાતી બાદશાહી યાકુતી અનંગ વિલાસ ” એ રાજદો સરકારમાં રજુદર યથેલા છે અને તેના ટૂંકમાર્કે રજુદર નંબર ૨૩૧ છે. નકલીઆની દગા ભરેલી નહેરખખરથી સંભાળજો. અમારી બનાવેલી યાકુતિ માત્ર રાજકોટમાં અમારા ઔપધાસ્યમાંજ મળે છે.

બાદશાહી યાકુતિ.

ગમે તે કારણથી શમાવેલી તાકાત પાછી લાવે છે. પુરયાનન કાલમ રાખે છે. દેશી અને યુનાની દવામાં ઉંચામાં ઉંચી દવા નોંધજો તો આ બાદશાહી યાકુતી છે. આ રાજવંશી યાકુતિ વીર્ય વિહારના તમામ વ્યાધી મટાડે છે. ખરી મરદાપ આપનાર અને નખજા માણુમને પણ જીવાનની માફક જોરાવર બનાવનાર આ દવાનો લાભ લેવા અમારી ખાસ ભક્ષમણુ છે. આ દવા વાપરવામાં કોઈપણ જાતની પરેશની નરર નથી. ૪૦ ગોળીની ટપી એકના રૂ. ૧૦ બાદશાહી યુનાની લેપ.

અંધીર ઉમરાવોમાં વખણાતી ઉમદા દવાઓમાંથી આ લેપ બનાવેલ છે. નખજા પડી ગયેલ નસોને પુરતું જોર આપી ખરું પુરયાનન લાવવા માટે આ લેપ ક્રોડમંદ ક્ષાન્ત છે. આકંસ એકની ટપીના રૂપિયા આદ. તમામ દવાઓનું પોષ્ટ ખર્ચ જુદું.

ટાકટર કાલીદાસ મોતીરામ—રાજકોટ.કાલીયાવાડ.

સાયન્સ (વિજ્ઞાન) વિદ્યા ઇ: સંખ્યાની નવીન શોધો તથા વિચારો (સંદેશ).

કુખની તોષો—જે જમીની ખાસે કુખની ખાસે છૂપી રીતે જતાવેલે અને કોઈને મહો વેચેલી એવી ૧૬૫ તથા ૧૭ ઈયની વ્યાસની તોષો મહો હોતે તો અત્યાર આગમયે રશીયન વગેરે મિત્ર રાજ્યોએ તેનો પરાજય કર્યો હતો. પણ આ તોષોયા તે ૧૨ માંછલથી ઘડાકા કરે છે. આ ૧૬૫-૧૭ ઈયની તોષો એટલી પ્રયત્ન છે કે તે તોષોઓ ચલાવી શક્તા નથી. ગોળાઓ સખત પુટે છે કે ફાડનારથી પણ ખોસે તો ઉભા રહેવાનું નથી. ઘણે દરથી બીજાની જાગીરીથી તે ફાડવામાં આવે છે. જમીનમાં તે પુટાં વાર પેસી જાય તેથી તે ચણતર પર ચક્રી પડે છે. તેને ફાડનારા તોષો નહોતે પણ કુખના કારેખાનીના ઇજનેરો છે. ગોળા છુટતાં તે વિચારમાં ઉંચો ૧૨૦૦ વાર જાય છે ને ૧૨ માંછલ દૂર પડે છે. ગોળાનું વજન ૧૬ હજાર જેટલું હોય છે. ગોળા પુટતાં તેમણી ઝેરી ખસે પણ છૂટે છે. ૧૭ ઈયની વ્યાસની હોય તો તે તોષ નામુરના કીણા પર છાંડવામાં આવ્યા હોતી. દરેક બેટરીમાં તેવી બેજ હોય છે. તે જમીન પર તો ઘસડાતી જ નથી એવી બારે તે છે. તે માટે રેલના પાટા સુકવા પડે છે. દર દસ મીનીટ એક જ ગોળો તેમણી છોડાય છે. દરેક ગોળાની કામગીરી ૧૨૫૦ માંછલ હોય છે. કુખનો જોવાઈ ન પવત જે ઇન્દ્ર ખાસે આ જમીની તોષો અને ગોળા હોતે તો જરૂર ઉડાવી મૂક્યો હોતે અને કુખ તોષો ગોળો તેના કદી બનીને જતે.

નવી તૈયાર થતી રાફેસી મનવારે આયેરન કુખુ—આ જમીનમાં કાંઈ મોટું બેટરી-શીપ ઇન્ડ્રીની સુધી ગોળામાં બધાને તૈયાર થતાં આવે છે. તેની તોષો અંકોધારણ બળવાન છે. દર મીનીટ દોઢ લાખ રૂપિયાનો દરિગોળો ખંપી જાય એટલી ઝડપથી તેની તોષો ગોળા છોડે. તેની 'ટાપીંગ' તોષના ગોળા પણ પવત જાય છે. તે ગરમ હવાથી ગતિમાન થશે. તેનો વ્યાસ ૨૧ ઈયનો છે, જ્યારે અત્યાર સુધીના ગોળાનો ૧૮ ઈયનો હતો. વિમાનો પર ગોળા તાકવાની યોજના પ્રયત્ન આ નોકામાં કરવામાં આવી છે. તેથી વિમાન ૧૦૦૦૦ પુટ ઉંચું હશે ત્યાં સુધી તે તેની ખબર લઈ શકશે. દર મીનીટ તેના ઉપર 'આયરન કુખ' માંથી ૧૦ થી ૧૨ ગોળા છોડી શકશે.

સૌથી પ્રાચીન કરન્સી નોટ—ના બનાવનારા તેમનાઓ હતા ઇ. સ. પૂર્વે ૨૭૦૦ વર્ષ ઉપર ચીનાઈ રાજ્યમાં પ્રથમ કરન્સી નોટ કાઢવામાં આવી હતી; તે પંચી કેટલાં પ્રોમાન કાળમાં અર્થશાસ્ત્ર વિદ્યામાં પણ તેઓ કુશલ હતાં તેનું અનુમાન થાય છે. આંગ્રેજી એક નોટ પેટ્રાપ્રાડ (સેન્ટપીટર્સબર્ગ) ના સંપ્રદાયમાં સાચી રાખી છે. તે સદેહ કાળ ઉપર જુદી શાલીએ છપાઈ છે. સેતુરના જાડની બાજુના એ કાળ જાયો છે. તે 'નોટ' ઉપરનો સુક્ષ્મેષ્ઠ ચીનાઓને બાજુનો છે:—“ તમારી ખોસે ગમે તેટલું ધન હોય તો પણ કરકસી થવા માન કરવો. ” ૪૬૦૦ વર્ષના વા વરસાદ છતાં આ સત્ય આજે યથું નથી !

જન્ય મરણની રાસ—શાંતિના સમયમાં દર બીનાર જૂથોમાં ૬૭ માંબુસો મેરે છે અને ૭૦ જન્મે છે. લગાંને લીધે હાંકે મરણ પ્રમાણ વધારે આવે છે.

શરીરના અંતરિક્ષ—અદ્ભુત અને અંતરિક્ષ વસ્તુઓ જેવા તમે સંપ્રદેશ્યાં અને યુરોપમાં જાઓ છો પણ તેનાથી અદ્ભુત વસ્તુઓ તમારો પોતાના શરીરમાં છે ! મનુષ્યના શરીરના હાડપિંજરમાં યુવાવસ્થાએ આશરે ૧૧૫ હાડકાં હોય છે. અને તે એકે બીજાં સહિ એવા તો નાણુક અને સંપૂર્ણ રીતે જોડેલા હોય છે કે વિજ્ઞાને તેની નકલ કરી સફવાની આશા છોડી દીધી છે ! પ્રખ્યાત ડૉ. જેન્સે કરી કહે છે કે, શરીર રચનામાં, મહાશિષ્ટી વિશ્વકર્માએ સર્વે કારિગીરીની કરામતોની તોર્ણી કરી છે.

There is not known in all the realms of architecture or mechanics, one little device which is not found in the human organism. The pulley, the lever, the inclined plane, the hinge the "universal joint," tubes and trapdoors; the arch, girders, filters, valves, bellows, pump, camera, and Aeolian harp; and irrigation plant, telegraph and telephone systems—all these and a hundred other devices which man thinks he has invented, but which have only been telegraphed to the brain from the Solar Plexus (cosmic centre) and crudely copied or manifested on the objective canvas.

No arch ever made by man is as perfect as the arch formed by the upper ends of the two legs and the pelvis to support the weight of the trunk. No palace or cathedral ever built has been provided with such a perfect system of arches and girders. Man has tried in vain to duplicate the hinges of knee, elbow, fingers and toes, although they are a part of his one body.

No waterway on earth is so complete as that wonderful river of life, the " Stream of Blood." Modern science has discovered that all roads of real knowledge lead to the human body. The human body is an epitome of the universe; and when man turns the mighty searchings of reason and investigation *within* that he has so long used *without*—a New Heaven and Earth will appear.

સારાંશ:-શિષ્ય સંબંધી અથવા સપગા ચાંદ્રિક પ્રદેશોમાં એવી એકે પણ નાની સરખી યુક્તિ નથી કે જે શરીરમાં નહીં હોય ! યુવતી, તુલા યંત્ર નેત્રું સમજેત, હાર સંધિ (મીનમુર) નળોઓ, હૃદયપારીઓ, કમાન, પાટાઓ, ગળજીઓ, વોલ્વ, ધમણ, ચિત્ર, પાડવાતુ કેમેરા યંત્ર (આંખની અંદરનું), નહેરનું યંત્રકામ, તાર તથા ટેલીફોનની વ્યવસ્થા, વગેરે એકેકે યુક્તિઓ માણસ પોતે શોધેલી પારે છે. જરૂર તે વિશ્વખંડમાંથીજ માણસના મગજમાંથી ગઈ છે અને તેણે બાહ્ય ચિત્રપટ ઉપર માત્ર તેની નકલ કરી છે.

જે પગના ઉપદ્રા છેલ્લાં અને વસ્ત્રદેશ (પેટની નીચેનો ભાગ) થી જેવી સંપૂર્ણ કમાન ધડના આધાર સાથે બની છે તેવી માણસે બનાવી નથી. કમાનો અને બાંધવાના પાટા-

આથી ખેતર કોઈ દેશાલય કે મંદાલય શરીરની ક્રિયાઓ વગેરે જેવું સંપૂર્ણ નથી. શુદ્ધ, કોઈ, આંગળી અને અંશુકાઓના જે હાડકાના મોજગરા (મધ્યાગાર) છે તેવા માણસ ખનાવી શક્યું નથી. વળી, રતનપ્રવાહ જેવો કોઈ પ્રવાહ મનુષ્યે કર્યો નથી. સાંપ્રત વિજ્ઞાને સિદ્ધ કર્યું છે કે, સત્યજ્ઞાનના સર્વે ભાગો મનુષ્યના શરીર તરફ લઈ જાય છે. મનુષ્યનું શરીર તે વિશ્વનો સારાંશ છે.

શરીર રચનાનું કેટલુંક અસ્થિત—માણસ સંપૂર્ણ પ્રદુશિત હોય છે ત્યારે તેના શરીરમાં આશરે ૧૬૫ હાડકાં હોય છે. માંસ પેશીઓની સંખ્યા ૫૦૦ છે. આંતરડાની લંબાઈ ૩૨ ફુટ છે (જોખાઓની ઘણી વધારે જોડી હોય છે.) રક્તના ૩૦ રતલ, અથવા શરીરના પાંચમા ભાગ જેટલું), હૃદય છ ઇંચ લાંબું તથા ૪ ઇંચ પ્લેથુ હોય છે. તે દરમિયાન ૭૦ વાર હાલે છે, એટલે કલાકમાં ૪,૨૦૦ વાર, દિવસમાં ૧૦૦,૮૦૦ વાર, અને વર્ષમાં ૩,૬૭,૨૦,૦૦૦ વાર ટકોરા કરે છે. દરેક વાર તે ના આંસ લોહી પંકજે છે, એટલે, દર મીનિટ ૧૭૫ આંસ, દર કલાકે ૬૫૬ રતલ અને દર રોજ ૮ ટન લોહી પંકજે છે. એટલે દર ત્રણ મીનિટ શરીરનું બધું (નીસે નીસ રતલ) લોહી ફરી વળે છે. આ હિસાબે ૭૦ વર્ષના ૬૬ પુરુષનાં હૃદયે ૨૭૦,૦૦૦,૦૦૦ ટન ભોજો ઉપાડેલો હોય છે. પછી તે ચાકે તેમાં શી નવાઈ ?

ફેફસાંમાં હવા આશરે એક ગેલન જરી હોય છે. હવે દર કલાકે આપણે ૧૨૦૦ વાર આસોમ્ધાસ લઈએ છીએ. તેટલામાં આપણા શરીરમાં ૬૦૦ ગેલન અને દિવસમાં ૨૪,૦૦૦ ગેલન હવા લઈએ છીએ. તેટલી બદાર કાઢીએ છીએ. ફેફસાંમાં હવા આવવા જવાનાં જે ખારીક છિદ્રો છે તે આશરે વીસદબરે ચોરસ ઇંચ જેટલી જમીન-જગ્યા રોકે છે, તે ૧૩ ચોરસ ફુટ જેટલા ચોરસ જેટલી જગ્યા યદ.

ભેજનું વજન પુખ્ત પુરુષમાં ૩ રતલ ને ૮ ઓંસ છે, જ્યારે સ્ત્રીનાં ભેજનું વજન, સરેરાસ તેથી બરાબર બે-ત્રીયાંસ એટલે ૨ રતલને ૪ ઓંસ છે. નાનું દેવાથી નાની લડી-ખાળ પેટે તેનાં ચક્રો, વીટાઓ, રેસાઓ વગેરે પણ વધારે પાતળા અને નાજુક છે. તેમની પ્રેરણાશક્તિ તીવ્ર હોવાનું તેજ કારણ હશે.

જ્ઞાનતંતુઓ મગજ જેડે સીધી ક્રીતે અથવા કરોડોમાંની મગજ સાથે જોડાયેલા હોય છે. પણ તેનું ભોજન તો લોહીજ છે. જ્ઞાનતંતુઓની સંખ્યા તેની મગજ શાખાઓ અને ઉપશાખાઓ મળીને કુલ એક કરોડ ઉપર હશે !

આંસડી—માણસને એટલી પાતળી નથી, એક આંસડાંસાંથી એક અંશુકાંસાંસાં જેટલી જડી છે. સુરોપીયનોનું આ યમાણ છે. દાળા પ્રગ્લની વધારે પાતળાં તથા સુંવાળાં હોય છે. હવે ચામડીનું ક્ષેત્રફલ બે દબર ચોરસ ઇંચ છે. હવે હવાનું દબાણ દર ઇંચે ૧૪ રતલ છે. તે કારણથી મધ્યમ કદના માણસ ઉપર ૪૦,૦૦૦ નંદણનું નિરંતર હવાનું દબાણ હોય છે. ચામડીની દર ચોરસ ઇંચ જેટલી જમીનમાં પસીનો બદાર કાઢવાની ઉપ૦૦ મંજૂરી (છિદ્રો) છે. તે-સક્ષમ ક્વાઓ એક અંશુકાંસાંસાં ઇંચ લાંબા છે. એટલે કે આંખાં શરીરનાં પસીનાનાં છિદ્રોની કુલ લંબાઈ ૨૦૧, ૧૬૬ ફુટ અથવા ૪૦ માઈલ લાંબી થાય છે !

આનંદાનંદાનંદા!!

હમે તો એક વચની છીએ:—એક સાક્ષીને એક વખતે સાક્ષી આપતી વખતે તેની ઉમર વિશે પૂછવામાં આવતાં તેણે તે ૩૫ વરસની, જણાવી. કેસ એક વરસ મુલતવી રહ્યો. બીજી વખતે પાછી તેની સાક્ષી બેતી વખતે તેને પૂછવામાં આવ્યું કે:—

“ ચતુરશ્રેણ અખાતજ તમારું નામ કે ? ”

સાક્ષીએ જણાવ્યું કે “ હાજી, તે મારું નામ. ”

“ તમારી હાથમાં ઉમર શું છે ? ”

“ સાહેબ, ૩૫ વર્ષની. ”

“ અરે, તમે ૩૫ વરસે ૩૫ વરસના હતા અને આ વરસે પણ ૩૫ જ વર્ષના છો એ બુનેલ કેમ ? ”

“ અરે સાહેબ, હું ખરું કહું છું. અમે આદામ લોક કદી અમારો બોલ ફેરવતાજ નથી, તો બીજા આ કોર્ટમાં—કે ત્યાં તે જલ્લવણી તો હંડ કે જેલખાનાની શિક્ષક થાય એમ અમે સાંભળ્યું છે ત્યાં તો કેમજે ફેરવીયે ? ” અમે આમ કહ્યું. આપને બોલે પાછાંયે છીએ; હમે તો એક વચની છીએ સાહેબ ? અમારો બોલ કદી ફરશે નહીં ! ”

લલચાવનારી જાહેરખબરોથી ફસાતા ના !

ફસારી તો પૈસા પાણીમાં જશે.

નહી માલથી સાવચેત રહેતો.

અમારી દવાથી શયરો ન થાયે તો પૈસા પાછાં !!

આ મુજબની જાહેરખબર એક દવાખાનાએ છપાવી. કેટલાકેએ તેનો ઉપયોગ કર્યો. એક જણે સાબીલ કરી આપ્યું કે “ દવાથી ફાયદો થયો નથી તેથી પૈસા પાછા આપવા. કંપની આ સંબંધરો બીજી રીતે સર્તીપકારક જવાબ ન આપી ચક્રવાથી કંપનીએ આખરે ઉચ્ચ માથે વેશી જણાવ્યું કે અમે તો પ્રત્યેકજણને જણાવી દીધું હતું કે “ લલચાવનારી જાહેરખબરોથી ફસાતા નહીં. ” બનેરે, છતાં તેજની આંખે આંધળા થાય તેનો અમે શું ઇલાજ કરીએ ?

આધુનિક દવા વેચનારાઓના મોઢાં મોઢાં ડાગો આપનારી જાહેરખબરો નાંખી કાઢીએ ફસાતું નહીં.

ન્યાયાધીશ:—(આરોપીને) તમે તમારા મુન્દો કમલ કરો છો કે ?

આરોપી:—નાહ, મારા વર્ણવનું આજનું સંજોગ હું નિર્ણય છું એવી મારી પૂર્વ ખાતો થઈ છે !

એક લેખક:—શું કરું ? હું આનંદ રચીવશાળ વાર્તા લખું છું પણ તે ઉપર ચોકપરજીવ સાધી થઈ જાય છે.

મિત્ર:—એટલે ? શું સંપાદક તેના હેડલા આગળ કંઈ ફેરફાર કરે છે ?

લેખક:—ના, ના, “ જાપવા લાલક નથી ” એવો સેરો મારી પાછો મેલવી દે છે !!

પ્રસિદ્ધ ચિત્રકાર:—(નવીન ચિત્રકારને સરસેથી) તમે મારી પાસે કામ કરો છો એમ ખરાબને બોલું છો તેની પાસેથી કામ લો છો એમ મેં સાંભળ્યું છે તે શું ખરું છે કે ?

નવિન ચિત્રકાર:—તેમાં બેટું શું છે ? તમારા કટ્ટીચોની પાસેનીજ આરણી બાટે લઈ શું હું તેમનું કામ કરતો નથી ?

ન્યાયાધીશ:—(અપરાધીને નિર્દોષ ઠરાવી) આ વખતે તો હું તને છોડી મેલું છું.
દેખી તું ખરાબ સંજોગ સંખીગ નહીં, હો?

અપરાધી:—હું માળાપ! આજ પળી-કઢી હું અને પ્રગ પળ નહીં દઈ, અંદાજા!

X X X X

ન્યાયાધીશ:—(સાક્ષીને) આ માણસને તમે કહી અંગ્રાઈ જોયા હોતો કે?

સાક્ષી:—હા, જોયા હોતા ને સાહેબ!

ન્યાયાધીશ:—ક્યારે જોયા હોતા?

સાક્ષી:—તમે અને એ સવાલ પૂછ્યા, તે પૂર્વે હાલત!

X X X X

નૂરજહાન.

સરદાર જોગેન્દ્રસિંહની અંગ્રેજી વાંતાનું બોળાન્તર કરનાર નસિનકાન્ત નં. દીવસિયા પુસ્તકનું મૂલ્ય. બાર આના. પોરેજ લુહુ. મળવાનાં ફકાણાં. જીવજીવાલ અમરશી મહેતા, અમદાવાદ મેસર્સ સી. એન. અધર્સ, બાગાતળાવ મુરત, મેસર્સ. એન. એમ. ત્રિપાઠી મુબમુ. એન. એન. દીવેડિયા બ્લુમ્બગ્સે વાંદરા.

જિંદગીની જીલ્લી નીપજતું મોટું પરિણામ

લખનાર:—B. R. BALM.

કંઈકરતે માણસોને જે અકલ આપી છે તે શાને માટે કે પોતાના ઉપર આવતાં સંકટો દુર કરી શકે, પણ હાલતા જમાનામાં બેપરવાહનું બગર વધી પડેલું હોવાથી ધણાં જોડો તે માટે વિચારતા દરો.

દાખલા તરીકે જે આપણને સરદી હાથ યદ હોય અને તેની દરકાર ન કરીએ તો વધારે સીકનેસ થયા સંભવ છે. આવે વખતે જે વખતસર બીકશન રૂમેટીઝમ બામ વાપરું હોય તો તરત સરદી દુર કરે છે, એટલુંજ નહિ પણ હાથ પગમાં કળતર થતી હોય માયાનો આંધુ હુઆવો રહેતો હોય, ગરદન પ્લયકાષ જાય, બરકાતી નસો બેચાઈ હોય, કમરનું કુખાવો થતો હોય, હાથ પગ જલ્દાઈ ગયા હોય તેવાં, કુખો ઉપર અમકારીકે અસર કર આરામ આપવામાં બીકસન રૂમેટીઝમ બામ અચૂક પુરવાર થયું છે.

લેણાં માણસો ખાંસી, ડમ, હાંફુથી પુરતી દેરાન યાય છે, તેવે વખતે જે બીકશન રૂમેટીઝમ બામનો ઉપયોગ કરે તો જરૂર જોઈતો ફાયદો મેલવી શકે એ વગર શકાએ સઉ જણ કબુલ કરે છે.

તમે જણા છે કે આખો દીવસ કામ કરનારા માણસોને સાંજે માયાનો જીલ્લો કુખાવો રહે છે તેને, તેમજ આખી રાત બીજાનામાં જેમ તેમ મૂકી સહવારે દુઃખતી કમરે-ઉઠતાં માણસો માટે તેનો મદદગાર બીકશન રૂમેટીઝમ બામ તરત સાન્તી આપશે.

ઉપલી બાટલી તમેને મેળવવાને તકલીફ ન પડે તે માટે જણાવવાને જરૂરનું યદ પડશે કે મેસર્સ બીકસનની કુઝ બગર ગેટ-કોર્ટ-મુબમમાં મોટી બાટલી ૧) એકે રૂપિયે અને નાની બાટલી દસ આને વેચે છે.

સંસારનું કલ્પવૃક્ષ.

મનુષ્યોના મનોરથો કલ્પવૃક્ષ પુરા કરે છે. તેમ રોગી લોકોના
નીરોગી થવાના મનોરથો અમારી

આતંકનિગ્રહ ગોળીઓ

થી પુરા થાય છે

આ વાત આજ ૩૪ વર્ષ થયાં પુરવાર થઈ ચુકી છે. વીર્ય
વિકાર, લોહી વિકાર અને અસક્તિને મટાડવામાં આ દવા
અકસીર છે. કિં. ૧ ડબ્બીનો રૂ. ૧.

વધારે જાણવા માટે અમારું પ્રાઇસલિસ્ટ મંગાવી વાંચો !

લખો એટલે વગર પોસ્ટ ખર્ચે મળશે.

સુખ અથ
કાલબારેલી રોડ

વેદશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવિંદજી

જામનગર-કાલીયાવાડ.

ન્યાયાધીશ:—(અપરાધીને નિર્દોષ ઠહાવી) આ વખતે તો હું તને છાતી મેલું કે ખૂબ દતેથી તું ખરાબ સંગેન સંખીસ નહીં, હો ?

અપરાધી:—હું મળ્યાપ ! આજ પાત્રી કરી હું અને પણ મળી નહીં 'દડ', અંદાત ! !

x

x

x

x

ન્યાયાધીશ:—(સાક્ષીને) આ મામલે તમે કહી અગાઉ જોયા હતા કે ?

સાક્ષી:—હા, જોયા હતા ને સાહેબ !

ન્યાયાધીશ:—ક્યારે જોયા હતા ?

સાક્ષી:—તમે મને એ સવાલ પૂછ્યો, તે પૂર્વે તરતન ! !

x

x

x

x

નુરજહાન.

સરદાર જોગેન્દ્રસિંહની અગ્રેજી પાતાલુ-બાંગાનતર કરનાર નસિનકાન્ત ન. દીવડિયા. પુસ્તકલુ મૂલ્ય. બાર આના. પોસ્ટેજ બુદ્ધ. મળવાતી ઠીકણા. હવણલાલ અમરશી મહેતા, અમદાવાદ મેસર્સ સી. એન. કપડાં, લાગાતળાવ સુરત, મેસર્સ. એન. એમ. ત્રિપાઠી મુમ્બઇ, એન. એન. દીવેડિયા, બ્રહ્મગણે પાંદરા.

જ્ઞાનની ભુલથી નીપજતું મોટું પરિણામ જ્ઞાન

લખનાર:—B. R. BALM.

કેદરતે માણસોને જે અકલ આપી છે તે જ્ઞાને માટે કે પોતાના ઉપર આવતાં સંકટો દુર કરી શકે, પણ હાલના જમાનામાં બેપરવાઇતું અગર વધી પડેલું હોવાથી મળ્યાત પોતાને તે માટે વિચારતા હશે.

દાખલા તરીકે જે આપણને શરદી લાગુ થઈ હોય અને તેની દરકાર ન કરીએ તો વધારે સીકનેસ થવા સંભવ છે. જ્ઞાને વખતે જે, વખતસર, 'પ્રીકશન' રૂમીટીઝમ આમ પાપથું હોય તો, તરત-સરદી દુર કરે છે, એટલુંજ નહિ પણ હોય પગમાં ઝગતર થતી હો.